הָעָבָר

רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

מייסדו ועורכו הראשון ב"צ כץ ז"ל

המערכת:
ברוך קרוא
יהודה סלוצקי

המזכיר:
א. אהרוני

מועצת המערכת:
כ"צ דינור
יצחק טברסקי
יצחק מאור
זלמן שזר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוברת י"ב | אייר תשכ"ה | תל־אביב

הוצאת „אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה בהשתתפות משרד החנוך והתרבות וקרן י. ל. ורחל גולדברג ובסיוע מר אברהם שפייזהנדלר בארצות־הברית

ה ת ו כ ן

לזכרו של מנחם אוסישקין

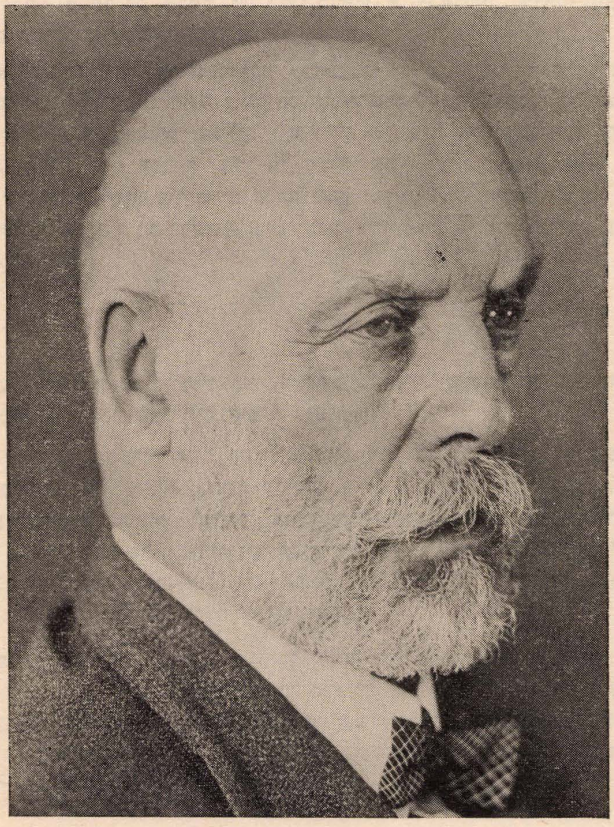
	עמוד
מנחם אוסישקין: התקופה הרוסית, מאת י. סלוצקי	3
אגרות מ. אוסישקין אל י. אייזנשטאדט (המלבה"ד — י. קלויזנר)	29
בין מ. אוסישקין לח.נ. ביאליק (המלבה"ד — מ. אונגרפלד)	50
שני מכתבים של מ. אוסישקין למ. דיזנגוף (המלבה"ד — מ. אלטבאואר)	57
מכתבים לחיים וייצמן	59
דוברובנה (עירו של מ.מ. אוסישקין) מאת ש. ז. צייטלין	66
הניסיון לארגן כינוס כלל־יהודי ברוסיה, מאת מ. אלטשולר	75
תנועת „דרור" ברוסיה ובפולין, מאת י. בילו (בילופולסקי)	90
מעמדם המשפטי של יהודי בסרביה במאה הי"ט, מאת א. פלדמן	102
התנועה העברית בפינסק, מאת ע. שוחט	121
הרוח המהפכנית בישיבות, מאת ב. שולמן	134
חמש שנים במינסק, מאת ש. י. גליקסברג	148
קטעי זכרונות ורשימות, מאת י. מ. רוזנבלום	155
שתי קהילות בפלך פולטאבה, מאת י. ז. דיסקין	166
סאטאנוב, מאת ש. יורם וש. גרינשפן	172
בית לוריה, מאת י. אליאסברג	180
ליאונטי בראמסון, מאת ש. אורון (אורחוב)	191
„שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית ברוסיה", מאת י. סלוצקי	199
ספר חדש לתולדות יהדות רוסיה, מאת י. סלוצקי	201
„הקונגרס הציוני הכל־רוסי הראשון במינסק", מאת י. ס.	204
„לידא", מאת י.ס.	205
לקורות התנועה הציונית ברוסיה, מאת ב. קרוא	206
חיי הרבנים בדורות שקדמונו, מאת י. מ. רוזנבלום	208
ביל"ץ בוינה (מסיפורי אבא), מאת מ. שרת	211
מלכה (מאַשה) גליקסון, מאת ד. זכאי	212
נפש למ. מ. זלאטקין ז"ל, מאת ב. קרוא	214

ביבליוגרפיה

לזכרו של מנחם אוסישקין

יהודה סלוצקי

מנחם אוסישקין: התקופה הרוסית



בין מנהיגיה הדגולים של התנועה הציונית תפס אברהם מנדל, המכונה מנחם, אוסישקין עמדה מיוחדת ויחידה במינה. הוא לא הפתיע במאמריו, לא הבריק בנאומיו, לא משך לבבות בתיאוריות עמוקות. הוא ראה לפניו מטרה ברורה ויקרה: תחית עם ישראל על אדמת אבותיו. מטרה זו קיבל מרבותיו י. ל. פינסקר ומ. ל.

לילנבלום ואליה צעד כל ימיו מבלי לנטות לצדדים. הוא לא עסק ב„פוליטיקה יהודית" בגולה, שעליה בזבזו כוחותיהם רבים מטובי המנהיגים הציונים, לא האמין בנצחונות מהירים ובדקלרציות מדיניות שאין ממשות ריאלית מאחוריהן. הוא האמין ב„בנין הארץ", בעבודת נמלים בלתי פוסקת למען המטרה.

באחד ממכתביו כותב הוא: „יש רק ציונות בלי שם לוי, זו הנמשכת מפינסקר ועד הרצל ועד ימינו אלה. מי שמאמין בציונות כזאת, הפשוטה, בלי כל תוספת שהיא, יוכל להיות גם דתי וגם לא דתי, בורגני או פרולטרי, ובלבד שיעמיד במרכז עבודתו לא את גורמי הלווי שנוספו לה לציונות בימים האחרונים, כי אם רק גורם אחד בלבד: גאולת הארץ ובנינה עם זכויות מדיניות מלאות. בארץ עצמה יכול כל אחד לסדר לעצמו את צורת החיים שהוא חושב אותה לנכונה, אולם במרכז העבודה הציונית עומד בנין הארץ בלי כל שם לווי ותוספת זו או אחרת" (מכתב לפ. וולטש, י"ז כסלו תרצ"ז, מ. אוסישקין, „דברים אחרונים", ירושלים תש"ז, עמ' רצ"ב).

אוסישקין סימל את ההתמדה שבעבודה הציונית, את דבקות התנועה במטרתה העיקרית, את בטחונה בנצחונה הסופי, הוא לא נרתע מכשלונות מדיניים, ממשברים בתנועה, מבגידת מושלים, לגביו לא היו אלה אלא אבני נגף על דרך הגאולה, שרצון העם הכביר יסירן על נקלה. את אחד ממכתביו שכתב בימים המרים שלאחר הפרעות בירושלים בפסח 1920, מסיים הוא במלים: „חזקו ואמצו ואלהי ישראל אתנו, א נ ח נ ו נהיה אדוני הארץ ויהיה מה" („ספר תולדות ההגנה" כרך א', עמ' 937).

*

במאמר זה יסופר על חייו ופעולתו של אוסישקין בתקופה הרוסית בתולדותיו, שנסתיימה עם צאתו מרוסיה בראשית 1919.

37 שנים מששים שנות פעולתו הציבורית עברו על אוסישקין ברוסיה. עם הרס התנועה הציונית בארץ מולדתו מצא אוסישקין את מקומו בתנועה הציונית העולמית ובארץ ישראל, ובהתיצבו בראש „הקרן הקימת לישראל" המשיך באותה רוח של מסירות ועקשנות את עבודתם של „חובבי ציון". הוא לקח חלק פעיל באותה פעולה איטית ומתמדת של „דונם פה ודונם שם", שבזכותה הוקם הבסיס הקרקעי עליו גדלה מדינת ישראל.

מנחם אוסישקין בא ממעמקיה של יהדות רוסיה, מאותו לוז השדרה הקשה, ששום רדיפות וגזירות לא יכלו לו. על אף כל מה שעבר על היהדות הרוסית ביובל השנים האחרון — מאמינים אנו כי שמור בקרבה עדיין אותה לוז איתן וקשה, ובבוא היום יקומו מקרבה מנהיגים כאוסישקין אשר יובילו את הטובים ואת החזקים בדרכו הוא לארץ־ישראל.

א. ילדות בדוברובנה

בר"ח אלול תרכ"ג (16 לאוגוסט 1863) נולד בעיירה דוברובנה, הניצבת על שפת נהר דניפר בצפון פלך מוהילב, אברהם מנדל אוסישקין לאביו משה צבי ולאמו רייזה (לבית ברלין), ובעיירה זו בילה את שמונה שנות חייו הראשונות.

עיירה מיוחדת במינה היתה דוברובנה. מדורי דורות שמשה מרכז לתעשית בית יהודית — תעשית הטליתות. מאות משפחות בעיירה התפרנסו מאריגת הטליתות, וכמעט בכל בית עמדו נול אחד או שנים. כמה עשרות סוחרים היו מספקים להם את חומר הגלם, חוטי צמר כבשים, שנקנו בסיטונות במוסקבה. בשנות ילדותו של אוסישקין כבר החלה ירידתה של תעשית יד זו, מאחר שלא יכלה לעמוד בהתחרות עם הטליתות מעשה־מכונה, שתעשיתן התפתחה בערי פולין [1].

העיירה הצטיינה בחיים יהודיים אינטנסיביים. למעלה מ־4000 יהודים התגוררו בה באמצע המאה הי"ט והיוו את רוב תושבי העיירה. בראשית המאה הי"ט התקיים בה זמן קצר בית־דפוס שהדפיס חומשים, משניות וספרי קבלה. היא היתה נתונה להשפעת החסידות נוסח חב"ד ונמצאה סמוך למרכזיה של חסידות זו לאדי, לובאביץ וקאפוסט. בה פעלו תלמידיו של אדמו"ר הזקן ר' זלמן וחתנו ר' נחמיה גינצבורג, אבל לא מעט היה בה מספר ה„מתנגדים", ובעיירה היו תמיד שני רבנים: אחד לחסידים ואחד למתנגדיהם.

משפחתו של אוסישקין היתה מן האמידות בעיר. אביו השתייך לחשובים שבין החסידים, אולם מצד אמו היה קרוב למשפחת הנצי"ב מוולוז'ין, מראשי היהדות ה„מתנגדית". הילד היה בן יחיד להוריו (מחמש אחיותיו מתו הארבע בילדותו, והחמישית — נפטרה אף היא בצעירותה). ההורים פנקוהו וחרדו לבריאותו, אבל דבר זה לא מנעם מלשלחו בגיל ארבע אל ה„חדר", שבו למד ארבע שנים בפיקוחו של סבו והספיק לעבור על התורה וקצת נביאים וכן על שתי מסכתות מן הש"ס.

בשנת תרל"א (1871) עברה משפחת אוסישקין מדוברובנה למוסקבה. היה זה תהליך רגיל בימים ההם שמשפחות אמידות היו עוזבות את העיירות היורדות ומתנוונות מבחינה כלכלית ועוברות לערים הגדולות. ומוסקבה שימשה בימים ההם מקור משיכה לרבים מבין אמידים אלה, שיכלו לשלם תמורת תעודת הגילדיה הראשונה, זו המקנה זכות ישיבה מחוץ לתחום המושב שנועד ליהודים, ולשבת במוסקבה, שעמה קיימו קשרי מסחר זה כמה עשרות בשנים.

ילד רך היה אברהם מנדל בצאתו את דוברובנה, אבל שרשיו ינקו תמיד מעולמה הרוחני המקורי של העיירה הקטנה על שפת הדניפר.

ב. נעורים במוסקבה

במוסקבה התקימה בשנות השבעים והשמונים למאה הי"ט קהילה יהודית עשירה ומשגשגת. מספר היהודים בעיר עלה תוך עשרים שנה אלה מ־8000 עד ל־35000, אבל באביב תרנ"א (1891) יצאה גזירת הגירוש על מרבית היהודים בעיר והחריבה את הקהילה.

מבחינת היהדות וידיעת התורה היתה מוסקבה של שנות השבעים דלה ועניה, מעט תלמידי־החכמים בעיר התרכזו סביב רבה של הקהילה — ר' חיים

---

1) וכן מסופר על ר' נחמיה מדוברובנה ש„עסקו כל ימיו היה עסק פאבריק של טליתים והיה מתפרנס מזה בעשירות, אך בסוף ימיו, כאשר יצאו טליתי־מאסין, נתקלקלו עסקיו והווה דחיקא ליה שעתא" (ח. מ. היילמאן, בית רבי, ברדיצ'ב 1903, ח"א, עמ' 177).

ברלין, בנו של הנצי"ב מוולוזין ואחיו הבכור של ר' מאיר ברלין, שעתיד היה להיות כמנהיג „מזרחי" שותפו של אוסישקין בהנהלת התנועה הציונית בימים יבואו. ר' חיים ברלין הביא למוסקבה מלמד משובח מליטא, שלימד תורה לבנו היחיד ולעוד שני בני בעלי־בתים חשובים, והאחד מהם היה אברהם מנדל אוסישקין, בלב מוסקבה הפרבוסלבית שקדו השלושה על לימודי היהדות בנוסח חדרי ליטא וישיבותיה וחיו בעולם הסגור והמסוגר של היהדות המסורתית. חגיגת בר־המצוה בקיץ תרל"ז (1876) שמשה מעין ציון סיומה של תקופה זו בחייו של הנער, שכן בסוף אותה שנה נכנס ללמוד בבית־הספר הריאלי במוסקבה.

היתה זו מהפכה גדולה בחיי המשפחה, שלא עברה בלי מאבק פנימי חריף, אולם הגורם שהכריע היה לא רק ההכרח ללמוד את השפה הרוסית ומדעים כללים, שהיה בולט ביותר בעיר כמוסקבה, אלא, ובעיקר, חוק עבודת הצבא הכללית, שנכנס לתקפו בשנת 1874 ולפיו היו כל האזרחים חייבים לשרת בצבא, אלא שהנחות חשובות מאד, ובעיקר — קיצור מועד השרות, ניתנו לבעלי השכלה תיכונית וגבוהה. לאחר השתדלות מיוחדת בפני מיניסטר החינוך שוחרר אוסישקין הצעיר מחובת הביקור בבית־הספר בשבתות ובמועדי ישראל. כן המשיך הנער בלימודי הקודש בשעות אחר־הצהרים, ובין מוריו זכור היה בפיו לטובה בנימין גרודזינסקי, איש סלוצק, שפתח בפניו את שערי ספרות ההשכלה ונטע בליבו חיבה יתרה לשפה ולספרות העברית.

בבית הספר הריאלי נפגש אוסישקין בתנועה המהפכנית וקרא, כשאר בני גילו, בספרות המחתרת הרוסית, אלא שבניגוד לרבים מבני הנוער היהודי בני גילו, מסתייג היה ממנה „מתוך חוש אינסטינקטיבי"[2]. לעומת זאת שוקד היה על קריאת „השחר", „המליץ" והעתונים הרוסים־יהודים „רוסקי ייבריי" וה„ראזסבייט", שהחלו לצאת לאור בפטרבורג ב־1878, ובהם קריאה לאינטליגנציה היהודית־רוסית להתמסר לשרות עמה רב־הסבל.

על הלך רוחו של הנער בימים ההם אפשר ללמוד מסיפורו על כך, שבקראו באחד העתונים העבריים על צאתה לאור של מפת ארץ־ישראל בעברית, מיהר לקנותה ותלה אותה בחדרו, מעל לשולחן עבודתו.

ג. בילי"ן

הפרעות באביב 1881 מצאו את אוסישקין והוא נער כבן י"ח שנים, תלמיד הכתה השביעית בבית־הספר הריאלי. הוא קרא את הידיעות המזעזעות בעתונות על הפרעות ואת הויכוחים בשאלת ההגירה מרוסיה וכיוונה — לאמריקה או לארץ־ישראל. רושם רב עשה עליו מאמרו של מ. ל. ליליינבלום „על תחית ישראל על אדמת אבותיו", שבא ב„ראזסבייט" בסוף שנת 1881[3]. עם חברו ובן־גילו הגימנזיסט יחיאל צ'לנוב, אף הוא בן למשפחה הב"דית, שעקרה מקרמנצ'וג למוסקבה, ייסד אוסישקין ב־1 בינואר 1882[4] אגודת נוער שחבריה שמו להם למטרה לעלות לאלתר לא"י.

כ־25 נערים התאספו לאספה המייסדת של האגודה בחול המועד פסח תרמ"ב (1882) ודנו בבעיה הגורלית מה תהיה צורת השלטון במדינה היהודית

---

2) מ. אוסישקין, „הצעדים הראשונים", ס' צ'לינוב ת"א, 1937, עמ' 10.

3) הנ"ל, „ארבעה רגעים", „ספר אוסישקין", ירושלים 1933 (להלן: ס' אוסישקין) עמ' 323.

העתידה. אוסישקין תבע „משטר של מלך בעל שלטון אבסולוטי״[5], אולם רוב הנאספים קיבלו את הצעת בר־פלוגתה שלו — הגימנזיסט יפים (חיים) חיסין, והכריעו לטובת משטר ריפובליקאי. חברי האגודה אספו ביניהם 475 רובל להוצאות הנסיעה לא״י והתקשרו עם אגודת בילו״ו, שנוסדה בימים ההם בחארקוב.

בקיץ בא שליח בילו״ו למוסקבה ופסק כי הכסף שבידי האגודה יספיק לעליתם של שבעה איש בלבד. באספה בה נבחרו המועמדים נישאו נאומים ובהם הודגש, שהחלוצים הראשונים אינם יכולים להיות בני עשירים מפונקים בעלי נטיות „מונארכיסטיות״. מועמדותם של אוסישקין וצ׳לנוב נדחתה. הם יצאו מהאספה „שבורים ורצוצים״[6].

לאחר עליתם של שבעת החלוצים הראשונים התפזרה האגודה. אוסישקין חזר במשנה מרץ ללמודיו, אבל את קשריו עם התנועה החדשה לישוב ארץ ישראל לא זנח. במוסקבה הוקמה אגודת „אוהבי ציון״ בראשותו של הנדיב ק. ז. ויסוצקי. חבריה היו בעלי־בתים מבוגרים. אוסישקין וצ׳לנוב הלכו מבית לבית ואספו בשם האגודה תרומות למען המתישבים בארץ־ישראל.

בסתיו 1882 נכנס אוסישקין לבית הספר הטכני הגבוה. באגודה קטנה של סטודנטים לאומיים, ובהם יעקב מזא״ה וי. י. לבונטין, נשא אוסישקין בחנוכה 1883 את הרצאתו הציונית הראשונה על „מרד המכבים״.

ד. אגודת „בני־ציון״

הפרעות האכזריות שהתחוללו בניז׳ני־נובגורוד שבלב רוסיה ביוני 1884[7] זעזעו את מוסקבה היהודית. בקרב הנוער הלומד היהודי התעוררה שוב ההתענינות בשאיפותיה של חיבת־ציון. ביזמתם של אוסישקין וצ׳לנוב הוקמה באוגוסט 1884 אגודה חדשה „לשם עבודה תרבותית־חינוכית ברוח לאומי־פלשתינאי, ללימוד היסטוריה עברית, לשון וספרות״[8], באספת היסוד של האגודה השתתפו כ־50—60 איש (מספר לא קטן, אם נקח בחשבון כי מספר הסטודנטים היהודים בבתי הספר הגבוהים במוסקבה לא הגיע אז לשלוש מאות איש[9]). לאגודה ניתן השם „בני ציון״, נבחר ועד ובין חבריו מ. אוסישקין, י. י. ליבונטין, י. מזא״ה וי. צ׳לנוב.

פעולתה הציבורית הראשונה של אגודת „בני ציון״ היה נשף לרגל יום הולדת המאה של משה מונטיפיורי, שנערך בז׳ בחשון תרמ״ה (1884), ומחצית הכנסתו נשלחה לאגודת „חובבי ציון״ המרכזית בוארשה[10].

---

4) במכתב לא. דרוינוב כותב אוסישקין: „זוכר אני היטב שביום א׳ דינואר 1882 (לפי הלוח הרוסי הישן) השתתפתי עם צ׳לינוב בפעם הראשונה בימי חיי באספה המוקדשת לא״י. מאותו היום מונה אני את זמן עבודתי״ (ש. שוארץ, „אוסישקין באגרותיו״, ירושלים תש״י (להלן: שוארץ) עמ׳ רמ״ז.

5) ס׳ צ׳לינוב, עמ׳ 11.

6) שם, עמ׳ 13.

7) ר׳ „העבר״ חוב׳ י׳ תשכ״ג, עמ׳ 149.

8) ס. צ׳לינוב, עמ׳ 14.

9) ב־1886 נמנו בבתי־הספר הגבוהים במוסקבה 300 יהודים (ר׳ „האנציקלופדיה היהודית־רוסית״, כרך י״ג, עמ׳ 57).

10) א. דרוינוב, „כתבים לתולדות חיבת ציון״ (להלן — דרוינוב) ח״א, עמ׳ 170.

מ. אוסישקין נבחר לספרן האגודה, והספריה עצמה מצאה את מקומה הראשון בבית הוריו, רק לאחר מכן כשהתרחבה פעולת האגודה הועברה הספריה למגין של „חובבי ציון", שנמצא באחד החצרות ב„סטאראיה פלושצ'אד" במוסקבה והטיפול בה נמסר לחבר אחר של האגודה, ראובן ברייגין[11]). סמוך לאגודה התפתחה בסוף שנות השמונים אגודת „שפה ברורה", ששמה לה למטרה לפתח את השימוש בשפה העברית כבשפה מדוברת, ובה נשא אוסישקין את נאומו העברי הראשון[12]).

אגודת „בני־ציון", שריכזה את הנוער היהודי־הציוני שלמד בבתי הספר הגבוהים במוסקבה, התקיימה עד 1917. עליה נמנו בתקופות שונות אישים שתפסו מקום נכבד בתולדות התנועה הציונית, בהם, חוץ מהנזכרים לעיל, אב. אידלסון, אב. אמסטרדם (לאחר־מכן מראשוני ה„בונד"), יוליוס ברוצקוס, המשורר מ. מ. דוליצקי, פסח מארק, יצחק ניידיץ, אליעזר צ'ריקובר ואחרים.

ה. „המזכיר לאגודת חובבי־ציון במוסקבה"

בשנת 1885 הוקם ועד כללי לשתי האגודות „אוהבי ציון" ו„בני ציון", האגודה המאוחדת במוסקבה הפכה במהרה לאחת האגודות המרכזיות בתנועת „חובבי־ציון" ברוסיה[13]).

בשנת 1885, או בשנה שאחריה, נתמנה אוסישקין למזכירה של האגודה, ומיד היה לרוח החיה ולמניע הראשי בכל פעולותיה. „דעות המוסקווים תלוים על יתדך ומפתחות הלב מחבורתם — בכיסך" — כתב לו יונתן אליאשברג מוולקוביסק[14]).

אוסישקין חיפש דרכים חדשות להפיץ את רעיונותיה של חיבת־ציון בקרב ההמונים, ולשם כך התקשר עם כמה מגידים מוכשרים, רובם בני הדור הישן, ושלחם בתמיכת האגודה המוסקבאית לפעול בערים ובעיירות בתחום המושב ולהקים בהן אגודות חדשות. בין הבולטים בחבורה זו היו יהודה צבי ייבזרוב וחיים זונדל מכבי.

בקיץ תרמ"ז (1887) ניסה מ. אוסישקין להבקיע את מבצר ההתנגדות לתנועת „חיבת ציון" בקרב המוני החסידים וערך ביקור אצל האדמו"ר רבי שלמה זלמן שניאורסון מקאפוסט, מראשי חסידות חב"ד, כשהוא מצוייד בהמלצה־תיהם של הרבנים חובבי־ציון ר' שמואל מוהליבר ויהונתן אליאשברג. הרבי התרשם מה„שטודנט" שומר הדת והמסורת והתיר לו לפרסם ברבים את הסכמתו לענין ישוב ארץ־ישראל, אף הבטיח לחזק את לבב חסידיו „לעשות לטובת חובבי־ציון"[15]), אולם הבטחתו זו לא נשאה פרי, והתנגדותם של החסידים ואדמו"ריהם ל„חיבת ציון" לא רפתה.

---

11) ר. ברייגין, „פון מיין לעבנס־בוך", ניו־יורק 1946, עמ' 271.

12) שם, עמ' 274.

13) לפי גודל תרומותיה באה אגודת מוסקבה בשנת 1886 מיד לאחר אודיסה. (אודיסה — 6529 רובל, מוסקבה — 6195, חארקוב — 3973; ר' דרוינוב — ח"א, עמוד 778).

14) מכתבו של ר' י. אליאשברג למ. אוסישקין, כ"ה אדר תר"ן, דרוינוב ח"ג, עמ' 213.

15) „המליץ", ג' אלול תרמ"ז.

מאורע גדול בחייו של אוסישקין היה ענין השתתפותו כנציגה של אגודת מוסקבה בועידת „חובבי־ציון" בדרוסקניק בתמוז תרמ"ז (1887). שם נפגש לראשונה פנים אל פנים עם האנשים בהם ראה את מוריו ורבותיו, וביחוד עם „הזוג היקר"[16] ד"ר י. ל. פינסקר ומ. ל. לילנבלום, שם קשר קשר ידידות עם „הצעירים"[17] בתנועה וו. ברמאן מפטרבורג, מ. דיזנגוף מקישינוב, י. ל. גולדברג מוילנה ואחרים. יחד עם מ. ל. לילנבלום שימש אוסישקין אחד המזכירים של הועידה, ובהיותו, כפי שהגדירו הרב מוהיליבר, איש שדבריו „יתקבלו מכל הצדדים"[18] עשה רבות לתווך ולהשלים בין שני הצדדים שהתנגשו בועידה — החרדים והמשכילים — והיה בין אלה שסייעו למניעת הקרע בתנועה באותה ועידה.

בימים אלה כבר נתגבשו השקפותיו על דרכי ארגון התנועה ושיטות הפעולה בארץ־ישראל. הוא טורח להסביר לחרדים ולמשכילים, כי „הענין הקדוש ישוב ארץ־ישראל הוא הבריח התיכון המאחד את כל אמוני בית ישראל להיות עם אחד, המתנגדים והחסידים, האבות והבנים, העשירים והעניים, בעלי־תורה ועמי־הארץ, הנאורים והבלתי־נאורים, יהודי רוסיה, יהודי רומניה, יהודי אשכנז וצרפת, יהודי צפון ודרום ומזרח ויום — כל אלה ילכו שלובי יד להקים הריסות ציון וירושלים"[19].

את טענותיהם של אלה שלעגו לפעולות הקטנות של חובבי־ציון דחה אוסישקין בזעף. הוא ראה צורך בעבודת תעמולה רבה שתעיר את העם מתרדמתו והפרוטות המעטות שניתנו על־ידי תורמים רבים בפינות שונות ברוסיה שמשו לו „קנה מידה למוד בהן מידת חביבותו של הרעיון"[20] ו„כל פעולה אף הקטנה שבקטנות, בכוחה להביא בסוף הימים למעשים ופעולות גדולות"[21].

במכתבו למ. ל. לילנבלום מכ"ח בכסליו תרמ"ח (1887) כותב הוא, כי יצפה להנהגה „אשר באמת תשתדל לא לתמוך בידי איזה עניים ואביונים, רק תשתדל בכל האפשרות להושיב את הארץ הנשמה, היינו לבטל את האיסור בתוגרמה[22], לקנות קרקעות כדי לעבדן, להורות את הדרך לבעלי היכולת אשר יחלצו להתיישב בארץ, לתת ידיעות ברורות ממצב המסחר וחרושת המעשה בארץ ישראל, להפיץ את הרעיון בין אחב"י ע"י מגידים וחוברות וכו' וכו'"[23].

את עבודת ההתישבות החקלאית ראה אוסישקין כבסיס לכל הפעולה בארץ ישראל. ואם כי ידע להחשיב את ערכו של המומנט התרבותי בעבודות הגאולה דחה בכל תוקף הצעות שנשמעו מפעם לפעם במחנה חובבי־ציון להקים מוסדות תרבות גבוהים, אוניברסיטה או בית־מדרש לרבנים בירושלים[24]. כבר

---

16) מ. אוסישקין, „ארבעה רגעים", ס' אוסישקין, עמ' 323.

17) שם, עמ' 313.

18) מכתבו של ש. מוהילבר למ. אוסישקין, דרוינוב ח"ב, עמ' 232.

19) מדבריו של אוסישקין לאדמו"ר מקאפוסט, לפי מכתבו לא. ז. קלמנסון מט"ז בחשון תרמ"ח דרוינוב, ח"ב, עמ' 359. וכן כותב הוא במאמרו „כנגד, ותלמוד תורה כנגד כולם" („המליץ ה' אלול תרמ"ח): „המטרה הרוחנית של הישוב היא לאחד את כל ישראל, החסידים והמתנגדים, המאמינים ושאינם מאמינים, התורנים והמשכילים".

20) מ. אוסישקין „מדוע תרפה את ידי העם?", ס' אוסישקין, עמ' 11.

21) שם.

22) כוונתו לאיסור עליתם של יהודים מרוסיה ורומניה לא"י.

23) דרוינוב ח"ב, עמ' 410.

24) מאמרו הנ"ל „כנגד ,ותלמוד תורה כולם".

בימים ההם הבין אוסישקין את ערכה המדיני של העבודה העברית במושבות, שהיא תנאי ראשון לקיומו ולגידולו של הישוב העברי בארץ [25]).

ו. אוסישקין — חבר „בני־משה"

בשנת תרמ"ט (1889) נכנס אוסישקין, לאחר שפנו אליו אחד העם ומ. ל. לילינבלום, אולם בעיקר בהשפעתו האישית של יהושע אייזנשטט [26]), לאגודת „בני־משה" והיה חבר בה עד להתפוררותה בשנת תרנ"ו (1896).

אמנם לא יפלא הדבר שנכנס אוסישקין לאגודה, כרבים מ„חובבי־ציון" האחרים מכיוונים שונים, שנספחו אליה אז, אולם אותה שעה שרבים מהם נטשוה במהרה תוך התנגדות לכיוון המיוחד שהטביע עליה ראש האגודה אחד־העם, ומהם שהפכו להיות אויביה בנפש, התמיד אוסישקין בחברותה, וזאת משום שהחשיב כל גילוי ארגוני בתנועה תוך אמונה שכל עבודה למען הרעיון והגשמתו ברכה בה. עם זאת השתדל אוסישקין להשפיע על האגודה ברוחו, ולא גרתע מלעורר ויכוחים בה ולצאת בגלוי נגד ראש האגודה. הוא אף חיבר הצעת חוקה לאגודה, שנדחתה על־ידי אספתה.

בהצעתו זו רואים אנו כיצד ראה אוסישקין את פני האגודה ומטרתה. בסעיף הראשון קובע הוא: „בני משה' הם אגודת אנשים מבני־ישראל, אשר התאחדו להוציא לפועל ככל אשר תמצא ידם דבר תחית ישראל על אדמת אבותיו" [27]), הוא נאבק באגודה לשמירת הקשר ולהשתלבות גמורה בתנועת חיבת־ציון הכללית. ראה בה מכשיר לתעמולה ובמכתביו לעומדים בראש באגודה תבע להרחיב את תחומיה ולצרף אליה חברים חדשים, וביחוד מאישי אירופה המערבית וארצות־הברית. לשם כך הציע אפילו לרכך את הסעיף שתבע מכל חבר האגודה את ידיעת השפה העברית ולהטילו חובה רק על החברים יוצאי רוסיה או תושבי ארץ־ישראל [28]). הוא קרא „לתעמולה גדולה ועצומה בכל השפות שאחינו מבינים" [29]), הוא ביקר קשות את אחד־העם על אשר במאמריו „אמת מארץ־ישראל" דן על מצב ההתישבות העברית בארץ מתוך „מרה שחורה יתרה" [30]) ותקף את „המכתבים מארץ־ישראל", שיצאו לאור ע"י „בני משה" ביפו, ושלפי דעתו של אוסישקין „סגנונם יכול רק לרפות את הידים" [31]). הדברים הגיעו לידי כך שאוסישקין תבע „לאסור על כל חבר להדפיס מאמרים על ארץ־ישראל — — בלי הסכמת ההנהגה ביפו או חברינו באודיסה" [32]).

באביב תר"ן (1890) השתתף אוסישקין באספת היסוד של „חברת התמיכה לעובדי אדמה ובעלי מלאכה יהודים בסוריה ופלשתינה" („הועד האודיסאי של חובבי־ציון"), שבהכנתה היה לו חלק רב, הוא אימץ את י. ל. פינסקר ומ. ל. לילינבלום שלא ירתעו מפני עינה הרעה של הממשלה הרוסית, ויאספו לאספת היסוד של החברה נציגים של אגודות „חובבי־ציון" מכל קצוי רוסיה, כדי לשוות

---

25) ר' מאמרו „שמחה זו מה היא?", „המליץ", ג' אלול תר"ן.
26) ר' ס' אוסישקין, עמ' 337—338.
27) שם, עמ' 14.
28) ר' שוארץ, עמ' ק"י.
29) שם, עמ' ק"א.
30) „המליץ" י"א תמוז תרנ"א.
31) שוארץ, עמ' ק"א.
32) שם.

לה מעמד כמרכז התנועה בכל המדינה. הוא אף היה בין המשתדלים שלחברי ועד החברה, או ביתר דיוק — למועמדים לחברי הועד, יבחרו מצעירי התנועה — יהושע אייזנשטט ומרדכי רבינוביץ (הסופר „בן־עמי").

באספת אגודת „בני משה", שנתקיימה בד בבד עם אספת „חברת התמיכה", הביע אוסישקין דעתו בענין שהיה קרוב ללבו כל ימיו. כאשר דנו הנאספים בענין הקמתה של ספריה לאומית בארץ־ישראל, בהתאם להצעתו של ד"ר י. חזנוביץ מביאליסטוק, ודעתם היתה לקבוע את מקומה ביפו, שהיתה אז מרכז הישוב העברי החדש, שכנע אוסישקין את חבריו לבכר את ירושלים על יפו, משום שכבר אז היתה דעתו קבועה ואיתנה ש„אין לנו לתאר את תחית עמנו בלי תחיתה של ירושלים, כי ירושלים וארץ־ישראל היא כפריז לצרפת וכרומא לאיטליה" [33].

ז. נשואין ומסע ראשון לארץ־ישראל

בן כ"ח שנים היה אוסישקין כשנשא לו לאשה את אַספיר (אסתר) בת סרגיי (שמריה) פאליי מעשירי ייקאטירינוסלאב ממשפחה מתבוללת למחצה ורחוקה ממסורת היהדות, אולם חובב ציון, שהשיא אף את שתי בנותיו האחרות למנהיגי התנועה הציונית משה ברוק ואביגדור יעקבסון. היו אלה נשואין של אושר.

„אספיר סרגייבנה — כותב בזכרונותיו שמריהו לוין — היתה טובלת ושוחה בקרני זהרו של בעלה וכל אמירה קלה שלו, כל ניע ליבו — כמצוה וכחובה עליה. לפי כל חינוכה הרוסי הרי הציונות זרה היתה לה, אולם ידוע ידעה שבעלה משמש רעיון נעלה ושירתה באמונה את בעלה, כשם שהוא שימש באמונה את רעיונו הנעלה" [34]. שני ילדים נולדו להם — בן ובת — רחל (נולדה ב־1895) ושמואל (נולד 1899).

השידוך עם הבחור המוסקבאי, שסיים זה עתה את חוק לימודיו כמהנדס־טכנולוג, קסם לגביר הייקאטרינוסלאבי והוא קיבל באהבה גם את תביעותיו ה„משונות" על הנהגת משטר של „כשרות" בביתם וכדומה. לאחר החתונה, שהתקיימה ביי"ג בשבט תרנ"א (1891), יצא אוסישקין עם רעיתו לטיול נשואין, לא לפאריס, כפי שתכננו הורי רעיתו, אלא לארץ־ישראל.

בפורים תרנ"א הגיע הזוג הצעיר ליפו ושבעה שבועות נמשך הטיול בארץ. הימים היו ימי שיאה של „תקופת טיומקין" בישוב, כשהארץ המתה מיהודים שבאו מרוסיה לקנות קרקעות והספסרות עלתה כפורחת, ורק לאחר שחזר אוסישקין לרוסיה התמוטטה כל אותה תנועה רעשנית ומנופחת ועמה התמוטט גם ועד „חובבי ציון" ביפו עם טיומקין בראשו.

אוסישקין עבר בטיולו את יפו, בירות (שרבים מ„חובבי ציון" ראו בה בשנים ההן חלק מארץ־ישראל), חיפה, טבריה, ראש־פינה, יסוד המעלה ומשמר הירדן, זכרון־יעקב, חדרה, פתח־תקוה, ירושלים, חברון, ראשון־לציון, גדרה, באר־טוביה, רחובות ונס־ציונה, זאת־אומרת כמעט את כל נקודות הישוב הישן והחדש. הוא גם סייר בשטחים הנרחבים שיכלו לעבור אותה שנה לידי יהודים,

---

33) מ. אוסישקין, מסע לא"י, ס' אוסישקין, עמ' 61.
34) ש. לוין, „מזכרונות חיי". ת"א תרצ"ט, ח"ב, עמ' 184.

בהם אדמת עמק יזרעאל, מפרץ עכו וסג'רה, שחלק ניכר מהן נגאלו על־ידו רק כעבור שלושים—ארבעים שנה.

רושם רב עשו עליו הדיבור העברי החי בין ילדי הארץ במושבות וכן מראה הפועלים היהודים הרבים שעבדו בשנה ההיא במושבות, ובהם ראה התחלת „מעמד של פועלים עבריים" [35].

הוא הכיר יפה את בעיותיה של ההתישבות היהודית בארץ מתוך העיקוב המדוקדק במשך כמה שנים אחר הנעשה בה באמצעות מכתבים ודו"חות מפורטים, ועכשיו נוכח למראה עינים וראה את מגרעות שיטת האפוטרופסות של פקידי הבארון, ואת הניצנים של אכרות יהודית חפשית בגדרה, יסוד המעלה, חדרה ורחובות.

„נעצבתי להכיר כמה מעט, כמה מעט מאד, נעשה עד היום" — כתב ביומן המסע שלו [36]. אף על פי כן חזר מארץ־ישראל תוך הכרה מוצקת, אותה בטא בשובו מן הארץ בתשובתו למאמרו הפסימי של אחד־העם „אמת מארץ־ישראל" בדברים אלה:

„כאשר יצאתי מן הארץ חזקה עוד אמונתי בתקוותנו לעתיד שבארץ הזאת נראה חיים, כי הנסיון במשך עשר השנים הראה לנו לדעת, כי הרף כל המכשולים והמגרעות בנו ובארץ הנחנו אבן הפינה לבנין עד" [37].

ח. בייקאטירינוסלאב

כשחזר אוסישקין למוסקבה מצא את הקהילה חרבה והרוסה עקב פקודת הגירוש הנוראה שחלה על יהודי מוסקבה באביב 1891. אמנם בתור בעל השכלה גבוהה, יכול היה אוסישקין להשאר בעיר, אולם מה יכול היה לעשות כעסקן ציבור יהודי במדברה של מוסקבה? ואוסישקין העתיק את מגוריו לעיר מושבם של הורי אשתו — יקאטרינוסלאב בדרום רוסיה, בה התגוררו בימים ההם כ־40.000 יהודים.

„בייקאטרינוסלאב — מספר בזכרונותיו ש. לוין — דר היה (אוסישקין) בפנת הרחוב בבית בעל שתי חזיתות, חזית אחת נשקפת לרחוב ‚ז'ליאזנאיה' (ברזל) וחזית אחת כלפי רחוב ‚אופורנאיה' (העקשנית), וכן סחו הבריות, מה פלא בדבר שאדם זה עקשן הוא, אם חלונו האחד מכוון נגד הברזל, ואילו השני — כלפי העקשן" [38].

אוסישקין פעל רבות להשרשת הרוח הלאומית בקהילת יקאטרינוסלאב המשגשגת, שרוחות עזות של התבוללות רוסית נשבו בה. בהשפעתו נבחר ב־1898 כרב מטעם הממשלה בעיר העסקן הציוני הידוע — שמריה לוין.

לאחר המשבר שהתחולל בעבודת ארץ־ישראל בשנת 1891 הצטמצמה התנועה וירדה פלאים. אבל אוסישקין השתייך לחבר הנאמנים, שהמשיכו בעקשנות באיסוף הכספים לקופת הועד האודיסאי לשם עזרה למושבות ולמתישבים שלא נהנו מתמיכת הבארון רוטשילד. הוא נתן יד להפצת הספרות הציונית, היה חבר לאגודת „אחיאסף" שפעלה לחידוש פני המו"לות העברית, עמד בקשר עם „בני

---

35) ס' אוסישקין, עמ' 67.
36) שם, עמ' 31.
37) שם עמ' 20.
38) ש. לוין, „מזכרונות חיי" ח"ג עמ' 166.

משה" בארץ ישראל ונתן ידו להקמת „החדר המתוקן" — ראשיתו של בית הספר העברי החדש בגולה.

אולם כל הפעולות הללו לא השביעו נחת את אוסישקין. „בעירי — כתב לאחד העם בראשית שנת 1897 — רק קטנות, קטנות של עבודה. אספת נדבות חברים, שבקושי גדול תעשה. — — השגחה על הלימודים העברים בבית הספר לנערות עניות שנפתח זה לא מכבר, גם אספת חותמים על „השילוח" ועוד קטנות כאלה, ומצבי הרוחני מכל זה? איום ונורא. — — בכל יום הנני מרגיש שכל דמיוני ומחשבותי על העבודה הלאומית שהכינותי את עצמי אליה — נאבדים אחד אחד"[39].

הוא לא מצא נחת בעבודה התרבותית לה הטיף ידידו אחד העם, על מנת להכשיר את העם לגאולה ולעליה לא"י. „לשבת ולחכות עד שיהיה הדור ראוי לכך, אז נביא את כוחותינו לידי אטרופיה מוחלטת — מה לנו כעת ולספרות? כבר אלפים שנה הננו עם ספרותי, ובכל זאת באנו עד משבר וכוח אין ללדת"[40].

אוסישקין הרגיש כי יהדות רוסיה לא תוכל להרים לבדה את משא החזון הציוני. הוא שאף למצוא דרך אל יהדות המערב. נחוצה התעוררות גדולה ותעמולה יתרה — כתב בראשית 1895 למרכז „בני משה" — בפרט בערי מערב אירופה ואמריקה, במקום שאפשר ונחוץ כעת להעמיד את שאלת הישוב על בסיס מדיני, כי כבר נראה שבאופן אחר לא נבוא עד תכליתנו[41].

כמו מרבית „חובבי ציון" בשנים ההן הגיע אוסישקין להרגשה כי התנועה הגיעה למבוי סתום, וכי יש צורך במפנה שיוציאנה ממנו, ומבחינה זו מוכן היה, לכאורה, לקבלת בשורתו של הרצל, אולם כאשר הגיעה אליו במאי 1896 החוברת „מדינת־היהודים" בתרגומה הרוסי, הסתייג ממנה אוסישקין משום ש„ביסודות העיוניים שבה לא ימצא היהודי הרוסי כל חדש, אחרי אשר קרא את החוברת של פינסקר ולילנבלום, והצד המעשי שבה שטחי מאד". בצאתו אותה שנה לפריס לדון שם בביסוסה של המושבה בארי־טוביה, עבר בוינה, וכאן הזמינו נתן בירנבוים, חובבי־ציון וותיק מאוסטריה, להיפגש עם הרצל.

„הוא הפליאני מיד — כתב אוסישקין לאחר זמן בזכרונותיו — ביפיו, ברעננותו ובעלומיו"[42]. בשיחה זו דובר בין השנים על הצורך „לקרוא לאספה כללית את העסקנים שבכל הארצות"[43], ובצאת אוסישקין כעבור שעתים מביתו של הרצל כבר היה ברור לו, כי „הוא (הרצל) יביא תועלת עצומה לתנועה הציונית, אין ספק שבאישיותו המקסימה ימשיך אחריו את כל יהודי רוסיה, ואולי גם את יהודי המערב"[44]. בהגיעו לפאריס נפגש אוסישקין, בעצתו של הרצל, עם מכס נורדוי, שעשה עליו אף הוא רושם רב.

בשובו לרוסיה קיבל אוסישקין מכתב מהרצל, שביקש את עזרתו בארגון קונגרס ציוני. אוסישקין פנה במכתב מפורט לאחד־העם לשאול בעצתו. תשובתו של אחד־העם היתה קרה ומסתייגת, ואוסישקין השיב לו בחריפות: „למה לנו

---

39) מכתבו של אוסישקין לאחד העם מ־20.1.1897, שוארץ ל"ד.

40) ממכתבו של אוסישקין לאחה"ע, הובא ב„תורה שבלב", כתבי אחה"ע, ירושלים (תש"י).

41) שוארץ, עמ' ס"א.

42) ס' אוסישקין, עמ' 352.

43) שם. עמ' 353.

44) שם.

להתפלפל כמה גדולה תהיה התועלת שתצא מהאספה במינכן[45]. ימים יבואו וידברו. בכל אופן טוב שיבואו אליה רבים מאתנו ברוסיה. כי בכל אופן מאיזו תנועה, ולו גם נפרזה, יש לקוות יותר מאשר מיאוש שתביא אתה וחבריך ב„השילוח"[46], לאחר מכן שלח אוסישקין מברק להרצל: „הגנו מוסר את עצמי כולי לרשותך למען העבודה הזאת"[47].

כמחצית שנה לאחר מכן מצא יהושע בוכמיל, שליחו של הרצל לציוני רוסיה, „סניגור נלהב ורב מרץ"[48] באוסישקין, שהדריך אותו במסע תעמולתי ברוסיה. וקרא לכל „חובבי ציון" לשלוח צירים לקונגרס הציוני.

ט. עם הרצל

בכל שנות עבודתו עם הרצל היה אוסישקין בין שני קטבים. מצד אחד נמשך אל הרצל וראה בו את המנהיג ואת המארגן הגדול, אף העריך את התגובה ואת הרוח החדשה שהביא הרצל אל התנועה הציונית, ומאידך היה אוסישקין קשור בכל לבו בעבודה המעשית בארץ־ישראל ושלל בתוקף את ההנחות של הציונים המדיניים שהסתייגו מעבודה מעשית זו כל עוד לא הובטחו התנאים המדיניים המוקדמים לכך, גם הביקורת המתמדת של אחד־העם והקרובים לו, שהטילו ספק בנאמנותו של הרצל לערכים הלאומיים של התנועה, וביחוד לארץ ישראל — השפיעו עליו.

בקונגרס הראשון נמנע אוסישקין כמרבית הצירים יוצאי רוסיה מלהופיע בפומבי. אי־אפשר היה לדעת איך תתיחס הממשלה הרוסית להשתתפותם של נתיניה בארגון יהודי בין־לאומי, אולם מאחורי הקלעים היה בין הנאבקים על כך ש„התכנית הבזילאית" תנוסח בזהירות, כדי שלא יתעורר רגזם של השלטונות התורכים על המתישבים היהודים בא"י. אוסישקין לא היה שבע רצון אף מהניסוח הפשרני והסתום של התכנית הבזילאית, לפי זכרונותיו של י. קלויזנר[49] — הפגין את אי־שביעות רצונו בכך שלא הצטרף לאובציה הכללית שערכו צירי הקונגרס להרצל עם סיומו.

בקונגרס השני (1898) כבר ראה אוסישקין צורך לעמוד בתוקף על משמר מקומה של ארץ ישראל בעבודת ההסתדרות הציונית, וכאשר עמדו לנסח את תקנות „אוצר התישבות היהודים", תבע לציין במפורש בתקנות, כי הבנק יפעל „ביחוד בסוריה ופלשתינה". תיקון זה נתקבל במורת רוח ע"י הרצל, שכינה סעיף זה ביומניו ובמכתביו בשם Lex Ussischkin[50]. מפעם לפעם בעל פה ובכתב היה אוסישקין מעיר להרצל, כי רק „אם נשאר על קרקע ארץ־ישראל ולא נסתלק מן העבודה המעשית בארץ ישראל — אזי ננצח"[51].

בקונגרס השני נבחר אוסישקין לראשונה לועד הפועל הציוני הגדול שבו השתתף מאז עד יום מותו. כאשר הוחלט לארגן את התנועה הציונית ברוסיה לפי שנים עשר גלילות טריטוריאלים, שבראש כל אחד מהם יעמוד כמורשה

---

45) הקונגרס עמד להתכנס במינכן, ורק לאחר מחאת קהילת מינכן נקבע מקומו בבאזל.
46) שו„ארץ, עמ' ס"ג.
47) שם, ס"ב.
48) י. בוכמיל, „התעמולה לקונגרס", „ספר הקונגרס", ירושלים 1923, עמ' 79.
49) י. קלויזנר, מ. אוסישקין, ירושלים 1942, עמ' ל"א.
50) ר' יומנו של הרצל מ־10.3.99, חלק ב', עמ' 272 במהדורה הגרמנית.

אחד מחברי הועד הפועל הציוני הגדול, קיבל עליו אוסישקין את גליל ייקאטרי־נוסלאב, שכלל את פלכי ייקאטרינוסלאב, טאבריה ופולטאבה. לאחר מכן נותק פלך פולטאבה. מן הגליל ובמקומו באו האגודות הציוניות בחבל הדון ובקאווקאז.

אוסישקין הפך את הגליל „שלו" לאחד הפעילים ביותר בגלילות הציונית הרוסית. הוא עודד לפעולה את האגודות הציוניות הקודמות וסייע להקמתן של חדשות, הוא שלח מרצים ותועמלנים לכל קהילה וקהילה והפיץ כרוזי תעמולה בכל רחבי הגליל. הוא דאג למכירת השקלים, בולי הקרן הקיימת, מניות הבאנק הקולוניאלי היהודי, וכן לאוסף הכספים למען „הועד האודיסאי". „אוסישקין — כותב בזכרונותיו ש. לוין — תיקן בגלילו משמעת צבאית. לא רק ששלט בנתיניו, אלא גם פקד עליהם". „הגליל שלו היה המשובח בארגונו הציוני", „ביתו פתוח היה מהשכמת הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה ועשה רושם של בית קהל, וביחוד בערבי הקיץ הנהדרים של דרום רוסיה, שעה שקהל גדול של ציונים, זקנים וצעירים, היה מתכנס בחצר ומשוחח בעניני היום והשעה"[52]).

בזכרונות פעילי התנועה הציונית מסופר הרבה על אוסישקין. אשר ארליך, שייסד ב־1902 אגודה ציונית בין החיילים היהודים בחיל המצב הרוסי בקארס, (טראנס־קאווקאז) כותב: „מ. אוסישקין, המורשה שלנו, היה מעודד אותנו בחוזריו שהיו כתובים בסגנון צבאי ומוכר, לנו החיילים. באחד החוזרים קראנו: ‚אגודה פלונית נסגרת בשל חוסר פעולה', בחוזר אחר: ‚הנני מצווה על בני האגודה לחסל את פעולת שקל השנה הזאת לא יאוחר מיום פלוני'"[53]). „מ. אוסישקין — מספר המורה הותיק י. אהרוני על תחילת עבודתו בהוראה — נתן בלבי תקוה כי ישלחני בהזדמנות ראשונה לאחד המקומות שידרש שם מורה לעברית, ובאביבה של שנת 1903 הוזמנתי על פי המלצתו להורות ב„חדר המתוקן" שנפתח בקונסטאנטינוגרד"[54]). „אוסישקין — כותב אליהו איתן, מרא־שוני העליה השניה — הצליח לרכז סביבו את הטוב שבנוער באותם הימים — — בכל שנה ביום שמחת תורה היו מתאספים בביתו בני נוער בגיל רך. כל נער היה מקבל כוסית יין מארץ־ישראל ודגל קטן תכלת־לבן, וכל הנערים היו פונים לעבר בית־הכנסת הגדול כשבראש המחנה צועד אוסישקין בצעדים אטים אך כבדים, ואחריו הנערים הנושאים את הדגלים המונפים לעל"[55]). פעם, לאחר האיסור על הציונות שהוציא פון־פלבה (1903), סגרו שמשי בית הכנסת את שעריו בפני המפגינים. אוסישקין „פתח ואמר, כי אין להתרעם על השמשים — הם עשו מה שציוו עליהם הגבאים, שאימת המלכות נפלה עליהם. ובסיימו את דבריו הסתובב על עקביו ובכל כובד גופו לחץ בכוח על הדלתות הנעולות. הנוער הבין למחשבתו ובכוחות מלוכדים עזרו לו, עד שלא עמדו הדלתות בפני הלחץ ונפתחו לרווחה והכל התפרצו פנימה בשמחת גיל, כששירת ‚עם ישראל חי' נישאת בחלל בית הכנסת"[56]).

בין שליחיו־תועמלניו של אוסישקין היו מן הותיקים (יהושע אייזנשסט) ומן הצעירים. בר בורוכוב הצעיר עבד שנים אחדות בשליחותו של מ. אוסישקין,

---

51) ר' שוארץ, עמ' ס"ז.
52) ש. לוין, ספרו הנ"ל, עמ' 168, 184.
53) א. ארליך, אשר היה, ת"א 1959, עמ' 19.
54) י. אהרני, ביה"ס העברי בסאראטוב, „העבר", חוב' ט', עמ' 150.
55) א. איתן, בכוח הרצון, ס' „העליה השניה", ת"א 1947, עמ' 148.
56) שם.

ו„ראה עצמו כתלמיד לאוסישקין" [57]). כמה שנים לאחר מכן יצא זאב ז'בוטינסקי לסובב בערי רוסיה בשמו של אוסישקין; בן־ציון מוסינזון וחיים בוגרצ'וב נמנו על תועמלניו [58]).

אוסישקין שלל את דבר הקמת הפרקציות בתנועה הציונית. הוא הסתייג הן מן „הפרקציה הדימוקרטית" והן מן הסיעה החרדית (לאחר זמן — „המזרחי") וקרא ליסודה של „הסתדרות מלוכדת", שאין בה מקום לאגודות ולחוגים מיוחדים. „כאשר התנגדתי ליסוד הסיעה הדימוקרטית — כתב לידידו י. ל. גולדברג בפברואר 1900 — כן אתנגד ליסוד הסיעה החרדית. הריסה שלמה לכל ענייננו נביא כשנעשה עדרים, עדרים" [59]). אבל לאחר שהפכו הפרקציות לעובדה השלים עם קיומן וניסה לשתפן ככל האפשר בעבודה הציונית הכללית, תוך הכרה, „כי כל קבוצה המביאה תועלת ידועה בחוג ידוע לציונות הרי זו רשאית לבקש עזרה ותמיכה לקיומה ולהתפתחותה" [60]). עד סוף ימיו קבע אוסישקין את יחסו לאגפים השונים בתנועה הציונית לא לפי התיאוריות והאידיאולוגיות שלהן, אלא לפי חלקן בעבודה המעשית בבנין ארץ ישראל והתנועה הציונית.

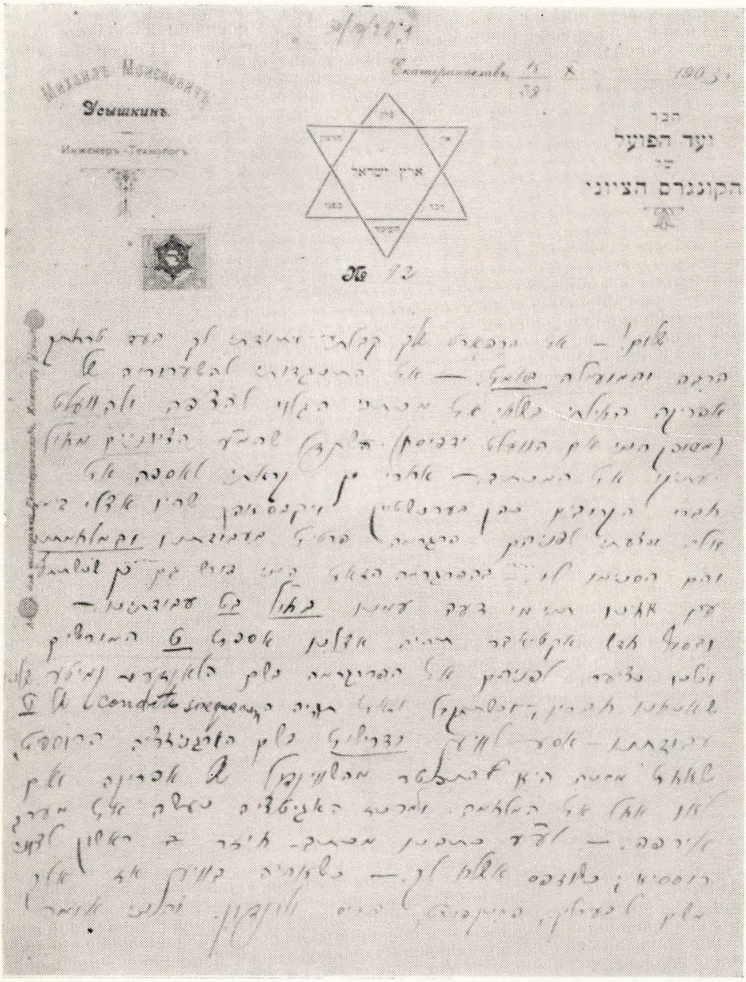
בועידת מינסק (אוגוסט 1902) נבחר מ. אוסישקין לסגן יושב־הראש (יוה"ר היה ידידו מנוער — יחיאל צ'לנוב). הוא נשא בה נאום רב רושם בו קרא לשנות את ארגונה של התנועה הציונית ברוסיה מארגון פדרטיבי של אגודות מקומיות הקשורות בקשר רופף למורשה הגלילי, לארגון צנטרליסטי איתן שבראשו עומד מרכז המורכב מהמורשים, חברי הוועד הפועל הציוני הגדול, כשהם מחלקים ביניהם את העבודה הציונית בכל רוסיה, איש איש לפי כשרונותיו וכל הציונים כפופים יהיו למרכז זה ב„משמעת תקיפה" [61]). הוא קרא „לבכר את האיכות על הכמות", „להרחיק מעבודתנו אנשים בלתי־מוכנים לעבודה" ולשתף בה רק אנשים המבינים את החיים, את העם, אנשים מוכשרים לעבוד ויש להם החפץ לעבודה". כן הציע להקים ארגון מיוחד של „חלוצים ציונים" [62]) „מאנשים צעירים הפנויים מאשה ומעול חיים". אנשים אלה יתחייבו להקדיש שנתיים מחייהם לטובת הפעולה הציונית. „הם ילכו בפקודתה להטיף לציון, להורות שפת עבר, לחקור את ארץ־ישראל וכדומה". זה יהיה „מחנה גבורי ישראל", ואוסישקין הציע לכנותו בשם „בני עקיבא" „לזכר הרב הגבור הלאומי והמורה עקיבא בן יוסף".

ההרצאה עוררה ענין רב. וכמאה איש הביעו רצונם להתווכח עם המרצה. הוחלט לקבוע שמונה נואמים, שמתחו ביקורת והסתייגו מדברי אוסישקין. ההצעות לא נתקבלו, אמנם, אולם בשנים הבאות הוגשמו בחלקן, עם בחירת הוועד המרכזי לציוני רוסיה בועידה השלישית שלהם בהלסינגפורס (1906).

י. המסע השני לארץ־ישראל

בראשית 1903 החליט מ. אוסישקין לנסוע לארץ־ישראל כדי לטפל מטעם „הועד האודיסאי" בבעיות הישוב היהודי החדש, להסדיר את עניני קנית הקרקע

57) ב. כצנלסון, פרקים לתולדות תנועת הפועלים, כתבים י"א, עמ' 77.
58) ר' מכתבו של מ. אוסישקין לח. כצנלסון מחשון 1904, שוארץ, עמ' ט"ו.
59) מכתבו של מ. אוסישקין לי. ש. גולדברג (פברואר 1902), שוארץ, עמ' רמ"ה.
60) מ. אוסישקין הרצאתו בועידת מינסק, ס' אוסישקין, עמ' 75.
61) שם, עמ' 72.
62) ענין „החלוצים הציונים" נזכר לראשונה בשם „גוארדיה ציונית" במאמרו של אוסישקין שבא ב„בודושצ'נוסט" 1902, גל' 10.



מתוך מכתבו של מ. מ. אוסישקין לח. וייצמן
(נמסר ע"י ארכיון וייצמן, רחובות)



בשנת תרנ"ז (1897)



מנחם אוסישקין (באמצע) בחברת ד"ר ב"צ מוסינזון (מימין) וד"ר חיים בוגרשוב־בוגר (משמאל) בש־נת תרס"ג (1903), תקופת פעולות „ציוני ציון".

(שתי התמונות מאוסף הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים)

בא"י על־ידי חברת „גאולה", שנוסדה ברוסיה על מנת לרכוש קרקעות למען בעלי־הון יהודים ולהכין את פתיחת „בנק אנגלו־פלשתינה".

הפרעות בקישינוב, שזעזעו את כל העולם היהודי, התחוללו בעצם הכנותיו של אוסישקין לנסיעתו. „מאורעות קישינוב — כתב אוסישקין באגרת אל האגודות הציוניות ברוסיה ששלח ערב נסיעתו — אישרו לחלוטין את דעתי הישנה שמרכז הכובד של כל פעולתנו צריך להיות בארץ־ישראל ולא בגולה, ושהכנת הארץ קודמת להכנת העם, קנית קרקעות — פיתוח כלכלי של הארץ ע"י „חברת אנגלו—פלשתינה", שלטון עצמי במושבות שקם ביזמת חובבי ציון, ולבסוף הנוער היהודי בארץ ישראל, שיהא חדור אידיאליזם וישאף לחרות — הנה הגור־מים שיקרבונו אל המטרה" [64]).

אוסישקין ביקר בקישינוב אחרי הפוגרום. הוא ראה את סבלם של הנפגעים והרגיש בהכרח לעשות מעשים גדולים בשעת משבר זו. הוא פנה לציוני רוסיה בקול קורא ליסד „קופה בעד היתומים שנהרגו הוריהם, לשלחם לארץ־ישראל, לחנכם שם וכשיגדלו להושיבם על הקרקע" [65]) ביצוע התכנית נמסר לישראל בלקינד, שהעביר כ־50 מיתומי קישינוב לארץ ישראל והקים את כפר הנוער הראשון בארץ, בהקדימו בכך בשלושים שנה את מפעל „עלית הנוער".

לרעיונו זה — העלאת יתומי הפרעות — חזר אוסישקין לאחר פרעות הדמים באוקטובר 1905. הוא קרא להסתדרות הציונית לבצע את רעיונו זה, תוך בטחון „שישנם למאות שבחפץ לב יסעו להתחנך לא"י [66]), אולם לא נמצאו אז האמצעים, הכוחות, ואולי גם ההבנה, להגשמתו של מפעל זה, שעלול היה לשנות לא במעט את מהלך העליה והתישבות היהודית בא"י.

אוסישקין יצא למסעו השני לארץ ישראל בשנת 1903, תוך צער רב שיהיה עליו להעדר מהקונגרס הששי. „זהו הקונגרס הראשון שלא אשתתף בו — כתב לידידו בוינה בסוף יולי 1903 — והדבר גורם לי כאב יוצא מן הכלל" [67]). לפני צאתו לארץ סר אוסישקין לוינה ומסר דו"ח על תכניותיו בארץ ישראל ובקש את הסכמתו של המנהיג לפעולתו, שניתנה לו לא מתוך התלהבות יתרה.

בבוא אוסישקין לארץ־ישראל פתח במפעל, שבו ראה צעד חשוב בגיבוש כוחו של הישוב העברי החדש, והוא ארגונו של ישוב זה, ביחד עם יסודות בריאים מן הישוב הישן, בהסתדרות ישובית אחת. הוא פנה בקול־קורא לכינוס אספה כללית של נציגי כל „הכוחות העוסקים בישוב הארץ ותחיתה על ידי עבודה חיה ובריאה" [68]).

בעצם היום בו נפתח הקונגרס הששי בבאזל, אור ליום א' ר"ח אלול תרס"ג, פתח אוסישקין את כנסית הישוב העברי בזכרון־יעקב, בנאום הפתיחה קרא אוסישקין להקים הסתדרות כללית של הישוב היהודי בארץ־ישראל. בהרצאתו בכינוס קבע את מטרת ההסתדרות החדשה: „לאחד את כל הכיחות העבריים! החמריים והרוחניים שבא"י, כדי להגדיל ולפתח את כמותו ואיכותו של יסוד

---

63) „חברת אנגלו־פלשתינה" נוסדה מטעם „אוצר התישבות היהודים" בשנה ההיא, ונ. ז. ליבונטין מונה למנהלה בא"י ב־1903.

64) שוארץ, עמ' ט"ו.

65) ו" מכתבו של מ. אוסישקין, מאייר תרס"ג, ס' אוסישקין, עמ' כ"א, (בהערה).

66) ומכתבו של אוסישקין לד. וולפסון מאוקטובר 1905, שוארץ קל"ה.

67) שוארץ, עמ' ע"ט.

68) מכתב חוזר של מ. אוסישקין מתמוז 1903, ס' אוסישקין, עמ' 78.

העברי בא"י"[69]. לא כאן המקום להאריך בפרטי האספה בזכרון־יעקב ובתוצאותיה, אולם ראוי להדגיש את עמידתו של אוסישקין על עקרון שויון זכויותיה של האשה בהסתדרות הישובית החדשה, למרות ידיעתו על ההתנגדות העזה של החוגים החרדים לכך.

מסיבות שונות, ובעיקר עקב המשבר שפרץ בתנועה הציונית בעקבות תכנית אוגנדה, לא זכתה ההסתדרות הישובית שהקים אוסישקין לאריכות ימים. ליתר הצלחה זכה מפעלו השני — ארגון המורים העברים בהסתדרות אחת, לעסוק בפיתוח בית־הספר העברי בארץ. בהרצאתו בועידה עמד אוסישקין במיוחד על בית הספר הכפרי, והציע כי בית ספר זה יקבל עליו „לחנך דור עברי בריא ונאמן לעמו, לתורתו, לשפתו ולעבודה גופנית בארץ"[70]. „אם ילמוד הילד בבית־הספר פחות או יותר כללי דקדוק, פחות או יותר דברי הימים, פחות או יותר חכמות ומדעים, אין דבר, אבל את זה צריכים הם ללמוד, להיות כפריים בריאים וחזקים, להיות כפריים האוהבים את הסביבה ואת העבודה הגופנית, וביחוד להיות כפריים האוהבים את הדבור העברי ואת העם העברי בכל לבם ונפשם. זה העיקר, ומבלעדי זאת הכל הבל".

יא. בימי פולמוס אוגנדה

עוד בהיות אוסישקין בארץ ישראל הגיעה אליו השמועה על הצעת אוגנדה ועל החלטת הפשרה של הקונגרס הציוני לשלוח משלחת חקירה לאוגנדה. אוסישקין ראה בהחלטה זו בגידה ברעיון הציוני ומיד עם שובו לרוסיה פרסם אגרת אל צירי הקונגרס בה הכריז כי החלטה זו אינה מחייבת אותו, משום שעומדת היא בניגוד ליסודות הרעיון הציוני. אף הודיע במפורש כי יעשה את הכל כדי למנוע את הוצאת ההחלטה לפועל.

בריב המר שזעזע את התנועה בתקופה שבין שני הקונגרסים, הששי והשביעי, היה אוסישקין מן הקיצונים שב„ציוני ציון", שלא נתן ידו לשום פשרה, ואפילו אם נשאה אופי זמני בלבד. הוא כינס את המורשים הציונים לועידה בחרקוב, שהחליטה על משלחת מיוחדת שתגיש אולטימטום להרצל ותדרוש את חיסול הצעת אוגנדה. שם גם הוקם הועד המרכזי הראשון לציוני רוסיה, שמנהלי היה מ. אוסישקין והוא שעמד בראש „ציוני ציון" במאבקם עם הזרמים האחרים בציונות, מהם טריטוריאליסטים מובהקים ומהם שחיפשו דרך לשמור על שלמות ההסתדרות הציונית, תוך נוסחאות פשרה וויתורים שונים.

אוסישקין עמד בכל תוקף על סילוקם של הנוטים לטריטוריאליזם מן ההסתדרות הציונית. באספת הועד הפועל הגדול בווינה באפריל 1904 שאל הרצל את אוסישקין: „וכי מאמין אתה שנשיג את ארץ־ישראל?". „כן — ענה אוסישקין — ועתה, אם אינך מאמין בזה, לא יכירך מקומך בראש התנועה הציונית"[71]. מן האספה בווינה חזר אוסישקין בהכרה גמורה, כי יש לפתוח „במלחמה גלויה וחריפה עד אשר יגבר אחד מן הצדדים הלוחמים. אם ינצח הרצל, אז יפלגו ממנה ששת המורשים וציוני ציון, ינצח הטריטוריאליזם ותאבד ארץ־ישראל, ואם

---

69) שם, עמ' 83.

70) שם, עמ' 93.

71) לפי י. קלוזנר, מ. אוסישקין, ירושלים, תש"ג, עמ' 111.

נצח אנחנו, אז ילך מאתנו הרצל: ובטוח הנני שהעם יבחר בא"י ויעזוב את הרצל. אנכי את שלי אעשה, לא אנוח ולא אשקוט"[72]).

מותו של הרצל (תמוז 1904) המם לרגע את המתוכחים משני הצדדים. אוסישקין יצא ללוות את המנהיג בוינה והיה בין המספידים אותו בדברים היוצאים מן הלב, אבל המאבק נמשך ביתר מרירות. אוסישקין כינס כינוסים, נשא נאומים, ופרסם בירחון הציוני „יברייסקאיה זיזן" את מאמרו החשוב „הפרוגרמה שלנו".

במאמרו זה, שבו מכונה הציונות נוסח הרצל בשם „ציונות דיפלומטית"[73]), קבע אוסישקין, שהארץ, לפני שתקום בה מדינה: צריכה ליהפך קניינו של העם מן הבחינה הכלכלית והתרבותית. — „צריך שהוא (העם) יהיה בעליה די־פאקטו, ואם גם עדיין לא די־יורה"[74]), לשם הגשמת התכנית יש צורך בטיפוח העבודה המעשית, הרוחנית והמדינית כאחד, כל אחת מהן משלימה ומחזקת את חברתה. על האגודות הציוניות לטפח את הכרתן הלאומית של עם ישראל על־ידי חנוך העם ובניו ברוח הציונית. עד שהעברית — — תעשה הלשון הרשמית של תנועתנו". יש לעסוק בלי הרף בהסברה בין הגוים, ולהשפיע על דעת הקהל העולמית שתתמוך בציונות. „כדי ליסד מדינה יהודית — כתב אוסישקין — מן ההכרח הוא שכל אדמת א"י או לכל הפחות רובה, תהיה קניינו של עם ישראל"[75]). אוסישקין עמד במחברתו במפורט על בעית העבודה הזרה במשק היהודי, והזהיר כי אם לא תפתר בעיה זו „הרי כל הבנין הזה של ישוב הארץ ע"י יהודים הולך ונבנה על חול, וכשתרצה לומר, על הר געש"[76]). ושוב חזר אוסישקין על רעיונו ליסד „אגודת פועלים כלל ישראלית של צעירים רווקים, בריאים וחזקים בגופם וברוחם. כל חבר אגודה זו חייב לעלות לארץ ישראל לשלוש שנים ולמלא חובת צבא לעם ישראל לא בחרב ובאת, כי אם במחרשה"[77]). ובסיום החוברת קרא אוסישקין לציונים לשוב „לא אל חיבת ציון, לא אל הציונות הרוחנית ולא אל הציונות הדיפלומטית, אבל אל צירוף כל שלושת הזרמים הללו כאחד"[78]).

חוברת זו של אוסישקין, שיש לראות בה מבחינות רבות את מבשרת העליה השניה, שהחלה לעלות מאז שנת 1904 לארץ ישראל, התוותה למעשה את דרכה של התנועה הציונית בכל השנים הבאות. בשנות 1904/05 שמשה החוברת מצע לאיחודם של „ציוני ציון", שהתאספו ערב הקונגרס השביעי בפרייבורג שבגרמניה והחליטו לתבוע את הוצאתם של האוגנדיסטים והטריטוריאליסטים מן ההסתדרות הציונית והגברת העבודה המעשית בארץ־ישראל.

בועידת פרייבורג נקבע מהלך הדיונים בקונגרס השביעי, שנפתח בבאזל בסוף יולי 1905. תודות לתעמולה ולעבודת הארגון המוקדמת היה נצחונם של „ציוני ציון" מובטח. אוסישקין סימל את רוח פרייבורג בקיצוניותה, וקבוצת צירים טריטוריאליסטים קבלה פניו בחירופים ובגידופים בעת שעלה לבמת הנואמים בקונגרס, אולם הוא אמר את דברו. הטריטוריאליסטים, ובראשם ישראל

---

72) מכתבו לי. ברזילי, שוארץ פ"ה.
73) ר' ס' אוסישקין, עמ' 97.
74) שם, שם.
75) שם, עמ' 105.
76) שם, עמ' 117.
77) שם, עמ' 118.
78) שם, עמ' 125.

זנגביל, פרשו מן הקונגרס, אוסישקין נבחר בקונגרס זה לחבר הועד הפועל הציוני המצומצם בנשיאותו של דוד וולפסון.

יב. בימי המהפכה הרוסית הראשונה

בשנת 1905—1906 היתה יהדות רוסיה שרויה בשכרון המהפכה הרוסית הראשונה. פתח תקוה נפתח ליהודים לקבל שווי זכויות וההמונים נגררו אחר המפלגות שקשרו את פתרון הבעיה היהודית עם נצחון המהפכה וביסוסה.

בתנועה הציונית פרץ ויכוח חריף בין אלה שקראו לתנועה להשתתף באורח פעיל במאבק הפוליטי למתן שווי זכויות ליהודים ברוסיה, ובין אלה שהתיחסו בשלילה להשקעת כוחות למען האמנסיפציה ברוסיה, לאחר שהנסיון במערב־אירופה הוכיח את כשלונה של האמנסיפציה בגולה לפתור את השאלה היהודית. אוסישקין היה מן המעטים שנשארו איתנים בהתנגדותם לכל עבודת־הווה בגולה שאינה כרוכה במישרים עם העליה וההתישבות בארץ־ישראל; ואותה שעה שחברי התנועה הציונית הצעירים אברהם אידלסון, יצחק גרינבוים וזאב ז׳בוטינסקי היו שקועים בעיבוד פרוגרמה ציונית לפעולה מדינית שיטתית בגולה להבטחת שווי־זכויותיהם של היהודים ברוסיה הזהיר אוסישקין את היהודים שלא ישלו עצמם כי עם נצחון המהפכה תחדל שנאת ישראל ברוסיה.

בעצרת עם שנערכה מטעם הציונים בפטרבורג בסוף 1905 כמחאה על גל הפרעות ביהודים, לא נרתע אוסישקין מלהכריז כי „תלמידי מארכס ולאסאל ישכחו את סבלותיו של העם שהוליד מנהיגים אלה בה בקלות ששכחו חסידי ישו הנוצרי והשליח פאולוס את מוצאם של אלה״[79]. דבריו נתקבלו בקריאות זעם ובוז מצד חלק ניכר של הקהל, והאספה ניצלה תודות להתערבותו של ז׳בוטינסקי שהשתלט על האספה בכשרון הנואמים שלו.

ביולי 1906 כינסו אוסישקין וברנשטיין־כהן אספת ציוני רוסיה באודיסה. הצירים הוזמנו על־ידי מארגני האספה, ומטרתה היתה להשליט בתנועה את הקו בו דגל אוסישקין, קו שעיקרו בימים ההם היה שלילת השתתפותה של ההסתדרות הציונית ברוסיה, בתורת גוף ציבורי מאורגן, במאבק הפוליטי במדינה. בכינוס לא השתתפו נציגים מצפון תחום המושב ומפטרבורג והם אף שללו את סמכותו. הכינוס בחר מרכז לתנועה הציונית ובראשו אוסישקין וקבע את מושבו של מרכז זה באודיסה, מקום מושב „הועד האודיסאי״, אוסישקין נבחר בימים ההם לנשיאו. ביזמת אוסישקין קמה באודיסה מערכת עתונים ציונית: עתון אידי „אדעסער פאלקסבלאט״ (בעריכת ח. ד. הורביץ) שבועון ברוסית „ייבריסקאיה מיסל״ (בעריכת י. ספיר) ונתחדש הירחון „השילוח״. אודיסה עמדה לתפוס את השלטון בתנועה הצונית ברוסיה.

אולם התנועה לא נכנעה ל־Coup d'etat זה. יחיאל צ׳לנוב ושאר ראשי התנועה הציונית, ובראשם הקבוצה בעלת המרץ שהתרכזה בפטרבורג סביב מערכת ה„ראזסבט״, התעלמו מועידת אודיסה וקראו לועידה על יסוד בחירות של חברי האגודות הציוניות. ועידה זו, היא הועידה השלישית של ציוני רוסיה, התאספה בסוף 1906 בהלסינגפורס ובה הוחלט ש„המלחמה לזכויות ולמשטר

79) ר׳ י. שכטמן, ז. ז׳בוטינסקי, ת״א 1956, עמ׳ 84.

העשוים לאפשר את סיפוקם של צרכי הגולה, אינה אלא חלק ממלחמת הגאולה הכללית של התנועה הציונית והסתדרותה" [80]).

אוסישקין הבליג על עלבונו, אף שלח לועידת הלסינגפורס את ברכתו ואיחל לה שתחזק את ההסתדרות הציונית ותפעל למען העבודה בארץ־ישראל ולמענה. עקב התנגדותו ואי־השתתפותו בועידת הלסינגפורס, לא נבחר אוסישקין לועד המרכזי של ציוני רוסיה, שמקום מושבו נקבע בוילנה. אולם הועידה בחרה בו, עם האגרונום א. זוסמן ועם ד"ר י. ספיר (אף הם אנשי אודיסה), לחבר בועדה לעניני ארץ ישראל, למעשה נוצר אז ניגוד בין אוסישקין לבין חברו מנוער י. צ'לנוב ותומכיו, ציוני וילנה ופטרבורג, שאותם היה אוסישקין מכנה מאז בשם ה„צפון" [81]).

כשלונה של המהפכה הרוסית הראשונה הביא ממילא לאבדן התקוות שהיו תלויות בה ולצמצום של הפעולות שנבעו מהחלטות ועידת הלסינגפורס. ממילא לא הגיע הריב בין אוסישקין לבין מתנגדיו לכלל התנגשות חריפה. שוב נשארה לתנועה הציונית ברוסיה הדרך הכבושה של עבודת נמלים איטית במחתרת ובמחתרת למחצה, שבה היה גדול כוחו של אוסישקין, ו„הפרוגרמה שלנו" התותה למעשה את דרך עבודתה של התנועה ברוסיה ובארץ־ישראל.

בשנים אלה — שנות משבר אוגנדה ומשבר המהפכה הרוסית — הפך אוסישקין ל„מנהיג המעשי של הציונות הרוסית" [82]), כוח עבודתו, מסירותו לרעיון, עקשנותו, תקיפותו וכנותו — הקנו לו סמכות אישית בלתי־רגילה. „הוא כפה על הבריות את ההרגשה שהם חייבים לציית לפקודותיו" [83]) — מעיד חיים וייצמן בזכרונותיו.

יג. אוסישקין באודיסה

ב־1906 התפטר ראש הועד האודיסאי של „חובבי־ציון" אברהם גרינברג מכהונתו לרגל מצב בריאותו [84]) ובסוף יולי נבחר מ. אוסישקין במקומו, ועם בחירתו זאת עבר להתגורר מאודיסה.

כ־15 שנה (מאז נפטר י. ל. פינסקר) היה הועד נתון להנהלתם של י. גרינברג ומזכיר הועד מ. ל. לילנבלום, שניהם אנשים זהירים וחששנים, שהקפידו שלא לחרוג מהמסגרת הצרה שקבעו להם התקנות המאושרות מטעם הממשלה. הועד עסק בעיקר בריכוז תרומותיהם של „חובבי ציון" ברוסיה וחלוקתם לנצרכים בא"י. אוסישקין לא היה זר לעבודת הועד, בכל שנות שבתו בייקאטרינוסלאב קיים קשרים הדוקים עם העומדים בראשו, ומ. ל. לילנבלום ראה בו את אחד המעטים „המבינים את הציונות בכל עומקה, חודרים אליה בכל לב, ועם זה הם מתונים ואנשי מעשה, המגביהים את הפעולה על הפראזה" [85]). הוא קיבל ברצון ובשמחה את פניו של ראש הועד החדש.

אוסישקין החליט להפוך את הועד האודיסאי ואת „חברת התמיכה לעובדי

---

80) י. גרינבוים, התנועה הציונית, ירושלים תש"ט, ח"ג, עמ' 55.
81) ר' למשל מכתבו מ־1917 למ. קלינמן, שוארץ, עמ' רנ"ב.
82) ח. וייצמן, מסה ומעש, עמ' 64.
83) שם, עמ' 65.
84) הוא מת ממחלתו אותה שנה.
85) מכתבו של י. ל. לילינבלום למ. אוסישקין, קיץ 1902, שוארץ, עמ' פ"ט.

אדמה ובעלי מלאכה בארץ ישראל ובסוריה" למכשיר יעיל לארגונם של הציונים ברוסיה ולפיתוחם של כוחות היצירה בישוב העברי בארץ ישראל. הוא האמין כמקודם בפרימאט של העבודה האיטית, העקשנית, המסורה. „בכל המצבים — כתב באחד ממכתביו לאליעזר בן־יהודה — אפשר למצוא מוצא, דרך לעבודה באיזה מקצוע, נחוץ רק מרץ של ברזל ועבודה חשאית"[86].

אוסישקין ריכז סביב פעולותיו של הועד האודיסאי אלפי ציונים בכל פינות רוסיה, ואספות נציגיהם של חברי „חברת התמיכה" הפכו לכינוסים ציוניים רבי רושם. באספה הכללית השביעית בינואר 1909 השתתפו כ־350 צירים (לעומת 120 צירים, בזו שלפניה, בשנת 1906) ובאספה השמינית (והאחרונה) — למעלה מ־400 חברים, ועמהם כאלף איש מציוני אודיסה, שמלאו עד אפס מקום את האולם הגדול של „אוניון". הכנסות החברה הלכו וגדלו אף הם משנה לשנה.

אוסישקין ידע לרכז סביב עבודת החברה עסקנים ופעילים ממדרגה ראשונה. בועד החברה השתתפו בין השאר ח. נ. ביאליק, י. ח. רבניצקי, ז. זיבוטינסקי, י. קלוזנר ואחרים ועל פקידיה נמנו א. מ. ברכיהו, יעקב רבינוביץ, משה גליקסון, א. ליטאי, חיים גרינברג. אולם תמיד היתה השפעתו של מ. אוסישקין מכרעת והוא הפך את הועד לבסיס פעולתו הציונית.

בתור ראשון עמד בפני אוסישקין הצורך לעזור לפועלים היהודים בכיבוש העבודה במושבות. אחת הדרכים לכך היתה הקמת משקי עזר לפועלי המושבות, והועד האודיסאי נתן ידו להקמת מושב הפועלים בעין־גנים על יד פתח־תקוה והישובים בארי־יעקב ונחלת־יהודה על־יד רחובות וראשון לציון.

אל אוסישקין פנו מייסדי „השומר" ישראל ומניה שוחט ובקשו את עזרתו לקנות נשק וסוסות לארגונם[87]. אוסישקין נענה לקריאתם, ובו מצאו ידיד קרוב ועוזר נאמן. הוא אף תמך בתכניתם לייסד כפרי שומרים, שם יגדל „דור צעירים בעלי מרץ וכוח, שיקדישו את עצמם מגעוריהם להגנה ולשמירה על הרכוש היהודי בכל המושבות בארץ"[88].

תשומת לב מיוחדת הקדיש אוסישקין למפעלי חינוך ותרבות בארץ ישראל. הועד האודיסאי תמך בגימנסיות בתל־אביב ובירושלים, בבית הספר לאמנות „בצלאל", בבית המדרש למורות ע"ש א. ל. לוינסקי ביפו. תמיכה שיטתית נתנה להוצאות ספרותיות של הישוב החדש, ל„הפועל הצעיר"[89], לירחון לנוער „מולדת" ל„חינוך" להוצאה למדע פופולרי „לעם", וכן למוסדות תרבות — הספריה הלאומית בירושלים, ועד הלשון וכו'.

בסוף 1906 פנה אוסישקין בקול קורא לחובבי־ציון לסייע להתחדשותו של הירחון העברי המרכזי „השילוח", שנפסק בשנות המהפכה ו־3500 איש נענו לקריאתו[90]. הוא תמך ב„עולם", עתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה, ומחוצה לה, שהועבר ב־1912 מוילנה לאודיסה, וב־1914 הגיע מספר חותמיו

---

86) מכתב מי. 1910, שוארץ, עמ' רל"ט.

87) ר' מכתבו של י. שוחט לאוסישקין, סיון 1908 (ס' תולדות ה„הגנה", כרך א', עמ' 814) ושל מ. שוחט מ־17.12.1911 (שם, עמ' 825—826).

88) מדברי מ. אוסישקין בישיבת הועד האודיסאי, „העולם" 24.8.1913.

89) התמיכה ל„הפועל הצעיר" בשעור 50 עד 100 פר' לכל גליון ניתנה כשלוש שנים עד פרסום מאמרו של י. ח. ברנר, שבו ראו אחד העם ואוסישקין פגיעה בדת ישראל, ואז הופסקה התמיכה.

90) ר' י. קלוזנר, דרכי לקראת התחיה והגאולה, ת"א 1955 ח"א, עמ' 175.

ל־2500 איש[91]) והוא הפך במידה רבה לכלי־בטאונו של אוסישקין ושל „הועד האודיסאי".

לאחר הקונגרס השביעי המשיך אוסישקין במאמציו להגביר את עבודתה של ההסתדרות הציונית בארץ ישראל. הוא תמך ב„מעשיים" שבציוני המערב ופרופ' אוטו וארבורג בראשם, שדגלו בפעולות מחקר ובנסיונות התישבותיים בארץ ישראל ועמד בכל הקונגרסים בראש הציונים המעשים, שמתנגדיהם כינו אותם בשם „מפלגת אוסישקין[92]). בקונגרס העשירי (1911), בו נצחו ה„מעשיים" את המדיניים ובראש ההסתדרות הציונית הועמד ד"ר אוטו וארבורג, ישב אוסישקין בראש הישיבה הראשונה של הקונגרס הציוני, שהתנהלה כולה על טהרת השפה העברית.

לרבים אחרים בתנועה הציונית תלה אוסישקין תקוות רבות במהפכה התורכים הצעירים (1908), והיה בין אלה שיזמו את הקמת המרכז לפעולה תעמולתית־פוליטית בקושטא, ואת שליחת ז. ז'בוטינסקי להקים בעיר זו מערכת עתונים ציונים, להפיץ את הרעיון הציוני בין היהודים הספרדים בתורכיה ולהסבירו למשכילים ולראשי המדינה התורכים[93]).

נאמן להשקפתו הלאומית האינטגרלית והאנטי־גלותית ניצב אוסישקין במחנה קנאי השפה העברית, שהתנגדו לטיפוח שפת אידיש כשפה יהודית לאומית. הוא אף טבע את הנוסחה הידועה „עברית או רוסית", שקוממה נגדו אף רבים במחנה הציוני. בהיותו יושב ראש של סניף „חובבי שפת עבר" באודיסה מנע את בחירתו של מנדלי מוכר ספרים כחבר כבוד של הסניף, משום שמנדלי הרבה לכתוב באידיש ולגלג על הנסיונות להחיות את השפה העברית כשפה מדוברת. דבר זה עורר עליו את רוגזם של רבים מנאמני העברית — וביניהם ח. נ. ביאליק, אולם איש הברזל עמד על דעתו[94]).

בסוף 1912 יצא אוסישקין בשלישית לארץ־ישראל. בביקורו זה, שבא בעצם ימי פריחתה של „העליה השניה", עבר אוסישקין שוב את הארץ לארכה ולרוחבה והביא עמו שלוש סיסמאות לתנועה הציונית: א) השתלבות בחייהם החומריים והרוחניים של עמי המזרח; ב) גאולה שיטתית ומתמדת של אדמת הארץ; ג) עבודה ושמירה עברית במושבות היהודים. כן עמד אוסישקין על הצורך לפתח את הישוב היהודי בערי הארץ, ובמיוחד בירושלים, ועל הצורך להרחיב את מערכת החינוך העברי — ולהעמיד בראשה — אוניברסיטה עברית.

הרצאתו של אוסישקין יצאה בחוברת בלשון הרוסית בשם „ארץ היעוד" שהפכה לחוברת תעמולה רבת רושם.

את רעיון האוניברסיטה העברית בירושלים הביא אוסישקין עם חיים וייצמן בפני הקונגרס הי"א (ספטמבר 1913, וינה), ובו נתקבלה החלטה על הקמתה. לגבי אוסישקין היה בהקמת האוניברסיטה בירושלים, לא רק משום מפעל תרבותי, אלא גם משום מפעל התישבותי־מדיני. הוא ראה בו את „האמצעי היחידי להתגונן מפני ההגבלות המכבידות על הנוער היהודי מרוסיה את לימודיו

---

91) ר' מכתבו של אוסישקין להנהלה הציונית, שוארץ קכ"ה.

92) ר' מ. בודנהיימר „דרכי לציון", ירושלים 1953, עמ' 131.

93) ר' מכתביו לאחד העם בענין זה, שוארץ, עמ' נ"ו.

94) מספרים שמנדלי מוכר ספרים היה אומר תוך רוגז על אוסישקין: מילא, „ותחזינה עינינו בשובך לציון" — הלואי! אבל „אוסישקין (ותשכון) בתוכה" — לא ולא: (אוסישקין — ותשכון — בהברה האשכנזית — ביטוים דומה מאד).

בכל רחבי אירופה"[95]) ומנוף לעלית בני נוער לארץ ישראל, כן ראה בה את „הדרך היחידה לחדש — את פריחתה של ירושלים"[96], את נאומו בקונגרס בנושא זה סיים במלים: „בשנה הבאה, בתשעה באב תרע"ד (1914) יהיה לאומה יום זכרון שאין כמוהו לשום אומה ולשון, תמלאנה 2500 שנה לחורבן בית ראשון ובו ביום עלינו להניח את אבן הפינה לבנין האוניברסיטה העברית בירושלים"[97].

בסוף אותה שנה נתן אוסישקין ידו ללוחמים על זכויותיה של השפה העברית ב„מלחמת הלשונות" בארץ ישראל, וכאשר החליטה „הסתדרות המורים העברים", זו שנוסדה ביזמתו עשר שנים לפני־כן, להקים רשת של בתי־ספר עברים תבע מן הועד האודיסאי להקציב תמיכה בסך 25000 פראנק למפעל החדש, ולפנות לציוני רוסיה בקריאה לתרום לטובתו.

יד. בשנות מלחמת העולם הראשונה

עם הצטרפות תורכיה לגרמניה ואוסטריה במלחמתן עם רוסיה ובנות־בריתה נפסק הקשר בין רוסיה לארץ־ישראל. ראשית דאגתו של אוסישקין היתה לעשות ככל אשר יוכל לשמירת שלומו וקיומו של הישוב העברי בארץ ישראל, שסכנת כליון ארבה לו הן מסיבות חמריות (רעב, מחלות) והן משום יחסם החשדני והעוין של השלטונות התורכיים. בהגיע הידיעות על הברירה שנתן השלטון ליהודים נתיני־רוסיה להתעתמן או לצאת למצרים הסמוכה, מצא אוסישקין דרך לשלוח טלגרמה עסקני הישוב היהודי ובה נאמר: „קראו בירמיהו פרק מ"ב" (הכוונה לתוכחתו של ירמיהו לשארית הפליטה ביהודה, שלא ירדו מצרימה).

בשנות המלחמה לא נסחף אוסישקין בזרם העסקנות הצבורית, שהתפתחה עקב צרכי השעה ובעיקר — עקב הדאגה למאות אלפי הפליטים והמגורשים מאזורי החזית. הוא העז להגיד: „שני מליונים של פליטי ישראל סחופים ודוויים — שני מליונים הם של אחים בצרה: מאה אלף יהודים בארץ ישראל — מחנה החלוץ הוא לתפוצות עם עולם לדורותיו"[98].

הועד האודיסאי העביר כספים לעזרת יהודי א"י ולא רק מכספיו, אלא אף דאג להעברת לארץ של תמיכות כסף פרטיות שנשלחו על ידי יהודי רוסיה לקרוביהם בארץ. כל הכספים הועברו באמצעות ארגונים ציונים בארצות ניטרליות. בהגיע הידיעה על גירוש היהודים מיפו דאג אוסישקין ש־100.000 רובל ישלחו טלגרפית לעזרתם ואת הודעתו על האסון לציוני רוסיה סיים במלים: „ארץ ישראל לנו תהיה, זהו צו היסטורי לעם עולם לדורותיו. מתוך חבלי לידה הולכת ובאה לעולם יהודה השלישית, בת חורין ושוררת בביתה"[99].

עמדה תקיפה נקט מ. אוסישקין נגד האישים בתנועה הציונית (ח. וייצמן, ז. ז'בוטינסקי, פנחס רוטנברג ואחרים) שתבעו את התקשרותה של התנועה הציונית עם בנות הברית וביחוד עם בריטניה, שנצחונה וכיבוש א"י על ידה עלולים היו להביא, לדעתם משטר נוח לציונות בארץ. עמדתו זו נבעה לא רק משום שסבור היה כי אין לדעת מי ינצח במלחמה זו, ומבחינה מסוימת אף האמין בנצחונה של

---

95) מכתבו לח. וייצמן, סוף פברואר 1914, שוארץ, עמ' כ"ד.
96) שם, שם.
97) ר' שוארץ, עמ' ר"ה.
98) ספר אוסישקין, עמ' 182.
99) שם, עמ' 190.

גרמניה ובהמשכת קיומה של האימפריה העותומנית[100]), לא רק משום שחשש שמא תביא התקשרות עם בריטניה להתפרצות־זעם תורכית כלפי הישוב בארץ־ישראל אלא גם משום שסבור היה, כי במשטר התורכי יש ליהודים יותר סיכויים לחדור לארץ ישראל ולהשתלב בעמי המזרח, מאשר תחת דגל בריטי[101]).

קשריו של אוסישקין עם ציוני גרמניה ואוסטריה באמצעות הלשכה הציונית שהוקמה בקופנהאגן הנייטרלית והתנגדותו לזרם הפרו־בריטי בציונות לא נעלמו מעיני השלטונות הרוסים, ששמו עליו עין לרעה. לאחר השתתפות בכינוס ראשי התנועה הציונית בקופנהאגן במאי 1915, שבו הביע אוסישקין את התנגדותו להצעת ז'בוטינסקי להקים לגיון עברי אשר ילחם בתורכיה לשחרור ארץ ישראל, הוטל עליו מצד המשטרה חשד ב„קשר עם האויב". הוא נאלץ לעזוב את אודיסה ועבר למוסקבה ובה שהה כשהוא מתחמק מעיני הבולשת, קרוב לשנה.

ימים אחדים באו לאוסישקין, ולעבודה הציונית בכללותה, עם פרוץ המהפכה הרוסית הדימוקרטית במרס 1917.

טו. בשנות המהפכה ומלחמת האזרחים ברוסיה

בחדשים הקצרים של המשטר הדימוקרטי, שנמשכו ממארס עד נובמבר 1917, הועמדה התנועה הציונית בנסיון קשה. שונאי ציון למיניהם היו בטוחים, כי עם ביטול החוקים המגבילים יסתלקו יהודי רוסיה בהמוניהם מן הציונות. אולם המסורת הדתית־לאומית שהיתה מושרשת עדיין בקרב המוני העם והעבודה החינוכית־לאומית של חובבי־ציון והציונים במשך קרוב לדור אחד עשו את שלהם. הציונות שיצאה מן המחתרת הפכה לתנועה הגדולה והמרכזית ברחוב היהודי.

ב־24 במאי נפתחה בפטרבורג ברוב עם הועידה השביעית של ציוני רוסיה. צ'לנוב ואוסישקין נבחרו לנשיאי הועידה. אותה שעה שצ'לנוב דיבר על תפקידיה של התנועה הציונית ברוסיה, הדגיש אוסישקין כי עיקר מעיניה של הציונות אף בשעה זו הם בארץ־ישראל. הוא מסר דו"ח על מצבו הקשה של הישוב העברי בא"י, והכריז כי ישוב זה, עם כל עניו ודלותו, הוא הבסיס הממשי לזכויותיו של העם היהודי לארץ ישראל. „יבוא נא שליחה של אסיפת העמים — אמר — ויראה בעיניו את אשר השגנו במשך שנים מועטות. מוכרח יהיה להודות שאמנם כוח יצירה עצום, כשרון ציביליזטורי שאין דומה לו עצור גם היום בעם התרבות העתיק ביותר בעולם". אוסישקין קרא לגאולת הארץ בכל הדרכים, לרכישת אדמות בכספים פרטיים, פילנטרופים ולאומים, ולהקמת מחנה חלוצים שיעלה לעבוד בארץ, בינו לבין הרוב בועידה שראה את צורך השעה ב„עבודת הוהה" נרחבת ברוסיה נבע פרץ, ובועידת „צעירי ציון", שהתכנסה במאי 1917 (ערב הועידה הציונית) הזהיר יצחק גרינבוים את הצירים, כי „אם אוסישקין יעמוד

---

100) במכתב שנכתב לד"ר א. יעקבסון שבועות מספר לפני הצהרת בלפור כותב הוא: „הלא אין ספק שמפעלנו ישאר בידי ,בעל הבית' הישן, ואנו לא נחדל להתחנף אל מתחריו, נשלם בעד זה מחיר יקר" (שוארץ, עמ' כס"ו).

101) ר' דבריו בחוברת על מסעו השלישי לא"י: „בצער רב עלינו לאמור, כי ההשערה שהאנגלים יפרשו שלטונם על ארץ ישראל עוררה שמחה וקורת רוח מרובה, והדבר מובן: האנגלים מביאים התפתחות ובטחון הפרט, אבל דבר זה אין בו כדי סיפוק. על ידי כך אפשר יצליח כל פרט בפני עצמו, ואילו לעם בכללותו צפוי כאן הפסד" וגו' (ס' אוסישקין, עמ' 133).

בראש ולא תיעשה עבודת ההווה, יהיה זה חורבנה של התנועה הציונית"[102].

יומו הגדול של אוסישקין בא בהגיע בנובמבר 1917 לאודיסה הבשורה על מתן הצהרת בלפור. למרות עמדתו ה„נייטראליסטית" לגבי שני הצדדים המשתתפים במלחמה, תפס אוסישקין את חשיבותה העצומה של העובדה, כי מעצמה עולמית הכירה בתביעת התנועה הציונית והצהירה במפורש על נכונותה לסייע להקמת „בית לאומי יהודי" בארץ ישראל. אוסישקין קרא ליהודים באודיסה להפגין לכבוד המאורע. היתה זו אחד ההפגנות האדירות שנראו אי־פעם בעיר הנמל הדרומית. רבבות רבות של יהודים הלכו בסך אחר המכונית שבה ישב אוסישקין, עם ח. נ. ביאליק, וי. קלוזנר, כשלפניהם נישאים דגלים עבריים גדולים. היתה זו ההזדמנות האחרונה שניתנה ליהודי רוסיה להפגין בגלוי את רצונם הלאומי.

אולם בעצם הימים ההם באה „מהפכת אוקטובר", ומשטר חדש, שבין הסעיפים היסודיים באידיאולוגיה שלו נכללה גם שלילת זכות קיומו של העם היהודי, עלה לשלטון. התנועה הציונית נהפכה שוב לתנועה אסורה ונרדפת. באוקראינה בה התגורר אז אוסישקין, עוד לא נגעה הרעה, מאחר שהשלטון הסובייטי לא הגיע אליה אלא בסוף 1918.

יהדות אוקראינה החלה מתארגנת. הוחל בהכנות ל„אספה לאומית זמנית". בבחירות לאספה קבלו הציונים 56 צירים ו„פועלי ציון" — 11 צירים מבין 125 צירי האספה. השמאל האנטי־ציוני העביר 35 צירים. ב־3 בנובמבר 1918 פתח מ. אוסישקין, שנבחר ליושב־ראש האספה, את ישיבתה הראשונה בשפה העברית. הבונדאים וגרורותם, שעתידים היו לעבור רובם כעבור זמן קצר למחנה הייבסקציה, פתחו בצעקות „אידיש, אידיש", אוסישקין שתק וחיכה להפסקתה של האובסטרוקציה, ומיד חידש את נאומו העברי, ושוב השתוללות של שונאי השפה העברית. „וכך נמשך הדבר שלוש שעות רצופות — שלוש שעות של צריחות וצוויחות, התגעשויות והרמת אגרופים... לסוף ניצח אוסישקין: הוא נאם את נאום הפתיחה בעברית דוקא[103].

באותה אספה נבחר אוסישקין יחד עם אחד העם (שישב אז בלונדון), הר' שלמה הכהן אהרונסון, מ. קריינין וא. גרוזנברג כנציגם של יהודי אוקראינה בפני ועידת השלום, שעמדה להתכנס עם תום המלחמה בפאריס, ובינואר 1919 יצא בלוית בנו את אודיסה, בדרך התחתים, לקושטא ומשם הגיע ב־25 בפברואר 1919 לפאריס.

סיום

מפאריס לא חזר אוסישקין לרוסיה. יומים לאחר בואו לשם התיצב יחד עם וייצמן וסוקולוב בפני „מועצת העשרה" של ועידת ורסיל. הוא נשא נאום עברי קצר, ולפי עדותו של וייצמן: „הכרזתו עשתה רושם גדול על הועידה[104].

בעת שדיבר אוסישקין בפני ועידת השלום כבר היתה יהדות אוקראינה שרויה באוירת של פרעות דמים אכזריות, שהתפתחו בעקבות המאבק בין הממשלה הסובייטית לבין צבאות אוקראינה. אוסישקין הצביע על מצבו האיום של העם

---

102) ר' א. רפאלי (צנציפר) במאבק לגאולה עמ' 28.

103) קלוזנר, מ. אוסישקין, עמ' ע"ב.

104) ח. וייצמן, דו"ח על הועידה, מ. מדזיני, „עשר שנות מדיניות א"י", ת"א 1928, עמ' 98.

היהודי, וביחוד על מצבם של יהודי רוסיה, הוא הזכיר את תביעתם ההיסטורית של היהודים לגבי ארץ־ישראל, ובקש משליטי העולם שיאפשרו לעם היהודי ל„השיג נקודה בטוחה אחת בעולם שנוכל לחיות בה את חיינו העצמיים ולחדש בה את המסורת הלאומית והתרבותית שלנו".

לאחר כמה חדשי פעולה בארצות הגולה יצא אוסישקין לעמוד בראש ועד הצירים בארץ ישראל.

הקשר עם רוסיה הלך ונותק, פעולתו של אוסישקין התרכזה בעשרים ושתים שנות חייו האחרונות — בארץ חלומותיו, היא ארץ־ישראל. היא היתה המשך ישיר לעבודתו ברוסיה, ובמהרה מצא את מקומו המתאים כמנהל עבודתה של הקרן הקיימת לישראל. אולם לא על דפי „העבר" יסופר על פרשה רבת ענין וחשיבות זו.

רק עוד פעם נוספת הזדמן לו לאוסישקין לבוא בקשר עם יהדות רוסיה, והדבר היה בימי חייו האחרונים.

צבאות הנאצים פלשו לרוסיה ושליטיה פנו לעזרת העולם כולו. בשעה קשה זו ניתנה הרשות ליהודי רוסיה לפנות לאחיהם שמחוץ לגבולותיה באמצעות „ועד אנטי־פאשיסטי יהודי". לקריאתו הראשונה של ועד זה ב־ר"ח אלול תש"א (24.8.1941) החליטו המוסדות הלאומיים לתת מיד תשובה מעל גלי האתר. מתן התשובה הוטל על מ. מ. אוסישקין, יצחק בן־צבי, יצחק גרינבוים, הרב י. א. הרצוג, המשורר ש. טשרניחובסקי, ב. כצנלסון, משה סמילנסקי וחנה רובינה. אוסישקין כתב את דבריו בשכבו בבית החולים „הדסה" בירושלים לאחר שעבר ניתוח. דבריו הושמעו בראש דברי שאר הנואמים במוצאי שבת ו' תשרי (27.9.1941), חמשה ימים לפני פטירת מחברם. וזה היה דברו האחרון של מנחם אוסישקין לאחיו בגולת רוסיה:

אחי ואחיותי היקרים הנמצאים ברוסיה הסובייטית:

זה עשרים ושתים שנה עברו מן היום שנפרדתי מכם, אבל רגשות החובה והאהבה והקשר הנפשי בינינו נשארו בלי שום שינוי. כל הזמן שאנחנו — אני וחברי פה — עסקנו בבנין המולדת ההיסטורית שלנו, לא פסקנו אף לרגע לזכור שאנו בונים את המולדת בשביל כל חלקי האומה המפוזרים בכל העולם, וגם בשבילכם.

אתם הייתם מאושרים במובן אחר, הייתם אנשים שהרגשתם שאתם אזרחים ממדרגה שווה לשאר האנשים במדינה, גרתם במדינה שבה שורר שוויון ללא הבדל דת וגזע ולשון, והגב היהודי הכפוף בימי הצאריזם נעשה ישר. בא עתה זמן שאנו מתקרבים, מאחד אותנו צר, שונא העולם, שונא האנושיות, בראש וראשונה — שונא העולם היהודי. היטלר זה מאחד נגדו את כל הטוב בעולם, ובראש וראשונה את כל חלקי היהדות שבעולם, וכל חלקי היהדות יוצאים בקרב נגד הצר האכזרי הזה. ברור בשבילנו שנצחון היטלר, פירושו השמדת עם ישראל, מפלת היטלר פירושה תחייתו של עם ישראל.

ההיסטוריה הישראלית נשנית והולכת: פרעה מלך מצרים הביא ליציאת מצרים; המן הפרסי הביא להצהרת כורש; האינקוויזיציה הספרדית והגירוש מספרד הביאו להתחלת בנינה של ארץ־ישראל; הצאריזם הרוסי ורדיפותיו על היהודים הביאו לתנועת הישוב החדש בארצנו; גם משואתנו כיום יוצאת בשורה לעמנו: אַל תתיאשו, כשם שאנחנו איננו מתיאשים,

יפלו אלפים, יפלו רבבות, אבל עם ישראל יחיה לעולם ועתידו יהיה בטוח; עם אחד, תקוה אחת, אידיאל אחד: אידיאל אנושי, האידיאל האנושי ביותר שכל טובי עולם הכירו בו, וביניהם המדינה הסובייטית שלכם.

אנחנו נכנסים לשנה החדשה לפי הלוח העברי. הלוח העברי הוא אחד הלוחות היותר עתיקים, ואתו ראה העם היהודי רעה, ומשום כך אין הוא מתיאש במומנטים הנוראים ביותר. נקוה ונתפלל שגם שנת תש"ב תהיה שנת מיפנה לטובה בחיי עמנו, בחייכם אתם, בחיי ארצכם, בחיי כל חלקי אומתנו, ובפרט בחיי היהדות הפולנית הגדולה, בחייבו אנו בחיי הישוב הארצישראלי.

דף חדש, דף יפה יפתח בלוח עתיק זה, דף מרומם, לשנה טובה תכתבו כולכם, בכל מקום אשר אתם נמצאים: על גדות הוולגה, בהרי אוראל, בערבות סיביריה, בכל מקום שלום, שלום לרחוקים בוורסטאות וקרובים ברוח!

אגרות מ. אוסישקין
אל יהושע אייזנשטאדט־ברזלי
נמסרו לדפוס על־ידי ד"ר ישראל קלויזנר

הסטודנט הצעיר מ. אוסישקין היה פעיל לא רק באגודת הצעירים „בני־ציון", שייסד הוא עם חבריו הסטודנטים במוסקבה, אלא גם באגודה המקומית „חובבי־ציון" שנבחר בה למזכיר. על־ידי אגודת „חובבי־ציון" בא במגע עם אגודות ועם אנשים רבים, כי אגודת מוסקבה היתה אחת החשובות ברוסיה והוטל עליה לשלוח „מגידים" בכל רחבי המדינה. מ. אוסישקין הוא שארגן וניהל את משלוח המטיפים. הוא השתתף בוועידת דרוזגניק ונבחר בה למזכיר הוועידה (תרמ"ז). היה מקובל הן על המשכילים והן על החרדים ונחשב לכח עולה בתנועה. עם יהושע אייזנטאדט, שהתחיל להיות פעיל בתנועה רק במחצית השנייה של שנות הארבעים למניינו, בא מ. אוסישקין במגע אחרי שהצליח אייזנשטאדט לשכנע אותו שיצטרף לאגודת „בני משה" (תרמ"ט). מאז נקשרו קשרי ידידות אמיצים בין השניים, שהיו בעלי אופי שונה לגמרי: אייזנשטאדט בעל דמיון, המעיז לעשות גדולות למרות התנאים והכוחות הדלים, ואילו מ. אוסישקין — איש המעשה השקול. ולמרות שמ. אוסישקין לא נמנע מלהגיד לאייזנ־שטאדט את דעתו, להזהירו ממעשים נחפזים ואפילו להתנגד למיזמיו כחבר הוועד הפועל ביפו, לא פסקה ידידותם. אחרי שיהושע אייזנשטאדט עלה ארצה בראשית שנת תרנ"א התחילה ביניהם חליפת מכתבים רצופה, שבה היה מוסר י. אייזנשטאדט לאוסישקין ידיעות על המתרחש בארץ ומתייעץ אתו, ואילו אוסישקין היה שואל ומוסר ידיעות מהנעשה בתנועה ברוסיה. חליפת מכתבים זו נוגעת בכל הפעולות של הוועד הפועל ביפו, שלאייזנשטאדט היתה השפעה בו בימי ז. טיומקין ואחר־כך היה חבר בו; בפעולות „בני משה", שאייזנשטאדט היה מראשיה, ממנהיגי הלשכה הארצישראלית ומחברי המרכז שלה, שהועבר בשנת תרנ"ג ליפו, ובכל ענייני הישוב בארץ, שבה התחוללה בשנות תרנ"ד—תרנ"ה מלחמה בין היישוב האשכנזי הישן וי. מ. פינס מצד אחד ובין א. בן־יהודה ועתונו „הצבי", בית־הספר ביפו, „בני משה" ותנועת חיבת ציון בכללה מצד שני.

אני מפרסם כאן חלק מאגרות מ. אוסישקין אל י. אייזנשטאדט־ברזלי, מהשנים תר"ן—תרנ"ז. בה בשעה שעד שנת תר"ן, עד ייסוד חברת התמיכה האודיסאית ברשיון השלטונות, נתפרסמו תעודות רבות לתולדות התנועה, ביחוד על־ידי א. דרויאנוב ז"ל ב„כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל", הרי מהתקופה שאחרי מחצית שנת תר"ן לא פורסמו התעודות רבות. אילו פורסמו אגרות אוסישקין בכללן, היינו מקבלים אוצר בלום של מקורות לתולדות התנועה. כאן אביא תרומה קטנה לפירסום אגרות אלה, שנשתמרו מהן רבות וחשובות. הוספתי הערות קצרות, המסבירות ענייניים, הדורשים באור והארה. תאור המאורעות בתקופה הנידונה במכתבים ימצא הקורא בספרי „התנועה לציון ברוסיה", כרך ב', שיופיע בחודשים הקרובים. המכתבים הם מארכיונו של י. אייזנשטאדט בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.

ת ר ״ ן

א

מאסקווא, יום הפורים.

אחי היקר!

תמול קבלתי את מכתביך השניים. אף כי אינני יודע מה המה צרותיך בכל זאת אשתתף עמך. אם צרות חמריות המה — אז תוכל לקוות שיעברו במשך הימים ואם רוחניות ומוסרית הנה — אז השתדל להבליג עליהן. כמדומה לי שתוכל ללמד ממני, כי אחרי הצרה הגדולה והנוראה שבאה עלי במות עלי אחותי יחידתי ועלי לראות בצרות הורי האהובים לי — בכל זאת הנני איש וככחי אז — כחי עתה.

אנכי הנני משתדל בכל כחי שאספת חו״צ ואספת ב״מ יהיו בבת אחת ובאדעססא; לצורך זאת כבר כתבתי הרבה מכתבים[1]). אם הצעתי תתקבל, אז אסע אנכי לאדעססא. ואם אספת ב״מ תהיה בווארשוי אז מסופק אנכי אם אבא שמה. — גם אתה השתדל נא כי הצעותי יתקבלו אצל חו״צ וב״מ דעירך, כי טובת הענין דורש זאת ממני.

בדבר דעת כלכם (לפי דבריך) שאנכי אהיה ראש הועד הפועל ביפו הנני מוצא לנחוץ לדבר עמך דברים אחדים אדות תקותי הפרטיים ומחשבותי, כי אח אתה לי. דבר הנראה לעין לי, כי למען היות איש פועל בענין הישוב ולבלי לפחד מפני המתנגדים צריך לאותו האיש לבלי היות תלוי בדעת אחרים בדבר מצבו החומרי. אנכי איננו אוכל לקוות שהורי יסכימו שאתישב בא״י ולכן אהיה תלוי רק בכסף חו״צ ולזאת לא אסכים בשום אופן — כמו כן בטרם היותי באה״ק עוד לא אוכל לדעת איפה הוא המקום היותר מוכשר לעבודתי בקדש. לכן גמרתי אמר לעשות כזאת: לשבת ולחכות עד אשר אמצא בת ישראל חובבת עמה — — —, אז אחרי החתונה נסע שנינו פאריסה, מרכז הישוב, ומשם לא״י על משך ירחים אחדים — אחרי כן, מבלי היות עוד תלוי בדעת אחרים, אראה איפה עלי להתישב בא״י (מקום הפעולה), בפאריס (מרכז הישוב), באדעססא (מקום הועד המאושר לחו״צ) או במאסקווא (מקום מגורי הורי ומקירי[2]) מאז) — את דברי אלה דברתי רק אליך ואין לך הרשות לדעתם לאחרים.

את ה׳ בן־טובים מבילסטוק[3]) אינני יודע ולכן אם לא יבא אלי לא אתראה עמו כלל, אך זאת הנני לאמר לך, כי אין לו הרשות לספח פה (מקום שנמצאה לשכה) חברים, ואם יספחם אז לא יהיו נחשבים בעיני ובעיני חברי לחברי ב״מ. — ביום ג׳ העבר נסע מפה אחינו יחיאל לעוואנטין לטעהעראן בירת פרס[4]). — עם המהנדס צבי הירש יפה כבר דברתי והסכים לבא בסוד אגדתנו. אחרי ימים

א 1) אגודת „בני משה״ (ב״מ) קבעה אמנם ועידה שלה לאותו זמן, שבה תתכנס האסיפה הכללית הראשונה של חברת התמיכה האודיסאית של חובבי־ציון (חו״צ), בראשית החודש אייר תר״ן.

2) ומכירי!

3) יצחק־אייזיק בן־טובים מביאליסטוק (1852—1926) נתקבל כחבר של אגודת „בני משה״. בהשפעתו של הרב ש. מוהילבר נבחר אחר־כך, בזמן האסיפה הראשונה של החברה האודיסאית של חובבי־ציון, לחבר הוועד הפועל ביפו.

4) יחיאל־יוסף ליבונטין (1864—1936), מהנדס, חבר האגודה „בני ציון״ במוסקבה, אחיו של זלמן־דויד ליבונטין. ידוע בשמו הספרותי „חושי הארכי״.

לא כבירים יכנס ללשכתנו בפני כל חברי. יוכל היות כי אחרי ימים אחדים אדבר בדבר ענינו עם הסופר והפיזיק לעֶאן ראבינאוויץ[5]). —

למכתבך אחכה. אחיך בחבת ציון וירושלים

א. מ. אוסישקין

ב

מאסקווא, כ"ג סיון א־תת"כא לחרבן.

ידידי יקירי;

אנכי החלטתי לשבת דומם ולבלי התערב בעניני הועד כל ימי הקיץ, עד אשר יבואו התרים מא"י ויוסד שמה הועד הפועל ואראה מה יעשה באמת הועד[1]). למען לא יאמרו אחרי כן כי אנחנו הסבה באי־פעולתם; באשר הננו מתערבים בענין שלא לנו היא על פי חקי האוסטאַוו[2]), אך אחרי זמן שנים־שלשה חדשים היה בטוח כי תראה בי את ה„מורד" כאשר ראית זאת בי עד כה.

יוכל היות כי באלה הימים אשלח עוד כאלף רו"כ להׄ גרינבערג[3]) ועליך לראות שישלח תיכף טלגרמה לחאנקין שקונה הוא ממנו בעד סך המשלוח קרקע. אנכי אינני חפץ לבא בכתובים עם חאנקין למען שלא יאמר שקפצו קונים על אדמתו וידרש יותר מ־12 פר. הדונם. —

את הצעותיך שחו"צ וב"צ[4]) ממאסקווא יתנו לך את את הסך 200 רוב' הנחוץ לנסיעתך לא אשים לפני הועד באשר אנכי אתנגד להׄ ובכן יודע הנני מראש כי הועד יסכים לי ולא לך וטעמי התנגדותי אלה המה:

א) אנכי עומד בדעתי כי כל בנ"י יקדישו את כחותיהם לגאולת הארץ ולגאולת ארץ יהודה וגליל אשר רבים עליה קופצים מבני הנכר. אך לעבר לירדן לא ינהרו הגויים ולכן לא נפסיד כלום אם את הארץ הזאת נגאל לימים יבואו ולע"ע לא נפזר כחותינו לכל הארץ.

ב) אם גם נתחיל בהישוב בעבר הירדן אז אין כל צורך שתסע אתה. כי ה' לעווין־עפשטיין אמר לי בפירוש שישתדל להיות בעבר הירדן וליסד שמה מושבה בעד בני וארשוי[5]). נחכה לתוצאות נסיעתו ואז נראה מה לעשות, כי לא בחדשים הדבר תלוי.

---

5) יהודה ליב (ליאון) רבינוביץ (1862—1937) יליד ברסטוביץ אשר בפלך גרודנה. למד פיסיקה בפאריס ונתפרסם כממציא. פירסם מאמרים מדעיים ב„המליץ" (1887) ובעתונים אחרים. בשנת תר"ן הוזמן לשמש עורך „המליץ". שמו הספרותי „איש יהודי".

ב 1) אחרי האסיפה הראשונה של חברת התמיכה האודיסאית יצאה „שיירה" של קבוצת חובבי־ציון לביקור בארץ. בראש השיירה עמד הרב ש. מוהילבר. הרב יחד עם עוד אחדים מהשיירה נתבקשו לברר את מי כדאי למנות לוועד הפועל ביפו ולהציע את הצעותיהם.

2) התקנון (של החברה האודיסאית).

3) אברהם גרינברג (1841—1906) מעשירי אודיסה ועסקניה, נשיא „הוועד האודיסאי" של הו"צ בשנות 1892—1906.

4) חובבי־ציון ו„בני ציון".

5) א. ז. לוין־אפשטיין (1863—1932) נסע באותו זמן מטעם האגודה „מנוחה ונחלה" לקנות אדמה לייסוד מושבה. קנה את אדמת דוראן, היא „רחובות".

ג) אם בכל זאת תאמר לנסוע עתה, באשר רבים המה המשפחות אשר יחפצו להתישב בעבר לירדן בעד סך אלף רו"כ — אז עצתי שתאגד את המשפחות האלה והמה ישלחו אותך לתור את הארץ וגם יתנו לך על הוצאות הדרך ולא נצרך תהיה להטפל בכסף הפרוטות.

זאת היא דעתי — ואם שגיתי אתך הסליחה.

אחיך המוקירך א. מ. אוסישקין

יצא לאור ע"י בני־ציון במאסקווא הקונטרוס „המסחר וחרשת המעשה בא"י„ [6], מחירו 20 קאפ. כמה עקז. לשלוח לך להפיצו בין אח"בי יושבי אדעסא?

ג

מאסקווא, ט' תמוז אתתכ"א לחרבן

ידידי!

שמחתי למאד מאד מהחלטת חברי הועד ללות את הסכום הנחוץ לשכלול גדרה, מי יתן וימלאו במהרה את אשר החליטו. עצתך לתן לב"ג [1] 6000 פר. ולחדל מהיום והלאה מלחם התמיכה גם כן טובה למאד וכמדומה לי שהועד יסכים לה.

מגרינבערג אין קול ואין עונה. ואינני יודע מה להשיב דבר את שואלי בדבר קנית הקרקע. והלא הדבר הזה עוד נכבד מעניני גדרה? —

הנך שואל אותי מדוע אינני כותב לך בעניני ב"מ ואשר [2]) מתרעם עלי מדוע אינני כותב לו בעניני חו"צ. תשובתי לשניכם: אתה תקרא את מכתבי אליו והוא את מכתבי אליך.

בדבר הוצאות על הנסיעה לעבר הירדן דעתי כבראשונה כי טוב לקחת על זה כסף מאנשים פרטים אשר יחפצו להתישב שמה מכסף נדבות [3]). — מקאוונא יסעו בימים אלה שני צירים לא"י על שלשה חדשים.

אוהבך א. מ. אוסישקין

ד

מאסקווא, י"ג אלול

יקירי!

בדבר הירש הצדק אתי [1]). אף כי חסרונות רבות נמצא בהאיש הזה, אך בכל זאת נחוץ היה לנו למאד, כי איש כזה הבקיא בענין הישוב, בעוז רוח,

---

6) מאמר מאת הביל"ויי ד. יודלוביץ (1863—1943), איש ראשון לציון.

ג 1) כנראה: לבני גדרה.

2) אשר גינצברג, הוא אחד העם.

3) י. אייזנשטאדט רצה לעלות שוב לארץ, לחקור את אפשרויות ההתיישבות בעבר־הירדן ולהיות חלוץ ההתיישבות שם. הציע לאוסישקין, שאגודת „חובבי־ציון„ ו„בני־ציון„ במוסקבה יתנו לו מאתיים רובל להוצאות הנסיעה (עיין במכתב מיום כ"ג בסיון תר"ן, המתפרסם להלן).

ד 1) שמואל הירש (1845—1925), מנהל „מקווה ישראל„. הרב ש. מוהילבר יחד עם עוד אחדים מהמשתתפים בשיירה המליצו על מינוי ש. הירש ליושב־ראש הוועד הפועל ביפו.

בקשיות ערף, נכבד בעיני שרי תוגרמה אין בא״י ובפרט כי מתנגד הוא לשיטת שייד או לשייד בעצמו[2]).

אנכי אינני שובת כלל, מיום בואי למוסקווא עד היום (29 ימים) שלחתי לערים שונות יותר משבעים מכתבים. — מה אוכל עשות בדבר המגידים, כי לא נקבל אף פרוטה אחת מהאגודות על הוצאותיהם. — יעווזעראוו[3]) עתה בקיוב ומשם יסע הנגבה בואך יקטרינסלאוו ויבוא לשם על חג הסוכות ונתראה שם פנים. ובטוח אני, כי יעלה לנו שם לתקן איזה דבר נכבד. —

בדבר נסיעתך לא״י דעתי שתוכל להביא שם תועלת להענין, אך לפי דעתי יותר טוב היה לו השתדלת באדעססא לחבר ולאגד את בעלי הכסף אשר יסעו דרך היער הזאת לא״י לקנות שם קרקע ואחרי אשר תאגד אנשים אלה פה — אז רק אז תסע לא״י.

נבלה עשה האנקין במכרו את חלק אדמתו של שטערין מפה לאחרים. אנכי כתבתי לו, לפינס וגם טלגרמים שלחתי אליהם. כתוב גם אתה אליו בדבר הזה, שיתן לשטערן חלק אדמה בהאחוזה החדשה שקנה, למען יוכל האיש הזה לנסוע לא״י עוד בשנה הזאת.

אנכי נשארתי חבר לב״מ. וחברי יחכו עד אשר אקבל את ספר התקנות למען יוכלו לדון על זה בכבד ראש. מהר בשלוחך.

ידידך אוהבך א. מ. אוסישקין

נ. ב. מה תאמר על הפעלעמיקא שלי עם לילינבלום?[4]).

תרנ״א

ה

מאסקווא, כ״ו חשון א׳תת״כב לחרבן

ידידי הנאמן!

את שני מכתביך קבלתי. — חפץ אני למאד לדעת עם מי הצדק בדבר קנית הקרקע, עם האנקין או עם פינס. לפי דברי הצירים מיקטרינסלאוו הראשון הוא איש חרוץ ואמת למאד והאחרון... כן מאמינים הם בקניתם את ועד־אל־חאוואר[1]) ואתה כפי הנראה עוד מסתפק בזה. — נחוץ היה למאד שכל הקניות יעשו רק ע״י הועד ביפו, אך זאת היתה יכולה להיות רק אז אם בראש הועד היה עומד איש חרוץ במלאכתו ונאמן בדיני ממנות וזאת היה הירש, אך אתה עם חבריך באדעססא קלקלתם את הדבר. ועתה פעולת הועד מאפע. והראש[2])

---

2) אלהו שייד (1841—1922), הפקיד הראשי, שמונה על־ידי הבארון רוטשילד על ענייני ישוב ארץ־ישראל.

3) המטיף הציוני יהודה־צבי יבזרוב (1854—1935).

4) לילינבלום פירסם ב„המליץ" מיום כ״ה באב תר״ן (גל׳ 169) מאמר בקשר לידיעה, שפקידי הבארון רוטשילד חדלו לתת עבודה לעולים צעירים מרוסיה, ובו הגן על המעשה של הפקידים. אוסישקין ענה על זה במאמר „שמחה זו מה היא?" (בגל׳ 176), שבו דרש לתת עבודה לפועלים היהודים, הבאים ארצה.

ה 1) ואדי אל חאווארית, הוא עמק חפר עכשיו.

2) ז. טיומקין.

בעצמו עוד יושב ברוסיא... ופעולת הועד עד כה היתה רק להפחיד את העם בפחד שוא בגזרת שלושים יום[3])...

אגודות לקנית קרקע יוסדו עתה בהרבה מקומות: ווילנא, קאוונא, חארקאוו, חערסאן, ראסלאוול וגם במאסקווא... — שטערין כתב לך מכתב. אבקשך להביאו אל המנוחה ואל הנחלה, במהרה בימינו באיזה אופן שתהיה. ואם נחוץ יהיה לזה איזה מכתבים ורקמענדאציות הודיעני ואכתב תיכף. —

מגדרה לפי דעתי נתפטר במהרה: היינו אחדים ימכרו את נחלתם ואחרים יפוצו לכל רוח, כי הלא על משענת קנה רצוץ, על הועד דאדעססא הם נשענים.

ביקטרינסלאוו כמעט עלתה לי ליסד אגדה לאומית מנאורי העיר ללמד את שפת עבר, דברי הימים לב"י, ענין הישוב וכולי. — שלשה אספות אספתי ובהם היו יותר מחמשים איש רק בעלי אטעסטאטים[4]). אחרי כן החליטו ליסד בית הכנסת. — אם רק בית־כנסת לוד[5]) יוסד או גם אגודה זאת עוד לא ידע.

אנכי גמרתי לשבת עתה בחבוק ידים ורק להיות בין הרואים ואינם עושים (חוץ מהפעולות התדיריות בעניני הישוב). ותיכף אחרי חתונתי אסע לפאריס ושם רק שם יש בדעתי לעשות איזה דבר הגון, כי זאת לך לדעת כי דעתי כמאז שרק מפאריז תצא תשועת ישראל ולא מאדעססא או שאר ערי רוסייא. — הרבה והרבה הצעות יש ויש בדמיוני, אך עוד לא באה העת לפרסמם. כתוב נא לי באריכות ובפרטיות מכל אשר תמצא לנחוץ שאדע טרם נסיעתי.

להאר"ז ולרבינאוויץ[6]) כתבתי שידפיסו את כל אשר תשלח להרדקציא ובלי ספק ימלאו את מצותי זאת, לכן כתב וכתב.

ידידך אוהבך א. מ. אוסישקין

בדיוק מתי תהיה יתונתי עוד לא אדע, בטבת או בשבט. —

ו

מאסקווא, כ"ג תמוז

ידידי!

מקונסטאנטיפל[1]) כתבתי לך מכתב גלוי ולא נענתי עליו ולפלא לי הדבר. עוד הפעם הנני מבקש ממך, ידידי, לכתוב לי לפרקים מתהלוכות ענין הישוב לכל פרטיו. — הקראת את תשובתי לאחד העם? ודעתך עליה?[2]). שאלה אחת קטנה יש לי אליך, כתבתי זאת לטעמקין, אך באשר נסע

---

3) י. מ. פינס פירסם בעתונות („המליץ" 1890, גל' 206; „הצפירה", גל' 207)) אזהרה לעולים, הן למהוסרי אמצעים והן לבעלי־הון. באזהרתו הכחיש ידיעה, שהופיעה בעתונות, שיהושע חנקין קנה שטח גדול בשרון, אם כי היה יסוד לידיעה. כדי להרתיע את העולים כתב, ששלטונות תורכיה חידשו את גזירת „תשעים יום", האיסור לבוא לארץ אלא רק לתשעים יום כצליינים. גם דבריו אלה לא היו נכונים, כי השלטונות לא חידשו אז את הגזירה, שהיתה קיימת מכבר, אבל לא נהגו בחומרה לפיה.

4) בעלי דיפלומות, כלומר אנשים שגמרו בית־ספר גבוה.

5) לבד!

6) ארי־צדרבוים אלכסנדר, עורך „המליץ": רבינוביץ ליאון.

ו 1) מקונסטאנטינופול.

2) הראשון שיצא להגיב בעתונות על מאמרו של „אחד־העם" „אמת מארץ ישראל" היה מ. אוסישקין. פירסם ב„המליץ" (1891, גל' 148—149) מאמר־תגובה בשם „בלי מרה שחורה יתירה!".

מא״י אשנה אותה לך וזאת הדבר: יוכל היות, כי בקרוב יבא לא״י איש אחד ממאסקווא „ניסן פערשיץ״ ונחוץ מזאת לי לדעת. על כן תיכף כשיודע לך מביאתו תשלח לי טלגרמה Приехал [3]) ותו לא, אך לא הוא ולא איש אחר צריך לדעת מזאת. בלי ספק תעשה לי זאת.

בקרוב יבא ליפו הפקיד של בני מאסקווא ה׳ ראזוק[4]). דברתי עמו אודות שלשה עזרים לו: ה׳ שטערנין מבני האגודה, שנמצא עתה בחיפה, אדותך ואדות ה׳ כהן. ובלי ספק באחד ממכם יבחר.

ידידיך אוהבך א. מ. אוסישקין

כתובתי למכתבים ולטלגרמות —

Москва, Усышкину, Покровка, Дегтярный.

ז

מאסקווא, ר״ח אלול

ידידי!

מעולם לא חפצתי להמיתך מיתה פוליטיקית כי אם חפצתי וגם חפצי עתה שמקום מושבך לא יהיה במקום הועד הפועל, כי הרבה חייב הנך בפירוד הלבבות ובשנאת חינם בין טעמקין וחבריו. והאינצידענט שהיה בהועד תיכף אחרי נסיעתי מא״י, מוכיח כי אמתים דברי. —

תשובתי לגינזבורג בהמליץ לא ישרה גם בעיני, אך מוכרח הייתי להמתיק מעט את מררות מאמרו, כי „האמת״ שלו עשה רושם רע למאד על אחב״י ולפי דעתי קלקל מאשר תקן והתפלאתי למאד, כי גם אתה באת להעיד את דבריו. —

הודיעני נא בפרוטרוט בדבר האיסור של מלכות תוגרמה, סיבת הגזרה, איך יתנהגו עתה ותקותנו לעתיד. — לפי דעתך לו היה כעת טעמקין בא״י תקן הרבה, איך ובמה? —

הודיעני נא בפרוטרוט בדבר האיסור של מלכות תוגרמה. סיבת הגזרה, ע״י מי, מאיזה אגדות, מספר הדונמים ומחירם? — הקנתה אגדת יקטרינסלאוו, ואיפה עתה דאלניק וויידענער? [1]) —

מה תאמר על החלטת הועד באדעססא למסר את קנית ומכירת האדמה להנדיב? לפי דעתי אליה וקוץ בה. אליה — כי הספעקוליאנטים לא יוכלו להתחרות עם הנדיב ויבטלו. — וקוץ כי הועד ביפו, מרכזנו האמתי, יאבד הרבה מכחו המוסרי. — הודיעני איזה רושם עשתה ההחלטה הזאת על כל המפלגות בא״י. —

---

3) ברוסית: בא.

4) במוסקבה נוסדה בחודש תשרי תרנ״א אגודה בשם „נווה־שלום״ לשם ייסוד מושבה בארץ־ישראל. בין המייסדים היה יעקב מזאה, שיצא משעם האגודה לארץ לשם רכישת נחלה. ראזוק היה פקיד של האגודה, שעליו היה לנהל את הנחלה.

ז 1) בייקאטרינוסלב נוסדו שתי אגודות לייסוד מושבות בארץ־ישראל. האגודה הראשונה „צמח דויד״ נוסדה בשנת תר״ן. אחד מראשי אגודה זו היה שרגא־פייבל דולינסקי, איש עשיר. אגודה שנייה בשם „אגודת אחים״ נוסדה בייקטרינוסלב בחודש סיוון תר״ן. משעם אגודה זו פעל אחד מחבריה, נמירובסקי, שנסע לפאריס ואחר־כך לארץ־ישראל. נמירובסקי התקשר עם המהנדס יוסף זיידנר, שהתחיל לעסוק בארץ במסחר בקרקעות וקנה שטחים גדולים בגולן.

הגרש"מ ושפ"ר שנסעו לחו"ל משתדלים בדבר התיסדות באנק אגרארי [2]). האלליאנס בפאריז החליט באסיפתם (גם הילדעסהיימער וזימעל היו שמה) להיות למשען בדבר הזה. עתה, נסעו לקארלסבאד להציע זאת לפני הבארן הירש.

סירקין [3]) יסע בימים האלה שנית לפאריז וללונדאן.

עד אחר החג אשאר פה. ואחרי כן אסע ליקטרינסלאוו להשתקע שמה.

והנני אוהבך א. מ. אוסישקין

תרנ"ב

ח

יקטרינסלאוו, א' דחוהמ"ס

ידידי היקר!

כשנתראה עוד הפעם פנים, אז נדבר ברחוה [1]) אדות הנהגתי עמך. כמדומה לי שהנהגתי היתה הנהגת איש אמת וידיד נאמן. אבל לע"ע אשנה רק את דבריך במכתבך אלי: „והיה זה שלום מהיום". — בלי ספק ידוע גם לכם אדות החלטת האספה בפאריז, מי יתן ותצאנה בקרוב החלטותיה לאור [2]). — יוכל היות כי באלה הימים יבא טעמקין הלום. בכליון עינים הנני מחכה על ביאתו לדעת את דעתו על הליכות הענין לעתיד ועל פעולתנו אנו. — כאשר נודע לי מדאלניק כמעט לא נעשה שום קניה מיום צאתי מא"י, זולת קניתו וקנית בני בריסק ופינסק וגם הקניה הזאת רופפה מאד. מה יאמרו עתה לעשות הספעקוליאנטים? האבדו כבר את כספם, הנעשתה הקרקע בזול יותר? הנך מתפלא מדוע לא קראתי תגר על החלטת הועד באדעססא? [3]) הלא בני ווארשוי וקישינוב עשו כזאת ומה ענה להם פינסקער? שאי־אפשר לבלי מלאות רצון הנדיב. וכי יש עוד מלאכה הרבה להועד הפועל לסדר הקניות הישנות. וכי בכל זמן... [4]) אפשר להוציא את דבר הקניות מהנדיב,... [5]) יתקלקל הישוב על זה. — ומי יודע אם אין מקצת אמת בדבריו אלה?! — הודיעני נא מכל החדשות בא"י ובפרט ממצב עניני העדערא כי שמועה רעה שמעתי, שנפסלו הקושאנוס [6]). כן הודיעני נא בדבר קנית היקטרינסלאווים בעבר הירדן, כי הלא יודע הנך שבעמירווסקי נסע לפאריז והנדיב נותן להם הלואה על הקרקע ומדברי בעמירווסקי ניכר שהרבה דברים כמוסים יש לו ולזיידענער בעניני האגודה ולטובת הענין נחוץ שהכל ידע ברור. — איך עניני פ"ת [7]) כעת? הנבנו כבר הבתים בגדרה? הד"ר פינסקער חולה הוא. תמול קבלתי ממנו טלגרמה כדברים האלה: здоровье плохо, мешает заниматься делам, привет. [8]).

---

2) הגאון ר' שמואל מוהילבר, שאול פנחס רבינוביץ ויהושע סירקין יצאו אז לחוץ־לארץ, כדי להשתדל שבארון הירש ישתתף ביישוב ארץ־ישראל.

3) יהושע סירקין (1838—1923) מראשוני חובבי־ציון במינסק. ר' הערה 2.

ח 1) ברחבה, בהרחבה.

2) האסיפה בפאריס, שדובר עליה במכתב הקודם.

3) הוועד האודיסאי החליט, לפי דרישתו של הבארון רוטשילד, למסור לידיו את הטיפול הבלעדי ברכישת קרקעות בארץ־ישראל. ז. טיומקין התנגד להחלטה זו, שצמצמה את שטח פעולותיו של הוועד הפועל ביפו.

4) כאן קרוע. כנראה: ושעה.

5) כאן קרוע. כנראה: אם.

6) הקושאנים, שטרי־המיקנה.

7) פתח־תקוה.

8) ברוסית: הבריאות רעה, מפריעה לטפל בעניינים. דרישת שלום.

ט

יקטרינסלאוו, ר׳ כסלו.

יקירי!

את מכתבך קבלתי. — חאנקין כותב לדאלניק כי הקושנעס על אדמתו שקנה יעשו. היש ממש בדבריו אלה? — נעמירווסקי גם כן נסע לפאריז ולפי דבריו יקנה הנדיב בעדם את האדמה ויתן להחברה הלואה, גם בזאת הנני מסופק. — גם אנכי שמעתי (שכחתי מאיזה מקור) שבלוך [1]) יעזב את פקודתו.

על האספה בווארשוי הייתי [2]). — הלא יודע הנך, כי הסכים הירש לשלח עקספעדיציא לא״י לחקור אחרי הארץ, היש בה כשרונות טובות, חוץ מהזכרונות הטובות, וכי לחו״צ ברוסיא היה לבחר שני חברים שיספחו להעקספעדיציא שלו. ונבחרו בהאספה גינזבורג [3]) וטעמקין ולקנדידאט בראגין [4]). כן בוודאי ידוע לך שבאספת האלליאנס מיום י״א סענטיאבר הוחלט, להשתדל בדבר יסוד ועד מרכזי לכל חו״צ אשר על כדור הארץ וכי על חו״צ ברוסיא לשלח שלשה חברים להועד. והנה נבחרו בהאספה בווארשוי לחברים אלה הרב מאהליבער, איסר בער וואלף מקאוונא [5]) ואנכי ולקנדידטים סירקין ופלינקווסקי [6]).

עתה יקבצו כסף בכל עיירות לצורך העקספעדיציא והועד המרכזי ונשלחים לפאריז, וכבר נקבצו בלונדון 50.000 פראנקים, באדעססע 15.000 פראנקים, בבערלין 10.000 מארק, בפראנקפורט 10.000 מארק, בהאנווער 5.000 פראנק, בלאדז 8.000 פראנק, בילסוועטגרד 600 רוב׳ ביקטרינסלאוו 578 רובל.

מתי יצאו ההחלטות האלה לאור ואם בכלל יצאו אי־אפשר לדעת.

אך אם צרך לי לנסוע לחו״ל בין תבין מעצמך, שנחוץ לי להיות בקי ומנוסה בכל פרטי תהלוכות הישוב ודקדוקיו ולכן אבקשך מעת לעת לכתוב לי כמו רעפערטים קטנים מעט הכמות, אך רב האיכות מכל אשר תמצא לנחוץ.

ידידך אוהבך א. מ. אוסישקין

מה יעשה כעת כהן ידידנו?

י

יקטרינסלאוו, כ׳ אייר א־תת״כב [1]) לחרבן.

ידידי!

בוודאי הנך יודע אזי מהחלטת הועד באדעסא, שנתמנה בינשטאק [2]) לעושה דבר הועד ביפו. אף כי לפי דברי האנשים היודעים אותו, האיש הזה

ט 1) אדולף בלוך, פקיד הבארון בראשון לציון בשנות 1888—1893, היה ידוע בידו הקשה ושנוא על האכרים.

2) ביום ד׳ במרחשוון תרנ״ב התכנסה בווארשה ועידה, שדנה בהוצאה לפועל של ההסכם עם הבארון הירש בדבר משלחת לתורכיה וכן בדבר בחירת חברים לוועד מרכזי של חובבי־ציון, שהוחלט על הקמתו באסיפה ביום ח׳ באלול תרנ״א בפאריס.

3) גינצבורג, הוא „אחד־העם״.

4) בראגין, אגרונום, שהיה מקורב ל„חובבי ציון״.

5) איסר בער וולף, ממשכילי קובנה ומסופרי ה„מגיד״, לאחר מכן „חובב ציון״ ומורשה ה„ועד האודיסאי״ בקובנה.

6) כנראה מרדכי פולינקובסקי מ„חובבי־ציון״ בקיוב.

י 1) טעות! צריך להיות א׳ תתכ״ג, היא שנת תרנ״ב.

2) יהודה ליב בינשטוק (1836—1894) נציגו של הועד האודיסאי של חו״צ ביפו ב־1892—1894.

איננו ראוי לאיצטלא נכבדה כזו, בכל זאת מוטל חוב קדוש על כל חובבי הישוב גרי א"י להחזיק בימינו בכל מה דאפשר למען יוכל לעשות איזה דבר לטובת הישוב, כי בלאו הכי לא עליו יתאוננו, כי אם עלינו, על חו"צ, אשר עד כה עשינו רק שגיאה אחרי שגיאה.

הנך מתקנא בי שהנני עוסק בעבודות רוחניות, אך מה שנוגע לי קצתי בעבודה כזאת, טובה עלי איזה עבודה מעשית אף הקטנה שבקטנות, מעבודה רוחנית אף היותר גדולה, אך לע"ע לשבת ולחכות לעבודה כזאת.

לטעמקין, כפי הנראה, לא יעלה בקרוב להשיג מכתב מסע לא"י, וסירקין גם כן לא בקרוב יסע ומשפט חדרה רק בהם בקולוניסטים תלויה. כמה וכמה פעמים הזהרתי את טעמקין, בהיותנו בא"י, מהשפעקולאנט היותר נורא מכולם מחאנקין, והוא לא נשמע אלינו והאמין בו ועתה, את פרי האמון הזה יאכלו בני חדרה.

בדבר האגודה היקטרינסלאווית של נעמירָאווסקי שהנך שואל אותי לא אוכל להגיד לך מטוב עד רע, כל עניניה במסתרים המה, נמרווסקי נוהג פה כאשר נהג בא"י, ירבה לספר בגדולות האגודה וכל דבריו שקר וכזב. נסע כבר שלש פעמים לפאריז והביא חרס בידו.

בחדש דעָקבר העבר כתב שייד למאסקווא שמחנים כבר נמכרה לאחרים ואתה הנך כותב שעוד עומדת להמכר. עם מי האמת?

שלח נא לי את מאמריך על דבר הישוב בסדר נכון ואנכי אמסרם לבה"ד [3], אם יהיו ראוים לכך. לפי דעתי בעת רעה כזאת נחוץ להרבות ולכתוב אודות הישוב למען שלא יתשכח, אך לא בסגנון גינזבערג, לילענבלום ועפשטיין, שהפלעמיקא שלהם, לפי דברי הרבה חו"צ, מזקת למאד [4].

בחפץ לב הנני לשמר את חליפות מכתבינו ועליך החוב שלא התרשל ולהדיעני מכל אשר עם „אמנו העזובה".

אוהבך א. מ. אוסישקין

מכל אשר עבר עד היום בא"י ועמך ספר לי דיזענהאף שבא לפה להתראות עמדי. —

כתוב לי ממצב גדרה ופ"ת.

יא

יקטרינסלאוו כ"ו סיון א־תת"כ"ג לחרבן

יקירי!

תודתי לך על מכתבך ועל שלחך אלי העתקה מספר זכרונותך ומבקש הנני ממך לשלוח לי לפרקים המשכים ממנו, כי דברים כאלה בלי כחל וסרק [1] יתנו לי ידיעה יותר טובה ממצב הישוב ממליצות הרבה. —

אמת הדבר, כי הועד ביפו צריך להיות מרכז הישוב, אך איזה ועד? בפאריז נוסד ועד ע"י הנדיב אשר ע"י יתנהגו כל עניני הישוב שלו [2] ולו

---

3) לבית הדפוס.

4) התויכוח בקשר למאמרו של „אחד־העם" „אמת מארץ ישראל".

יא 1) שרק!

2) הכוונה ל„וועד הארצישראלי" שיסד הנדיב הידוע בפאריס לשם מכירת הקרקעות, שקנה בגולן ובמקומות אחרים בארץ־ישראל, לאגודות. מ. אוסישקין טען בסברו, שהנדיב מסר לוועד הזה סמכויות רחבות יותר בנוגע להנהלת המושבות, שנתמכו על־ידו.

עלתה לחו"צ שיסכים לחבר אל הועד גם חבר אחד מרוסיא, אשר יסכים להשתקע בפריז, אז מעט מעט במשך הימים התחברו אליו גם חברים משאר הארצות, ואז יהיה באמת הועד הזה המרכז ותוצאותיו יהיו בידו, אבל עתה כח כל חו"צ וכח צירם בינשטאק רפה הוא. — אך באיזה אופן לעשות ולהשתדל שהנדיב יסכים לזה? — הכבר שב בלאך? — הודיעני ממצב חדרה, הכבר נגמר הסכסוך בכי טוב ואם שלום כבר בין הפקידים הרבים דשם? — שארית פליטת אגודת בילסטאק חדשו את האגודה בגראדנה וקראו את שמה אגודת „שבעים" וגם הם חפוצים לקנות את מחנים[3]). — הנגמר כבר הקניה בגולן ואם יודע הנך את ענין אגודת נעמראווסקי, פה מרננים עליו למאד..

ה' מיידנסקי[4]) שהיה באדעססא לאסיפה הכללית הציע לפני הועד שכל פועל בא"י יותן ספר מהועד הפועל שבו יהיה כתוב את מספר הימים שהוא יעבוד בתור שכיר יום אצל בעלי־ביתים שונים. ובעד כל יום יקבל מהועד איזה סכום מצער בערך רבע פראנק, אך לא במזומן, כי אם בקרקע אחרי אשר ישתכר בהרבע פראנקים האלה את הסכום הנחוץ לשלם בעד הקרקע. — בינשטאק ישים לב להצעה הזאת.

מאד מאד ידאב גם לבי על מפלת טעמקין, באשר אוהב אנכי אותו למאד ועתה הנני משתדל בכל מה דאפשר לטובתו שיבחרו אותו לרב מטעה"מ[5]) בילסווטגראד, יותר דאבה לבי על אשר בנפילתו נפלה ה„כת הצעירה" לחו"צ!

יישר כחך סופר ומו"ל חדש! בטוח אנכי כי להישוב יביא מאספך טובה רבה, גם ענג רוחני תקבל מזאת, אך ענג חומרי — מסופק אנכי והלואי שלא תפסיד ממנו ולהשתכר אין גם דמיון! — איעצך ידידי, שהמאמרים יהיו מעטים, אך טובים באיכותם ונכבדים ולא דברים קצרים ופרפראות[6]).

אם עוד לא שכחת את נסיעתנו בגליל ואת שיחתנו ורעיונותינו של כלנו כתב זאת במאספך, הנני בטוח שקוראיו יתענגו עליו.

והנני אוהבך א. מ. אוסישקין

יב

יקטרינסלאוו, ו' אלול א־תת"כג לחרבן

ידידי יקירי! את מכתבך קבלתי. בדבר הוצאת הבוליטין לאור עליכם להתאסף ולעשות איזה תקנות איך ובאיזה אופן לעשות את הדבר, כן הערכת ההוצאות ולשלוח במכתב חוזר הוצאותיכם לכל חו"צ די אתר ואתר ברוסיא ובחו"ל, ואז תקבלו תשובה מאלה אשר יתנו את ידם לכם, כאשר תעשו את זאת אז גם אנכי אכתוב למכירי בדבר הזה[1]).

בדבר הפועלים, דעתי שעליהם לכתוב להועד באדעססא ע"י רוה"עד[2])

---

3) קבוצת חברים של האגודה „דורשי ציון למטה השני" בביאליסטוק (המטה הראשון — במינסק) לא הסכימה לחיסול פעולות האגודה והתארגנה בגרודנה בשם „מחנים".

4) מיכל מיידנסקי, מ„חובבי־ציון" ביקאטרינוסלאב.

5) מטעה"מ — מטעם הממשלה.

6) י. אייזנשטאדט הציע להוציא לאור קובץ של סופרים ארצישראליים. ההצעה נדונה באגודת „בני משה", אולם לא נתגשמה.

יב 1) כוונה לבולטין „מכתבים מארץ־ישראל", שהתחיל לצאת לאור אחר־כך, החל מחודש אייר תרנ"ג.

2) ראש הוועד הפועל, הוא י. ל. בינשטוק.

ולבקש שהועד ישים לבו למצבם ויעין בקרוב להצעת מיידאנסקי, ואז יתקרב הדבר יותר. — סירקין שהיה בפאריז כותב אלי, שהנדיב בעצמו אמר לו שיש בדעתו לקנות הרבה קרקעות בעבר לירדן בגולן ובבשן, את כל החבל ההוא עד ים המלח וסירקין ישתדל עתה שיוסדו אגודות אגודות לקנות ממנו את האדמה ולפי מכתבך נראה כי הקניות האלה עוד בחלום המה! עם מי מכם הצדק? כתב נא לי בפרוטרוט בדבר הקניות, כמו כן בדבר היתר הכניסה לא"י, מה ישמע בדבר חדרה וכו"ל, וכו"ל, את הסטאטיסטיק שלך בהמליץ קראתי; טוב טוב הוא עמלך! מה ישמע בדבר המאסף שהנך אומר להוציא לאור?

אוהבך, א. מ. אוסישקין

תרנ"ג

יג

יקטרינסלאוו, ח' כסלו

יקירי!

את מכתבך מח' חשון קבלתי. והנני להושיע בכל אשר הכח והעז בידי. —

א) בדבר בתי הספרים[1]) אשר הנכם אומרים לבנות, הלא יש כבר פאנד של סך 5000 פראנק שנדב ה' ווינשטיין[2]). וכמה נחוץ לתכלית הבנין? מה טוב היה לו היו המנדבים מנדבים, בלב טהור ונפש חפצה ולא היו מאלה שנתבעים ונותנים. למי נחוץ לשלח את הכסף ליפו ישר או לאדעסא? — מדוע לא תוציאו אדות זה קול קורא בהמ"ע?[3]) —

ב) בדבר עתונכם עוד לא ראיתי את ה„קול קורא" ששלחתם להרא"ג[4]). בוודאי אכתוב בזה לכל שומעי דברי.

ג) הצעתכם שעשרה הצעירים יתישבו במושב „בני יהודה" טובה היא וחושב הנני שהועד האדעססי ישיג להם עזרתו. — מה נשמע בדבר הקניות של היקטרינסלאווים בעבר הירדן? —

ד) ה' מיידאנסקי ואנכי הצענו שהועד הפועל ישים „אוסטאוו" שלום[5]) בדבר הפועלים לעיין בו ולכן נחוץ לנו לדעת את פרטי החוקים של הקופה בעד הפועלים שהנכם אומרים ליסד. —

ה) מה טוב היה אם תוסד אגודת „גאולת הארץ", אך עוד בעת הייתי בירושלים, נוסדה שמה „חבת הארץ" גם כן לתכלית זו ומה סודה?[6]).

ו) בדבר בית עקד הספרים אוכל להושיעך מעט מזעיר, כי בני עירנו עניים המה למאד בספרים ואלה אשר חפצו לנדב ספרים נתנו כבר ע"י[7]),

---

יג 1) בתי־הספר.

2) גר. ווינשטיין מאודיסה, ביקר בארץ בקיץ של שנת תרנ"ב. תרם לבניין בית לבית־הספר ביפו סכום, שהגיע אחר־כך ל־5,810 רובל. נבחר לחבר ועדת הביקורת של החברה האודיסאית. נטה לפני כן להתבוללות והפך לחובב־ציון נלהב.

3) במכתבי־העת.

4) לר' אשר גינצברג. העתון — ה„מכתבים מארץ ישראל".

5) שלם.

6) האגודה „גאולת הארץ" נוסדה בשנת תרנ"ג בשם „קרן קיימת". האגודה „חיבת הארץ" נוסדה בחודש סיוון תרנ"א לשם קניית קרקעות בארץ ומכירתם ליהודים. האגודה בטלה כעבור כשנה. פרטים עליה ראה ב„זכרונות לבן ירושלים" ליהושע ילין, עמ' 175.

7) על ידי.

כאשר יסדתי פה בית עקד עברי, אך בכל זאת אם תחפוץ תוכל לרשום בהקול קורא שבסביבי יוכלו לשלוח את הספרים אלי ואנכי אשלח אותם על חשבוני לאדעססא. אך הנני להציע לפניך מקור ספרים אשר תוכל לתבע אותם וזה הדבר:

לאגודת „בני ציון" במאסקווא יש עקד ספרים בערך חמש מאות כרכים ועל פי חוקי האגודה כשתבטל האגודה על החברים האחרונים לשלוח את כל הספרים לא"י. האגודה כבר בטלה ועברה מן העולם זה יותר משנה שלימה. אנכי כבר כתבתי פעמים אחדות אדות זה, והם משתיקים... מעצלות. לכן תיכף בקבלת מכתבי זה תכתוב אתה ביחד עם בינשטוק ותבקש את הספרים בדין על פי חוקי האוסטאוו שליש מספרים יהיו ליפו, שליש לירושלים ושליש לצפת. — תכתבו למזא"ה, לצלענאוו, ולוויטאצקי. —

בהת"ת[8]) דפה ישירו עתה בהשתדלותי את השירים „ציון ציון עיר אלהינו", „עוד לא אבדה תקותנו" וכמו אלה.

והנני אוהבך, א. מ. אוסישקין

יד

יקטרינסלאוו, י"ז כסלו

יקירי!

בדבר הפועלים טוב טוב הדבר שיתישבו ב„בית יהודה" אך ההצעה לקנות בעדם כברת ארץ אצל רחובות לא ישרה בעיני כי לפי דעתי הפועלים צריכים להיות החלוצים הראשונים להישוב בעבר הירדן ולהישוב של עובדי אדמה בלי נטיעות, כי אם גם תוסד קופה בעדם וירבו הנדבות, גם אז אי־אפשר יהיה להושיע לכל פועל שיקנה אדמה בעד עשרים פראנק הדונם ויטע כרם ויחכה לפריו חמש שנים, מה שאין כן בעבר הירדן, שהקרקע תקנה בזול, ובתמיכה מועטת יוכל להתישב פועל חרוץ על בסיס של עבודת אדמה. והקרקע שאצל רחובות כנדמה לי שימצאו קופצים עליה מבעלי הון, אם רק אפשר יהיה לקבל עליה קושאן שבזה הנני מסופק עוד.

הודיעני מצב חדרה אחרי השלום עם האנקין. היש שם מטעים, בתים וכמה אנשים יגורו שם? — מה סוף הסכסוכים ברל"צ?[1]) מה עם עבודת היין, היש תקוה כי יתקבל בשוקי אירופה? — באיזה מקום בראשון יאמר הנדיב ליסד את היקב החדש? —

בדבר בית הספר כמדומה לי שטוב היה לו הוציא הועד של בית הספר קול קורא אדות זה במ"ע ואז היתה בנקל לקבל על זה נדבות[2]). — את נדבתי הפרטי אשלח בקרוב.

מה היא מטרת היהודים שבאים עתה לא"י, היש להם כסף, או בעלי מלאכה המה או מכלי־קודש? בעד הגמילות חסדים לא אקבץ, כי מעט מזעיר המה הנותנים פה בכלל ולהישוב בפרט. וזה מעט קבצתי בעד הפועלים, עתה הנדבות השנתיות להועד האדעססי, וכאשר יודפס הקול קורא אדות בית הספר אתחיל לקבץ בעדו והמאמר הרוסי אומר: С одного вола двух шкур не дерут[3]).

---

8) ב„תלמוד תורה".

יד 1) בראשון לציון. 2) הכוונה לבית־הספר ביפו.

3) ברוסית: משור אחד אין פושטים שני עורות.

בעד האור[4]) גם כן לא אוכל לעשות פה מאומה: אנכי ומיידאנסקי מקבלים את האור וגם את המ"ע S. Emancip. שגם הוא צריך לתמיכה[5]) רק במכתבי למקירי הנני מעוררם לעשות לטובת המ"ע האלה.

בדבר העתון ההעקטגרפי עשה כזאת: שלח מכתבי־חוזר לכל האנשים הרשומים פה, אשר בו תודיעם כי רק לטובי חו"צ תשלחו את העתון הזה[6]). ובקשם שאם הם חפוצים לקבלו ישלחו את מחירו בעד שנה תיכף לי על כתבתי. גם אנכי מצדי אעירם על זה.

בהרשימה הזאת לא רשמתי את אדעססא ווארשוי, כי שם בלי ספק ישתדלו אחרים בעד זה. אך אתה תוכל לכתוב גם לאישים אחרים אשר גם אינם נמצאים בהרשימה.

לוויסאצקי לא אכתב, כי דברים נכבדים כאלה לא ע"י מכתבים יעשו. באביב הבא על האספה שתהיה באדעססא יבוא הוא ואנכי אהיה שם ואז נראה.

אוהבך א. מ. אוסישקין

טו

יקטרינסלאוו, י"ט שבט

יקירי!

את מכתבך מכ"א טבת קבלתי והנני מחכה בכליון עינים למכתבך השני, כהבטחתך, לדעת מפרטי הגזרה ומפעולות שייד שנמצא כעת בארץ. — כן שלח לי את האוסטאוו בעד הפועלים אשר חקיתם[1]). — בזאת הנני מסכים עמך: שראוי לעזור באיזה אופן תיכף אחדים מהפועלים היותר חרוצים ולא לחכות עידן ועדנים. בדבר בית הספר אמרתי לאסוף איזה סכום בעד דבר של קימא, בנין הבית. ואתה הנך אומר כי על זאת נחוץ כסף הרבה ולכן טוב לנדב על ההוצאות השנתיות ולדבר הזה אין לבי. מה סוף של מריבת חדרה? וכמו כן כתוב לי מעתידות ה„קרן קימת" שלכם? —

אוהבך, א. מ. אוסישקין

טז

יקטרינסלאוו, כ"ו ניסן א־תת"כד לחרבן.

ידיד יקר,

את מכתבך מכ"ו אדר עם האוסטאווים קבלתי. בוודאי קראת את מכתבי לבינשטאק שבו העירותי על האוסטאוו של הפועלים שהוא לא לפי רוחי, מה דעתך על זה? — על שם מי מונח הכסף של ה„קרן קימת" בהבאנק? — שמחתי למאד מידיעותיך בדבר בית־הספר; מי יתן ויתרבו המתנדבים לזה. — מה היא הת"ת, אשר אדותה בא הקול קורא בהמליץ? — מה היא הנחלה העומדת

---

4) העתון „האור" של בן־יהודה.

5) העתון "Selbst-Emanzipation", שיצא לאור בוינה בעריכתו של ד"ר נתן בירנבוים.

6) העתון — ה„מכתבים מארץ־ישראל".

טו 1) הוועד האודיסאי ביקש מבינשטוק ידיעות על מצב הפועלים היהודים בארץ והצעה לשיפור מצבם. יהושע אייזנשטאדט התחיל לעסוק אז בארגון הפועלים וחיבר הצעת תקנות לאגודת פועלים. הצעה זו נשלחה אל הוועד האודיסאי, אולם הוא עזה שלא התכוון כלל להקמת אגודה כזאת, ודרש הצעה לביסוסם.

להמכר בגדרה ומדוע ימכרנה? — הנך אומר שהעקרונים זכו בדין והלא הם היו מוכרחים לעקר את הנטיעות שעל אדמת הנדיב? — על שם מי אומרים הצירים האמריקנים לקנות האדמה ואם יש האפשרות עתה לקנות על שם מי שיהיה, איזה חלק הם אומרים לקנות? כן האם החברה הזאת היא היא ששלחה בשנה העברה את ראזענבערג ולונדון מניו־יארק לקנות חלק בעבר הירדן ומה סוף של הקניה ההיא?[1]) — בלי ספק נודע לך ע"י בינשטאק מאגדתנו למטרת קנית קרקע שיסדנו פה[2]); אך מתי נוכל להוציא את מחשבתנו אל הפועל? — על מי יעזב בינשטאק את ההנהגה בנסעו לרוסיא? — מאיזה עיר באפריקא חפצים לנסוע לא"י חמשים משפחות ומה הנה המשפחות האלה, גרי אפריקא מימים כבירים, או חדשים מקרוב באו, ומה הנה עשירות או עניות?[3]) — הנך מבקש אותי להשתדל בדבר העתון, הפועלים, ביה"ס, ובית־עקד; הנה בדבר הראשון אינני יודע במה להשתדל, הלא איננו עוד יוצא לאור, בדבר השני הננו שולחים מחר להועד 536 פ"ר וגם במכתבי להרבה חו"צ הנני מזרז אותם בזה וגם דברי עשו פרי, בדבר השלישי אשתדל לקבל איזה סך ליום הבחירות באדעססא, ובדבר הרביעי הלא כתבתי לך שאינני אוכל להושיע לכם מפה ורק הצעתי לפניכם להשתדל בדבר הספרים של ב"צ במאסקווא.

והנני אוהבך המחכה למכתביך

א. מ. אוסישקין

תרנ"ד

יז

יקטרינסלאוו, י"ב חשון א־תת"כה לחרבן

יקירי!

את מכתבך קבלתי, בדבר הצעתך שאתה וגרזבסקי[1]) תקבלו שכר מההנהגה[2]) לא אוכל להסכים עמך: לא באשר חס הנני על הכסף, כי אם באשר לפי דעתי, אין עובד איש עבדתו לחצאין; היינו גרזבסקי צריך להקדיש את כל עתו לבית־הספר ואתה לבית־העקד ולעבודת הוה"פ[3]); מעטים המה הפדגוגים בארצנו ולכן אין רשות להראשון לגזל את עתו מהעבודה הקשה הזאת וכן

טז 1) האגודה „שבי ציון" מס' 2 שלחה שני נציגים לארץ, את ד"ר משה מינץ מניו־יורק ואת אליעזר כהן ממונטריאל. אדם רוזנברג ומאיר לונדון היו נציגי האגודה „שבי ציון" מס' 1 והם יצאו בשליחות אגודתם בקיץ של שנת תרנ"א (עיין על אגודות אלו במאמרי „אדם רוזנברג, — מחלוצי ישוב הגולן" בקובץ „נשכחים", ה', תל־אביב תשי"ט).

2) בייקאטרינוסלב נוסדה אגודה קטנה בשם „התקווה" לרכישת נחלה בארץ־ישראל.

3) י. אייזנשטאדט קיבל מכתב מדרום־אפריקה מאגודה, שהודיעה לו, שיש לה חמשים חבר, הרוצים להתיישב בארץ. אייזנשטאדט שלח לה הצעה להתיישבותם על־ידי תשלומים במשך שש שנים, בדומה לשיטת האגודה „דורשי ציון". אחרי כחצי שנה, בחודש אלול תרנ"ג כבר לא היה ידוע אם האגודה קיימת עדיין (מכתב מאת י. אייזנשטאדט אל אוסישקין ומכתב „בני משה" אל אוסישקין, לפני חג הפסח וכ"ו באלול תרנ"ג, ארכיון אוסישקין 3א, מס' 298, 389).

4) יכול!

יז 1) יהודה גרזובסקי (גור, 1862—1950) מראשוני המורים בא"י, סופר ובלשן.

2) ההנהגה של אגודת „בני משה".

3) הוועד הפועל.

ראש הס"פ מאמין בך ובכן יכל אתה ע"י לעשות הרבה, גם העבודה בבית־הספר צריכה להעשות ע"י איש אחד ולא ע"י אנשים שנים כאשר תציע אתה. — ולהתפטר לגמרי מבית העקד ולהינות רק מב"מ אינך רשאי כי אבי משפחה הנך וקפת ב"מ לא על בסיס נכון היא עומדת... ומה שנוגע לב"מ אמת הדבר כי ההנהגה צריכה להפקיד איש אחד אשר יקדיש את כל עתו לעבודתה, כמובן בשכר, וכמדומה לי שבנקל תמצא איש כזה בשכר לא גדול. — הידיעות מפאריז, אחרי שהיתה שמה ישיבת הועד בסוד של ה' גינצבורג, מעציבים הנה, הועד איננו ערב שהקונים ע"י קרקע יכלו להתישב שמה[4]). — מפני זאת קשה יהיה למאד להרחיב ולהגדיל את אגודתנו. מהמכתב של הרב צדוק כהן נראה כי עומדת להמכר מדת קרקע של מאת אלף דונמים בעבר הירדן במקומות שונים ובערך עשרים אלף אצל יסוד המעלה ובדבר אטליד[5]) לא נזכר מאומה! הברור הוא הדבר כי נקנה אטליד? — מפני איזה סיבה עזב הד"ר קליין[6]) את משמרתו, ומי יבא על מקום הד"ר יפה מטבריה? — שמעתי כי בין חאנקין והחדרים יש עוד הפעם סכסוכים. האמת הדבר? — כמה בתים יבנו ברחובות ובחדרה?

עוד הפעם שימו לב להצעותי בדבר הרחבת הפרפגנדא. — שלחתי מיאלטה מכתב לה' גינצבערג ליפו אשר לא השיגו ולכן שלח נא את המכתב הזה אליו ללונדון או לפאריז, מה הוא כותב לכם מחו"ל? —

הקמיסיא שנבחרה להתעסק בדבר בית העקד בירושלים צריכה כעת לשלח מכתבים לאלה אשר הבטיחו לתת את ספריהם (יורשי יל"ג, יורשי זק, יורשי אר"ז, הד"ר חזאנוביץ) ולבקש מהם שישלחו ספריהם אליכם, למען תהיה אזי ההתחלה, כי בלאו הכי לא יצא הדבר לאור כל עולם[7]). —

והנני אוהבך, א. מ. אוסישקין

יח

יקטרינסלאוו, י"ז אדר ב' א־תת"כה לחרבן

ידידי — יוכל היות כי בקרוב יסע ה' סירקין לא"י בדבר עניני אגודת אלף ואז תדברו עמו אדות בית־העקד[1]); בכל אופן נחוץ לקבל את כל הספרים

---

4) אשר גינצבורג השתתף בשובו מארץ־ישראל בישיבת „הוועד הארצישראלי" בפאריס וגילה שם, שההנחות, שהשיג א. שייד בקושטא, אינן מבטיחות אפשרות של התיישבות עולים בגולן. 5) עטלית.

6) ד"ר קליין, יליד ביאליסטוק, למד בפאריס ושימש כרופא בזכרון־יעקב.

7) בזמן כינוס האסיפה הכללית של החברה האודיסאית, בסוף החודש תמוז תרנ"ג, נתקיימה התייעצות באודיסה בהשתתפות האנשים, שבאו לאסיפה מחוץ לעיר יחד עם אחדים מחברי הוועד והמזכירים בדבר הקמת ספרייה לאומית. נבחרה ועדה (לילייגבלום, בן־עמי ורבניצקי), שהוטל עליה לאסוף ספרים ותרומות. הנאספים חתמו על חוזר, שבו נקראו חובבי־ציון לפעול למען „בית אוצר ספרים לאומי ומרכזי לעמנו" (החוזר נדפס ב„מימים ראשונים" א, עמ' 366). אלה שהבטיחו לשלוח ספרים הם יורשי המשורר י. ל. גורדון (נפטר ב־1892), יורשי הגביר הפטרבורגי אברהם ז"ק (נפטר ב־1893), יורשיו של עורך המליץ אל. צדרבוים (נפטר ב־1893) וד"ר יוסף חזנוביץ מביאליסטוק (1844—1919), ממייסדי „בית הספרים הכללי לבני ישראל בירושלים מדרש אברבנאל וגנזי יוסף" (1895) שהיווה גרעין לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

יח 1) יהושע סירקין נסע באביב של שנת תרנ"ד לארץ־ישראל, כדי לראות את האגודה „דורשי ציון" במינסק („אגודת האלף") תמשיך לנטוע ולטפל בנחלותה „עין זיתים". בו בזמן עסק בעניני יסוד ספרייה לאומית בירושלים.

שהבטיחו לנדב לאדעססא. — עוד הפעם הנני אומר לך שעליכם בני א"י לשבת דומם ולא להתערב כלל בדבר המריבה עם בעלי החלוקה; האדמו"ר מקאפוסט צוה לתת למשפחת בן־יהודה מכסף החלוקה סך 500 רוב'. — כתבתי לגאלדבערג בווילנא שישלח לי מיין מקוה־ישראל מהמובחר על סך 50 רובל; כן לווארשוי לה' קעמ"פ שישלחו לי מרל"צ על סך 50 רובל וסוחר יין מפה דרש על סך 200 רובל גם כן מווארשוי; בטוח הנני שכל היין ימכר אם באמת טוב הוא. — הנך כותב שראית הקדמה[2]) טובה בזכרון־יעקב, אך מה היא ההקדמה הטובה שראית? — בדבר האתרוגים כבר כתבתי לה' סלוצקי שאינני מאמין בהתועלת של דברים שבקדושה להישוב[3]). — אינני מוצא לנחוץ להפיץ החוברות של לעוואנדא בהמושבות; המאמרים נכתבו בעד בני אירופה היושבים בהיכליהם ולא בעד עובדי אדמה. — בקרוב תקבל מכתב מהמנדס הידוע יפה מפעטרוויץ אדות בנו שחפץ ללמד במקוה־ישראל; עצה לו תיכף כי ברכה בנער ואביו מידידי הנאמנים הוא. בדבר הצבי אשנה את שאלתי ההותר לצאת מחדש לאור או לא?[4]) —

ידידיך, א. מ. אוסישקין

תרנ"ה

יט

ידידי היקר והנכבד,

7 ноября 1894

את מכתבך קבלתי ותודתי לך על אשר הודעתני מהרגעים האחרונים של רה"ועד[1]). — מה הוא הסכום 800 פר' שמונח בהבאנק על משך 4 שנים שלא חפץ המנוח למסור אותם לך? כן איפה נמצא הכסף שנדב ה' ווייגשטיין? — בדבר ועד חדש כמדומה לי, וכן היא דעת גם מר מיידאנסקי, שצריך להיות משלשה אנשים למען תתרבה פעולתו, כי באיש אחד אי־אפשר למצא כל המעלות שנחוץ שיהיה להועד, אחד מהשלשה צריך להבין כן שפת הארץ וחוקותיה. — כעת עלינו להשתדל שגם אחינו בחו"ל ישתתפו עמנו וישיבו איש אחד מהם בהועד, למען שיהיו כל פעולותינו ועבדתו מאוחדות. — הנני בא במרוץ מכתבים עם אחדים מאנשי שלומנו בדבר קנדידטים שונים. — הודיעני בפרוטרוט אדות האיש שנמצא עמכם, אשר לפי דעתך יוכל למלאת את מקום בינשטאק. — ידידי! עליך לדעת כי כעת, אשר הנך ממלא פקודה נכבדה בחו"צ, עליך להשמר ולהזהר לבלי לבא בריב ובסכסוכים עם אויביך הרבים; היה מן הנעלבים ולא מן העולבים, כי ירא הנני למאד מקנאתם ושנאתם לבל יזיקו להישוב פה ושם.

עוד טרם נדע לנו ממות בינשטאק שלחנו אליו מכתב, אני ומר מיידאנסקי,

---

2) התקדמות.

3) א. י. סלוצקי יזם ייסוד גן־אתרוגים בארץ, שיספק אתרוגים ליהודי הגולה. את הצעתו הגיש לוועידה בדרוזגניק בחודש אלול תרנ"ג, והצעתו נתקבלה ביסודה. באביב של שנת תרנ"ד, כשמלאו לרב ש. מוהילבר שבעים שנה, הציעו ידידיו של הרב, שהגן ייקרא על שמו „גן שמואל".

4) עתונו של א. בן־יהודה „הצבי" נסגר בחודש כסלו תרנ"ד לרגל המלשינות ומאסרו של בן־יהודה. התחיל להופיע מחדש רק בראשית שנת 1895.

יט 1) ראש הוועד הפועל, ל. בינשטוק, שנפטר בסוף החודש תשרי תרנ"ה.

אדות תמיכה להאשה מילסלאווסקי, שמתגוררת בועד־אל־חנין[2]). אבקשך לתת לבך למכתבינו זה ולעזר לה עד שיהיה האפשרות. גם לועד באדעסא כתב מיידאנסקי אדותה. —

מה ישמע מפעולות הנדיב בימים האחרונים? חזקו ואמצו; פה ברוסיה על אף מתנגדינו נכרת התעוררות לטובה, מרבים העם לנדב וגם נפשות לציון יתרבו. —

אוהבך, א. מ. אוסישקין

מר בערמאן מפ"ב[3]) מסיבת מחלתו נוסע בחדש זה קאהירה, להשתקע שמה. — עליכם לבא עמו בכתובים ולהשתדל שע"י וע"י אלעזר רקח שנמצא גם כן שמה יוסד במצרים איזה חברה לישוב הארץ, ואם גם בן־יהודה יעתיק משכנו לאלכסנדריא (איפה הוא כעת?) ואז בוודאי יש תקוה לזה.

כ

יקטרינסלאוו, ב' דחנוכה א־תת"כה לחרבן.

יקירי!

עוד הפעם הנני אומר לך שאם חפוצים הנכם שהכנסות הנהגת ב"מ יתגדלו עד אשר תוכל לקחת לה מזכיר מיוחד, אז עליה להשתדל שיתרבו החברים במערב אירופה ובאמעריקא, במקום אשר יוכלו החברים לתת נדבותיהם רק לב"מ, באשר ברוסייא דורשים החברים לתת להרבה ענינים השייכים להישוב וכעת גם להמליץ אשר כרע נפל...

עד אשר תצאו לישע הפרפגנדא, כבר עלתה לי לעשות דבר־מה פה ביקטרינסלאוו, כפי אשר כתבתי להד"ר שטיין במכתב גלוי[1]). — עם אחד העם יש לי מרוץ מכתבים. ומכתבים מלאים פעסימיזם ויאוש כדרכו תמיד, אולי תצא הצלה פורטה מיאושו באחינו באנגליא, אשר עד כה היו הם המעכבים את העבודה פה...

על שם מי יעשו כעת הקושנות על הקרקעות החדשות על שם הנדיב בעצמו או על שמות אחרים?

הבנו כעת בתם חדשות בחדרה ובשאר המושבות, או לא?

את כל המכתבים בדבר הספרים שלח נא לטירקין במינסק והוא ישלחם למקום תעודתם, אך המכתבים צריכים להיות בחתימת אנשים אחדים ובחתימת בתי־העקד. —

בדבר בנין היקב בגדרה כתבתי בימים אלה לבני גדרה בעצמם, כי דרשו את דעתי, קרא את המכתב הזה ותדע את מחשבתי בדבר הצעתם.

היש אפשרות שתשלח לי יין ראשון לציון ומקוה ישראל מהמובחרים, כמה יעלה המחיר עם הפושלינע[2]) וההובלה? —

אוהבך, א. מ. אוסישקין

---

2) גולדה מילוסלבסקי (1853—1907) ממיסדות ואדי־אל־חנין (נס־ציונה).

3) זאב (ואסילי) ברמן (1862—1896) מראשוני „חובבי־ציון" בפטרבורג. מת ממחלת השחפת בקהיר.

כ 1) ד"ר מנחם שטיין (1855—1916), יליד ביאליסטוק, חבר בי"ל, רופא ביפו. היה ראש המרכז של „בני משה" בארץ־ישראל.

3) מכס.

22/V/1895

ידידי היקר!

מז"ט לך בעד בחירתך ובכן נתמלא חפצך ואתה חבר להועד הפועל ומי יתן, כי הבחירות יעלו יפה ועטרת חבר הועד תהיה ראויה לנושאיהם. — את כל מכתביך קבלתי, לא עניתי לך עד היום, כי אחרי ביאתי מאדעססא טרוד הייתי למאד בעסקי הפרטי וגם בעניני הישוב. וכעת אבקשך, אם כבר נודע לכם בפרוטרוט ממצב הישוב בגולן, להודיעני מזה תיכף, כי חברי האגודה דפה דורשים ממני ידיעות ברורות ואינני יודע מה לענותם. — את הארון הקדש תשלח לי ע"י זלמן עפשטיין יחד עם הפרוכת וכפורת ואת הכסף בעדם תקבל ממנו על חשבוני. בלי ספק השתדלת שהרקמה על הפרוכת תהיה יפה ונהדר ולא תבוש מלאכת א"י מפני המבינים באירופה. על העץ־חיים תרשם את הדברים האלה (תורת חרות, אחוה, שווי) Закон свободы, братства, равенства. Liberté, fraternité, égalité התיעץ נא עם היודעים דבר כגרוזובסקי. מזיאה, בן יהודה, איך להעתיק בדיוק את הדעוויז הצרפתי הזה, כי המלה „שווי" לא ישרה בעיני. —

שגית, יקירי, מעולם לא אמרתי במחברתי כי ירושלים היום יותר יפה מבזמן העבר[1]).

הודיעני נא מכל אשר יצמח חדשות בשאלת השמיטה, קוסטיניא, חדרה וכו'. — עוד הפעם עצתי לך, יקירי, לך ולכל אחינו שלא תתגרו עם הירושלמים. לא תענו להם אף במקצת על כל דבותיהם ותעלוליהם, ינבחו וישתקו[2]).

דבר לי אליך ולכל אחינו בפרט להד"ר יפה, אף אם אינני מכיר אותו והדבר הזה נוגע לי וגם להישוב. והוא דבר מנוי רופא חדש בזכרון יעקב. הנני מציע את ש"ב[3]) הד"ר יעקב חפץ, שגמר חוק למודו בכי טוב בדערפט והוא איש יהודי בכל לבו ונפשו וכלו מוקדש לענייננו, כל ימי למודיו בדערפט היה ראש הסטודנטים הלאומיים. כמדומה לי שאתם כלם ביחד עם הד"ר יפה בראשכם תוכלו להשתדל לפני בן־שמואל או גם הגבוהים ממנו בפאריז שימנו אותו לרופא[4]). —

והנני אוהבך, א. מ. אוסישקין

כא 1) מ. אוסישקין פירסם את רשמיו מביקורו בארץ בשנת תרנ"א בחוברת ברוסית, שהופיעה בשנת 1894.

2) הכוונה למלחמת אנשי הישוב הישן האשכנזי בירושלים באליעזר בן־יהודה ולמלחמת י. מ. פינס יחד אתם ועם קבוצת אנשים ב„בני משה".

3) ש"ב — שאר בשרי.

4) בן־שמואל, הוא בן־שימול, היה פקיד הבארון רוטשילד בזכרון־יעקב. אחרי שד"ר הלל יפה נתמנה כיושב־ראש הוועד הפועל ביפו, עמד לעזוב את משרתו כרופא בזכרון־יעקב.

כב

יקטרינסלאוו, 4.10.1895

ידידי היקר!

את מכתב ההנהגה בדבר מנוי האדונים קלווריייסקי וטוטעלבוים למנהלי ב"מ קבלתי ומחכה הנני למכתביהם המה[1]. מה מטרת ביאתם לא"י רק טובת הכלל או גם ענינים פרטיים יש להם שמה?

האשה מילסלאווסקא מועד־אל־חנין מתאוננת לפני בעלה הגר פה, שאין לה במה לעבד את כרמה וכי כל תקוותיה על הועד, אך אנשים רעים הלשינו עליה לפני ועד הפועל שלבעלה יש כסף ובכן הוא בעצמו יכל להושיעה. והנני לעד ראיה לפניך ולפני חבריך שלאישה אין כל ועני כמת דמי ולכן אם לא מהועד תעזר אז אין לה תקוה לעמד על נפשה וללחם מלחמת הקיום וחבל, כי כפי הנראה ממכתביה וכפי אשר ראה את אבי המשפחה אנשים תמימים ישרים ואוהבי עבודה המה.

תיכף כשתקבל את מכתבי זה אבקשך להודיעני ע"י הטלגרף כמה תלמידות נמצאות בבית הספר ביפו ששמיהם „רחל" כשם בתי, כי נחוץ לי לדעת זאת.

בדבר סוף ענין השמיטה בוודאי תודיעני איך יתנהגו הקולוניסטים בכל מושבה ומושבה. — בימים אלה כתבתי להמטיף מסליאנסקי[2] שסובב כעת באמעריקא שבכל דרשותיו שיטיף מעל הבמה יזכור נחיצות התפשטות יין־המושבות וכמו כן את דבר התיסדות הבית־עקד המרכזי בירושלים, והוא לא ישנה אחרי דברי.

אוהבך המוקירך, א. מ. אוסישקין

הנפתחה כבר המזגיגה בטנטורא?[3])

כג

יקטרינסלאוו, 6.11.1895

ידידי היקר והנכבד,

1) ביום ג' דחנוכה, יום הולדת בתי...[1]) ימסר נא הועד המפקח על בית הספר לנערות ביפו את השבעה ספרים „זכרונות לבית דוד". חלק א' וב' מכורכים הדר ל...[1]) התלמידות „רחל" שנמצאות בבית ספר. — את הספרים תקבל מווארשוי מה„אחיאסף". — כן בל ישכח הועד למסר בו ביום את הפרס שיקנה בעד כסף הרבית מהשטר גורל שנדבתי בשנה העברה לבית הספר, להתלמידה היותר מצוינת בלמודיה העבריות; אם יעלה הפרס במחירו על איזה סכום קטן ביוקר מכסף הרבית אין רע, כי אשלם את הסך הזה. ועוד אבקשך לשלח לי תמונה פוטוגרפית מהתלמידה שתזכה בהפרס בצירוף דברי ימיה. —

2) הודיעני נא בפרוטרוט ממצב הענין של „כפר סבא" כי חפץ הנני...[1])

כב 1) חיים מרגלית־קאלווארסקי ומשה־מרדכי טייטלבוים, שעלו ארצה בסוף שנת תרנ"ה, נתמנו למזכירים של מרכז „בני משה", שהיה אז ביפו (חוזר של „בני משה", ה' תשרי תרנ"ו, ארכיון אוסישקין 4/336).

2) צבי מסליאנסקי (1856—1943) מראשי המטיפים לחיבת־ציון ולציונות ברוסיה ובאמריקה.

3) מזגגה — בית חרושת לזכוכית, לבקבוקים, שנוסד בטנטורה (דאר) מטעם הבארון רוטשילד על־ידי מאיר דיזנגוף.

כג 1) קרוע.

ואחד מש"ב[2]) לקנות שמה חלק אדמה (ולא להשתתף להאגודה) ומאליו מובן שנחוץ לי לדעת עד כמה הענין ישר לפני. — את כל אשר תודיעני יהיה סוד כמוס אצלי ותוכל להודיעני גם מה שיש מאחורי הפרגוד בדבר זה.

3) הישארו הד"ר לעווע ובאמבוס[3]) עוד ימים רבים בא"י ומה מצאתם בהחובבים דמערב אלה? — עד כמה יש לקוות לאיזה תועלת ממשית ממסעתם זאת בכלל ובדבר שכלול משמר הירדן בפרט? — עליכם כעת להשתדל לפניהם שיכופו את ההר על הועד הפריזי שיסכים להתנאים ששם הועד האדעסמי בענין יסוד קוסטיניא, כי בלאו זאת יבטל הדבר לגמרי...

4) בקשתך בדבר הגיורית אי־אפשר לי למלא, איפה אחפשנה, וגם ממכתבך אינני מבין מה לדרוש ממנה. טוב יותר שתפנה האשה בדבר הזה להרב מטעה"מ דפה Р.Б. М. Шохеру[4]) והוא ימלא את בקשתה, כי עבודתו היא. —

5) את מכתב ההנהגה[5]) קבלתי ומסכים הנני לו שנחוץ לבטל כל המרכזים השונים ורק מרכז אחד יהיה בא"י, אשר ממנו תצא דחיפת החיים העבודה והפעולה. —...[1]) יתעסקו ה"ה קלווריסקי וטוטעלבוים בענינים הפרטיים. —

אוהבך, א. מ. אוסישקין

כד

יקטרינוסלב, 26.6.1897

(תרגום מרוסית)

ידיד יקר!

מטרת מכתבי היא: בא אלי איש אחד, — ברמאנט מזכרון, שיש לו 20 דייסיאטינות אדמה בעבר־הירדן במושבה של אנשי יקאטרינוסלב (בזה אני מבטיח לך), וביקש אותי לעזור לו להסתדר על חלקתו. סירבתי לו, כמובן, באמרי, שאין הדבר תלוי בי. אולם לך עלי להגיד, שעליכם לנקוט את כל האמצעים שברשותכם, כדי לסדרו, כי בזה תצילו מהרס גמור את האגודה, הקיימת פה. החברים, שחזרו מעבר־הירדן, גרמו לבהלה בקרב השאר, באמרם, שאין נותנים שם להתיישב, שהאדמה מכוסה כולה אבנים ועוד דברים נחמדים כאלה, ומובן הדבר, שסידור אפילו של משפחה אחת בלבד יכול להציל את האגודה מהרס. זוהי הסיבה שבגללה אני משתדל כל כך בעדו, וביחוד שבישיבת הוועד האודיסאי הבטיחו לו לסדרו, אם תתקבל מכם דעה חיובית.

מה דעתכם על הוועידה במינכן?[1]) האם אתם מצפים ממנו לדבר־מה טוב? אני אסע לוועידה. כתבתי לווינה והצעתי להזמין אותך, את נייגו[2]),

---

2) משאר־בשרי.

3) ד"ר היינריך ליווה (1869—1951) ו־וילי באמבוס (1862—1904), מראשי חובבי־ציון בגרמניה.

4) ברוסית: לרב ר. מ. שחור.

5) ההנהגה של „בני משה".

כד 1) הקונגרס הציוני הראשון, שעמד להתכנס במינכן, אולם הועבר לבאזל.

2) יוסף נייגו (1863—1946) אגרונום, מנהל בית הספר החקלאי מקוה ישראל בשנות 1886—1904.

את בן־יהודה ואת נ. בכר[3]). סבורני, שאנשי אודיסה יתנו לך חופשה (כתבתי להם על זה) ונתראה במינכן.

כתוב בפרוטרוט מה נשמע אצלכם, ביחוד במשמר ובקוסטינה (אם נותנים משהו לסידור בעלי־הברית הפאריסאים שלנו, הנהנים משוויון זכויות).

אני ממהר, היה בריא,

מ. אוסישקין

בין מנחם אוסישקין לבין ח. נ. ביאליק

(צרור אגרות מ. אוסישקין אל ח. נ. ביאליק)

כשלושים שנה הכירו זה את זה ועמדו בקשר מכתבים ובחמש עשרה השנים שבהן גרו בעיר אחת, באודיסה, וכן בעשר שנות שבתם יחד בארץ, נפגשו לעתים קרובות והיתה עבודה משותפת ביניהם. ואם כי שונים היו זה מזה במזגם ונחלקו פעמים רבות בדיעותיהם בעניינים שונים, הרי קרובים היו זה לזה ברוחם ובשאיפתם למען תחיית העם ובניין הארץ וכל הימים שררו ביניהם יחסי כבוד וידידות.

הם נפגשו בפעם הראשונה בקיץ תרס"ג בקישינוב, מיד לאחר הפרעות שם. כמה חדשים אחר כך הועלתה ההצעה שביאליק יעלה לארץ ויגהל שם את בית הספר של יתומי הפרעות בקישינוב. ואוסישקין, שעמד אז בראש הועד הציוני בייקטרינוסלאב, ניהל את המשא ומתן בעניין זה עם ביאליק וקיבל את כל תנאיו אלא שהדבר לא נתגשם משום שביאליק לא יכול לחסל בזמן קצר כזה את עבודתו — עבודת ההוראה והמו"לות — באודיסה.

לאחר שנבחר אוסישקין בקיץ 1906 לנשיא הועד של חובבי ציון והשתקע באודיסה התקרבו שני האישים זה לזה והיתה עבודה משותפת ביניהם ב„ועד חובבי ציון", בועדי „חובבי שפת עבר" ו„חברת ספרות ישראל", בפעולתם למען השפה העברית ב„חברת מפיצי השכלה" ועוד. במכתבו מקיוב מיום 10.14.13 כותב ביאליק אל אוסישקין: „ידידי היקר הרמ"מ אוסישקין. תהיתי על הקנקן פה וראיתי כי אמנם אי אפשר להם לערוב לך אלף רו"ב. אין לך להתעקש הפעם. עקשנות זו אין לה טעם והפסדה מרובה. סוף סוף הם נותנים לך מיד 600, וכסף זה גם הוא אינו כלב. ואולי עוד יוסיפו לך אחר כך. כי כפי שיש לראות מראש, הצלחת הרצאתך תהא מרובה ובודאי תכניס סכום הגון. וכל הריוח הרי יעלה לטובת הועד"...

והיו כמובן מקרים שבהם נחלקו בדיעותיהם. כך רגז ביאליק על אוסישקין, שמנע כיו"ר של אגודת „חובבי שפת עבר" לבחור במגדלי כחבר נכבד של האגודה, בטענה שהוא „יידישיסט". ביאליק הגיב אז על כך בביטוי חריף וגם התפטר ביחד עם י. ח. רבניצקי מחברות בועד הזה. ואת מכתב ההתפטרות ששלח אל הועד פירסמו בעתונות ושם נאמר: „מיום היווסד אגודת חובבי שפת עבר בעירנו עברו זה כשנתיים ועד היום לא זכרה לשלם חוב ישן, חובת כבוד לזקן הספרות העברית יושב עירנו, לר' מנדלי מו"ס, ולבחרו לחבר נכבד של האגודה... תחילה חשבנו כי אין כאן אלא התרשלות

---

3) ניסים בכר (1848—1931) מנכבדי היהדות הספרדית בא"י, מנהל בי"ס כי"ח בירושלים בשנות 1882—1897.

והיסח הדעת בעלמא... אולם אחר כך נתברר לנו, לתמהוננו הגדול, כי יש כאן צד השתמטות בכוונה. ובפירוש הגיב היו"ר לפני אחד מן החתומים מטה, כי אם יתקבל על ידי הועד דבר הבחירה של הסופר הנ"ל יתפטר מנשיאותו... מהיום והלאה אין לנו חלק עוד בועד האגודה". אלא ש„ברוגז" זה לא נמשך זמן רב ובערב יום כפור נכנס ביאליק לביתו של אוסישקין ונתפייסו.

ובשנת תרע"ח פרץ ביניהם ויכוח חריף בשאלת ההברה האשכנזית או הספרדית של הלשון העברית. במאמרו „שאלת ההברה", שנתפרסם אז בירחון „הגינה", טען אוסישקין ש„תחיית השפה והדבור הוא רק שאלה פוליטית ואי אפשר בשום אופן שמתחילת תחייתנו תהיינה אצלנו שתי הברות — אשכנזית וספרדית. הפוסק היחיד בשאלת ההברה היא ארץ ישראל ולא הגולה. כי כל זה נעשה בשביל מדינתנו הבאה... המיפקדה העליונה שלנו שם היא ומחוייבים אנו להכנע לה". וביאליק השיב לו על כך ב„הגינה" — במאמר חריף: „רוח העם הוא האדון היחיד והוא המחוקק והפוליטיקה אינה אלא שמש ומשרת השמח לעשות רצון קונו ולא להיפך. ופוליטיקאי כזה, בגשתו אל „בית היוצר" של תרבות העם, ישל נעליו תחילה ולא יכנס לשם בסנדל מסומר. ובבואו לפני שאלה כ„שאלת ההברה" למשל, יאסוף ידיו ממנה, בהבינו כי שאלה ממין זה אינה נפתרת לא באגרוף ולא בדיבור מפוצץ"...

כשיצא ביאליק בשנת תרפ"א מרוסיה ונשתהה בברלין, זירזו אוסישקין במכתבו לעלות מיד לארץ. אף כאן בארץ היתה עבודה משותפת ביניהם בענייני הציונות והקרנות והתרבות יהחינוך ובאחת המסיבות לכבוד אוסישקין בירושלים שיבח את פעלו למען האוניברסיטה, למען הספרות וועד הלשון. אף כאן אירעו מקרים, שהחריפו קצת את היחסים ביניהם. בסוף שנת 1927 תרם דוד שפירא, מו"ל הירחון „דער טאג" בניו יורק, מאה אלף דולאר לשם פתיחת קתדרה לשפה האידית וספרותה באוניברסיטה העברית בירושלים. אוסישקין האנטי־אידישיסט (בעל הסיסמה „עברית או רוסית") נזדעזע וראה בזה אסון גדול ובקש מאת ביאליק להצטרף אליו במלחמתו נגד הנסיון הזה, שיגרור אחריו את חורבן האוניברסיטה. ואילו ביאליק, בתשובתו, לא גרס את קיצוניותו של אוסישקין ודרש לדון בדבר במתינות ואוסישקין איים עליו שוב במכתבו כי „הצלם של הר הצופים" יחריב את האוניברסיטה, וביאליק ענה לו: אתה רואה גבורה בהרבות שאון ומהומה, ואני דבר חכמינו לי לעינים: „איזהו גבור? הכובש את יצרו ואיזהו חכם? העושה את שונאו אוהבו". פתיחת הקתדרה לאידית נדחתה אז לכמה שנים. היום היא קיימת ומוסדות האוניברסיטה העברית לא נתמוטטו...

ושוב החליפו דברים חריפים ביניהם בעניין ההלוואה של 150 לא"י, שהבטיח אוסישקין לועד אגודת הסופרים לשם יסוד השבועון ואחר כך רצה לחזור בו מהבטחתו זו משום שמצא כי עורכי „מאזנים" נוטים לאידישיזם. „הנני מפחד שהנני נותן יד ליצירת מרכז של פירוד בין הסופרים ופולחן השקפות, שאני חושב אותן לאסון לאומי". ועל כך ענה לו ביאליק, כי בחששו של אוסישקין לסכנה הצפויה לו מצד סופרים עברים, יש משום בדיחה נאה לפורים...

בקיץ 1933 נבחר ביאליק מטעם ציוני ארגנטינה כציר לקונגרס הציוני הי"ח, שהתכנס בפראג בראשית אוגוסט 1933. בדרכו לקונגרס סר לווינה לשאול בעצת הרופאים ולאחר ריפוי שהיה כרוך ביסורים ציווּ עליו לוותר על הנסיעה לפראג ולצאת להבראה ולהמשך הריפוי במקום מרפא באד־גאסטיין. משם הודיע לאוסישקין כי לא יוכל לבוא לפראג ועל כך ענה לו אוסישקין במכתב ארוך, שבו הוא מחווה דעתו על המצב בציונות ועל הסיכויים מקונגרס זה. ובמכתבו מבאד־גאסטיין אל הד"ר רוטבלום כתב אז ביאליק על אוסישקין: „מסכים אני בהחלט להערכתך הנכונה את אוסישקין. הוא איננו כל כך

„מוצק" וקשה כמו שאומרים עליו. המכיר אותו מקרוב מוצא בו מדה גדושה של רגשנות וסנטימנטליות. יש בו גם מעט מן ההזיה. עיניו למודות גם להתמלא דמעות. קשיותו המדומה נובעת יותר מתוך עקשנות וחוסר גמישות. כבד תנועה הוא במובן המחשבתי כדוב. וכשהוא תוקע עצמו ברעיון אחד, קשה לו לזוז ממנו ולנטות ימין ושמאל נטיה כל שהיא. מצומצם הוא בטבעו וברוחו וישר־קו. קונסרבטיבי מאוד. יחיד־צד ויחיד־פנים. מוניסטי, חצוצרה בעלת נקב אחד, בטחונו — בדבקותו. אינו מסוגל לראות דברים מצדדים שונים. אין לו רעיונות ומחשבות מקוריים משלו. אבל תלמיד טוב ומובהק הוא. וכשהוא קולט איזה רעיון — שהוא לפי טבעו ותפיסתו — הוא שומר עליו ועובד אותו באמונה. אינו מכיר בצבעים ובני צבעים. יודע הוא רק את השחור והלבן. ומכאן בהירותו הפרימיטיבית. כוח פעולתו יפה מכוח מחשבתו. סוף דבר: אדם לא מורכב ביותר — ובכל זאת אדם גדול בפשטותו, בפרימיטיביותו ובכל יצריו הקטנים והגדולים כאחד. זכותו לגבי א"י וישיבתה היא באמת גדולה לאין ערוך. וזו תעמוד לו לדור דורים".

המביא לבית הדפוס **מ. אונגרפלד**

כ"ד בחשון, תרס"ד

משורר נכבד!

לארבעת התנאים הראשונים שלך הנני מסכים, דהיינו: תהיה מחויב להשאר לא פחות משנה אחת, ואנחנו מחויבים להשאיר אותך לא פחות משלוש שנים. אתה הנך רק מורה בבית הספר שלוקח חלק בהנהגה הפדגוגית; משכורתך תהיה 75 רובל לחודש, וגם דירה תינתן לך. ואשר לשאלה: מי יהיה אחראי לקיום כל התנאים האלה, אנכי או מוסד חברתי אחר — אענה לך רק כאשר תודיעני את החלטתך האחרונה שהנך נוסע לארץ ישראל.

בברכת ציון

מ. אוסישקין

ההנהלה הציונית בארץ ישראל

ירושלים ג' סיון (תרפ"ד)

ביאליק יקירי,

רצופים פה הטלגרמה של סובל והמכתבים של הגב' לילינבלום. — אני בטלגרמה בקשתי את הנדטקע[1] לתת לך 30.000 מרקים שתעביר לספיר[2] — בודאי כבר מלאת זאת.

מה שנוגע להגב' לילינבלום תעשה כפי שתבין. ומתי תבוא לא"י? אני בימי אבוא לאירופה. —

שלום וברכה

מ. אוסישקין

---

1) ד"ר ארתור האנטקה, ראש הסתדרות ציוני גרמניה 1910—1920, חבר הועד הפועל המצומצם בשנת 1911, משנת 1926 עד מותו מנהל קרן היסוד. נולד בברלין 1879, מת בירושלים 1955.

2) ד"ר יוסף ספיר (1869—1935), מראשוני חובבי ציון ועסקני הציונות, היה רופא באודיסה ומשנת 1925 בארץ ישראל.

ההנהלה הציונית בארץ ישראל
ירושלים ד' תמוז תרפ"ב

יקירי!

את מכתבך מ־15/7 קבלתי. — עד היום אין לי ידיעה מברלין אם נשלחו המרקים להד"ר ספיר ואם נתקבלו — מהר והודע.

את מכתבך בדבר שניאור לא קבלתי עד היום ואינני יודע מה תוכנו. אני עם אשתי נוסעים לקרלסבד ונבוא לשמה 20/7 (כתובתי Karlsbad post־rest.) ביום 17/8 אבוא לוויען להקונפרנציה. אולי תבוא גם אתה אלינו? בדבר נסיעתך לא חדלתי להאמין.

שלך

מ. אוסישקין

(ירושלים ניסן, תרפ"ד)

ביליק יקירי. — ברוך בואך ומבורך תהיה בארצנו.

מתי תבוא ירושלימה? — אני צריך לדעת למען שאהיה בעיר.

מובן שאת הסדר תסדר גבירתנו ומובן שאתה ואשתך תסדרו אצלנו — אין לך ולאשתך אנשים יותר קרובים בירושלים.

שלך

מ. אוסישקין

Hotel Adria — Trieste — Trieste 30/8/1924

יקירי!

איפה נאבדתם על הווקזל[1]? חפשתי אתכם בהרסטורן ועל הפלטפורמה ולא מצאתי. — חבל.

הנני שולח לך קטע מה־Israelit[2] שקראתיו בדרך.

כתיבה וחתימה טובה לך לאשתך ולכל החבריה.

בידידות

מ. אוסישקין

קרן קיימת לישראל
הלשכה הראשית, ירושלים, ארץ ישראל
ירושלים, כ"ח אדר ב'

ידידי!

נודע לי שתבוא לשבת לירושלים. — הנני מזמין אותך לסעודת־הערב ללילי־שבת ב־7 בערב בדיוק.

ישתתפו בסעודה גם ארנולד צווייג[3], צ'רניכובסקי ופיכמן.

להתראות

מ. אוסישקין

---

1) תחנת רכבת ברוסית.
2) שבועון האדוקים בגרמניה, יצא לאור בפרנקפורט דמיין.
3) מספר יהודי גרמני, היה ציוני ואף גר בארץ כמה שנים. כעת בגרמניה המזרחית.

קרן קימת לישראל
הלשכה הראשית. ירושלים, ארץ־ישראל
ירושלים ז' שבט, תרפ"ז־ח

למר ח. נ. ביליק, ת"א

ידידי!

באלה הימים תהיה ישיבה משותפת של הועדים של נתן שטרויס בירושלים ות"א בדבר עניני הנדבה החדשה שלנו. — עשרת אלפים לירה מנדבתו צריכים להיות קרן שפירותיה מוקדשים להמוסדות שלנו. והנה פניתי להגברת סולד שאת הסך הזה, ז. א. עשרת אלפים לירה, יכניסו בתור פקדון לקרן־הקימת, הפקדון לחמש שנה ונשלם את הריבית בדיקנות. — גם קיש המליץ לפני סולד בהצעה הזאת והיא תביא את השאלה לפניכם.

אתה יודע שק"ק הוא המוסד הכי עשיר בארץ, יש לו רכוש דלא ניידי יותר ממיליון וחצי לירה בלי ממושכן! עד היום הזה שלם את כל התחייבותינו בדייקנות הכי גדולה. הכנסותיו עלו בשנה האחרונה עד שלוש מאות אלף לירה. אני אומר בלי גאוה יתירה שק"ק המוסד הכי בטוח בארץ.

אני חפץ שיכניסו לנו את העשרת אלפים עכשיו, כי יש לנו עבודה רבה של יבוש והספקת מים בעמק בהתישבות החדשה למען נוכל תיכף לגשת אל העבודה הזאת שהיא נחוצה בשביל המתישבים שזה יספיק עבודה למאות פועלים מחוסרי עבודה. — בלי הכסף הזה מוכרחים נהיה לדחות את העבודה לשנה או גם לשנתים.

והנה מטרת מכתבי זה לבקש אותך ותמסור את דברי אלה להרב אהרונסון [1]) ולמר בלוך [2]), חברי הועד שלכם, ושלשתכם תגינו על ההצעה הזאת. — מבני הועד של ירושלים, ישנם אולי אחדים שאינם ידידים גדולים של ק"ק ויתנגדו. לכן אם אתם שלשתכם תגינו בתוקף על הצעתי — תתקבל ברוב דעות ותעשו דבר גדול בשביל עבודת הישוב.

ידידך מ. אוסישקין

קרן קימת לישראל
הלשכה הראשית. ירושלים, ארץ ישראל
ירושלים י"ט חשון תרפ"ח

ידידי!

כבר עבר החודש אוקטובר וחצי נובמבר ומוכרח הנני לדרוש ממך למלאות אחרי הבטחתך ולהכניס לדרוינוב את כל הסכום המגיע מ„דביר".

והנני פונה אליך לע"ע לא בעתונים — מה הנך אומר לעשות בתור ראש הסופרים והמשוררים העבריים ובתור חבר הקוראטוריום על הידיעה שבאה מאמריקה על יצירת מבצר יודישיסטי על הר הצופים, התשתוק ותשאיר לאחרים לצאת במלחמה גלויה?

בידידות

מ. אוסישקין

---

1) הוא רבה של תל־אביב (משנת 1923 עד מותו 1935) ר' שלמה הכהן אהרונסון, לשעבר רב בקיוב, חובב ציון ותיק, דודו של הסופר ז. אנכי.
2) ראש עיריית תל אביב (משנת 1923 עד 1925), דוד בלוך.

קרן קימת לישראל
הלשכה הראשית. ירושלים, ארץ ישראל
ירושלים, כ״ג חשון תרפ״ח

ידידי!

את ספרך קבלתי — תודה רבה.
ל„דביר״ אחכה עד סוף החודש.

תשובתך בדבר ה„צלם על הר־הצופים״ כלל לא הניח את דעתי. — לא אכנס עמך בפוליתיקה, אם אתה המשורר אינך מרגיש כי אם חושב, אבל דע כי האוניוורסיטה תיהרס, אחת מי שלא ינצח. — ולא יהיה לך רשות אחרי כן להגיד „ידי לא הרסו את הבית הזה״ — הזהרתיך ויותר לא אדבר עמך בענין — די צער וכאב גרם לי מכתבך.

שלחו טלגרמה של מחאה למגנס. שלשום. — קלוזנר, אפשתיין [1]) ומן, היום שולח טלגרמה דוד ילין ואני שולח עכשיו טלגרמה בנוסח זה

„בתור ידיד האוניוורסיטה ובתור ידידך הפרטי אני מבקש אותך להתפטר מהקתדרה ליידיש בכל התנאים. — התפרצות כבירה מתכוננת והמלחמה תהיה יותר קשה מההילפספריין, אינני יודע מי ינצח, אבל האוניוורסיטה תהרס״ — חדל טרם נתלקחה המלחמה.

אוסישקין

קרא את מאמריו של פרידמן ב„דואר היום״ של היום. מה שמרגיש ומבין כל יהודי פשוט „בטלן״ לא מבין ולא מרגיש ראש המשוררים הלאומיים — עם אומלל וגלותי...

שלום

מ. אוסישקין

קרן קימת לישראל
ירושלים, כ״ה שבט (תרפ״ט)
הלשכה הראשית. ירושלים, ארץ ישראל
למר ח. נ. ביליק, ת״א

ידידי!

קבלתי את מכתבך בדבר ההלואה והשבועון שלכם [2]). אגיד לך את האמת שלו הייתי מן האנשים שלא עומדים בדבורם, כי אז הייתי מתחרט על הבטחתי, כי אין לבי להעסק הזה. — אין לי אמון לאריכת ימים של השבועון והעיקר הנני מפחד שהנני נותן יד ליצירת מרכז של פרוד בין הסופרים ופולחן השקפות שאני חושב אותן לאסון לאומי וכבר בזמן האחרון יש „רמז״ לזה ואמרתי לטשרנוביץ [3]) מה שאמרתי. —

בכל אופן יש לי רשות לדרוש בטחון גמור על כסף ההלואה ועל האריכות ימים של השבועון עד שיוחזר הכסף. את צורת ההלואה נסדר ע״י הלואה וחסכון בירושלים. כשתהיה אתה או טשרנוביץ בירושלים נתיעץ יחד עם מרדכי בן הלל איך לסדר את הדבר. —

בידידות

מ. אוסישקין

---

1) יצחק אפשתיין, המורה העברי המפורסם.
2) „מאזנים״, בטאון אגודת הסופרים, שהיה מראשיתו שבועון.
3) הוא חיים טשרנוביץ, „רב צעיר״ (1870—1950), שביקר באותם הימים בארץ.

ערב פורים של ת"א (י"ג אדר, תרפ"ט)
למר ח. נ. ביליק, ת"א

ידידי

את מכתבך קבלתי, לא „בדיחה נאה לפורים" היו דברי במכתבי, כי אם דברים מרים אמיתיים. — מי המה היוצרים של היודישיזם ברוסיה, אם לא אברמוביץ, פרץ, נומברג, ועוד סופרים עברים? אחדים בהכרה ואחד בלי הכרה? ומי יהיה האם ביסד המבצר ליודישיזם על הר הצופים אם לא אתה, ראש משוררינו, רק בהתעקשותך וברצונך לעשות „שלום" בין אש ומים! ובשמעך להזמזומים של הסובבים אותך...

כאשר דברת בהתלהבות באספת ירושלים על מצב העברית שתקתי, כי לא חפצתי להכניס פולמוס, אבל רציתי לענות לך מי המה האשמים האמיתיים ביצירת האטמוספירה „אנגלו יודישסתית" — אלה שחובתם היתה להיות מראשי הקנאים והלוחמים ונעשו בעלי השלום והפשרות. — יבוא זמן ואולי בקרוב שתהיו מהצועקים והמתחרטים — אבל כבר יהיה מאוחר. — עוד זוכר הנני את הלעג שלך, רבניצקי, „הסבא" לבן יהודה, יוצרי הגימנסיה, „הלשון קדש מויד" (לשונו הזהב של מנדלי!) ועכשיו אותו היחס להשוביניסטים הא"י — מגיני השפה, קבוצת „כתובים"[1] וכמוהם.

אני כבר עייף ממלחמותי כל ימי חיי ומצטער הנני למאוד אבל יבואו יותר צעירים וחזקים ממני ותוכרחו להתחשב עמהם.

מכתבי לא לפורים כי אם ליום הכפורים ואולי לתשעה באב.

ידידך מ. א. אוסישקין

ידידי!

הצטערתי למאוד מאוד שלא תבוא לפראג. אך גם שמחתי שהאבנים, אבני משורר, הוצאו ממך. תהיה כעת חפשי מכאב נורא ועל ידי זה גם העצבים שלך ישקטו מאוד.

ומה שנוגע לפראג, אני מבין את מצב רוחך. גם בשבילי אי אפשר היה לשבת במנוחה בימים כאלה מחוץ למחנה. אבל למעשה אינני חושב שגם תריסר ביאליקים וכדומה היו משנים את המצב, כי כולם בלי יוצא מן הכלל, לדאבוננו ולאסוננו, יהיו שקועים בשתי בעיות „חשובות": נקמה ברבזיוניסטים והחזרת העטרה לווייצמן, ואי אפשר יהיה גם את המחייבים וגם את המתנגדים לרכז באיזה ענין אחר. אני כשלעצמי החלטתי להיות „אבל בין החתנים" ולשתוק כל הזמן. אם זה יעלה לי, קשה מאוד לדעת...

ביום 15 באוגוסט אבוא כבר לפראג. בני[2] יבוא גם כן לפראג. הוא נבחר לציר. זוהי הפעם הראשונה בתולדות הציונות שהאב והבן צירים. ומה שעוד יותר חשוב — במפלגה אחת. מאושר אנכי שזכיתי לכך.

השתדל להשקיט את רוחך. ושמור על בריאותך (זה אני תמיד שומע אומרים לי, אם גם אינני ממלא את הדרישה).

כתוב לי לפראג.

שלך בחבה **מ. אוסישקין**

---

1) השבועון בעריכת שטיינמן ושלונסקי.
2) שמואל אוסישקין (נולד 1899, יושב בירושלים).

קרן קימת לישראל
ירושלים, א' שבט תר"צ
הלשכה הראשית. ירושלים, ארץ ישראל
לכבוד ראש אגודת הסופרים,
מר חיים נחמן ביאליק, תל אביב

מר ביאליק הנכבד!

בחמשה־עשר בשבט (13/2) בשעה 2.30 אחה"צ, תהיה בקרית־ענבים חגיגה צנועה של התחלת נטיעת יער ע"י הקהק"ל בקרית־ענבים, מאמצעי תרומות יהודי גרמניה, ע"ש הפרופסור איינשטיין.

הריני מתכבד להזמין את כבודו לחגיגה זו ולבקשו, שיואיל לנטוע עץ ולהגיד דברים אחדים לכבודו של הפרופ' איינשטיין.

בכבוד רב
מ. א. אוסישקין

שני מכתבים של מ. אוסישקין למ. דיזנגוף

ההיכרות והידידות בין שני האישים הדגולים החלה עוד בשנת 1887. על הפגישה הראשונה ביניהם סיפר אוסישקין במסיבת־יובל ה־75 לדיזנגוף ב„אהל־שם" בתל־אביב, במארס 1936:

„בשעה שאני מביט עליך, חבר יקר וחביב, עתה, כשאנו חוגגים את יום־הולדתך השבעים וחמשה, אני נזכר בפגישה הראשונה ביניינו לפני ארבעים ותשע שנה, בעיירה קטנה שבפלך גרודנה, דרוזגניק שמה. היה זה אחרי הועידה המיסדת של הסתדרות „חובבי ציון". שלושים ושנים איש היינו אז. מאלה נשארו חיים רק שנים — א ת ה ו א נ כ י".

„אחרי פגישתנו זו הלכנו איש איש לדרכו: אולם — נשאר ביניינו קשר אמיץ, שלא פסק עד היום הזה. פגישות מרובות היו לנו אחר כך בועידות ובקונגרסים" *).

ביטוי־מה לקשר זה בין השניים ישמשו שני המכתבים הבאים של אוסישקין אל דיזנגוף, השמורים ב„אוסף דיזנגוף" אשר במוזיאון העירוני לתולדות תל־אביב. ב„אוסף אוסישקין", אשר בארכיון הציוני המרכזי, נמצאים מכתבים רבים של דיזנגוף אל חברו הדגול.

המלבה"ד: **משה אלטבאואר**
מנהל המוזיאון ההיסטורי של ת"א

*) חוברת דיזנגוף של „ידיעות עירית תל־אביב" (מארס 1936), עמ' 25.

א.

כ״ה טבת [1]), ירושלים

יקירי!

מברך הנני אותך לשובך לראש ופטרון של הבת־יחידה שלך, שהורתה ולידתה היתה בקדושה. — תאריך ימים ותנהל אותה באהבה וביושר כדרכך תמיד. — שמח הנני שנבואתי נתקיימה, מה שאמרתי לך תמיד שמקומך בת״א ולא בהנהלה הציונית ולא בועד הלאומי. —

הנני מצטער למאד שלא אוכל לבא לת״א ליום הזכרון של א״ה [2]) ז״ל.

בחבה

מ. אוסישקין

ב.

למאיר דיזנגוף יקירי! [3])

ישב אצלי ב. כצנלסון וספר לי בדבר המו״מ על דבר סדור הנהלת העיריה בת״א. בתור איש פרטי וידיד נאמן שלך הנני מיעץ לך לבלי למהר בגמירת הסידור בלי הסכמה של אגף הפועלים.

ענינינו אנו כעת בכל הארץ ובת״א בפרט דורשים לבלי לעשות פירוד תמידי ומלחמה תמידית בין שני חלקי הישוב ואי־אפשר יהיה אחרת, אם תסדרו את ההנהלה בלי הפועלים. והלא ת״א נותנת את הלוזונג לטוב או לרע ביחוסי (!) המפלגות. —

הפך והפך בדברי ותבין למה הנני מרמז.

ובקשה לא לספר לאיש מן החברים שלך מה שכתבתי לך. אינני רוצה ואין לי רשות להתערב בדברים שלא שייכים לי ישר ושלא יגידו שנעשתי פתאם לאפיטרופוס של ת״א. רק לטובת הישוב ולכבודך אמרתי מה שאמרתי.

שלך

מ. אוסישקין

---

[1]) תרפ״ח (18.1.1928). המכתב נשלח לדיזינגוף לאחר שחזר להיות ראש העיריה, ממנה התפטר בשנת 1925.

[2]) אחד־העם, נפטר בכ״ח טבת תרפ״ז.

[3]) המכתב נכתב ב־1935 ותכנו קשור בקשיים שהיו כרוכים בהרכבת הקואליציה הרחבה בעיריית תל־אביב.

מכתבים לחיים וייצמן

שמונת המכתבים הבאים מופיעים ב„העבר" ברשותו האדיבה של ארכיון וייצמן ברחובות. הם קשורים בפרק זמן אחד: ראשית ארגון המאבק בהצעת אוגנדה. אוסישקין שאף לאחד את כל מתנגדי אוגנדה במחנה אחד. וייצמן עמד בימים ההם בראש „הפרקציה הדימוקרטית", ואם כי אוסישקין התנגד עקרונית לקיומן של פרקציות בהסתדרות הציונית מוכן היה לכרות ברית עם וייצמן וחבריו בתנאי שלא יתנו אופי סיעתי למאבק בתכנית אוגנדה. מן המכתבים רואים אנו כי על וייצמן וחבריו הוטל לארגן את התעמולה נגד תכנית אוגנדה במערב אירופה.

על הקשר בין אוסישקין לבין וייצמן וה„פרקציה הדימוקרטית" בימי פולמוס אוגנדה מספר בפרטיות ד"ר ישראל קלויזנר בספרו „אופוזיציה להרצל" (ירושלים 1960), עמ' 231—247. ד"ר קלויזנר הסתמך על מכתבי וייצמן לאוסישקין השמורים בארכיון אוסישקין. מכתבי אוסישקין המתפרסמים כאן משלימים חומר זה. כך למשל מתברר ממכתב ח' כי החוברת „האמת על הרקוב" (ר' ספרו של קלויזנר, עמ' 246) הוכנה ע"י אוסישקין בביקורו בברלין בינואר 1904.

כמה הסברות למכתבים אלה: בראש ההסתדרות הציונית ברוסיה עמדו בימים ההם 12 מורשים. הם היוו את ה„לאנדעס קאמיטע" (ועד ארצי) של ההסתדרות הציונית ברוסיה. מהם נזכרים במכתבים אלה אוסישקין, כהן־ברנשטיין, טיומקין, יילסקי, בלקוב־סקי, יאסינובסקי, יעקבסון, מאנדלשטם, צ'לינוב, רוזנבוים, שייינקין. בועידת חרקוב (נובמבר 1903) התאחדו מרבית המורשים עם אוסישקין נגד תכנית אוגנדה. רק יאסינובסקי ומאנדלשטם נשארו נאמנים להרצל ועמדו בראש ה„ציונים המדיניים" (שאוסישקין מכנם במכתב ט' בלעג בשם „הטהורים", על שום דבקותם בציונות המדינית על טהרתה, בלי תערובת של עבודה מעשית בא"י). מתוך סרובו להכיר ב„פרקציה" מכנה אותה אוסישקין במכתביו אלה בשם „קבוצת עבודה בהנהלתו של וייצמן". בין השאר מסופר במכתבים על נסיון להקים עתון בעריכת מ. בובר בשם „דער יודע", שנועד, אגב, להפיץ את השקפותיהם של „ציוני ציון" בין הציונים במערב. נסיון זה לא הצליח. כן שומעים אנו ממכתב ו' שדובר אז על הקמת פוליטכניון בארץ ישראל. וייצמן התגורר בימים ההם בג'נבה. המכתבים שנכתבו עברית במקורם (א' ו'—ו') באו בסגנונו ובכתיבו של אוסישקין, בלי כל שינוי (מזאן הנזכר במכתב ו', סעיף 8 — הוא ב. מוסינזון). הפגישות עם פלבה (שר הפנים של רוסיה) ועם לופוחין (סגנו) נסבו על בעית איסור התנועה הציונית ברוסיה.

המערכת

א.*

ייקאטרינוסלאב 10.1903. (28) 15 (מכתב מס' 92)

שלום! את הרפארט שלך קבלתי ותודתי לך בעד טרחתך הרבה והמועילה באמת. את התנגדותי להשעוריה של אפריקה החילותי בשלחי את מכתבי הגלוי להצופה ולהוועלט (מסופקני אם הוועלט ידפיסו). השתדל שהמ"ע הציונים מחו"ל יעתיקו את המכתבים. אחרי כן קראתי לאספה את חברי הקרובים כהן־בערנשטיין ויקבסאהן שהיו אצלי בימים אלה והצעתי לפניהם פרגרמה פרטית בעבודתנו ובמלחמתנו והם הסכימו לי. בהפרגרמה הזאת הנני דורש גם כן שנשתתף עם

* המכתב כתוב עברית על בלאנק, שבראשו מודפס: חבר ועד הפועל של הקונגרס הציוני ומגן־דויד ובו הכתובת: „ציון — אין דבר העומד בפני הרצון" ובאמצע מגן־הדוד כתוב: „ארץ ישראל".

אחינו תמימי דעה עמנו בחו"ל בכל עבודתינו, ובסוף חדש אקטיאבר תהיה אצלנו אספת כל המורשים וכלנו נציע לפניהם את הפרוגרמה בשם הלאנדעס קמיטע שלנו, שאנחנו חבריו, וכשתתקבל וזאת תהיה Conditio sine qua non של כל עבודתנו — אסע לווין בדרישות בשם הארגניזציה הרוסית, שאחת ממנה היא להתפטר מהשווינדל של אפריקה ואם לאו אחל את המלחמה. ולמרכז אגיטציה נעשה את מערב אירופה. לע"ע כתבנו מכתב חוזר ראשון לציוני רוסיא; כשיודפס אשלח לך. כשאהיה בווין אז אלך משם לבערלין, פרנקפורט, פריס ולונדון והנני אומר לקרא לאספה באיזה עיר מרכזי (קעלן?) את חברינו היותר מצוינים בשמם ובפעולותיהם בהעבודה הציונית ושמתנגדי אפריקה המה, למען שים לפניהם את הפרוגרמה שלי ולהחל לרכז את כל כחותינו. לכן אבקשך שתיכף בקבלך מכתבי זה תשלח לי את רשימת האנשים אשר לפי דעתך ראוי לקרא אותם להאספה ואת אדרסותיהם. אך זאת ידע תדע שמתנגד הנני כמקדם להפרקציה ולהמזרחי ולכל הפרינציפ הפרקציאני, שמות בו לתנועתנו הכללית, ולכן אם תאמר לתת להאספה הזאת חַרקטַער אספה פרקציאנית לא אסכים לה בשום אופן. אנחנו בעלי א"י צריכים להיות למעלה מזאת, אם חפצים הננו בנצחון.

עוד זאת, מכתבי זה הוא כתוב לך רק לך... עד בא מועד.

בברכת ארץ ישראל

א"מ אוסישקין

ב.*

ייקאטרינוסלאוו, 1903 (6.11) 24.10 (מכתב מס' 150)

חבר נכבד מאד!

בתשומת לב קראתי את מכתבך הפרוגרמתי השני ואני מסכים לו בקוויו הכלליים. אצלי עובדה פרוגרמה מפורטת, שאותה אציע בפני המורשים באספה (כעבור 6—7 ימים) ואחר כך, או שאשלח אותה אליך, או שאמסרנה לך אישית, אם אסע לחוץ־לארץ. מובטחני שנוכל להתאחד ולעבוד יחד, אם רק תסתלק מאותה „מפלצת" ששמה „פראקציה", ואנו נקים הסתדרות חזקה של „ציוני ציון".

שלחתי אל ה„וועלט" ואל ה„צופה" תשובה להרצל. את נימת האירוניה שלו על חשבון Herr Ussischkin aus Ekaterinoslaw סולח אני לו, אולם את לעגו הבלתי־מרוסן לגבי כל עבודה בא"י עם הרמיזה המעוררת זוועה לפי כתבתם של אנשי המשטרה התורכית — זאת לא ארשה לו לעשות ללא עונש. תשובתי היא שקטה, אולם מנומקת. מלאי של נתונים עוד השארתי לי לימים יבואו. החלטתי להאבק, ולו גם יחיד, עד הסוף. או שאכריח את הרצל להסתלק מכל כוונות אנטי־ציוניות ולהסכים ל־real־politik בארץ־ישראל, או שאכריח אותו ללכת או שאני עצמי אמות מיתה פוליטית. ינהגו נא כולם איש כרצונו. — אני אמלא את חובתי עד הסוף... רק בדבר אחד אסור שמישהו יטיל ספק: אם אהיה אני המנוצח, הרי הדיקטטורה של הרצל מובטחת, העבודה בארץ ישראל תשותק לשנים רבות מאד וכל הכספים של הבנק ושל הקרן הקימת ילכו במוקדם או במאוחר, אבל לא לא"י! אם מסכים אתה לדעתי — אזי פעל אתה וכל חבריך ומיד!

---

* המכתב כתוב רוסית על בלאנק (ר' הערה למכתב א').

אם תופיע תשובתי רק ב„הצופה" ולא ב„וועלט" השתדל נא שהיא תתורגם במלואה ב־ Rundschau, Ost u. West, Echo Sioniste, Ungar. Woch., עתוני לונדון וכו'.

נקוה לעתים טובות יותר

מ. אוסישקין

אצל יעקבסון כבר יש אלף רובל להוצאת חומר תעמולה. כתוב לו על הוצאת החוברות והכרוזים הראשונים, שאין לדחותם בעניני דיומא.

ג.*

ייקאטרינוסלאב, 1903 (8.11) 26.10 (מכתב מס' 159)

חבר יקר מאד!

מיום שבאתי הנה כתבתי לך שלוש פעמים. ב־3 באוקטובר, מס' 24, ב־15 באוקטובר, מס' 92 וב־24 באוקטובר, מס' 150. ביום הרביעי 29 באוקטובר יתקיים בחארקוב כינוסם של המורשים ושם נדע את הכל (בילקובסקי היה בוינה) ונחליט על הכל. בהתיעצות זו תלויה נסיעתי לחוץ לארץ. מה שלא תחליט ההתיעצות, אני אסוג אולם לא אותר; סיסמתי: סילוקם מהסתדרותנו של כל היסודות האנטי־ציוניים ו־real־politik בארץ ישראל. החל מגליון 241 פתח „הצופה" בשורת מאמרים בקשר עם תשובתו אלי של ה„מנהיג", עקוב אחר עתון זה והסב את תשומת לב גאסטר עליה; זה יהיה בטאון המאבק שלנו.

יעקובסון כותב כי ביקשת ממנו 200 רובל להוצאות נסיעה. אני מסכים לחלוטין להקצבה זו, אם גם המורשים האחרים (טיומקין וכהן־ברנשטיין) יסכימו, אז עם בואי לחארקוב אשלח לך סכום זו.

עורך ה־Ung. Woch. גאבל כותב לי (הוא מודה לי על הכרזתי): „פרופסור ואמברי, שלו חייב ד"ר הרצל תודה על כל השגיו (אצל השולטאן, אצל הממשלה הבריטית, אצל פלבה?), הודיע לי אתמול בגלוי, שאין הוא שבע רצון מה„אוגנ־דיזמוס" של בן־חסותו, ותומך הוא בשאיפות „חובבי־ציון". הכרזתך תפורסם בחוברת הבאה של העתון U. W.".

עבוד ואל תרפינה ידיך. האמת עמנו ואנו ננצח. בברכת ארץ־ישראל,

מ. אוסישקין

ד.*

ייקאטרינוסלאב 11.1903 (15) 2 (מכתב מס' 203)

חבר נכבד מאד!

ארבעה ימים נמשך כינוסם של המורשים. באו כולם, חוץ מיילסקי. האספות היו סוערות מאד; התקבלו החלטות טובות מאד, ברוח הצעותי, אולם אם יוצאו לפועל — זוהי שאלה אחרת... אין לי רשות לפרסם את ההחלטות עד למועד קבוע (שלושה—ארבעה שבועות). נחיה — ונראה.

נבחר „לאַנדעס־קאמיטע" ובו ארבעה אנשים: כהן־ברנשטיין, יעקבסון, טיומקין ואני, כמנהלו, שעליו מוטל לרכז, לארגן ולכוון את כל העבודה הפנימית

* המכתב כתוב רוסית על בלאנק כנ"ל.

והחיצונית. על כן חייבים אתה וכל חבריך לפנות אלי בכל הענינים שיש לכם עם ההסתדרות ברוסיה. מבקש אני אותך לספק לי את כל החדשות והידיעות לפרטיהם מחיי התנועה הציונית בחוץ לארץ.

הקציבו 1200 רובלים לתעמולה בדפוס של ה־Arbeitsgruppe בהנהלתו של וייצמן, תעמולה זו צריכה תהיה להתנהל בהשגחתו ותוך מסירת דו"ח ל„לאַנדעס־קאמיטע" שלנו. קח נא בחשבון החלטה זו ותגש בלי דיחוי לעבודה.

לפני חודש דצמבר הרוסי לא אהיה כנראה בחו"ל. בברכת ארץ ישראל,

מ. אוסישקין

ה.*

ייקאטרינוסלאב, 11.1903 (23) 10 (מכתב מס' 282)

בתוספת למכתבי מ־2 בנובמבר אוכל לומר, שאנו „מתכוננים", ואם פועלים אנו באיטיות, הרי לא בי האשמה... לחו"ל, וביתר דיוק לפאריס אסע כעבור 4—5 שבועות. מכתבו של וארבורג מעניין מאד. המשך נא להודיענו על כל מהלך העניינים. אני עושה תעמולה ל־Der Jude. תפרסם את תרגום מכתבי ב־Rundschau ב־Echo. ב־Ung. Woch. יפורסם.

בברכת א"י

מ. אוסישקין.

ו.**

ייקאטרינוסלאב 11.1903 (26) 13 (מכתב מס' 309)

חבר נכבד!

1. יודע הנני הצדק אתך, שצריך הנני להודיעך מכל החלטותינו בחַרקב, אך מה אעשה וגזירה היא מאספת המורשים לבלי להודיע לאיש טרם זמנו ומא אוכל עשות? — רק זאת כתבתי לך ואשנה שהצעותי והפרוגרמה שלי נתקבלה אחרי מלחמה רבה ועזה; ואחרי 4—3 שבועות נדע אם ההחלטות תשארנה רק על הניר או גם תצאנה לפעולה. באופן הראשון חפשי אהיה ואעשה על אחריותי אני ואחדים מהמורשים (יקבסון, כהן־ברנשטיין, שיינקין, ראזענבוים, טומקין) בוודאי ילכו עמדי. לע"ע חפשי הנך בעבודתך ולמלחמה פניך תהינה מועדות...

2. בהאספה החליטו לתת לך במשך השנה 1200 רובל לפרפגנדה ספרותית. ובשום אופן לא עלתה לנו לקבל מהאספה הסכמה שרשאי הנך לקחת מהכסף הזה גם לפרופגנדה בעל־פה. כעת עוד הפעם הבאתי את השאלהה הזאת לפני המורשים במכתב החוזר של ה־Land. Comite, שאנכי מוציא אותם לאור. אולי יעלי לי הדבר ואז אדיעך תיכף.

3. על הסך 1200 רובל שלח לך כבר יקבסון מאתים רוב'. שטר קבלה על הסך הנ"ל שלח אלי בזה הלשון: „קבלתי ממרכז הציונים ברוססיה סך מאתים רוב' לצורך פרופגנדה ספרותית של הציונות במערב אירופה תחת השגחת ה־L. C. ברוססיא". בדרישת כספים לימים הבאים תפנה אלי.

4. אם מאמרו של בוכמיל וחבריו נמצא ראוים לדפוס נשלם אנחנו להם את הגנרר על חשבונ[נ]ו אנו, מהכסף שניתן לנו לאגיטציה ספרותית ונדפיסם

---

* גלויה כתובה רוסית.

** המכתב כתוב עברית על בלאנק כנ"ל.

על חשבון שלנו. ואת הסך 1200 רובל עליך להוציא על קונטרסים בשפות אירופיות אחרות אשכנז, צרפת, אנגליה, ואולי גם זשרגן אנגלי!

5. שלחתי לבובער בעד הגליון הראשון של Jude החלטות אספת הכנסיה בא"י ועסקיז קטן מחיי בא"י. במכתבי החוזר עוררתי את המורשים לאסוף מניות בת 25 רוב' בעד המ"ע הזה וגם לאסף חתימות בעדו. אחדים מן המורשים בוודאי יעשו זאת.

6. אנכי בוודאי אהיה בחו"ל בחדש דעקבר, אבל באיזה זמן בדיוק אינני יודע. נחוץ יהיה להתראות ולדבר בכל הענינים ובפרט בהענין הנוגע לך בעיקרו. זה יסוד ה־Polytech בא"י, כי בדבר הזה יש לי הצעה לפני חברי ה־Alliance בפריס וטוב יהיה אם גם אתה תהיה אז בפריס, ובכן תעשה את דרכך באופן שנפגש בפריס ואולי אלך עמך יחדיו ללונדון.

7. כאשר נתראה אז אבאר לך גם את דעתי בדבר הקורסי־קיץ שאתה מציע.

8. טוב טוב למאד שמסזאן ילך ללונדון תיכף, כי עד אשר תבא אתה עוד יעבר זמן ונחוץ לבלי תת להאפריקנים דשם לשבת בשלוה. וכאשר יהיה שמה יכונן את הדרך גם לפנינו, שידעו שמה שהמורשים מרוססיא, הציונים היותר נאמנים לדגל הציוני באים לציין את הבגידה האפריקנית במצבה האמתי. את הכסף לנסיעתו בוודאי נמצא אחרי כן מאיזה מקור.

9. מי הוא זה א. מוניץ שהעתקת מכתבו שלחת לי? עליך גם לימים הבאים להודיעני מכל אשר יודע לך מחיינו בחו"ל. את „אשר נחוץ" הרני מודיע אחרי כן במכתבי החוזרים להמורשים.

10. ממכתב חוזר של הפרקציה ממסקבה נודע לי שבקרוב תהיה אספת הפרקציה לוא היתה האספה הנ"ל בחו"ל, בזמן שאהיה שמה, ויקרא שמה לא אספת הפרקציה, כי אם ה־arbeitsgruppe, כי אז הייתי קורא לפני האספה הרצאה בדבר „עבודתנו כעת בא"י".

11. גם בהפרקציה שלכם נמצאים „בוגדים" — מצקין, ברוצקוס (ר' מאמרו בה־«Будущность»), הלל צייטלין (ראה — הזמן)! והאספה צריכה להיות רק מבעלי ה„לא!".

בברכת אחים! א. מ. אוסישקין.

בה־Echo נדפס מכתבי הראשון, השתדל שידפס גם המכתב השני.

ז.*

ייקאטרינוסלאב 1903 23.11 (6.12) (מכתב מס' 377)

חבר נכבד מאד!

1. את מאתים הרובל ששלח לך יעקבסון תוכל להוציא לנסיעה שלך, של אברסון ושל מוסינזון לפאריס וללונדון.

2. היום כתבו למ. מנדלשטם שישלח לנו 500 רובלים עבור ה־Jude. אם ימלא בקשתנו, נעביר לכם מיד את הכסף, והוא ינוכה מ־1200 הרובלים שהוקצבו לכם.

---

* המכתב כתוב רוסית על ניר מכתבים רגיל. המכתב נחתם ע"י אוסישקין וברנשטיין־כהן, אבל נכתב בכתב־ידו של אוסישקין. בסוף המכתב תוספת של י. ברנשטיין־כהן, שלא תורגמה כאן.

3. יעקבסון, ש. לוין, צ'לינוב מפיצים ויפיצו מניות של ה־Jude ואת הכסף יעבירו אליכם.

4. במכתבו החוזר של הועד הארצי שלנו אנו מנהלים תעמולה נמרצה לגיוס מניות וחותמים ל־Jude.

5. את כינוס הפרקציה (מוטב שתקראוה Arbeitsgruppe) חייבים אתם לדחות עד סוף דצמבר הרוסי, כאשר תודענה תוצאות נסיעתה של המשלחת לוינה (היא תיסע באמצע דצמבר הרוסי). אז אוסישקין ואולי עוד מישהו מן המורשים יוכל להיות בכינוס, ודבר זה חשוב עד מאד.

6. אני, אוסישקין, אסע לפאריס כנראה אחר המשלחת.

7. את פרסומיכם ברוסית ובז'רגונית נדפיס על חשבון הכספים „שלנו" (של הועד הארצי) ובגרמנית הדפיסו בכספים „שלכם" (מ־1200 שהוקצבו לכם) פרטים על הפרסומים ימסור לכם יעקבסון.

8. ספקו לנו ידיעות מפורטות על כל הנעשה בחו"ל.

שלכם מ. אוסישקין, י. ברנשטיין כהן.

ח.*

ייקאטרינוסלאב, 1.1.1904. (29) .16.

חבר יקר!

מחר אסע הביתה. האנשים עמהם רציתי להיפגש בפאריס בקשר עם עניני א"י (הבארון, מאירסון) אינם עתה בפאריס, על כן אינני נוסע שמה. נוסף על כך חס אני על זמן ועל כסף. ולא אוכל לנסוע אליך או להזמינך לברלין. נתכתב על הכל.

2. אתה מבקש ממני כסף ולי אין. הקצבנו לכם 1200 רובל לשנה; 300 רובל כבר שלחנו, והרי מאחר שלא קבלנו את דמי השקלים יושבים אנו עצמנו בלי פרוטה. חוץ מזה הרי קבלת מיעקבסון 300 רובלים על חשבון ה־Jude אשר לא יצא לאור עולם.

3. מצב העניינים הכללי הוא כדלקמן: פרסמנו את התלטות חארקוב עם רשימת הסברה ואנו מצפים מעט לרושם שיתקבל. דומה שהוא יהיה טוב. „הזמן", „הצופה", „השילוח" (שיש לו 6000 חותמים), „ייברייסקאיה ז'יזן" — הם ברשותנו לחלוטין. ה„וועלט" וה„צפירה" הם בהחלט נגדנו, ושאר כתבי־העת יפסחו על שני הסעיפים. כשאחזור הביתה אאסוף את חברי הועד הארצי ונפתח בשורת פרסומים ובמשלוח מכתבים חוזרים בהם נסביר את ההכרח והחזקיות של החלטות חארקוב. נעסוק גם בתעמולה בע"פ בגלוי ובעות. בדרך כלל עלול הלך הרוחות ברוסיה להיות נוטה לנו עד מאד, אם לא נשב בחיבוק ידים.

4. בפטרבורג הרציתי על „העבידה המעשית בא"י" וההחלטות שהצעתי נתקבלו פה אחד. בביאליסטוק קיבלו אותי „הציונים המדיניים" יפה מאד, סדרו באנקט לכבודי, אם כי אמרתי להם בגלוי את כל אשר בלבי. בוארשה דברתי פעמים: באספת הנוער ו„בעלי־הבתים" ורכשתי אוהדים רבים. בברלין מצאתי מדבר; דברתי עם הגרמנים שלנו לא בלי תועלת. הקבוצה הקבועה (סוסקין,

---

* המכתב כתוב רוסית על גיר מכתבים פרטי של אוסישקין. למרות שבראשו נדפס יקאטרינוסלאב, נכתב המכתב בברלין!

בובר, פייבל, אידלסון, פבזנר) תקיים עמי קשר מכתבים קבוע. הכנתי חוברת בשם Die Wahrheit ueber Charcow אשר תצא לאור בימים אלה ב־3000 טפסים ותשלח לכל הציונים במערב. נתתי כסף להוצאתה של חוברת זו.

5. אני אשלח לכם בקביעות את כל המכתבים החוזרים של המורשים ואת כל הידיעות, ואתם חייבים להימצא בקשר מכתבים עם כל נקודות המערב, בהם נמצאו ולו גם אחד מהנוטים לנו, למסור להם על מהלך העניינים ולהשתדל לעורר בכל מקום הלך רוח אוהד לנו. תמסרו לי את כתבתיהם של אנשים אלה בגרמניה, אוסטריה, שויצריה, אנגליה, צרפת וארצות אחרות במערב, כתבות אלה נחוצות לי עד מאד.

בוארשה יסדתי „אגודת מניות גאולה". בקרוב תפורסם בעתונות תוכנית החברה. הצלחתי לקבל את חתימתו של יאסינובסקי (אם כי לא נפגשתי עמו אישית) על הקול הקורא; בכך סתמנו את הפה ל„טהורים", הם לא יוכלו לנהל תעמולה גלויה נגד „גאולה".

7. החלטתי יחד עם חברינו בוארשה (קלויזנר, גרינבוים, ביאליק ואחרים) להוציא לאור בעברית קובץ גדול בידיעת ארץ ישראל. שם תבוא התכנית של לעבודה ריאלית בארץ־ישראל.

8. לופוחין קיבל לראיון את רוזנבוים. ממנו נודע לו כי הסיבה המשוערת של אי־קבלתם של המורשים ע"י פליבה היא נכונה. כן נודע לו כי הרצל, מנדל־שטם, יאסינובסקי, קצנלסון יתקבלו בקרוב לראיון אצל פלבה... זיקוקין דנורא חדשים!

9. הועד הפועל הציוני יתכנס בקרוב. אנו נעמוד על כך שיתכנס בפסחא הרוסית. חושבני שעליך לבוא אז לוינה, ואנו נתחיל להכין כינוס גדול של היסודות האופוזיציונים המחייבים את שלושת עקרונותיו היסודים: א) סילוק כל ההרפתקאות הטריטוריאלוית; ב) עבודה מעשית בארץ ישראל; ג) הנהלה קוליגיאלית ולא הנהלת יחיד של עניני הציונות.

10. אל יפול רוחך, חבר יקר, אנו ננצח ובמהרה, אני מאמין בזאת עד מאד. La verité est a marche צריך רק לעבוד, לעבוד ולעבוד. כתוב לייקאטרינוסלאב לעתים תכופות ובמפורט.

בברכת א"י:

מ. אוסישקין

ש. ז. צייטלין

דוברובנה

(עירו של מ. מ. אוסישקין)

א.

אפילו הדור האחרון, שגדל בדוברובנה ערב תקופת המשטר הסובייטי, ספג משחר ילדותו אוירה מיוחדת של מוסריות וקדושה, תרבות מקורית יהודית של חגיגיות ומוסיקליות, וספורים על חיי קדושה ומופת.

בפרוס „היימים הנוראים" היה ר' שמואל ראובן דבורקין („מוני דער שמש"), השמש של „בית הכנסת הגבוה", מכריז כי ר' חנן צייטלין (סבו של בעל זכרונות אלה) יאמר סליחות בבית המדרש הסטארושלי. ובחצות הלילה במוצאי מנוחה היה בית המדרש מלא, וקול הסבא נשמע ברחבה מתוץ לבנין, היינו בכל רחבת ה„שולהייף" (רובע גדול ע"י בית הכנסת הגבוה שמסביבו התרכזו כמה בתי־מדרש ובתי־כנסיות).

וספר לי ר' בנציון קירזון ז"ל:

ר' יצחק בר' שלום קזרנובר (סבא של אמי) היה נוטל שק על שכמו בכל יום חמישי והלך מבית לבית לאסוף חלות לצרכי שבת לעניים. היה אז בדוברובנה עשיר אחד, זלמן סלקטור, אמר לו:

— אתן לך פי שלוש ממה שאתה עלול לאסוף בשק שלך, ובלבד שלא תתהלך עם השק ולא תתבזה.

ענה לו ר' יצחק.

— תן!

קבל ממנו את נדבת הכסף ואמר:

— אבל את החלה שלך תשים בשק, כי אין הנדבה הגדולה החד־פעמית מונעת את הנדבה הרגילה לשבת. תדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם.

ספרו עליו, על ר' יצחק, כי ראוהו מלקט ברחוב שברי חרס או זכוכית כדי שלא ינזקו הילדים ההולכים יחפים, להסיר „בור מרשות הרבים".

במוצאי יום כפור, כשכל אחד ממהר לביתו לסיים את צומו, היה ר' יצחק ממהר לבתי האכסניה, שבהם נמצאו האורחים ה„ישובניקים" שבאו מהכפרים, על מנת לקבל מהם נדבה לעניים, ומשם מיהר ללכת ולמסור לנצרכים את אשר היה בידו.

כשם שחיי היהודי מיום היולדו היו קשורים בעבודת השם יתברך, כך היו פרנסותיהם של היהודים בני דוברובנה קשורים במידה מרובה במלאכות ותעשיות הכרוכות בפולחן אלהי ישראל. לפנים היה בית דפוס בדוברובנה ונדפסו בו חומשים עם פירוש „אדרת אליהו" של הגאון מוילנה. פרנסתו של ר' יצחק קזרנובר היתה מתעשיית יין־צמוקים. היין היה משומר בחביות במרתף. היין של ר' יצחק היה מפורסם בכל הסביבה הן בטיבו ובמיוחד בכשרותו. הרבי מלובביץ היה מזמין אצלו את היין לארבע כוסות והיה מכנה אותו „היין הכשר", וזה למרות שר' יצחק היה ידוע בתור „מתנגד" מובהק.

מפורסמת היתה דוברובנה בתעשיה הביתית של טליתות. גולים עמדו בבתי האורגים, גול אחד או שנים בכל בית. רק אצל ה„סוחרים" היו עד ארבעה גולים.

השכם בבקר היו האורגים מתפללים, כמובן בצבור בבית הכנסת, סועדים

פת שחרית, ויושבים לעבודה ליד הנול כשהם מחליפים את מסגרת השתי בתנועה ברגליים וזורקים בידים את „סירת" הערב ימינה ושמאלה. הנולים ומסגרותיהם היו עשויים מעץ, העבודה היתה מחולקת בין אמנים שונים, עם סיום האריגה היתה הטלית נמסרת לידי הכובסים, שהיו רוחצים את הבד בתמיסת גפרית מיוחדת. מהם נמסרה הטלית לידי המגלחים שהיו מנקים אותה על ידי סכיני־גלוח גדולים מיוחדים. ילדות מגיל 7—8 היו קושרות את קצוות החוטים בטליתות. באחרונה היו הטליתות מוכנסות לתוך מכבש מחומם והיו יוצאות משם מגוהצות. הסחורה המוכנה היתה נשלחת לרחבי רוסיה ומחוץ לגבולותיה, ומסחר זה היה אחד המקורות העיקריים לפרנסת בני המקום. אחרי פסח או סוכות היו יוצאים מדוברובנה המשולחים עם הטליתות והיו חוזרים לאחר חצי שנה או שנה.

המקצוע העיקרי השני אחר אורגי הטליתות היו ה„סופרים", כלומר אלה שכתבו פרשיות לתפילין, מזוזות וספרי תורה, ואלה שהיו מעבדים את העורות ועשו מהם „בתים" לתפילין, כי גם הם היו בחזקת „סופרים". וכמה מאות משפחות התפרנסו מתעשיה זו.

בתקופה החדשה, כשהמסורת החלה להדחק בראשונה על ידי ה„השכלה" ואחר כך על ידי ההתבוללות והיהודים החלו להצניע את דרכם בקודש והשתדלו לא להבליט את דבר הנחת התפילין, החלו להשתמש בתפילין קטנים. אמני דוברובנה החלו להכין „בתים" לתפילין בגודל סנטימטר מעוקב ובתוכם כל הפרשיות באותיות זעירות מבלי שנפגמה כשרות הפרשיות. לסחורה זו היו מהלכין.

בין יתר בעלי המלאכה נכללו הרבה סנדלרים, פחות מהם חייטים, אחריהם — נגרים ואחרים, עד למנקי־הארובות, כי גם זו היתה מלאכה. והיו חנונים אשר רמת חייהם היתה גבוהה קמעא אבל גם הם התפרנסו בדוחק.

ואילו העניים ביותר היו אורגי הטליתות. מקור עניים היה בכך שהחומר הגלמי שימש סחורה עוברת לסוחר; חוטי הצמר שהובאו ממוסקבה נתקבלו בחנויות ממש כמו כסף מזומן. אבל לאחר שהוסיפו לזה עבודה, כלומר הפכום לטלית, כבר לא קפץ איש על סחורה זו לקנותה. בין האורגים היה מקצוע של „גוזרים", כלומר מי שהיו גוזרים את החוטים ומכינים מהם את מערכת־השתי, אותה היו עושים מסלילי הפלכים שהיו מגוללים מחבילות הצמר. צריך היה לדעת לחשב את אורך מערכת־היסוד של השתי, והגוזר יכול היה גם להוריד חלק לעצמו. על כן היו פונים לגוזרים שזכו לאמון מצד המזמין.

ב.

תמונה חיה ומאלפת של חיי משפחת אורג וגוזר נותן יחיאל מיכל מרלין (מראשי ה„בונד" בדוברובנה עד שנת 1905, כעת מפעילי ה„ארבעטער רינג" באטלנטה).

את הטלית המוכנה אפשר היה למכור רק לאותם ה„סוחרים" המעטים ששלחו את הטליתות לרחבי העולם ע"י משולחים או בדואר. אלה היו משפחות נחום־יצחק שחור, אלכסנדר־זיסקינד אורינסון וזלמן רובשוב, שנחשבו ל„נגידי" העירה, אם כי היו רחוקים מעשירות מופלגת.

„אבי — מספר י. מ. מרלין — היה אורג וגוזר שזכה באמון ועל כן נחשב לספק־טליתות קבוע; הספקים הקבועים היו המיוחסים שבמקצוע, אבל

היו חייבים להיות אמנים היודעים לארוג את הטלית כך שבשטח של ורשוש אחד (4,5 ס"מ בערך) יהיו דחוסים לפחות 60 חוט, וגם יותר. אבל לא כל אחד זכה להיות אמן, והרוב היו עושים טליתות של 40 חוט בלבד, ואלה היו מקופחים בפרנסתם כי את תוצרתם לא רצו לקנות.

אנחנו היינו בין מיצרי הסחורה הזולה, ובבית היו שמונה ילדים. הורי היו עניים מאוד אבל עוד יותר מזה אדוקים במצוות. כל תרי"ג המצוות נשמרו בקפדנות עם כל הסייגים, והאמת ניתנה להאמר: אף אחד לא סבל מזה. כולם היו מלאי הכרה כי צריך להיות ירא שמיים ולקבל את עול המצוות באהבה. בביתנו עדיין לא שכחו את המחלוקת בין הגאון מוילנא והחסידים, ולא חסר חומר לויכוח לשם שמים.

בבית, כמו זה של אבי, היו מבלים איך שהוא את ששת ימי המעשה. משהיו מוכרים טלית היו אופים קודם כל לחם שיספיק לכל השבוע. אין לתאר מה קשה ויבש היה הלחם לאחר 3—4 ימים. ותפקידה של אם־הבנים היה לתמרן כל יום עם הלחם כך שלא יאכלוהו כולו ביום אחד.

אבל משהגיע יום החמישי וצריך להשיג צרכי שבת, כלו כל הקיצין. אמי היתה הקרבן הראשון ללכת מ„נגיד" ל„נגיד" לבקש שיקנה את הטלית. משלא הצליחה בכך היו שולחים כבר ביום הששי ילד לבקש שיקנו את הטלית. ולי נזדמן לעשות זאת תדיר. והיו מרחמים על בחור ישיבה פעם ופעמיים. אבל לא תמיד. ואני זוכר שבתות שלא היו לנו חלות־לחם, והיינו מסתירים זאת מאת השכנים.

היה קמח־חטה ממין ראשון וממין שני, ומין שלישי היה בצבע צהוב וטעמו היה גרוע משל לחם דגן שחור, אבל בכל זאת חלות מקמח חטה. אבי כבר היה חולני ולא סבל לחם שחור. מחיר כיכר לחם לבן בשוק היה 3 קופיקות, והם לא נמצאו בכיס. ומהבוקר השכם התחילו לדאוג איך להשיג את שלש הפרוטות. ומשלא השיגו היה אבי צם כמעט כל היום.

ותוך העוני והדחק הזה שלחו בכל זאת הורינו, ככל יהודי דוברובנה, ילדים ללמוד בחדר ושלמו שכר למוד, וגם החזיק את 18 בתי הכנסת ומוסדות צבור, כגון בית־המרחץ עם מקוה, קופות צדקה, ודאגה לחולים.

דאגה חמורה היתה ענין רופא לעיירה. כרגיל היו באים רופאים שזה עתה גמרו את חוק למודיהם. והיו ביניהם בני עשירים וגם אידיאליסטים. אבל היו זמנים שלא היה רופא בדוברובנה, ואז היה הכרח להזמין רופא מאורשה, ששכנה 20 ק"מ דרומה על הדניפר. כדי להשפיע על דעת הקהל ולהכריח את ראשי הצבור למאמץ כספי להבטיח ישיבת רופא במקום היו משתמשים באמצעי הישן: היו באים בשבת לבית הכנסת ולכשפתחו את התורה לקריאה היתה פולשת קבוצת אביונים אל הבימה, מניחים יד על התורה ומעכבים את הקריאה עד שהבטיחו להביא רופא.

חלק ניכר של יהודים חולים ורעבים היו מסתלקים לבית העולם בגיל 50—60.

ולמרות הדחק והעוני חיו היהודים וגידלו דורות; מה היה מקור הכוח הנפשי להחזיק מעמד? — המסקנה היא: השבת היא שהחזיקה אותנו. כל ימות השבוע לא היו אלא הכנה לקראת השבת. וכאשר זכו לשבת הרי כל דאגות ימי חול חלפו עם הרוח, כי הרי שבת היא בעולם. כבר ביום ששי אחרי הצהרים השתלטה רוח השבת בכל הבית, בכל הרחוב, בכל העירה. וקבלת הכלה, שבת־

מלכתא גרמה לחויה רוחנית עילאית שהשפיעה על הנשמה וחיזקה את הגוף. פני האנשים השתנו, נעשו יהודים אחרים, את אבי, החולה הרעב והמודאג תמיד, לא הכרתי. הנשמה היתרה השתלטה עליו וסימן של דאגה לא נראה בפניו. וזה היה הגיוני ופשוט: הרי השבת כבר הגיעה, ובשבת אסור לדאוג ולהצטער. ולשבוע הבא, הרי אלהינו שבשמים הוא אב רחמן. תפילת קבלת שבת בבית הכנסת, כשכולנו לבושים בגדי שבת נקיים, ההליכה הביתה, הסעודה במסיבה בבית ליד השולחנות כשהנרות דולקים בפמוטים הוד טכס חגיגי, זכר להקרבת הקרבנות בבית המקדש. שירת הזמירות בצוותא עם הילדים שהדהדה בכל הרחוב היתה מושכת שכנים רבים, שהיו מזדרזים לסיים את סעודתם כדי לבוא אלינו לשיר את הזמירות יחד אתנו.

בקראי את היצירות של סופרינו הגדולים, ביחוד שלום עש בתארו את השבת ב„עיירה" שלו, נדמה לי שאפילו האמן הגדול לא העלה את תאור השבת בדוברובנה שלנו. זה היה הרבה יותר ואין אני מזכיר בפרוטרוט את כל תענוגי השבת כגון תלמוד תורה, אמירת תהילים ופרקי אבות, כי זה מובן מאליו.

גורם חשוב לבריאות היה האויר הבריא בעירתנו, כי יערות עצי לבנה היו מסביב והדניפר זרם לאורך העירה. חולים מערים גדולות היו באים לעירתנו לשם החלמה.

למדנו בישיבה. הישיבה היתה בבית המדרש של הקצבים. ראש הישיבה ר' שלמה־בר פבזנר. למדו כל היום, והתלמידים הטובים הוסיפו עוד כתות למשמרות: חלקו את הלילה בין שתים או שלש כתות שישבו על התורה ולמדו בניגון כל הלילה עד הבוקר, שאז באו כל בחורי הישיבה וחזרו לתלמודם. וזה על סמך הכתוב: „אם לא בריתי יומם ולילה חוקי שמים וארץ לא שמתי" (ירמיהו לג, כה).

בשנת 1900 נפטר אבי לפתע, ונשארנו יתומים צעירים. את שבעת הבנים היתומים חלקה אמא, מפחד מעין הרע, לאמר קדיש בבתי כנסת ובתי מדרש שונים, מחוץ למנין שהיה בדיוק מול ביתנו ונקרא מנין של שלמה בן שמעון („שלמה שמעון"ס מנין"). מטעמי „עין הרע" הייתי הולך להתפלל כל פעם לבית כנסת אחר. ולמדתי לדעת כי יש שמונה עשר בתי כנסת בדוברובנה" *.

מידת הדחק והעניות של משפחות האורגים וסופרי סת"ם בדוברובנה משכה את תשומת לבם של ראשי היהדות בעיר הבירה. ובשנת 1901 בנתה חברת יק"א בדוברובנה את בית החרושת לבדי כתנה ומשי „דניפרובסקיא מנופקטורה" לא לתעשית טליתות. המטרה היתה לספק פרנסה למשפחות המרובות וברוכות בילדים רבים של אורגים מדורי דורות.

בית חרושת זה העסיק כחמש מאות פועל ופועלת, והיוה גורם כלכלי חשוב מאוד, ורמת החיים של כל יהודי דוברובנה עלתה, אבל יחד עם זאת היה זה גורם להתבוללות רוסית בשתי צורותיה המשולבות: בחוגי ההנהלה שלטה רוח ההתבוללות הרוסית המקובלת הליברלית, ובקרב הפועלים רוח התעמולה של ה„בונד" וה„איסקרה" (הסוציאל־דמוקרטים של 1905).

---

* ר' „בתי־הכנסת בדוברובנה", „העבר", חוב' ו' (אלול תרי"ח), עמ' 70.

ג.

על רקע ההכרה היהודית המושרשת היתה הצלחה יחסית לתנועה הציונית, שבה היו פעילים קופל וזלמן רבינוביץ — שני בניה של גאשקה, אחותו של מ. מ. אוסישקין, שגם הוא נולד בדוברובנה ובלה בה את ימי ילדותו.

בראש הציונים עמד חיים־דוד גולדנבלט, יהודי בר־אורין ובעל השכלה רחבה, חניך הישיבה ורופא שיניים לפי מקצועו. בשנות למודיו קרא לפי המלצת חבריו את „הקפיטל" למרכס. לכששאלוהו איך נראה הספר בעיניו ענה: „הקפיטל של רוטשילד נראה בעיני יותר".

במשך שנים מעטות נשתנה כל הנוף של הרחוב היהודי. אמנם רוב היהודים מגיל העמידה ומעלה עוד היו בעלי זקן ופיאות, אבל הנוער היה כבר מגולח, ובחלקו דיבר רוסית נוסף על אידיש. ואם הבנים עוד קיבלו חנוך יהודי בחדר ובישיבה, הרי הבנות נתחנכו על השפה הרוסית בלבד. לעובדה זו היה גורם ממשלתי נוסף: לפי פקודת מיניסטר ההשכלה היה קיים אחוז החסימה („הנורמה הפרוצנטית") בשביל נערים בבתי־הספר התיכוניים, הן ממשלתיים והן פרטיים. מה שאין כן לגבי הנערות: הן נתקבלו לבתי־ספר תיכוניים בלי הגבלה. בשפה הרוסית התגנדרו, אידיש דברו לפי שגרה בלבד. על עברית לא חלמו אפילו, כי היא נחשבה לשפה מתה כיונית ולטינית להבדיל. באותן השנים היו מקרים בדוברובנה שבחורה יהודיה היתה מטיילת עם גוי נוצרי, והגיעו עד לידי התנצרות ונשואין.

כל היהודים הצעירים נמשכו לסוציאליזם. מבול של בקשות הצטרפות ירד על ה„בונד", אבל נתקבלו רק פרולטריים כשרים. לא כך נהגו „פועלי ציון": אלה היו רחבי־לב יותר ולא הקפידו על כשרות פרולטרית. הגיע המצב לידי כך שאנשים התביישו לא להיות מצורפים לאחד מהאירגונים הפוליטיים, כי פירוש הדבר היה לא להקרא בשם אדם כלל.

המלחמה בין הציונים, כולל „פועלי־ציון", לבין ה„בונד" ואנשי „איסקרא" היתה חריפה מאוד. ובדרך כלל היתה ידו של הבונד על העליונה. מלחמת המעמדות של הפרולטריון נגד הבורגנות היתה בבחינת מלחמת מצוה, שכל מי שאינו מקיים אותה אין לו חלק בהתקדמות ההיסטורית, כפי שזה היה מקובל ב„ודאות מדעית". בבית החרושת של יק"א היה ברור וידוע שהפועלים הם פרולטריים וההנהלה היא הבורגנות. אבל לגבי האורגים של טליתות בבתיהם כעצמאיים עניים ואביונים מה איכא למימר?

„פועלי־ציון" ראו חובה לעצמם לא לפגר אחרי ה„בונד" ולהוכיח את כוחם במלחמת המעמדות. אבל בלית ברירה יכלו לקיים את המצוה במסגרת משפחתית בלבד. זלמן שז"ר בספרו המצוין „כוכבי בוקר" מספר כיצד הוא, זלמן רובשוב, בתור חבר ועד סניף פועלי־ציון בדוברובנה ארגן שביתת אורגים נגד זלמן ריבשוב דודו ומארחו האהוב עליו.

התעמולה הסוציאליסטית הרוסית ברחוב היהודי לא פסחה, כמובן מאליו, על המלחמה בדת ובמסורת היהודית.

בחור אחד, נחום יצחק וינץ, שהיה אחד הראשונים שהביא את בשורת המהפכה ליהודי דוברובנה, שכר לו חדר סמוך לביתנו והפכו לבית ועד למתקני עולם. ילדים ספרו מפה לאוזן כי בחדרו ישנם „ספרים פסולים". לקראת חג הפסח תרס"ד הכינו בחדרו מלאי מספיק של כעכים כדי לחנך את החברים

„בעלי ההכרה" באכילת חמץ בפסח ולהדגים לפניהם כי לעונש כרת לא חיישינן.

בשנת 1905 חתם כבר מספר ניכר של יהודים בדוברובנה על עתונים באידיש וברוסית. העתונים היו מגיעים בדואר 2—3 ימים אחרי הופעתם, ובזמן שביתת הרכבות היו העכובים ממושכים יותר. היהודים ציפו לחדשות ובטוחים היו כי תהיינה טובות.

ד.

ביום סתיו מעונן אחד, — היה זה 18 באוקטובר 1905 — היתה כל העירה כמרקחה: מר גורדון, מורה בבית הספר היסודי היהודי (רוסי לפי שפת ההוראה וכל תכנית הלמודים) התרוצץ מבית לבית עם גליון ביד ובשר על ה„קונסטיטוציה".

בחוצות הלכו המוני עם, נשאו דגלים אדומים וכרזות. רבים ענדו סרט אדום על דש בגדם. כולם נהרו אל בית הכנסת הגבוה, והוא נתמלא עד אפס מקום. בית כנסת זה הכיל עד 3000 איש. מר גורדון קרא בהטעמה את מנשר המלך, לא דלג אפילו על תארו המלא:

— אנחנו ניקולי השני, אימפורטר ושליט יחיד של כל רוסיה, מלך פולין, רוזן גדול דפינלנד וכו' וכו'

מקריאת המנשר נודע לקהל שמכאן ואילך יש לנו כמה וכמה מיני חופש: חופש המצפון, חופש הדבור, חופש הדפוס...

אותה תקופה נוסף רב שלישי בדוברובנה על שנים הזקנים, של חסידים ומתנגדים, ושמו היה ר' מאיר. הרב הצעיר, ר' מאיר עלה על הבמה והוכיח בפסוקים, כי כל הזכויות שזכינו בהן לא ניתנו לנו על ידי מלך בשר ודם אלה הקב"ה הוציאנו מעבדות לחרות ביד חזקה ובזרוע נטויה.

הסברה קלריקלית זו לא מצאה חן בעיני הצעירים מהחברה של מתקני עולם. אחד מהם עלה על ספסל ובהחזיקו בידו האחת בחבל של המנורה העתיקה התלויה בתקרה נפנף בידו השניה הקמוצה לאגרוף ונאם בבטחון ובהתלהבות וביטל לחלוטין את חלקו של הקב"ה בזכויות שרכשנו, אלא אנחנו בעצמנו נצחנו את הנצחון הגדול הזה, בידינו ובכוחותינו...

גם „הפריסטאוו" (קצין המשטרה) היה בבית הכנסת. איש לא הפריע לנאומים להתנבא כסגנונם. קבוצות תלמידים של בית הספר עם המורה בראשן התהלכו בחוצות וצעקו „יחי החופש" וענו במקהלה „הוררא!"

משיצאנו מבית הכנסת הגבוה ראיתי אחד מאנשי ה„בונד" עומד על חבית הפוכה ונואם לפני קהל מאזינים. אותה שעה יצאו איכרים רוסים רבים מהכנסיה הפרובוסלבית ועברו על ידו. הנואם פנה אליהם:

— חברים איכרים, מהיום ולהבא אינכם עוד איכרים אלא אזרחים...

אחד האיכרים פנה אל חברו, ובתנועת יד רשלנית של ביטול אמר:

— וו, ז'ידי אט סלבודי טאק סובסים אושאלילי! (היהודים מהחופש כבר יצאו לגמרי מדעתם!).

למחרת נתבשרנו כי באורשה פרץ פוגרום, וכבר נטבחה משפחה יהודית בת שמונה נפשות בקצה העיר. כשלושים בחורים מדוברובנה נחלצו ללכת להגנת היהודים באורשה. הקושי העיקרי היה להכנס לאורשה ולצאת ממנה, כי שוטרים רוסיים שמרו בדרכים. קבוצה של תשעה בחורים, וביניהם שני

האחים פנחס ושמעון בוטוב, ירדו בסירה על הדניפר בכוון לאורשה. מישהו מבין פקידי הדאר, שהיו מעורבים בחברה עם יהודים, הודיע על כך טלגרפית למשטרה באורשה. המשטרה פגשה אותם בשעה שיצאו מהסירה והרגה ביריות את כולם. אחד משני האחים בוטוב, פנחס, התעורר ומצא את עצמו שוכב בתוך ערמת המתים. הוא הגיע בזחילה לבית יהודי, ניצל בנס, ושב לאיתנו לאחר שהיה מאושפז חדשים רבים בבית החולים. השתוללות הפורעים נמשכה שלשה ימים. ביום השלישי בקשו שבעה בחורי דובורובנה לצאת מאורשה כדי לשוב הביתה ונתפסו על ידי השלטונות על הגשר ונהרגו כולם.

הפוגרום באורשה עלה לדוברובנה במספר קרבנות בנפש פי שניים מאשר לאורשה עצמה. בעיר היה אבל גדול, בכי ומספד. אז הזכירו את הבחור שנאם בבית הכנסת בקמיצת אגרוף כלפי שמיא כי גם הוא היה בנופלים, הי"ד.

אבל עדיין היתה אפשרות של תגובה אנושית וגם של נקמה.

אחד מבחורי דוברובנה שהיה ידוע בכינויו משה פיללי, מסגר לפי מקצועו, גבוה וגברתן, שהיה באורשה בין המגינים, נתפס על ידי כנופית פורעים על הגשר שמעל הדניפר ואלה בקשו לזרוק אותו לנהר. הוא נאחז בידיו במעקה הגשר ולא יכלו לנתקו ממנה. החלו להכות במוט ברזל על אצבעותיו ושברום. פתאום הגיעה מרכבת „הצלב האדום". הפורעים בראותם את „נציגי החוק" נבהלו וברחו. משה נשאר בחיים וזכר את פני ראש הכנופיה. הוא היה פקיד הדאר, מתקן עמודי הטלגרף ושמו פילט. פעם בא פילט לעירתנו לעבודתו. שוטר שמר עליו כל היום ובלילה עזבו. פילט הלך אל הדוברה לעבור את הדניפר. משה עלה אחריו, ניתק את הדוברה מהגדה וגמר עמו את חשבונו. למחרת מצאו את הפורע דקור מת.

אחרי שנת 1905 גבר הדכאון. פסקה ההתענינות בפעילות מדינית. בצבור שלטו עזובה ואזלת יד, וזה הורגש אפילו בבית הקברות. היתה במשך דורות „שושלת" של משפחת שומרי בית הקברות. כל זמן שהיה בחיים האחרון בשושלת זו, ר' ברוך הקברן, היתה הגדר שלמה והמצבות נקיות והעצים פרחו ושגשגו. משמת ר' ברוך לא נמצא איש למשרה זו.

הנוער היהודי בעירה, אשר הכמיהה ללמודים היא לו מורשת אבות, הסתער על בתי הספר התיכוניים, ובמידה שדלתותיהם היו סגורות לפניהם למדו כאקסטרנים ונדדו מדי שנה לערים רחוקות לעמוד בבחינות כדי להכנס לבסוף לאוניברסיטה. במובן הרוחני גדולה היתה השפעתו של טולסטוי.

בגלל קשיי הפרנסה לא מצא הנוער המתבגר מקום להסתדר בחיים. מספר החתונות פחת והלך משנה לשנה. ההצלה היחידה היתה בהגירה לאמריקה, וכל מי שהיו לו מרץ ויזמה, וכל מי שהיה לו קרוב ודואג באמריקה שישלח לו כרטיס־אניה עזב את דוברובנה ונסע לארצות הברית. כי שערי ההגירה היו פתוחים, וגם שערי הקליטה שם היו רחבים, והגבול המערבי ברוסיה היה פתוח.

ה.

הקשר עם העולם הגדול ובפרט עם אמריקה נפסק בתשעה באב תרע"ד, כי ביום זה פרצה מלחמת העולם הראשונה. מסחר הטליתות ירד ונפסקה תעשיתן. הנולים נשארו כאבן שאין לה הופכין.

בשנים הראשונות של מלחמת העולם הראשונה קלטה דוברובנה הרבה משפחות פליטים יהודים שגורשו על ידי שלטונות הצבא הרוסי מאזורי הגבול

המערבי. אנשי המקום קבלו את הפליטים בזרועות פתוחות והשקיעו הרבה מרץ ואהבה לסדורם. מידת הדאגה לפליטים היהודים עוררה אפילו קנאה שבהתפעלות אצל השכנים הגויים. כמו כן קמה לתחיה התנועה הציונית במקום ונוסד בית ספר ששפת ההוראה בו היתה עברית. עם השתלט מלחמת האזרחים, והרעב והכפור חדרו לכל בית, יש והאורגים שרפו נוליהם כעצי הסקה.

בתקופה הקצרה של הנא"פ (1921—1928 בערך) כשהותרה קצת הרצועה למסחר נמצאו יהודים בעלי יזמה: ר' חיים שלום חנך ור' אפרים קדנר מצאו מקורות לחומר גלם. מאחר וצמר אי אפשר היה להשיג השתמשו בכותנה, הקימו מחדש כמה נולים ופתחו תעשיה ביתית, כקדם, אם כי בממדים מצומצמים. באחרונה אף הצליחו להשיג צמר והיו מוכרים את הטליתות בתוזמי השלטון הסוביטי בלבד. על ידי כך תרמה דוברובנה את חלקה בשמירת המסורת בארץ השמד. אי אפשר היה להשיג טלית באף מקום ברוסיה חוץ מדוברובנה. העסק החזיק מעמד בערך עד שנת 1929, ואז נהרס מפעל הטליתות לחלוטין.

כמה מאות המשפחות שהתפרנסו על תעשית תפילין וספרי־תורה ומזוזות ועל עבוד העורות התארגנו בתקופה הסוביטית באופן רשמי־מקצועי: „אגודת הסופרים בדוברובנה". ועד „הפרופסיונ" (האגודה מקצועית) של הסופרים קבל רשיון לקבל עורות מהמרכז לתעשית העורות שבהומל. ובונדאי שהפך לקומוניסט היה השליח להבאת העורות הדרושים לתפילין ולרצועות. זמן מה היתה אפשרות לשלוח את הסחורה הזו לאמריקה דרך נמל ארחאנגלסק. קשר זה נפסק ובדוברובנה הצטברו כשלושים אלף זוגות תפילין. „אגודת הסופרים" שיגרה את הסוחר הראשי בתפילין, ר' בן־ציון קירזון, למוסקבה, זה היה בשנת 1921, שישתדל לקבל רשיון־נסיעה לחוץ לארץ בתור שליח „אגודת הסופרים" לשם מכירת הסחורה. הפרופ' צבי בלקובסקי ז"ל עזר לו בהשתדלות זו, והרשיון ניתן. ר' בן־ציון יצא עם קרון טעון תפילין ועד אמריקה הגיע עם התוצרת הדוברובנאית. באמריקה יעץ ר' בן־ציון לפעילי הלנדסמנשאפט של דוברובנה לעזור לעירה שלהם בשלושה דברים: לבנות מחדש את בית המרחץ, כי הישן נהרס; ליסד בנק לאשראי לבעלי מלאכה; לקנות בקיץ מלאי של עצי הסקה ולמכור אותם בחצי מחיר או לחלקם חינם לנצרכים בעונת החורף. הועד באמריקה מינה בתור נאמניו את האחים שלמה ודב ריבלטובר. ההנהלה היתה מורכבת חציה מהאחים הנ"ל ומעוד נאמנים, וחציה האחר מבחירי האספה הכללית. בראש הבנק לאשראי עמד ראובן וינץ. בראש ועד בית המרחץ זלמן קדנר. ובראש הקרן לעצים דב ריבלטובר שלושת המפעלים התקיימו זמן ממושך ורק קרן העצים בוטלה כעבור שנה שנתיים.

ר' בן־ציון קירזון עשה באמריקה עד שנת 1924 ובהשפעתו על יוצאי דוברובנה נערכה פעולת העזרה הפרטית והאחרונה. אבל התעוררה קנאתם של אלה שלא נבחרו לועדים, ובאוירה של החשדנות הסוביטית לא נעדרו פעולות חתירה ואכילת קורצא אצל השלטונות הקומוניסטים. ואחד פרסם בעלום שם מאמר ב„עמעס" המוסקבאי תחת הכותרת: „תחית המתים פון אמאליקע כללי־טוער". משנודע הדבר באמריקה נתקיימה אספה סוערת של יוצאי דוברובנה ודרשו מהועד בדוברובנה לערוך אספה כללית ולהקריא את הפרטכל שלהם נגד ההשמצות והרמזים כלפי אנשים המסורים לעזרת אחיהם בלי כל אינטרס פרטי. האסיפה התקיימה ונתקבלה החלטה חריפה נגד ההשמצות שבמאמר. יחד עם זאת הוסיפו באותו מעמד כמה קומוניסטים לועד העזרה.

בשנים 1929—1930 גדלה העירה דוברובנה ונוספו תושבים חדשים. בית

החרושת לאריג הורחב וקיבל עד אלף פועל וביניהם גם גויים. דוברובנה מנתה אז כעשרת אלפים נפש. כל בעלי המלאכה אורגנו בארטלים (קואופרטיבים). את בתי־הכנסת החרימו לצרכי הארטלים האלה. בית הכנסת הליובביצ'י הוחרם לארטל החייטים. ההחרמות נערכו באספות פועלים. שהיו מקבלים החלטות מתאימות בכוון זה. באספות אלו לא היתה כמובן, שום התנגדות להחרמות. לשם כך דרושה היתה מידה רבה של אומץ לב.

נגשו להחרים את בית־הכנסת „שלמה שמעון׳ס מגין", אשר הנפח חיים־נחום גוטנטוג טיפל בו. בית־כנסת זה נשרף בשנת 1918, ור׳ חיים־נחום לא נח ולא שקט עד שהקימו מחדש. את ארון הקודש והבימה בנה ממתכת, והפיתוחים היו מעשה ידי אמן. והיה יושב בבית הכנסת ימים ולילות. היה נותן שעורים ב„עין־יעקב", לפני הבאים להתפלל. כשבאו להחרים את הבנין הזה, טלגרף חיים־נחום לנשיא הסוביט העליון מיכאל קאלינין בזה״ל: „אני פועל נפח כל ימי חיי, מסרתי את כל כוחותי לבניתו והחזקתו של בית־הכנסת, בלעדיו חיי אינם חיים, ואני מבקש לא לנגוע בקודש". למחרת נתקבלה תשובה מקאלינין לא להחרים את בית־הכנסת הזה. וזה היה בית־הכנסת האחרון שנשאר לפליטה לפי שעה.

הגרמנים נכנסו לדוברובנה ב־1941 מגוסינו (תחנת רכבת לא רחוקה מאוסינובקה הסמוכה לדוברובנה) והרגו את כל היהודים. רק בודדים הצליחו להמלט, כי הגשר שעל הדניפר היה כבר הרוס, והדרכים נשתבשו.

ממכתב שהגיע והמסומן בתאריך ט׳ למדינת ישראל נודעו קצת פרטים: כל יהודי דוברובנה מצאו את מותם ואת קברם תחת גבעת חול מאחורי הפבריקה (הוא בית החרושת לאריגים שנבנה ע״י יק״א). שם נקברו נער וזקן, טף ונשים. וכך היה בליאדי, בקופיס (קאפוסט) בהורקי ובכל העירות.

והצר הצורר לא הסתפק בזה אלא הרס גם את בית הקברות הדוברובנאי. בתי היהודים נשרפו כולם כמעט. רק חמישה בתים נשארו לפליטה. במקום שבו עמד בית־המדרש הלובביצ׳י, מקום שבו למדו תורה וחסידות, נשאר בור עמוק. הי״ד.

מרדכי אלטשולר

הנסיון לארגן כינוס כלל־יהודי ברוסיה אחר המהפכה*

א.

בחודשי החופש המעטים, שבין שתי המהפכות של 1917, נעשה ברוסיה נסיון לכונן אירגון יהודי אוטונומי כל־ארצי על ידי זימונה של ועידה כלל־יהודית.

הפעולה המעשית, שנתאפשרה רק אחר הפלת שלטון הצאר, לא היתה לובשת ממדים כה רחבים אלמלא הכשרת הקרקע על ידי המפלגות היהודיות, שהפיצו מזה שנים את רעיון האוטונומיה הלאומית[1]).

בהתקרב מלחמת העולם לסיומה, הפך ענין הכנוס הכלל־יהודי לצורך השעה. בערים שונות ברוסיה נערכות עצרות־עם, בהן מושמעת התביעה לזמן כינוס של היהדות הרוסית, שינסח, לקראת קונגרס השלום, את התביעות הלאומיות של הקבוץ היהודי ברוסיה[2]).

רעיון הכינוס מקבל תנופה מחודשת על ידי הידיעות, שהגיעו מארצות־הברית, בדבר הסכם בין־מפלגתי לשם הקמת קונגרס יהודי־אמריקאי. על מאורע זה מגיב „העם" — השבועון העברי היחיד שהופיע אז ברוסיה — במאמר ראשי בו מודגש, כי „אחרי שהתאחדו יסודותיה השונים של היהדות האמריקאית לפעולה משותפת, הגיעה השעה להתחיל בעבודת הכינוס הצבורי גם בשאר הארצות בהן אוכלוסים יהודיים הגונים במספרם"[3]). על אף הניסוח הסתמי, מטעמי הצנזורה, ברור היה לכל, כי מדובר כאן בראש וראשונה על יהדות רוסיה.

גורם נוסף, להכשרת הקרקע לכינוס יהודי כל־רוסי, היו ועדי העזרה לנפגעי המלחמה, שנתארגנו בימי מלחמת העולם לשם מתן עזרה לפליטים יהודיים[4]).

---

*) מאמר זה מבוסס על עבודה על הנושא „נסיונות להתארגנות כלל־יהודית ברוסיה בשנים 1917—1919", שנכתבה בהדרכתם של ד"ר ש. אטינגר וד"ר ח. שמרוק. חובה נעימה היא לי להודות למדריכי על שעודדוני והמריצוני לפרסום מאמר זה.

1) התביעה לאוטונומיה לאומית יהודית כלולה היתה, אם גם בנסוחים שונים, במצעיהן הפוליטיים של מרבית המפלגות היהודיות. ה„בונד" ראה, החל מועידתו השישית (1905), באוטונומיה הלאומית־תרבותית אבן פינה לפעולתו ברחוב היהודי. הועידה השלישית של ציוני רוסיה (1906) הכירה אף היא, כי במסגרת הפעולה בגולה יש לשאוף להקמת ארגון כלל־יהודי. כן הופץ רעיון האוטונומיה על ידי ה„פאלקס־פארטיי" וה„סיימיסטים", שינקו מהתיאוריות האוטונומיסטיות של שמעון דובנוב.

2) בסוף שנת 1916 נערכה אסיפה המונית בחארקוב ובה הועלתה תביעה לזמן כינוס יהודי כל־רוסי. אסיפה דומה נערכה במאריופול בינואר 1917. („העם" מס' 1, 7, 1917).

3) שם, מס. 8, 1917.

4) בשנת 1914 התארגן בפטרוגרד ועד יהודי לעזרת נפגעי המלחמה (יעקאפע). ועדים דומים הוקמו במוסקבה (יעוואפע), בקיוב (קאפע) ובמקומות אחרים.

בועדים אלה נוצר שיתוף פעולה הדוק בין עסקנים ממפלגות שונות. בין פעילי הועדים נמצאו אף אחדים, שקוו, כי „הארגונים היהודים שהוקמו בימי המלחמה — — יהפכו למוסדות שיגייסו את ההמונים היהודיים למאבק למען שווי זכויות. הם ינסחו בשם העם היהודי את תביעותיו ותקוותיו“ [5]) ואמנם אחר המהפכה יצאה היוזמה לארגון ועידה כלל־יהודית מארגונים אלה.

ב־5 במרס התקימה פגישה של נציגי ה„אֶפע“, ה„אָרט“, ה„יעקאָפע“ וה„אָזע“ לשם דיון על ארגון ועידה כלל־יהודית. בפגישה זו הועלתה ע״י נציגי ה„יעקאָפע“ הצעה, שלפיה על ארגונים אלה ליטול על עצמם את היוזמה לזימון ועידה כזאת. הצעה זו נתקלה בהתנגדותו של חלק מן המשתתפים, שטענו, כי היוזמה לכינוס כלל־יהודי, שיניח יסודות למוסדות אוטונומיים כל־ארציים, חייבת לצאת מהקהילות, שהן התאים היסודיים של האוטונומיה היהודית. אין מתפקידם של ארגונים אלה, טענו המתנגדים, ליטול על עצמם יוזמה לפעולה פוליטית. צעד כזה עשוי רק לערער את העבודה התקינה של הארגונים. לדעת אחדים ממשתתפי הפגישה, חייבת יוזמה לכינוס כלל יהודי לצאת מהועד הפוליטי שעל יד הצירים היהודיים בדומה. ועד זה הוא גוף פוליטי בין־מפלגתי ומן הראוי הוא שהקריאה לזימונו של הכינוס תושמע על ידו. כיון שמשתתפי הפגישה לא יכלו להגיע לכלל החלטה, סוכם, כי משלחת של ה„יעקאָפע“ תפגש עם נציגי המפלגות היהודיות, במגמה לעורר את המפלגות לפעולה משותפת למען כינוס כלל־יהודי.

בפגישה הראשונה של חברי ה„יעקאָפע“ עם נציגי המפלגות הוברר, כי כל המפלגות מכירות בהכרחיותה של ועידה כלל־יהודית, שתכונן מוסדות אוטונומיים יהודיים כל־ארציים ותנסח את התביעה של המיעוט הלאומי היהודי לקראת האסיפה המכוננת. בפגישה זו הוחלט להביא את דבר הכנוס לפני הצבור היהודי על ידי אסיפות־עם שיאורגנו על ידי כל המפלגות במשותף [6]).

ב־11 במרס נערכה במוסקבה עצרת־עם רבת משתתפים, בה תבעו הנואמים לגשת מיד לאירגונו של כינוס כלל־יהודי. בסיום העצרת נתקבלה החלטה, בה נאמר: „האסיפה רואה כדבר הכרחי זימון של כינוס מיוחד של היהדות הרוסית לשם ברור ופתרון בעיות היסוד של החיים הלאומיים, שהתעוררו עקב התנאים החדשים“ [7]). בעקבות החלטה זו, החלו ברורים פנימיים בקרב המפלגות לשם קביעת עמדה לגבי מועד הכינוס והענינים שיש לעלות על סדר יומו.

---

5) מתוך מכתב של חבר ה„בונד“ ברוסיה אל עלון המפלגה בחו״ל. מצוטט על פי:
Вл. Канторович — Бунд накануне февральской революции, Ев. Летопись, Сб. 2, Петроград — Москва 1923 стр. 49.

6) Ев. Жизнь (להלן „יבר. ז׳יז.“) מס. 12—13, 1917;
— Я К(лебанов) — О Всероссийском Еврейском Сезде שם, מס. 19, 1917.

7) לפי הערכת העתונות באו לעצרת זו כעשרת אלפים איש. רבים נאלצו לשוב לבתיהם כי האולם צר היה מלהכיל את כל הבאים. יושב ראש העצרת היה ל. פיקס מטעם הועד היהודי המאוחד (ועד זה הוקם בשנת 1905 עם פתיחת הדומה הממלכתית הראשונה ועסק באיסוף חומר על עלילות ופגיעות ביהודים ובמאבק נגד תופעות אלה על ידי פרסומים בעתונות), נאמו בעצרת: א. מ. גולדשטיין מטעם הציונים; ש. א. קיוויז מטעם „פועלי־ציון“; מ. ראסקין מטעם ה„סיימיסטים“; י. לוריא מטעם ה„בונד“. („העם“ מס. 9—10, 1917; „יבר. ז׳יז.“ מס. 12—13, 1917).

שבוע אחר האסיפה במוסקבה כונסה מועצה של ההסתדרות הציונית לשם דיון במכלול הבעיות של ועידה כלל־יהודית. בהתיעצות זו טען א. אידלסון, כי ההסתדרות הציונית אינה מוכנה די הצורך למערכת בחירות לכינוס ועליה לפעול לדחייתו. עמדתו של אידלסון נתמכה, אמנם, על ידי חלק מן המשתתפים, אולם אצל הרוב גבר השיקול הכלל־יהודי על החישוב המפלגתי הצר והמועצה קבלה החלטה, שלפיה שומה על ההסתדרות הציונית לגשת לפעולה מידית לשם זימונו של הכינוס עוד לפני התכנסותה של האסיפה המכוננת[8].

בעקבות החלטה זו, פרסם הועד הפועל של ההסתדרות הציונית כרוז „אל העם העברי" בו נאמר ש„הועידה היהודית שתקרא עוד לפני האסיפה המכוננת, על יסוד בחירות כלליות, שוות, ישירות וחשאיות, תביא לידי גילוי את רצון העם היהודי להגדרה לאומית עצמית ותקבע את צורות החיים הלאומיים והסתדרותה של יהדות רוסיה — את דרישותינו הלאומיות מאת האסיפה המכוננת"[9]. בקרב התנועה הציונית הלכה והתגבשה ההכרה, כי בשעת תמורות „צריך שיהיה כלפי ‚חוץ' קיבוץ לאומי מאוחד ברצונו, בכוחותיו ובדרישותיו וכל השהיה של הקמת אירגון יהודי מאוחד עשויה להעמיד בסכנה את מעמדנו הלאומי"[10].

המפלגות הסוציאליסטיות הכירו אף הן בנחיצות הכינוס והשתדלו לנמק את שיתוף הפעולה שלהן עם המפלגות האזרחיות בדאגה למעמד הפועלים היהודי. המפלגה הסוציאליסטית־טריטוריאליסטית החליטה בועידתה להשתתף בכינוס תוך התבססות על הנמוקים הבאים: „הואיל ותפקיד הכינוס לנסח את התביעות היהודיות־לאומיות ולהקים אירגון לניהול זמני של הענינים היהודיים המיוחדים וכיון שענינים אלה הם בעלי חשיבות רבה לפרולטריון היהודי, מוצאת המפלגה לנחוץ להשתתף בכינוס"[11].

ההנמקה הפרולטרית של „הבונד" היא אף קצונית יותר מזו של המפלגה הסוציאליסטית־טריטוריאליסטית. בביטאון המרכזי של ה„בונד" נאמר, „כי למרות שלא הפרולטריון הוא הקורא לכינוס, אסור לפועלים היהודיים להשאר מן הצד, כי בדלנות מעין זו פרושה, שהפרולטריון מונע מעצמו אפשרות של השפעה על שכבות רחבות הנוטות למעמד הפועלים"[12]. עמדה זהירה ומסויגת זו של ה„בונד" לא מנעה מעסקניו להשתתף בצורה פעילה בעבודת ההכנה והאירגון של הכינוס.

אם גם כל המפלגות היהודיות היו מאוחדות בדעה, כי זימונו של כינוס כלל־יהודי, שיקבע את המסגרות האירגוניות של מוסדות האוטונומיה הלאומית וינסח את התביעות הלאומיות שיוגשו לאסיפה המכוננת, הוא צורך השעה, הרי לא היתה אף אחת מהן מוכנה לוותר בנקל על תביעותיה לגבי אופיו ומטרותיו. לשם ליבון מכלל הענינים הקשורים בכינוס, הוקם גוף מארגן, שהורכב מהעסקנים הפטרוגראדיים של כל המפלגות והאירגונים הציבוריים. בגוף זה היתה נציגות שווה לכל מפלגה ואירגון, מבלי להתחשב בגודלו ובהשפעתו. נציגי המפלגות

---

8) „העם" מס. 11—12, 1917; „יבר. ז'יז." מס. 14—15, 1917.

9) הכרוז פורסם ב־"ט בניסן תרע"ז (29 במרץ 1917). „העם" מס. 13—14, 1917.

10) ח. גרינברג — לשאלת זכויותינו הלאומיות. „העם" מס' 9—10, 1917.

11) „יבר. ז'יז." מס' 18, 1917.

12) ד. ז. — דער אידישער צוזאמענפאר. „די ארבייטער שטימע" מיום 27 באפריל (10 במאי) 1917. המחבר כנראה — דוד זאסלאבסקי.

התנו את השתתפות מפלגותיהם בגוף המארגן ובכינוס הכלל־יהודי — בסדר־יום מוסכם מראש. ואכן הדיונים על קביעת סדר היום של הכינוס היו הנושא המרכזי, שהעסיק את הגוף המארגן ברוב ישיבותיו[12א].

כל חברי הגוף המארגן היו תמימי דעים, כי במרכז הכינוס צריכות לעמוד הבעיות של יהדות רוסיה, אולם נציגי כל המפלגות, חוץ מה„בונד", בקשו להרחיב את יריעת הדיונים ולטפל גם בענין זכויותיו של המיעוט הלאומי היהודי בארצות מחוץ לרוסיה. נציגי ה„בונד" התנגדו להכללת סעיף הדן במצבם של יהודים מחוץ לרוסיה, בסדר היום של הכינוס. הם הצהירו על נכונותם להצטרף למחאה נגד שלילת זכויות אזרחיות ולאומיות מיהודים בארצות אחרות, אך לא הסכימו להקדשת דיון מיוחד לבעיה זו בכינוס בו משתתף ה„בונד", כיון שזה עשוי להתפרש, כאילו מכיר ה„בונד" במדיניות יהודית כל־עולמית. הציונים מצידם תבעו להכליל בסדר יומו של הכינוס סעיף מיוחד בדבר זכויות העם היהודי בארץ־ישראל[13]. הכללת סעיף „ארץ־ישראלי" פירושה גם החלטה ברוח זו ובה היו הציונים מעוניינים כדי להופיע בשם היהדות הרוסית בתביעות לארץ־ישראל לפני קונגרס השלום. נציגי כל המפלגות, מלבד המציעים, התנגדו לסעיף זה וכך עברו שבועות על גבי שבועות בויכוחים עקרים. בלהט הויכוח נשכח העיקר והפעולה הארגונית לכינוס כלל־יהודי נדחקה לקרן זוית.

מאחר שלא נראתה כל התקדמות לקראת פשרה, שתאפשר קביעת סדר־יום מוסכם, ערערה הנציגות הציונית על עצם הרכבו וסמכותו של הגוף המארגן. המערערים טענו, כי הגוף המארגן, בו נציגות שוה לכל ארגון ומפלגה, אינו משקף את יחסי הכוחות ברחוב היהודי. בגוף המארגן, טענו הציונים, אין יצוג ליהודי „התחום" לשעבר, בו מרוכזת מרבית האוכלוסיה היהודית של רוסיה ולכן אין לו כל סמכות לקבוע את סדר־היום של הכינוס הכלל־יהודי. כדי להעניק לפעולה האירגונית בסיס רחב יותר, תבעה הסיעה הציונית לקרוא למועצה מוקדמת לשם קביעת סדר יום של הכינוס ובחירת ועד מארגן. הציונים קיוו, שבמועצה המוקדמת תזכה לרוב ההצעה בדבר הכללת הסעיף „הארץ־ישראלי", בהסתמכם על השפעתם הגדולה בערי השדה. מתוך חשש לרוב ציוני במועצה המוקדמת, התנו נציגי מרבית המפלגות את הסכמתם לדון על ההצעה הציונית, בדבר המועצה המוקדמת, בקביעת סדר־יום של הכינוס הכלל־יהודי. תנאי זה עשה פלסתר את עצם רעיון המועצה המוקדמת. למרות התנגדותה של הסיעה הציונית להמשך דיונו של הגוף המארגן על סדר־יום של הכינוס, נמשכו הדיונים והוחלט ברוב דעות לכלול בסדר היום סעיף בדבר מצב היהודים מחוץ לרוסיה.

12א) בספרו, „פרקי חיים" (ת"א 1958), עמ' 195, כותב נ. גיר: „התארגנה מעין נציגות של כל המפלגות, שלא היתה בעצם אלא מועדון לויכוחים מפלגתיים. היו שם מן הציונים — (מיכאל) אלייניקוב, ד"ר (אלכסנדר) זאלקינד, יצחק גרינבוים, (אברהם) פודלישבסקי; מן המזרחי — פרופ' (יצחק) מארקון; מהמפלגה היהודית העממית — שמעון דובנוב, (מאיר) קרייגין; מן הקבוצה היהודית העממית, בעצם קבוצת מתבוללים — (מאקסים) וינאבר, (גריגורי) לאנדוי, (אוסקאר) גרוזנברג. אחרי כן נוספו מן ההתאחדות הדימוקרטית — (ישראל) אפרויקין מפועלי־ציון — (נח) בארו, מנדליב, אני; מס. ס. וי.ס. שהתאחדו באפריל למפלגה אחת בשם „מאוחדים" („פאראייניקטע") — מ. שץ־אנין, גוטמן (באטיקאלקיס) ומגידסון; מה„בונד" — (דויד) זאסלבסקי, (הנריק) ארליך, (רפאל) אברמוביץ־ריין ואחרים".

13) עיין: „העם" מס' 17, 1917; „יבר. ז'יז." מס' 17, 1917.

כתגובה על החלטה זו החליט מרכז ה„בונד" להחרים את הגוף המארגן והצהיר כי נציגיו לא ישתתפו בכינוס הכלל־יהודי[14]. החלטה זו של ה„בונד" בד בבד עם התביעה הציונית לדון בדבר זימון של מועצה מוקדמת שיתקו את עבודתו של הגוף המארגן והחלה סדרת מגעים בלתי־רשמיים כדי לפשר בין העמדות הקיצוניות.

בתיווכם של נציגי האירגונים החברתיים התכנס הגוף המארגן ב־2 במאי. בישיבה זו נתמכה ההצעה הציונית בדבר זימון מועצה מוקדמת על ידי נציגי ה„בונד" ובראש המתנגדים התיצבה סיעת „פועלי־ציון". נציגי „פועלי־ציון" טענו, כי במועצה המוקדמת עשויים להתוסף על הנציגים של הגוף המארגן, רק מספר בעלי־בתים מערי־השדה, שאין להם כל עורף צבורי. אם המועצה המוקדמת צריכה להיות בעלת סמכות לקבוע ברוב דעות את סדר־היום של הכינוס, נמקו נציגי „פועלי־ציון" את התנגדותם, חייבת היא לשקף נאמנה את יחסי הכוחות המפלגתיים ברחוב היהודי. למועצה כזאת ניתן להגיע רק על ידי בחירות כלליות וזה יביא לדחיתו של הכינוס. דחית הכינוס תביא רק נזק, כי הוא לא יוכל לנסח את התביעות של הקיבוץ היהודי ברוסיה לפני התכנסותה של האספה המכוננת. על אף התנגדות מנומקת זו של „פועלי־ציון", החליט הגוף המארגן ברוב דעות (כולל נציגי ה„בונד") לקרוא למועצה מוקדמת[15].

אולם אחר דיון פנימי החליטה נציגות ה„בונד" לתבוע ביטול ההחלטה בדבר זימון המועצה מוקדמת[16]. השנוי בעמדת ה„בונד" נבע, כנראה, מהערכה מחודשת של יחסי הכוחות העשויים להיוצר במועצה. הערכה זו התבססה, כנראה, על הידיעות שהגיעו מערי־השדה על פגישות ואסיפות בין־מפלגתיות, שבהן נתקבלו החלטות התובעות להקדיש בכינוס הכלל־יהודי דיון מיוחד בדבר זכויות העם היהודי לארץ־ישראל. לפיכך חשש ה„בונד" מקבלת הסעיף „הארץ־ישראלי" במועצה[17]. בעקבות תביעת נציגי ה„בונד", הובא ענין המועצה המוקדמת להצבעה מחודשת. בהצבעה זו השיגו שוללי המועצה רוב. כתגובה לכך עזבו נציגי ההסתדרות הציונית את הישיבה. בישיבה ב־7 במאי הצהיר נציג הציונים, כי סיעתו פורשת מכל פעילות בגוף המארגן וההסתדרות הציונית תשקול מחדש את עצם השתתפותה בכינוס. פרישת הסיעה הציונית מהגוף המארגן גרמה לאבדן אופיו הכלל־יהודי ופעולתו שותקה למשך חודשיים[18].

בשעת משבר זו נדמה היה, כי עומדת להפסק כל הפעילות הקשורה בהכנות לקראת הכינוס, ברם תחושת האחריות לגורל יהודי רוסיה, שפעמה בקרב כל המפלגות היהודיות, וההכרה שגורל האוטונומיה היהודית מוטל על כף המאזנים בשעה זו, הביאו לחדוש המגעים הבלתי־רשמיים בין נציגי המפלגות והאירגונים

---

14) וועגן איינטיילגעמען אין אידישן צוזאמענפאָר. „די ארבייטער שטימע" מיום 27 באפריל (10 במאי) 1917.

15) וועגן אידישן צוזאמענפאָר. „דער אידישער פראָלעטאריער" מיום 1 (14) ביולי 1917.

16) שם.

17) ההחלטה הבאה, שנתקבלה בקיוב בהתיעצות של 460 נציגים מכל המפלגות בפלך, אופיינית להלך־הרוח בערי השדה: „ההתיעצות מחליטה: 1) כי יש לזמן מועצה מוקדמת לשם הכנת תוכנית של הכינוס היהודי הכל־רוסי; 2) כי קיים הכרח לכלול בתוכנית הכינוס ליהודי הכל־רוסי את ניסוח התביעה לקונגרס השלום בדבר זכויות אזרחיות ולאומיות ליהודי רומניה ומרכז אוטונומי בארץ־ישראל". „יבר. ז'יז." מס' 16, 1917.

18) וועגן דעם אידישן צוזאמענפאָר. „דער סאָציאל־דעמאָקראַט" מס' 5, 1917.

הצבוריים. במגעים אלה הצליחו להגיע לנוסחה מוסכמת בדבר היצוג של המפלגות במועצה המוקדמת ובכך הוסרה ההתנגדות לעצם זימונה של המועצה.

בעקבות הסכם זה התכנס הגוף המארגן ב־18 ביולי והחליט על זימון מועצה מוקדמת לשם קביעת סדר־היום של כינוס הכלל־יהודי ובחירת ועד מארגן. בהחלטה זו היה משום ויתור לתביעה הציונית, אך גם תביעות המפלגות הסוציאליסטיות הובטחו על ידי החלטה נוספת, הקובעת את צורת בחירתם של צירי המועצה. נקבע, שמכל ישוב שאוכלוסיתו היהודית מונה מעל לאלפיים נפש ישלחו ארבעה צירים למועצה המוקדמת. צירים אלה צריכים היו להבחר באסיפה כללית של חברי כל המפלגות והאירגונים הצבוריים הקיימים במקום. כל מפלגה, שתודיע מראש על סרובה להשתתף באסיפות אלה, תהיה זכאית לשלוח ציר אחד מכל ישוב בו יש לה סניף המונה לא פחות משלש מאות חבר. על יסוד החלטה זו, הצהירו נציגי ה„בונד", „פועלי־ציון" וה„פארייניקטע"[18א] כי מפלגותיהם ישתמשו בזכות זו[19].

ההסכם, שהושג, קידם לא במעט את הפעולה הארגונית לקראת הכינוס, אם גם ברור היה לכל, כי גם במועצה לא ניתן יהיה לקבוע את סדר־היום של הכינוס ברוב־קולות בלבד ויהיה צורך לפשרות הדדיות, כי כל הכרעה ברוב דעות עשויה היתה להביא להחרמת הכינוס על ידי אחד הפלגים ולבטל בזה את ערכו ככינוס כלל־יהודי. מצב זה לא נעלם גם מעיני הנציגים הציוניים, אך עם זאת קיוו, כי בזכות העדיפות המספרית שתהיה לעמדתם, יוכלו להשיג פשרה הנוחה להם יותר.

ב.

לשם הכנת המועצה הלכה למעשה, בחר מקרבו הגוף המארגן ועדה בת חמישה חברים. ועדה זו שלחה חוזר לכל סניפי המפלגות והאירגונים בערי־השדה, בו הסבירה את מטרותיה של המועצה וקראה לסייע לה בפעולת הארגון[20]. קריאה זו זכתה להענות מלאה וב־18 ליולי התכנסה בפטרוגרד המועצה המוקדמת[21]. בתום הדיון על עניני הנוהל[22], נגשה המועצה לדיון על סדר היום של

18א) „פאראייניקטע" („המאוחדים") — כך נקראה בקצרה המפלגה שקמה ב־20 ביוני 1917 ובה התאחדו הסוציאליסטים הטיריטוריאליסטים היהודים (ס. ס.) עם „המפלגה הסוציאליסטית היהודית" (י. ס.). שמה המלא של מפלגה זו: „פאראייניקטע אידישע סאציאליסטישע ארבעטער פארטיי (ס. ס. און י. ס.)".

19) „העם" מס' 24—25, 1917. השוה גם: ז. אבראמאוויטש — דער נייער גלגול. „דער סאציאל־דעמאקראט" מס' 5, 1917; וועגן אידישן צוזאמענפאר. „דער אידישער פראלעטאריער" מיום 1 (14) ביולי 1917.

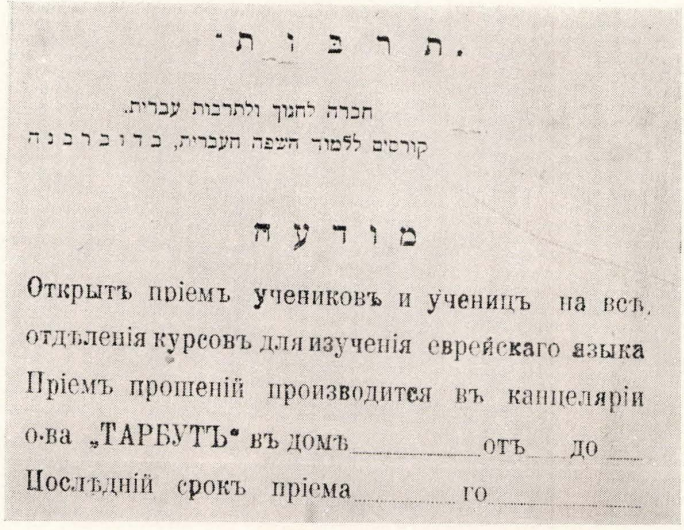
20) החוזר פורסם ב־11 ביוני 1917. ראה „דער וועקער" מיום 30 ביולי 1917.

21) במועצה השתתפו 60 צירים (בכללם 14 צירי ה„בונד") מ־13 ערים. לנשיאות נבחרו: מ. אלייניקוב (ציוני), הרב חיים עוזר גרודזינסקי (דתיים), ז. יעקובסון (ציוני), ו. לאצקי־ברתולדי (פאלקס־פארטיי), ה. כליוזברג (קבוצה עממית), נ. פרידמן (ציר הדומה) ומ. קריינין (בלתי מפלגתי).

22) עם פתיחת המועצה ערערו מספר צירים על כשרות הבחירות ב־8 ערים. ועדה מיוחדת, שנבחרה לשם בדיקת הדבר, קבעה, כי הבחירות בערים אלה נערכו בהתאם לכללים שנקבעו על ידי הגוף המארגן ואין כל יסוד לפסול את הצירים מערים אלה. (עב"ץ — אויף דער אידישער קאנפערענץ. „די ארבייטער שטימע" מיום 23 ביולי (5 באוגוסט) 1917).



מ. רודנסקי — חיים דוד גילדנבלט
(הציר מדוברובנה)
(על דש בגדיהם סמלי הועידה הציונית בפטרוגרד — מאי 1917)


תרבות.

חברה לחנוך ולתרבות עברית.
קורסים ללמוד השפה העברית, בדוברובנה

מודעה

Открытъ пріемъ учениковъ и ученицъ на всѣ отдѣленія курсовъ для изученія еврейскаго языка
Пріемъ прошеній производится въ канцеляріи о-ва „ТАРБУТЪ" въ домъ_____отъ___до___
Послѣдній срокъ пріема_____го_____

מודעה על הרשמה לשעורי ערב לעברית, דוברובנה



המועצה המוקדמת להכנת הוועידה הכללית של יהודי רוסיה, פטרוגראד, יולי 1917.

1. .....; 2. גריגורי קראסני; 3. .....; 4. משה קליינמן; 5. יצחק בן גרשון אברהם ברגר; 6. .....; 7. ולאדימיר יעקובסון; 8. מאיר קריינין; 9. מיכאל אלייניקוב; 10. זאב לאצקי־ברתולדי; 11. .....; 12. הורביץ; 13. יוסף צ'רניחוב; 14. ראובן בלאנק; 15. שמואל לוזינסקי; 16. ניסן קצנלסון; 17. עו"ד שמואל קלמנוביץ; 18. עו"ד גולדברג; 19. ישראל אידלסון (בר־יהודה); 20—21. .....; 22. אלכסנדר גולדשטיין; 23. הרב ד"ר מרדכי נורוק; 24. ד"ר יהודה לייב ויילנסקי; 25. .....; 26. שלמה ברסלבסקי; 27. אברהם בן מיכל קפלן; 28. מרדכי בלמן; 29. .....; 30. אברהם רבוצקי; 31. ראובן קנדז'רסקי; 32. .....; 33. שלמה קיבין; 34—37. .....; 38. מ. שץ־אנין; 39—40. .....; 41. אברהם בן יעקב גורביץ; 42. יצחק גריגבוים; 43. שלמה גפשטיין; 44. אליהו דובקין; 45—46. .....; 47. מאיר אהרונסון; 48. .....; 49. מרדכי ירבלום; 50. עו"ד נחום רפאלקס (ניר); 51—53. .....

(מתוך אוסף ארכיון הציונית הרוסית בת"א, מיסודו של אריה רפאלי (צנציפר))

הכינוס. במהלך הויכוח הוברר, כי מלבד חילוקי הדעות הקודמים בדבר הסעיף על מצב הקבוצים היהודיים מחוץ לרוסיה והסעיף „הארץ־ישראלי", חלוקות הדעות גם באותם הסעיפים הדנים ביהודי רוסיה. פלוגתה חדשה זו באה לידי בטוי בניסוח השונה של שני הסעיפים הראשונים בסדר היום של הכינוס, ואכן לסעיפים אלה הוצעו שני ניסוחים מקבילים המובאים להלן:

סעיף א.

הצעת הרוב	הצעת ה„בונד"
„הכינוס יעבד עקרונות יסוד של ההנהלה הלאומית העצמית של יהודי רוסיה".	„הכינוס יקבע את הצורות והדרכים שעליהם יתבססו המוסדות המרכזיים והמקומיים, המוכרים על ידי החוק, של האוטונומיה הלאומית תרבותית".

סעיף ב.

הצעת הרוב	הצעת ה„בונד"
„על הכינוס לקבוע את אופין של הערבויות לזכויותיו של המיעוט הלאומי היהודי".	„על הכינוס לקבוע את הזכויות והערבויות ללשון האידית"[23]).

הרוב במועצה התנגד לנסוח הבונדאי של הסעיף הראשון, כיון שבו נקבע מראש האופי של האוטונומיה הלאומית. טענת הרוב היתה, כי מועצה שלא נבחרה באורח דמוקרטי אינה מוסמכת לקבוע את אופיה של האוטונומיה; דבר זה הוא בסמכותו הבלעדית של הכינוס. הניסוח הבונדאי של הסעיף השני נתקל גם הוא בהתנגדות נמרצת. בניסוח הסעיף השני לסדר־היום בקשו הבונדאים להעמיד במרכז הדיון את הזכויות של הלשון האידית ולכך לא הסכימו מרבית צירי המועצה. לאחר שנוכח ה„בונד", כי לא יעלה בידו להעביר את ניסוח סעיפי סדר־היום ברוח הפרוגרמה הפוליטית שלו, הסכים לותר על הצעותיו, אך שמר לעצמו זכות להאבק עליהן בכנוס[24]).

הסעיף השלישי נתקבל ללא כל התנגדות, לאחר שהוגשה רק הצעה אחת בה נאמר: „הכנוס יקבע את הצורות הארעיות של אירגון הקהילה של יהדות רוסיה"[25]). עם סיום הדיון על הסעיפים של סדר היום הדנים ביהודי רוסיה, נתחדש הויכוח על הכללת הסעיף „הארץ־ישראלי" בסדר יומו של הכינוס.

התביעה הציונית נתקלה בהתנגדותן הנמרצת של המפלגות האחרות. הצירים הסוציאליסטיים הטעימו, שכפי שהם נמנעים מהעלת תביעות מעמדיות לפני הכינוס, כדי לשמור על כלליותו, כך חייבים גם הציונים להמנע מהעלת הסעיף „הארץ־ישראלי" השנוי במחלוקת. כיון שהסיעה הציונית ראתה שאין לה כל סיכוי להעלות את התביעה לזכויות העם היהודי בארץ־ישראל כסעיף נפרד בסדר־היום של הכינוס, הסכימה להורידו משולחן הדיונים בתנאי שענין ארץ־ישראל יכלל בדיון על מצב היהודים מחוץ לרוסיה. הציונים תבעו שארץ־ישראל

---

23) א. ל. — די אידישע קאנפערענץ (אנשטאט א באריכט). „די ארבייטער שטימע" מיום 27 ביולי (9 באוגוסט), 1917. (להלן א. ל.).

24) דער אידישער צוואמענפאר און די פעטראגראדער קאנפערענץ. „די ארבייטער צייטונג" מיום 20 לאוגוסט 1917.

25) א. ל.

תועמד בראש רשימת הארצות שעל מצב יהודיהן ידון הכינוס ובכך רצו להבליט את הערך המיוחד שיש לענין זה בדיון הכללי. תביעה ציונית זו לא נתקבלה והוחלט, כי „על סדר יומו של הכינוס תועלה השאלה בדבר הבטחת זכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים בפולין, שזה עתה זכתה לעצמאות, בארץ־ישראל וברומניה"[26]. ניסוח זה של הסעיף הרביעי בסדר־היום של הכינוס נראה היה לאחדים ככישלון מחפיר להסתדרות הציונות, לעומת זאת טענו אחרים במחנה הציוני, כי יום זה הוא יום היסטורי ליהדות הרוסית[27]). אך תהיה אשר תהיה הערכת הפשרה שהושגה, לית מאן דפליג, שעם קביעת סדר יום של הכינוס מוסכם על הכל הוסר המכשול העיקרי לפעולה מעשית.

לאחר שהוסרה אבן הנגף העיקרית, נגשה ועדת התקנון[28], שנבחרה במועצה המוקדמת, לניסוחו של תקנון הבחירות. כל חברי הועדה היו תמימי דעים, כי יש להעניק זכות לבחור ולהבחר לכל יהודי מעל גיל עשרים ללא הבדל מין, ברם התעוררה שאלה עקרונית מי הוא יהודי? ועדת התקנון לא ראתה עצמה מוסמכת להכריע בסוגיה נכבדה זו והעבירה את ההכרעה למליאת הועד המארגן[29]). בישיבות מיוחדות של הועד המארגן, שהוקדשו לבעיה זו, טענו הנציגים הדתיים, כי ההשתייכות לעם היהודי נקבעת על פי ההשתייכות הדתית ולפי עקרון זה יש להעניק זכות בחירה לגרים ולשלול אותה ממומרים. הנציגים של ה„בונד" ו„פועלי־ציון" התנגדו לקביעת ההשתייכות הלאומית על פי קנה־מידה דתי ותבעו להעניק למומרים, הרוצים בכך, זכות בחירה לכינוס הכלל־יהודי. נציגי ה„בונד" ו„פועלי־ציון" טענו, כי המומרים המירו דתם מטעמים קאריריסטיים ובכך ניתן אולי לראות פגם מוסרי, אך פגם זה אינו מצדיק את

---

26) שם.

27) על ההלטה זו מגיב יוסף קלוזנר ב„השלח" בכותבו: „כמדומה לך, שהציונים אף לשמוע לא יאבו לניסוח כזה אפילו אם יבואו כל השתדלנים שבעולם ויוכיחו, ש,אין זו אלא פורמאליות' ושפולין הוצגה ראשונה מפני שזה אך נשתחררה מרוסיה (אף זה טעם!), לא ולא! לאחר התעקשות קלה הסכימו הציונים עם רומניה ואחר פולין. ולא עוד, אלא שעלה על הבמה מר יצחק גרינבוים בא־כחם והביע את ‚שמחת הציונים' על ‚הרגע ההיסטורי הגדול', שבו — שבו החליטה באת־כחה של כנסת־ישראל היותר גדולה שבעולם, שאין ארץ־ישראל וכל התקוות הלאומיות הקשורות בה יקרות משווי־הזכויות של יהודי רומיניה! כן ‚רגע היסטרי' היה זה: רגע שבו סטרה מפלגה גדולה על לחי עצמה..." (יוסף קלוזנר — קרן־זוית — פרק XVIII — עלבונו של רעיון. „השלח" כרך ל"ג, עמ' 107—108).

28) ועדת התקנון הורכבה מנציגי כל המפלגות וצורפו אליה משפטנים. Развет(להלן „רזסביט") מס' 6, 1917. לפי ניר היו חבריה שבעה: בארו, בלקובסקי, גפשטיין, מגידסון (מה„מאוחדים"), טיומקין, ניר ופרידמן („פרקי חיים", עמ' 210). לפי ניר היו חבריה שבעה: בארו, בלקובסקי, גפשטין, מגידסון (מה„מאוחדים"), טיומקין, ניר ופרידמן („פרקי חיים", עמ' 210).

29) הועד המארגן שנבחר במועצה המוקדמת היה בעל 35 חבר: ההסתדרות הציונית — 9; ה„בונד" — 5; פאראייניקטע — 4; האורתודוקסים — 4; „פועלי־ציון" — 3; פאלקס־פארטי — 3; פאלקס־גרופע — 3; דעמאקראטישע גרופע — 2; פאלקס־פארטי (תומכי דובנוב) — 2. די קאנפערענץ וועגן דעם אלרוסלענדישן אידישן צוזאמענפאר. „די ארבייטער צייטונג" מיום 20 לאוגוסט 1917. אל אלה צורפו כבלתי־מפלגתיים: א. גרוזנברג, מ. קריינין, אל. בראודה, ש. אנ־סקי וציר הדומה נ. פרידמן.

שלילת זכות הבחירה מהם, כשם שאין היא נשללת מרמאים, שקרנים וכו'[30]. התביעה להעניק זכות בחירה למומרים היתה יותר הפגנתית, מאשר בעלת ערך מעשי כלשהו, היות ואלו שהמירו דתם שאפו להתרחק מן היהודים ולא היה להם כל ענין באוטונומיה הלאומית היהודית. אולם קבלת ההגדרה של ההשתיכות הלאומית ברוח הדרישות של ה„בונד" ו„פועלי־ציון" היתה מביאה לפילוג בועד המארגן ולהחרמת הכינוס על ידי חלק ניכר של יהודי רוסיה. היו שבקשו לפשר בין העמדות המנוגדות בהציעם להגדיר בתקנון הבחירות לכינוס כיהודי כל אדם מהורים יהודיים שלא הצהיר על עזיבת הלאום היהודי[31]). הצעה זו נדחתה מכל וכל, אם גם מנמוקים שונים. הנציגים הדתיים טענו, כי הגדרה זו נוגדת את ההלכה והחילוניים הדגישו כי אין כל אפשרות מעשית לבצעה.

הדיון על זכות ההצבעה לבעלי דת לא יהודית קבל משמעות מעשית בעקבות השאלה מרוסטוב בענין זכות ההצבעה ל„סובוטניקים". הדבר הובא להכרעה סופית לועד המארגן ב־17 בנובמבר 1917. בישיבה זו של הועד המארגן נתקבלה, ברוב דעות, הצעתו של פרלמאן („פאלקס־פארטיי") האומרת: „המשומדים אינם נכללים ברשימת הבוחרים. לגרים ניתנת זכות בחירה, רק כאשר הם מצהירים על יהדותם"[32]). כנראה בגלל ההתנגדות הנמרצת שהחלטה זו עוררה בין נציגי המפלגות הסוציא־ליסטיות היא לא נכללה בתקנון הבחירות לכינוס היהודי הכלל רוסי. בתקנון הבחירות נאמר, כי „הזכות להשתתף בבחירות לכינוס היהודי הכל־רוסי והזכות להבחר יש לכל היהודים, אזרחי רוסיה, נשים וגברים שמלאו להם עשרים שנה ביום הבחירות"[32א]).

ועדי הבחירות היו צריכים, לפי החלטת ועדת התקנון, לערוך את רשימות הבוחרים לכינוס על פי רשימות הבוחרים לאספה המכוננת, לדומות העירוניות ולזמסטבות הכפריים[33]). הארץ חולקה ל־46 אזורי בחירה ולכל אזור הוקצב מספר מקומות בכינוס בהתאם לגודלה המשוער של האוכלוסיה היהודית בו. באזורים אלה היו צריכים להבחר 485 צירים[34]); 20 מקומות שורינו בשביל החיילים

---

30) הועד המארגן דן בבעית הגדרת הלאומיות היהודית בישיבותיו מה־14 בספטמבר וה־5 באוקטובר. על הדיון בענין זה עיין: אַרום דעם יידישן צוזאמענפאָר. „אונדזער לעבען" מיום 20 בנובמבר, 1917 וכן Голос Бунда מס' 6/7, 1917.

31) הצעה זו היתה ברוח „הצעת התוכנית של הדרישות הלאומיות הפוליטיות של ההסתדרות הציונית ברוסיה" בה נאמר בפרק 3, סעיף ב': „אל הלאום העברי נמנה כל יהודי, שלא הודיע על יציאתו מכלל ישראל". („העם" מס' 18, 1917).

32) ידיעות פון קאָמיטעט צו אָרגאַניזירען דעם אַלרוסלענדישען יודישען צוזאַמענ־פאָר, נום. 4 (22 נובמבר), 1917, עמ' 6. בעקבות הצעתו של פרלמאן הסיר אוליניקוב את ההצעה הציונית שאמרה: „לרשימות הבוחרים יכולים להכלל רק אותם האנשים המצהירים באופן פומבי, כי אינם משתייכים לשום דת פוזיטיבית אחרת [מחוץ ליהודית]" (שם). בעד הצעתו של פרלמאן הצביעו: הציונים (8), „נצח־ישראל" (4), „פאלקס־פארטיי" (3) סך הכל 15. נגדה הצביעו: „בונד" (5), „פועלי־ציון" (1), „פאראייניקטע" (2) וקאמנצקי בשמו הוא, בסך הכל 9. (על הדיון בנושא זה, ראה: שם, עמ' 4—6).

32א) ראה: די כללים פון די וואַהלען צום אַלרוסלענדישן יודישן צוזאַמענפאָר. (צווייטע פאַרבעסערטע אויפלאַגע). פעטראָגראַד, 1917 (להלן — „כללים") עמ' 2.

33) „כללים", סעיף 3.

34) Положение о выборах на Всероссийский Еврейский Сьезд. Петроград, «Кадима» 1917, Приложение № 1.

(להלן „פולוז'ניה")

היהודיים[35]) ו־40 מקומות הוקצבו לנציגים של מרכזי המפלגות והארגונים. ארבעים צירים אלה היו צריכים להתחלק בין המפלגות בהתאם לסך הכל הארצי של עודפיהן באזורי הבחירה[36]).

בעת שבועדת התקנון התנהלו דיונים על כל תג ותג של תקנון הבחירות, ארגנה הנשיאות של הועד המארגן[37]) פעולת הסברה ענפה לקראת הכינוס[38]). היא פרסמה קול קורא אל הציבור היהודי, בו הדגישה את ערכו הרב של הכינוס וקראה את סניפי המפלגות והאירגונים היהודיים לארגן פעולות הסברה נרחבות בכל מקום בו יושבים יהודים[39]). המפלגות מצדן ארגנו פעולות הסברה במסגרת מערכת הבחירות שלהן. במסגרת המערכה החלו להופיע עתונים רבים, שחלקם נועד בעיקר לצרכי תעמולת בחירות[40]).

מועד הבחירות לכנוס נדחה פעמים מספר, כיון שלא הספיקו להכין את התקנון. לאחר שהושלם התקנון החליט הועד המארגן בישיבתו מה־7 בספטמבר, כי הבחירות תערכנה ב־3—5 בדצמבר והכנוס ב־28 בו[41]). באותה ישיבה הוחלט,

---

35) באוקטובר 1917 נתכנסה בקיוב התיעצות של חיילים יהודיים, בה הוחלט להקים ארגון של כל החיילים היהודיים בצבא הרוסי, שישלח את נציגיו לכינוס. בסיום ההתיעצות, פורסם כרוז „אל הלוחמים היהודיים" К евреям воинам בו נקראו החיילים להתכנס ב־15 בינואר 1918 לועידה, שתבחור צירים לכינוס. („העם" (עתון יומי) כ"א מרחשון תרע"ח; „רזסביט" מס' 10, 1917). אירגון החיילים היהודיים נסגר על ידי צו של הקומיסריון היהודי, החתום בידי יוליוס שימיל'ביץ' ממלא מקום של הקומיסר לענינים יהודיים, שפורסם ב„זיזן נאציונאלוסטיי" מס' 2, מיום 17 בנובמבר 1918.

36) „פולוזניה".

37) לנשיאות של הועד המארגן נכנס נציג אחד של כל מפלגה ובלתי־מפלגתי אחד (ה. ברוידע). „רזסביט" מס' 6, 1917. יושב ראש הנשיאות היה מ. קריינין, סגנים — מ. אלייניקוב וד. זאסלאבסקי. גזבר — מ. ג. אייזנשטאדט.

38) בחודש אוגוסט החליטה הנשיאות להוציא עלון אינפורמטיבי מיוחד מטעם הועד המארגן של הכינוס. עלון זה בשם „ידיעות פון קאמיטעט צו אַרגאַניזירן דעם אַלרוסלאַנדישן יודישן צוזאַמענפאַר" הופיע מ־14 (27) באוקטובר 1917 ועד ה־23 בינואר 1918, (סך הכל 8 גליונות). (ראה: ב„רזסביט" מס' 6, 1917 והשוה פרסומים יהודיים בברית־המועצות 1917—1960. י־ם, החברה ההיסטורית הישראלית, תשכ"א, עמ' 355 מס' 3629 להלן — „פרסומים").

39) צום אידישן צוואמענפאר. „דער וועקער" מיום 30 באוגוסט 1917.

40) שנת 1917 ברוסיה היתה שנת שיא בהופעת כתבי־עת יהודיים. לעומת עתון אחד ביידיש („אונדזער לעבן") שהופיע בשנת 1916, יצאו לאור בשנה זו 49 כתבי עת ביידיש. כנגד 8 כתבי עת יהודיים ברוסית בשנת 1916, הופיעו בשנת 1917 — 77 כתבי עת. מרבית כתבי העת היו באונים מפלגתיים. (42 מתוך 49 כתבי־עת ביידיש היו שייכים למפלגות. 52 מתוך 77 כתבי־עת יהודיים ברוסית היו מפלגתיים). יבול מבורך זה של כתבי־עת בא בעקבות החופש שלאחר מהפכת פברואר, אולם גורם בלתי מבוטל להופעתם של כתבי־עת רבים היתה מערכת הבחירות לכינוס. על כתבי־עת ביידיש ראה: ח. שמרוק — הפרסומים ביידיש בברית המועצות בשנים 1917—1960. בתוך „פרסומים" עמ' עא. הנתונים על כתבי־עת יהודיים ברוסית בשנת 1916 מבוססים על:
— Л. Н. Беляева, М. К. Зиновьева, М. М. Никифорова — Библиография периодических изданий России 1901—1916 г. т. 1—3, Ленинград 1958—1960.
והסכום של כתבי העת ברוסית שיצאו לאור בשנת 1917 נערך על פי: מ. אלטשולר — עתונים, כתבי־עת, קבצים ומאספים יהודיים ברוסית. בתוך „פרסומים" עמ' 421—444.

41) מחוסר תקנון מוכן נאלץ הועד המארגן לשנות את החלטתו מה־24 באוגוסט, שלפיה היו צריכות הבחירות להתקיים ב־5—9 באוקטובר והכנוס ב־28 בדצמבר. השוה: אינעם אַרגאַניזאַציאָנס־קאָמיטעט. „יידישע פאָלקסבלאַט" מיום 3 באוקטובר 1917.

כי למימון ההוצאות של הכינוס יוטל מס חד־פעמי על כל קהילות ישראל ברוסיה שגובהו יקבע בהתאם לגודלה של כל קהילה וקהילה[42]. אך כאשר נדמה היה כי סוף סוף נסתיימו כל ההכנות לכינוס, פרצה המהפכה הבולשביסטית ושבשה את לוח הזמנים. האנדרלמוסיה שהשתררה בארץ בעקבות מאורעות פטרוגרד מה־24 באוקטובר העמידה בסימן שאלה את עצם האפשרות לקיים את הכינוס. אך הועד המארגן החליט לקיים את הכינוס על אף המכשולים וקבע את מועד הבחירות ל־21—23 בינואר ואת הכינוס ל־17 בחודש פברואר[43].

ג.

לאור החלטה זו, הדשו המפלגות והארגונים את פעילותם להבטחת השתתפות מקסימלית בבחירות. על אף פעילות זו היתה ההשתתפות בבחירות מועטת, כפי שמסתבר מן הנתונים המעטים שנאלץ הכותב לאסוף מן העתונות[44], כיון שלא עמד לרשותו החומר של ועדות הבחירות[45].

ההשתתפות הממוצעת בבחירות לכינוס, בחמש ערים בהן היו 173,600 בעלי זכות בחירה, היתה בסך הכל 29.4%, כפי שמסתבר מן הטבלה הבאה:

הבחירות בחמש ערים, שמנו מעל ל־5,000 בעלי זכות בחירה[46].

שם העיר	מספר בעלי זכות בחירה	מספר המצביעים	אחוז ההשתתפות
מוסקבה	40,000	5,147	12.9
פטרוגראד	20,000	6,179	30.9
אודיסה	100.000	34,000	34.0
דבינסק	7,650	2,749	35.9
פולוצק	5,950	2,880	48.4
סך־הכל	173,600	50,955	29.4

42) „העב" (עתון יומי) ט"ז מרחשון תרע"ח.

43) מיד לאחר המהפכה הבולשביסטית, החליט הועד המארגן לקיים את הבחירות ב־7—9 בינואר, אולם הדבר לא היה בר־ביצוע בגלל השבושים באמצעי התקשורת (דואר, טלפון וכו') לכן התאסף הועד בראשית ינואר והחליט לדחות את הבחירות פעם נוספת (אַרום דעם יידישן צוזאַמענפאַר, „אונדזער לעבען" מיום 20 בנובמבר 1917).

44) העתונות, שהיתה רובה מפלגתית (ראה הערה 40), לא הרבתה בפרסום נתונים על ההשתתפות בבחירות והסתפקה במסירת ידיעות על מספר הקולות או הצירים שקבלה המפלגה שהעתון מיצגה.

45) באחת מישיבותיו האחרונות, החליט הועד המארגן, להעביר לאחת הערים במזרחה של רוסיה העתקים מכל החומר הקשור לעבודת ההכנה לכנוס (כולל סכומי הבחירות). לשם מיונו והעברתו של החומר נבחרה ועדה בת שלושה חברים: ס. אפשטיין, י. גרינבוים וס. רוזנפלד. לא עלה בידי הכותב לברר את גורל הארכיון של הועד המארגן. החומר של ועדת הבחירות המחוזית של פלך פטרוגרד שמור בארכיון הממלכתי בלנינגרד. Окружное избирательное бюро по подготовке выборов на Всероссийский еврейский с,езд, фонд 2132. Государственный исторический архив ленинградской области, краткий путеводитель, Ленинград 1965 стр. 92.

46) הנתונים המובאים בטבלה זו ובאלה הבאות אחריה נאספו מכתבי־עת שונים ולעתים נאלץ הכותב לצרף פרטים, שנתפרסמו בעתון אחד עם ידיעות שנלקחו מעתון אחר. טבלה זו נערכה על פי נתונים מכתבי העת הבאים: „העם" מס' 5, 1918; „יידישעס פאָלקסבלאַט" מס' 2, 9, 1918; „רוסקיה" מס' 1, 3—5, 1918.

עובדה מענינת היא, שאחוז המצביעים עומד ביחס הפוך לגודלה של הקהילה היהודית, כפי שהדבר עולה מתוך שתי הטבלאות הבאות:

הבחירות בשמונה ישובים שמנו מ־1,000 עד 5,000 בעלי זכות בחירה[47]

שם הישוב	מספר בעלי זכות בחירה	מספר המצביעים	אחוז ההשתתפות
ניז'ני־נובגורוד	5,000	2,613	52.3
סמולנסק	4,660	1,864	40.0
סלוצק	4,377	3,109	71.0
יקאטרינבורג	1,742	802	46.0
וולוגדה	1,631	1,223	75.0
רוסלאבל	1,530	768	50.2
פרם	1,300	761	58.5
קרסלאבקה	1,020	761	74.6
סך־הכל	21,260	11,901	56.0

הבחירות בעשרים ושבעה ישובים שמנו עד 1,000 בעלי זכות בחירה[48]

שם הישוב	מספר בעלי זכות בחירה	מספר המצביעים	אחוז ההשתתפות
קוזלוב	1,000	460	64.0
טביאַר	950	623	65.6
בריאנסק	820	656	80.0
אוניצ'ה	771	540	70.0
פרילי	765	615	80.4
קוסטרומה	712	392	55.0
ליבני	601	361	60.1
לוגה	541	374	69.1
סירוטינו	532	423	79.5
בילגורוד	530	420	79.2
אוראַצ'יה	476	377	79.1
ויאטקה	387	244	63.0
מורום	339	271	79.9
נארוה	330	161	48.8
קינאַשמה	285	200	70.2
דוברובקה	270	228	84.4
קונגור	247	190	76.9

47) הנתונים המובאים בטבלה זו פורסמו בכתבי־עת הבאים: „דער יוד" מס' 6, 1918; „רוסביט" מס' 3—5, 9, 1918; „יעוורעיסקאַיאַ גיעדעליאַ" מס' 3—4, 1918.

48) טבלה זו נערכה על פי: „רוסביט" מס' 1, 3—5, 8, 9, 1918; „יבר. ניד." מס' 1—2, 1918.

שם הישוב	מספר בעלי זכות בחירה	מספר המצביעים	אחוז ההשתתפות
סאראפול	240	117	48.8
רוסטוב	198	96	48.4
מאלאיה וישורה	144	80	55.6
טרויצ'אבסק	120	102	85.0
מולנה	112	79	70.5
קאמישלוב	82	45	54.9
קראסנואופימסק	76	59	77.6
נ/טאגילסק	79	56	70.9
צ'ארדון	49	49	100.0
אוכאנסק	44	35	79.5
סך־הכל	10,700	7,253	67.8

אם נקבל נתונים מקריים אלה כמדגם המשקף את ההשתתפות הממוצעת בבחירות לכנוס, הרי ההשתתפות היתה רק כשליש (34.1%) מכלל בעלי זכות בחירה[48א].

ניתן היה אולי להניח, כי השתתפות נמוכה זו נובעת מחוסר מסורת פוליטית של יהודי רוסיה. אך הנחה זו מופרכת על סמך נתונים המאפשרים להשוות בערים אחדות את מספר המצביעים לכנוס עם מספר הקולות שנתנו לרשימות היהודיות בבחירות לאסיפה המכוננת. מספר הקולות שניתנו אך ורק לרשימות היהודיות בבחירות לאסיפה המכוננת עולה בהרבה על סך הכל המצביעים לכינוס בערים אלה[49]. לפי כך אין לראות את חוסר המסורת

48א) ג. ניר בזכרונותיו הנ"ל (עמ' 253) מעריך את מספר המשתתפים בבחירות ב־120.000. מהם קיבל ה„בונד" 18.000 קולות, „פועלי־ציון" — 12.000 וה„מאוחדים" — 7.000. ר. אבראמאוויטש־ריין, המקדיש מקום קטן מאוד בזכרונותיו לפעולת ה„בונד" בקרב הציבור היהודי, טוען אף הוא: „רק חלק קטן יחסית של האוכלוסיה היהודית הלך אחר ה„בונד" והמפלגות הסוציאליסטיות־מהפכניות האחרות. הרוב הגדול של האוכלוסיה הבורגנית והזעיר־בורגנית הלך אחר המפלגות הלאומניות והדתיות („אָגודיס־טישע"), ביחוד בעת שנגע הדבר בבעיות פנימיות. דבר זה התגלה ברור ברגע שהחלה האוכלוסיה היהודית להקים את הנהלתה העצמית בצורת קהילות דימוקראטיות ובעת שעלתה על הפרק התכנית של כינוס יהודי־כללי — מין בית נבחרים יהודי של כל האוכלוסיה היהודית ברוסיה, לארגון החיים התרבותיים־לאומיים שלה" („אין צווי רעוואָלוציעס", ניו־יורק 1944, כרך ב', עמ' 121).

49) בפלך הארקוב השתתפו בבחירות לכינוס סך־הכל 9,636 איש ואשה. ה„בונד" קיבל 1,077 קול ושאר המפלגות 8,559 קול. בבחירות לאסיפה המכוננת באותו פלך הצביעו בעד המפלגות היהודיות, מחוץ ל„בונד" („הבונד" הופיע ברשימה משותפת עם הס.ד. הרוסית), 10,300 בוחרים והיו ללא ספק יהודים, שהצביעו בעד רשימות רוסיות. („דאָס פאָלק" מס' 1, 1918; דפים מתוך ביולטין ציוני, שנדפס במכונת כתיבה. שמור בארכיון הכללי לתולדות־ישראל מס' IM/265 להלן: „דפים"). בבחירות לאסיפה המכוננת באודיסה קבל ה„בלוק היהודי" ו„פועלי־ציון" (מחוץ ל„בונד") 49,772 קול בעוד שבבחירות לכינוס השתתפו בסך הכל 35,000 איש. („דער טעלעגראף" מס' 6, 1917; „דאָס פאָלק" מס' 1, 1918). בפלך חרסון קבלו הרשימות היהודיות 66,315 קול בבחירות לאסיפה

הפוליטית כסיבה עיקרית להשתתפות הנמוכה בבחירות לכינוס, אלא יש להסבירה על ידי התמורות שחלו בזמן שבין הבחירות לאסיפה המכוננת לבין הבחירות לכינוס.

אם בזמן הבחירות לאסיפה המכוננת, האמינו עדיין ההמונים היהודיים, כי המשטר החדש ישליט סדר במדינה ויעניק זכויות אזרחיות ולאומיות ליהודים הרי בשלושת החדשים שבין נובמבר 1917 לינואר 1918 נוכחו לדעת, כי לית דין ולית דיין בארץ ודם יהודי נעשה הפקר. בנסיבות אלה נתרבו ההיסוסים ביכולתו של הכינוס להשיג את מטרותיו. מה גם שפיזור האסיפה המכוננת על ידי הבולשביקים ב־6 בינואר, שם לאל את אחת המטרות המוצהרות של הכינוס — ניסוח התביעות היהודיות כדי להגישן לאסיפה זו. ואכן חוסר האמון בערכו של הכינוס, שחדר לרחוב היהודי, לאחר פיזור האסיפה המכוננת, משתקף בברור בדבריו הבאים של שמעון דובנוב ביומנו: „התקוה לחידוש החיים יורדת לטמיון... אחר פזורה של האסיפה המכוננת מאבד כינוסנו את ערכו“[50].

יתכן, כי סיבה נוספת להשתתפות הנמוכה בבחירות שמשה העובדה, כי השלטון נתון היה עתה בידי אותה מפלגה, שנציגיה היהודיים הכריזו בפומבי, כי הכינוס הוא פעולה אנטי־מהפכנית של הבורגנות היהודית[51].

על אף תמורות אלה, שהיה בכוחן לא רק להסביר את ההשתתפות הנמוכה בבחירות, אלא אף להעמיד בסימן שאלה את עצם קיומו של הכינוס, המשיך הועד המארגן בפעולתו, מבלי שיתעלם מן הנסיבות החדשות, כפי שנראה בברור מהחלטתו, כי הכינוס יחשב כבעל קוורום, אם יגיעו לפחות חמישית ממספר הצירים שנקבע (החלטה זו הביאה בחשבון, שחלק מן הצירים לא יוכל להגיע לכינוס)[52]. אך הועד המארגן נאלץ לשנות מדיניות זו של קיום הכינוס בכל הנסיבות, עקב התגברות מלחמת האזרחים מחד וההתקפה הגרמנית, שניתקה מרוסיה אזורים בעלי אוכלוסיה יהודית צפופה מאידך. שנוי זה בא לידי בטוי בהחלטתו של הועד המארגן מה־26 בפברואר לפיה ידחה הכינוס עד למועד שיוצרו תנאים מתאימים לזימונו[53]. התנאים המקוים לא נוצרו עוד ואירגון אוטונומי מרכזי של יהודי רוסיה נשאר בגדר משאלה בלבד, על אף הניסיון הנוסף

המכוננת בעוד סך־הכל המצביעים לכנוס היה 41,570. („דער טעלעגראף מס' 6, 1917; „דפים“). בבחירות לאסיפה המכוננת במינסק קבלו הרשימות היהודיות, חוץ מ„הבונד“, 76,472 קול בעוד שבבחירות לכינוס השתתפו רק 10,271 מצביעים. (צו די סאכאלען פון די וואלן אין דער גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג אין מינסקער גוב. בתוך ספרו של א. קירזשניץ — דער אידישער ארבעטער (כרעסטאָמאטיע). פערטער באַנד — די יאַרן 1917—1918. מאָסקווע, „שול און בוך“, 1928, עמ' 163—164; „דפים“).

(50) С. М. Дубнов, Книга жизни, т. 2, Рига 1935, стр. 248

(51) בתחילת ינואר 1918, נערכה בפטרוגרד אסיפה של הבולשביקים והסר״ים השמאליים היהודיים ובה הוחלט: „1. הכינוס מאחד את העילית של הבורגנות הגדולה והעירה ובו לא יישמע קולו של איש העמל והפרולטרי היהודי; 2. הכינוס היהודי הכל־רוסי צריך לשמש, לפי חשובי מארגניו, משען לקונטר־רבולוציונרים, שהקרקע נשמטת מתחת לרגליהם. האסיפה רואה כחובתה להשוף לפני ההמונים היהודיים את המתות האנטי־מהפכנית של כינוס זה.“ „רזסבית“ מס' 5, 1918. Среди евреев большевиков.

(52) „יבר. ניד.“ מס' 3—4, 1918. Всероссийский Еврейский Сезд.

(53) „יבר. ניד.“ מס' 5, 1918; „רזסבית“ מס' 8, 1918. К Всероссийскому Еврейскому Сезду. К созыву ВЕС

לכונן מוסדות אוטונומיים מרכזיים בדמות ברית הקהילות[54]), שחוסלה עם חיסולן של הקהילות וההשתלטות הקומוניסטית ברחוב היהודי.

הכינוס הכלל־יהודי אמנם לא התכנס בגלל נסיבות שהזמן גרמן אולם אין גם להתעלם מן המכשולים שנערמו בדרך הכנתו על ידי המפלגות השונות. אלמלא הויכוחים שנבעו לעתים מחישובים מפלגתיים צרים ולעתים מתוך הצמדות יתר לדוגמות פוליטיות, עשוי היה הכינוס להתקיים ולהניח יסודות למוסד מרכזי של האוטונומיה הלאומית היהודית ברוסיה, אם גם אין לשכוח, כי אף מוסד זה עתיד היה להכרת על ידי השלטון ושליחיו ברחוב היהודי. אך עם כל זאת אין להתעלם מן החשיבות שנודעה לעצם ההכנות לזימון הכינוס.

דומה, כי ניתן לומר, כי עיקר חשיבותן של הכנות אלה היא בכך, שעל אף חילוקי הדעות הרעיוניים בין הפלגים השונים, הסכימו כולם להשתתף בכינוס ואף הגיעו, תוך פשרות הדדיות, לסדר יום מוסכם. שיתוף זה בין המפלגות השונות נבע מן ההכרה, כי המסגרות שייקבעו על ידן, בשעת עיצוב דמותה של המדינה הרוסית החדשה, יקבעו את צורות הקיום הלאומי של יהדות רוסיה. ניתן אולי להסיק מכך, כי בעניינים שנראו כמכריעים לעצם קיומו של הקיבוץ היהודי ברוסיה כקיבוץ לאומי מסוגלות היו המפלגות להתלכד ולהופיע כגוף אחד כלפי הרשות.

---

54) פרשת ברית הקהילות וועידת נציגי הקהילות היהודיות ברוסיה, שנפתחה במוסקבה ב־30 ביוני 1918 בהשתתפותם של 149 צירים, שליחי יותר מ־40 קהילות — ראויה למחקר מיוחד. המשרד המרכזי של הקהילות היהודיות ברוסיה, שהוקם בועידה זו, הוסל בפקודת הקומיסאריון היהודי ובאישורו של הקומיסאר לעניני הלאומים י. סטאלין ביוני 1919.

יעקב בילו (בילופולסקי)

תנועת „דרור" ברוסיה ובפולין

(50 שנה להופעת הקובץ „עת לבנות")

א.

בתולדות הציונות הרוסית, ובמרוצת השנים גם בזו הפולנית, נכתבו דפים מעניינים ורבי חשיבות ע"י תנועת „דרור" וקבוצת „עת לבנות" שקדמה לה.

„דרור" לא היתה תנועה המונית, אולם בכל שלביו הצטיין זרם זה בציונות כמרכז מחשבתי תוסס ומתסיס, כמחנך ומדריך לחוגי אינטליגנציה יהודית צעירה ברוסיה, ובתקופה מאוחרת יותר, לנוער היהודי העממי — בפולין. לפי אופיה ותכונותיה היתה „דרור" מרדנית־מהפכנית.

תחילתה של „דרור" בקבוצת „עת לבנות", שנוסדה בקיוב, בירת אוקראינה, בשנת 1915.

אביה הרוחני של קבוצה זו היה זאב זליקין ז"ל סטודנט הפוליטכניון בקיוב, אשר הנוער שהתרכז סביבו קרא לו בשמו האינטימי „ווליה".

בזכרוני נחרתה דמותו: גבה קומה, כפוף במקצת, בעל זקן בלונדי־ערמוני ושערות ארוכות הנופלות על עורפו ומצחו ועיניו בהירות גדולות ועמוקות. חלוש מבחינה גופנית ואדיר־כוח מבחינה נפשית ואינטלקטואלית הפך זליקין למורה, חבר וידיד לחוגי הגימנזיסטים והסטודנטים הצעירים שבקיוב וסביבתה וחינך אותם להתמרדות נגד בעל־ביתיות, קרתנות וקאריריזם ריקני ומאידך לדביקות באידיאלים.

עוד בהיותו גימנזיסט הושפע זליקין מתורת ה„נארודובולצי" — תנועה שהולידה את מפלגת הס.ר. (סוציאליסטים רבולוציונרים) ברוסיה. באותם הימים היה מורו הרוחני הוגה הדעות הרוסי פיוטר לאברוב.

חייו האישיים, הליכותיו בעניני יום יום היו בהתאמה מלאה למשנתו. למרות כשרונותיו הבלתי־רגילים לא הספיק זליקין לסיים את חוק למודיו בטכניון (כפי שספרו לי נשארה בלתי־גמורה רק עבודת הגמר), כי כל זמנו היה מוקדש לחינוך והדרכת הנוער ומעט הזמן שנשאר לרשותו היה מתרוצץ לשעוריו הפרטיים, מהם התפרנס בדוחק.

דמותו האצילה מבחינה חיצונית ופנימית גם יחד וכוח השכנוע הרב כבשו אז — בימי המחתרת הציונית שברוסיה הצארית — את לבם של טובי הנוער היהודי בקיוב וסביבתה.

לכותב הטורים האלה זכורות יפה השעות שבילה בחברתו של זליקין בחדרו הקטן והאפל ברחוב מאלו־וסילקובסקיה בקיוב. בחדר אפל זה היה גנוז אור רב — שעות היה „ווליה" משוחח עם גימנזיסט בן 16—15 ומחנכו למרד ציוני וחברתי.

זליקין נפטר בי׳ בחשוון תר״פ (1919), בימים השחורים ליהודי קיוב ואוקראינה כולה, כשהפורעים של הגנרל דניקין השתוללו ברחובות ובבתי היהודים — והוא רק בן 29

עם זאב זליקין הניח את היסוד לקבוצת „עת לבנות״ ישעיהו פּיסַרבסקי (סַפריאל) יבדל לחיים ארוכים — החי אתנו בישראל. הוא היה לפי השכלתו הכללית כלכלן — גמר את בית הספר הגבוה לכלכלה ומשפט בקיוב, ובעל ידיעות מעמיקות בלימודי היהדות. אנו, נערים בני 16—15, הסתכלנו עליו כעל הזקן שבחבורה אף שהיה אז עוד איש צעיר מאד — כבן 24—23 שנים.

פיסרבסקי חזר לקיוב ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה מביקור בא״י וכתב ספר מענין על ההתישבות בא״י. היתה זאת עבודת הגמר שלו בבית הספר הגבוה, ופרופסורים רוסיים גמרו אז את ההלל על ספרו זה. נשמר עוד מכתבו של פרופ׳ יאסנופולסקי בו הוא משבח את הספר ומציע להוציאו על חשבון ביה״ס הגבוה לכלכלה ומשפט בקיוב.

קבוצת „עת לבנות״ החליטה שספר זה משמש בטוי לקבוצה ולדרכיה והוציאה אותו לאור. י. פיסרבסקי חתם על הספר בפסבדונים הרגיל שלו „אחד הבונים״. שם הספר היה: Колонизация Палестины и национальные задачи („ישובה של ארץ ישראל והתפקידים הלאומיים״). בין היתר הוקדש בו מקום מיוחד לדגניה ולקואופרציה במרחביה. והנה מה כותב המחבר: „התישבות קואופרטיבית (ביחס למרחביה) או קולקטיבית־קבוצתית (ביחס לדגניה) מטרתן ליצור אגוד יצרנים כפריים״. „נסיונות אלה שתהיה להם חשיבות מיוחדת בשביל האמנושות כולה — נעשים בפעם הראשונה בא״י״. (ההדגשה שלי י. ב.).

בישראל נמצאים עוד שנים מהראשונים לקבוצת „עת לבנות״: יוסף קופרמן ופייביש שרגא גורוחובסקי—גורן.

בשנת 1916 החליטה „עת לבנות״ לרכז נשק שיעמוד לרשותה למקרים שונים. את הכסף למטרה זו השיג י. פיסרבסקי והרוכש העיקרי והנשק, המפקח על מחבואי הנשק והחזקתו, היה יוסקה קופרמן.

יוסף (יוסקה) קופרמן (עכשיו פ״ת) — איש העמל משחר נעוריו, היה פועל מסגר. הוא היה מהקבוצה המצומצמת הראשונית של „עת לבנות״ שמוצאה מ„צעירי ציון״ בקיוב, איש מחתרת טיפוסי ואיש המעש והדיוק הנמרץ. נאמן לחבריו ולאידיאה. הוא היה שומר ראשו של זליקין במובן הטוב והיותר רחב של מושג זה.

בחור אחד, שהשתיך לארגון הצבאי של הס.ר., ושהתברר לאחר זמן שהוא פעל בעת ובעונה אחת כסוכן ה„אוכראנקה״ (הבולשת הפוליטית של המשטר הצאריסטי) — רצה להכשיל את יוסקה על ידי הצעת „שותפות פעולה מחתרתית מהפכנית״ אולם את יוסקה קשה היה ל„העלות בחכה״... אחרי מהפכת אוקטובר נתגלו תעודות על השתייכותו של הבחור הנ״ל ל„אוכראנקה״ והוא הוצא להורג.

ב.

מה היה המיוחד שבקבוצת „עת לבנות?״ תשובה על כך ניתנה בקובץ „עת לבנות״ — לזכרו הנאור של הרצל, שהופיע בשפה הרוסית בקיוב לקראת כ׳ בתמוז תרע״ד (1914).

הרעיון המרכזי בקובץ, שמצא ביטוי במוטו שבא בראש כל חוברות „עת לבנות" ועתוניה, היה: הציונות שקמה כזרם רעיוני צריכה להתפתח להסתדרות דמוקרטית רחבה בכדי לנצח כתנועה עממית. בקובץ הובלט הרצל כיוצר הקונגרס הציוני והמוסדות הציוניים, כיוצר הדפוסים הארגוניים של התנועה הציונית. הרצל כיוצר התנועה הציונית הפוליטית. הרצל כסמל ההקרבה האישית למען האידיאל. ועוד ה־Unpersönlich ה„אל־אישי" במשנתו ובדרכו של הרצל: „בכל השתדלנו ליצור משהו אל־אישי; אך זה לבדו נצחי הוא" (מדברי הרצל) ועוד: „וילך אשר ילך מאתנו — התנועה תמשיך את דרכה" (מדברי הרצל באחד הקונגרסים).

מאמר הערכה על הקובץ כתב דניאל פסמניק ב„ראזסביט", בטאון ציוני רוסיה, בו גמר עליו את ההלל וכתב בין היתר: „הקובץ ‚עת לבנות' עושה רושם של קרן אור אביבית" (ראזסביט 1914 20/6).

חשובה לא פחות מהקובץ היתה התורה שבעל פה — זו שבשיחותיו הממושכות של זליקין וגם של פיסרבסקי עם נערים ונערות בני 16—14. רוח ההתמרדות נגד המציאות הגלותית, נגד ה„יש" והקריאה לציונות לוחמת, נגד האוירה הבעל־ביתית קרתנית ששררה בקרב התנועה הציונית באותם הזמנים, נגד רוח הקאריריזם הריקני, ומאידך — דביקות ומסירות לאידיאל ובשביל ז. זליקין ביחוד היה האידיאל: ציונות פוליטית בעלת תוכן חברתי מסוים: „עלינו ליצור בא"י לא רק חברה חדשה אלא גם יותר טובה" (הרצל, „אַלט־נוילנד"), „ואהבת את ה' אלוהיך (האידיאל) בכל נפשך ובכל מאודך" היה זליקין חוזר בשיחותיו האישיות עם בני הנוער ובפגישות ההוגים שבמחתרת.

הפעולה העיונית בחוגים היתה אינטנסיבית מאד. ושני ציווים עיקריים היו לקבוצת „עת לבנות" ולתנועת „החוגים" שמסביבה:

א. אקטיביזם ציוני — התמסרות לפעולה יום־יומית מעשית; לא לבוז לעבודה הפעוטה והאפורה ביותר; הפעולה למען הקרן־הקימת והשקל; הפצת כרוזים בלתי־לגליים בין המוני היהודים וכדומה. בעד „עבירות" ממין זה היה צפוי מאסר וכמובן הוצאה מהגימנסיה, אוניברסיטה וכו'.

ב. טוהר בחיים הצבוריים — זכור מאמרו של ז. זליקין „אתיקה וצבוריות" שהופיע בעתון „עת לבנות" (רוסית), מס' 4, בחדשי המהפכה.

אביא כמה קטעים מהמאמר הנ"ל:

„במה נוגעת לנו — ישאל חבר תמים — התנהגותו של חבר בחייו הפרטיים? כן, חבר, לא היינו מתעניינים בה, אולם הרי לעבודתנו זה נוגע ונוגע"... והלאה „כל צעד שלי שמבחינה אידאית הוא נכון או מוטעה — צריך קודם כל להיות טהור מבחינה מוסרית. כל צעד שמבחינה מוסרית הוא פגום — צריך להיות מאוס עליך כדבר בלתי־אסתטי, שעליו אין אתה מהרהר אפילו, אלא פשוט נרתע ממנו"...

יש בטיגה הסיבירית חיה קטנטונת חולד־ההרים, שפרוותה צחורה כשלג. הציידים מספרים שלרוב אפשר לצוד אותה רק כשאתה רודף אחריה ומשיגה על־יד ביצות וכאשר לחולד־ההרים נשארת רק דרך הצלה אחת, שבה הוא צריך ללכלך את פרוותו הצחורה, הוא לא יקפוץ לביצה ויבכר את שיני הכלבים... והנה חזיון זה של שמירת הנקיון ללא כל חשבון וחשוב מעלה אני בזכרוני כשאני חושב על הערך הרב שיש לכל עסקן צבורי בשלמותו המוסרית"

„ואהבת את ה' אלוהיך בכל נפשך ובכל מאודך"... ואם אתה מתכונן לקרב (צבורי פוליטי) דע — שמנצח רק זה, שאהבתו עזה וכן גם שנאתו. בכל נפשך תאהב את אלוהיך ותשנא שנאה עזה הכל שפוגע בגדולתו וקדושתו. ומשום זה אין בשבילך שונא יותר גדול מאותה ביצת הקרתנות ובעל־ביתיות, שאדיה הרקובים עלולים להרעיל את נשמתך. ושנוא תשנא לא את הקרתנים. לא את הקרבנות של האדים המרעילים העולים מהביצה — אלא את הקרתנות הדלות ולא את הדל"... עד כאן וויליה זליקין.

זו היתה בקוים כלליים דמותה של קבוצת „עת לבנות" וחוגי הנוער שהתחנכו על ברכיה בתקופה „הראשונית". תוכנה הפוליטי והחברתי של התנועה התגבש בתקופה מאוחרת יותר.

פעולת ההסברה המחתרתית התנהלה אז ברוסית, כי בקיוב וסביבתה לא היתה שום אפשרות לפעול בין הגימנזיסטים והסטודנטים שלא ברוסית. אולם יש לציין שכבר באותן השנים התחילה קבוצת „עת לבנות" לקרב את הנוער לשפה ולתרבות העברית.

זכורני שאנו — ה„חוג" (кружок) בבויארקה (בויבעריק של שלום־עליכם) — עירה ומקום קייט ע"י קיוב, שהיינו קשורים ל„עת לבנות" והודרכנו בעיקר על ידי זליקין, יסדנו גן־ילדים עברי בשנת 1916. את הגן ניהלו שתי גננות שגמרו את הסמינריון לגננות עבריות בורשה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, וכן יסדנו שעורי־ערב לעברית ולספרות העברית (שחובה היתה לכל חברי החוג לבקרם) בהדרכת המורה ברוך פישקו ז"ל.

ג.

כך נמשכה הפעולה השיטתית של „עת לבנות" עד שפרצה ברוסיה מהפכת פברואר 1917.

באותם הימים הגדולים והסוערים פתחה „עת לבנות" פעולה קדחתנית, הופיעו גליונות של העתון „עת לבנות" Eth Libnoth בשפה הרוסית. (הגליון הראשון הופיע ב־8.5.1917 בסך הכל הופיע 4 גליונות).

חוגי „עת לבנות" יצאו מהמחתרת לפעולת הסברה נרחבת פומבית. ביחוד זכורות לי האספות הפומביות הגדולות של „עת לבנות" באחד האולמות הגדולים של אוניברסיטת קיוב. אורגנו גם אסיפות פומביות חופשיות לוויכוח בהשתתפות נציגי סיעות ציוניות אחרות וגם מפלגות לא־ציוניות. שפת ההופעות היתה לרוב רוסית ורק לעתים רחוקות קצת אידיש. במקומות אחרים באוקראינה, למשל בז'יטומיר או בברדיצ'ב השתמשו חברינו קצת יותר באידיש.

באותם החדשים נוצרה מסביב ל„עת לבנות" תנועת חוגים של צעירים בשם „על המשמר". לועד „על המשמר" בקיוב נבחרו בין היתר יהודה ברגינסקי (קב' גבעת השלשה), חומה חיות ז"ל וכותב טורים אלה.

בינתיים התחילה מלחמת הבחירות לועידה השביעית של ציוני רוסיה, שהתכנסה בסוף מאי בפטרוגראד. „עת לבנות" היתה קשורה לארגון הארצי של ציוני רוסיה, והשתתפה באופן פעיל במלחמת הבחירות לועידה.

בקיוב — אחד מהמרכזים היהודיים החשובים ביותר ברוסיה באותם הזמנים — נצחה „עת לבנות" נצחון מכריע בבחירות לועידה של כל ציוני רוסיה וקבלה

את כל המנדטים של ציוני קיוב, רק מנדט אחד השאירה „עת לבנות" לח' יוסף שלמן ז"ל מ„צעירי ציון", שבתקופה מאוחרת יותר היה חבר „התאחדות" בורשה, ונרצח יחד עם משפחתו בעת השואה.

בועידת פטרוגרד הופיעה „עת לבנות" כסיעה בשם Организационное Обновление („התחדשות ארגונית"). לסיעה הצטרפו צירים ממקומות אחרים ברוסיה. ביניהם אחי המנוח אברהם בילופולסקי ז"ל, שקיבל את המנדט שלו בברדיצ'ב והח' ישראל פרידין ז"ל מעיר מירגורוד, שהצטרף בועידה לסיעת „עת לבנות" ומאז התקשר אליה בלב ונפש ולה מסר במרוצת הזמן את כל אונו והונו; הוא קפח את חייו בתאונת דרכים בברית המועצות*.

צירי „עת לבנות" השתתפו באופן פעיל בועידה. בשם הקבוצה הופיעו בויכוח המרכזי ז. זליקין וי. פיסרבסקי אולם כשנתקבלה ברוב קולות החלטה על האופי הדתי של הקהילה היהודית שתאורגן ברחבי רוסיה בעקבות המהפכה, וכתוספת להחלטה — סעיף המחייב את כל הסיעות במסגרת הארגון הארצי של ציוני רוסיה להלחם בעד הקמת קהילות בעלות אופי דתי — התנגדה לזה סיעת „עת לבנות" בתוקף — היא דרשה קהילה חילונית ויחד עם צירים אחרים עזבה את אולם הישיבות. בין המתנגדים להחלטה זו היה גם יצחק גרינבוים, שגם הוא עזב תוך מחאה את אולם הישיבות, ובחזרו לישיבות הועידה מסר במליאה הכרזה בשמו ובשם כ־40 צירים. אולם אחרי כל המחאות חזרו היוצאים לועידה וקבלו עליהם את הדין.

לא כן סיעת „עת לבנות", אחרי שובם של ציריה לקיוב הכריזה „עת לבנות" על עזיבת הארגון הארצי של ציוני רוסיה והקמת פדרציה של אגודות ציוניות־דימוקרטיות „דרור". הנימוקים להחלטה זו הופיעו בעתון „עת לבנות".

מיד הוקם „המרכז המכונן" של „דרור" וב־ו' בכסלו 1917 הופיע בקיוב הגליון הראשון של העתון „דרור" בעברית, בעריכת י. פיסרבסקי, ד. ליבשיץ וד"ר משה לדר קציץ אוסטרי שבוי. עוד לפני הופעת הגליון הראשון של העתון „דרור" הופיעה בעתון „עת לבנות" מס' 3, מיום 4 באוגוסט 1917, „הפרוגרמה שלנו" — הפרוגרמה של פדרציה „דרור" בשפה הרוסית. שם קוראים אנו בין היתר: „עם עצמאי בעל בארצו יוכל להיות רק עם עובד שהקרקע בבעלותו והוא מעבדה". ושוב במקום אחר: „כערובה לזכויותינו בא"י והתבססותנו בה — יצירת עם עובד עברי שצריך להוות רוב בה, המתישב על הקרקע ויוצר תרבות עברית עצמאית". ועוד: „עבודה עברית על קרקע מולאמת — שיטת התישבות זו — רק באמצעות הון לאומי שירוכז במוסדות התנועה — התנועה הלאומית". ושוב בפרק „שיטת העבודה האי"ת": „בשיטת המדיניות ההתישבותית הנ"ל עלולה יוזמה קאפיטליסטית פרטית לשמש מכשול בדרך ההתישבות הלאומית ולכן השפעת המוסדות הציוניים על היוזמה הפרטית צריכה להתבטא בהכוונת פעולתה והרחקת אותם האלמנטים שלה העלולים לגרום נזק מנקודת השקפתה של מדיניות הלאומית שלנו בארץ".

אופיה של ההסתדרות הציונית העולמית הוגדר ב„פרוגרמה שלנו" כדלקמן: „מטרותיה הפוליטיות של הציונות יכולות להתגשם בחיים רק על ידי התאמצות כוחות האומה כולה, ולא בכוחותיהם ואמצעיהם של אנשים פרטיים, של קבוצה או מעמד זה או אחר.

---

* ראה עליו במאמרו של הר' י. ז. דיסקין בחוברת זו, עמ' 167.

בתהליך הגשמת המטרות אשר לפניה מאחדת התנועה הציונית את כל הקבוצים והמעמדות אשר בעם ומכרת את השאלות הלאומיות על פני הפרובלימות הציבוריות־פנימיות של הפרוגרס החברתי. על כן צריכה כל שיטת פעולתה של התנועה הציונית העולמית להיות בנויה לא על יסוד מלחמת מעמדות ולא על תוצאות של עבודה מפלגתית ספרטית, כי אם על יסוד הפעולה של הסתדרות כל־עממית המאחדת בתוכה כל היסודות החברתיים וזרמי המחשבה של התנועה".

„דרור" דגלה ב„עבודה עברית העומדת ברשות עצמה על ארץ לאומית". הכוונה היתה לקרקע מולאמת בא"י ומעובדת ע"י קואופרטיבים או קולקטיבים קבוציים. בעקבות היסוד הפרוגרמתי הנזכר לעיל: „עבודה עברית על קרקע מולאמת, שיטת התישבות — רק באמצעות הון לאומי שירוכז במוסדות התנועה הלאומית" — שהווה בעצם הצעה על הקמת „קרן־היסוד", שנתקבלה ע"י התנועה הציונית העולמית ב־1920 בועידת לונדון.

באחת מישיבות „המרכז המכונן" העלה ז. זליקין תוכנית של קרן כוללת — „קרן תחיה" ש־70% ממנה יוקדשו לקרן קימת, 20% לקרן הקואופרטיבית שתפקידה יהיה לעודד התישבות קואופרטיבית־קבוצתית בארץ ו־10% הנותרים לקרן לפעולות תרבות בארץ. התכנית נתקבלה. אנשי „דרור" יצאו לבתי היהודים בקיוב, כדי להתרים ל„קרן התחיה", הכוונה היתה לא להסתפק בתרומות המעטות שניתנו לקרן הקימת כי אם להחדיר בלבות היהודים את הרעיון בדבר מס קבוע לטובת בנין הארץ. לעבודת התרמה והגביה גוייסו כל חברי „דרור" ואליהם הצטרפו גם חברי חוגים עיוניים שהתרכזו מסביב ל„דרור", כמובן הכל בהתנדבות. המתרימים והגובים היו מתאספים אחת לחודש לשם מסירת דו"חות. מהמתרים נדרש לא להסתפק בקבלת תרומה אלא להקדיש זמן ומרץ לפעולת הסברה, וכך הפכה הפעולה למען „קרן התחיה" למפעל חנוכי ציוני חשוב בקיוב ובמקומות אחרים בהם פעלו סניפי „דרור".

„דרור" ראתה את השפה העברית כשפה לאומית לא רק בעתיד בא"י אלא גם כשפת החנוך בגולה וכשפת החיים החברתיים בגולה.

בשנים נבדלה בשטח זה „דרור" מיתר זרמי הציונות ברוסיה: מחד גיסא היא לא דגלה ב„עברית או רוסית" כחלק מסוים של ציוני רוסיה — והא ראיה: כבר בהתחלת פעולתה בקיוב היא הוציאה חוברות באידיש כגון: „נאציאָנאַל פּאַנד" על הקרן הקימת וכן „אונדזער נאַציאָנאַלע זעלבסטפערוואַלטונג, אירע פּאַרמען און כאַראַקטער", על הקהילה היהודית. אולם מאידך — יחס מהפכני להחדרת השפה העברית בחיי העם — לחנוך ולחיים הצבוריים. לקראת הבחירות לקהילה העברית בקיוב הופיעו מטעם „דרור" בפעם הראשונה בתולדות יהדות רוסיה מודעות וכרוזים על טהרת השפה העברית.

י. פיסרבסקי, שנבחר למועצת הקהילה מטעם רשימת „דרור", הופיע שם רק בעברית, למרות מחאות חריפות מצדדים שונים, וביחוד מצד „בונד". בתקופה מאוחרת יותר, על אדמת פולין, הוגשם ע"י „דרור" היסוד של עברית בחיים הצבוריים במלואו לאורך כל החזית.

„המרכז המכונן" התחיל בפעולה מסועפת. בכל רחבי רוסיה וביחוד אוקראינה נוצרו קשרים עם קבוצות ויחידים לשם הרחבת מסגרתה הארגונית של „דרור".

סוערת היתה אותה תקופה ברוסיה: המהפכה בכל תוקפה. חלקים גדולים

מהאינטליגנציה היהודית, ביחוד בין הנוער, גימנזיסטים וסטודנטים, הלכו למפלגות הסוציאליסטיות הרוסיות, עולם גדול בעל סיכויים רבים קסם להם. ואנו, אנשי „דרור", הלכנו נגד הזרם וריכזנו את הנוער היהודי לקראת ציונות אקטיבית לוחמת בעלת אופי חברתי המחדש את דמות העם. המאבק היה קשה אולם ההישגים היו לא מעטים. וכדי להבין את האופי והטמפרמנט הצבורי של „דרור" אעלה שתי אפיזודות מאותה תקופה סוערת.

ד.

תוך התפוררות החזית הצבאית — הרי מלחמת העולם נמשכה עדיין — הגיעו לקיוב ולערים אחרות חיילים רבים לחופשה, מרי נפש אחרי שנים שבילו בחפירות, וגם נשק בידם. הריאקציה הרוסית, שהסתתרה בימים הראשונים למהפכה, התחילה להופיע שוב פה ושם וניסתה לרכוב על „הסוס היהודי" בהסיתה את החיילים נגד היהודים ש„נשארו בעורף ועשו עסקים", ולקראת חג הפסח הסיתו אלמנטים שחורים בנוסח עלילת דם. זוכרני איך התארגנה במהירות בדירת המרכז של „דרור" במאלי־וסילקובסקיה „הגנה עצמית".

נחרת בזכרוני החדר הצדדי במרכז שם מויין הנשק — אקדוחים רבים וגם כלי־נשק אחרים על השולחנות. כמדריכים בפעולת „ההגנה העצמית" של „דרור" באותם הימים שימשו חברינו מותיקי החזית וגם אלה שהוכנסו לבתי ספר לקצינים בתור סטודנטים עם פרוץ המהפכה.

מזויינים יצאו חברינו לשמירה ברחובות המאוכלסים יהודים. המפקדה נמצאה במרכז „דרור" ובחלקה בדירת משפחת העשירים שבקיוב איסמן, שגם בימי המחתרת שמשה מקום לפעולות של „עת לבנות".

פעולות „ההגנה" אורגנו ע"י „דרור" באותה תקופה גם במקומות אחרים ביחוד בז'יטומיר.

ועוד אפיזודה רבת חשיבות. כשנתקבלה הידיעה ברוסיה על הכרזת בלפור קראו ציוני קיוב להפגנת יהודים המונית שצעדה אל הקונסוליה הבריטית בקיוב כדי להביע בשם המוני היהודים רגשי תודה לממשלה הבריטית.

„דרור" שהעריכה את חשיבותה של הצהרת בלפור לא פחות מיתר הסיעות הציוניות, חששה בכל זאת שהיהדות תשליך את כל יהבה על עזרת כוחות זרים והחליטה שמבחינה חינוכית כלפי העם נחוץ להפגין את האמונה בכוחות עצמנו בראש וראשונה — בבחינת „אל תבטחו בנדיבים".

„דרור" ארגנה הפגנה משלה. והנה בתוך ההפגנה הגדולה שמנתה רבבות יהודים הופיעה קבוצה של כ־200 איש אנשי „דרור" תחת סיסמה הלקוחה מ„האינטרנציונל" Не Бог, не царь и не герой ובנוסח עברי מקורי הסיסמה: „לא במלך, לא בגבור, אף לא ביד אל — בידך בידך הגאולה — ישראל".

לא הייתי נוכח בשעת הסיום הדרמטי של הפגנת „דרור" זו, משום שנשלחתי ע"י ההנהגה לאספת גימנזיסטים היהודיים שהתקיימה לקראת ההפגנה הכללית ע"י התיאטרון ע"ש סולובצוב בכדי למשוך לפחות חלק מהגימנזיסטים לשורות מפגיני „דרור", והנה כשעלה בידי למשוך קבוצת גימנזיסטים ומהרנו ללכת על מנת להצטרף לשורות „דרור" — נזדמנו לקראתנו חברים שהשתתפו בהפגנה וסיפרו שעל מפגיני „דרור" התנפלו חיילים רוסיים מוסתים וניסו לקרוע את דגלי „דרור"



זאב זליקין



י. ספריאל־פיטרבסקי



יוסף קופרמן



מודעה של רשימת „דרור" לבחירות לועד הקהילה בקיוב, 1917

וסיסמאותיה. כתוצאה מהתנגשות זו התפזרה הפגנתנו, אולם חברי „דרור", ובראשם זליקין ופיסרבסקי, הגנו על הדגלים והצילו אותם מידי הפורעים.

כפי שנחרת בזכרוני נאם אחרי כן י. פיסרבסקי מעל מרפסת של מרכז „דרור" במאלי־וסילקובסקיה לפני קהל חברים.

ה.

והנה פרצה מהפכת אוקטובר ובעקבותיה באו כל ההתהפוכות. בתקופת ההטמן והאוקופציה הגרמנית באוקראינה בשנת 1918 התפתחה וגדלה „דרור" ונוספו סניפים לא מעטים, אולם גם אז לא היתה זו תנועה המונית, אלא ארגון בעל תוכן מגובש ובשורותיו כמעט רק נוער לומד וגם מעט עמלים בעלי רמה רוחנית גבוהה.

בועידת „דרור" הראשונה בקיוב בפודול (פרבר שהיה מאוכלס המוני יהודים), שהתכנסה בקיץ 1918, השתתפו נציגי סניפים במספר רב וגם יחידים שבאו מרחבי אוקראינה. התבלטו בועידה זו מלבד אנשי קיוב גם אנשי ז'יטומיר, שהביאו ל„דרור" יחד עם אנשי ברדיצ'ב נימה עממית יותר כששפת אידיש שגורה בפיהם.

מאותה ועידה נחרתו בזכרוני מאנשי קיוב מלבד זליקין ופיסרבסקי גם ליבשיץ, וביחוד החלק האחרון מהרצאתו של ד. ליבשיץ שהיה מוקדש לעתידו ודרכו של בית־הספר העברי בגולה ותיאור תפקידו של המורה העברי כמעצב דמות האומה.

מאנשי ז'יטומיר נחרתה בזכרוני דמותו של פייביש בנדרסקי—בנדורי, שכבר באותם הימים היה נואם מחונן, מעמיק, בעל טמפרמנט רב מעוף פוליטי. סניף ז'יטומיר היה החשוב ביותר אחרי הסניף הקיובי — תוסס ופעיל מאד ושמש כרזרבואר לאנשים בעלי־משקל בתנועה (אגב גם ז. זליקין היה יליד ז'יטומיר אולם כל שנות חייו הפוליטיים־צבוריים עברו בקיוב). כפי שהזכרתי כבר לעיל אורגנה ע"י חברינו בז'יטומיר „הגנה עצמית" חזקה מאד. אפיזודה מעניינת מחיי הסניף הז'יטומיראי — בימי המחתרת בתנאי המשטר הסוביטי ארגנו חברינו שם קבוצה לאפית־לחם כדי לצבור כסף לפעולות המפלגה. לקבוצת גימנזיסטים וסטודנטים זו לא היה, כמובן, שום מושג במקצוע זה, אולם הם התגברו על כל הקשיים ועשו את המלאכה.

הועידה הראשונה של „דרור" נמשכה כמה ימים. זכורני שבהפסקות בין ישיבה לישיבה יצאו צירי הועידה לשוט בסירות על פני הנהר דניפר ושרו שירים עבריים בשוטם על פני קיוב — „אם ערי רוסיה".

ולסיכומה של תקופה זו של התהוותה וראשית דרכה של „דרור" ברוסיה: מימי המחתרת הצארית של קבוצת „עת לבנות" על כל ה„חוגים" שהיו קשורים בה בכל חודשי הסער והדחף של המהפכה ועד ש„דרור" ירדה שוב למחתרת בתנאי המשטר הסוביטי וגם לאחר מכן — בתקופת פולין — היתה מרחפת לנגד עינינו במרכז בקיוב ובכל רחבי אוקראינה אליהם הגיעה בשורת „דרור" ושליחיה — הדמות האגדתית של „ווליה" זליקין — המורה והידיד.

הוא לא היה מנהיג פוליטי לפי מושגי זמננו, הוא היה החבר הנערץ והאהוב — הראשון בין שווים, הסמל החי של התנועה, שמשנתו ודרכי חייו האישיים אחד הם.

ועידת קיוב 1918 היתה שירת הברבור של „דרור" ברוסיה.
לא ארכו הימים ובאו ימי פטליורה ואחרי כן דניקין — ימים שחורים ליהדות אוקראינה — פרעות, שחיטות...
ולבסוף השתלט הצבא האדום על כל שטח אוקראינה. התחילה תקופת המשטר הסוביטי. „דרור" ירדה שוב למחתרת.

„דרור" בפולין

בשנות 22—1921 עבר הגרעין המרכזי של „דרור" לפולין. חלק מהגרעין נועד לעליה לא"י. היתה לכתחילה מחשבה לעבור לגרמניה הדמוקרטית דאז אולם הכריעה ההכרה שפולין היא מרכז היהדות בגולה, אחרי שיהדות רוסיה נותקה, ושם יש לפעול למען הציונות והקנית השקפת העולם של „דרור" לנוער היהודי.

המרכז היה בורשה ומרכז משנה ברובנה — העיר החשובה ביותר בוהלין, כי עיקר פעולתה של „דרור" בפולין היתה מלבד ורשה במחוזות הספר המזרחיים שסופחו לפולין מרוסיה, ובעיקר ווהלין, שיהדותה היתה חלק אורגני של יהדות רוסיה והושפעה בזמנו מקיוב.

במרוצת הזמן הרחיבה „דרור" את פעולתה ורכזה עוד קבוצה מרכזית בעיר קובל שבחלק המערבי של ווהלין ואחרי כן בעיר וילנה וגלילה.

בשנת 1922 התכנסה בורשה הועידה הרביעית של „דרור". הועידה נמשכה תשעה ימים ונוסחה בה פרוגרמה; יותר נכון, נקבעו היסודות לאור ההתפתחות החדשה בעם היהודי ובא"י.

נתקבל היסוד הציוני־סוציאליסטי תוך נתוח כל גורמי ההתפתחות החדשה אחרי מלחמת העולם הראשונה, מהפכת אוקטובר, המציאות החדשה שנוצרה בעם היהודי, בציונות, בא"י ובתנועת הפועלים האי"ת.

בעצם נתקבל היסוד הציוני־סוציאליסטי בועידה השניה של „דרור", שנת־קיימה בקיוב ב־1920 בתנאי המחתרת. כבר אז היו בידי חברי „דרור" קצת ידיעות על המתרחש מעבר לגבולות, הגיעו ידיעות על ההתפתחות בארץ־ישראל, הגיעו ידיעות על ח. ארלוזורוב והקונצפציה שלו — הסוציאליזם העממי, אלא שהיו אלו ידיעות קלושות מפאת הניתוק המוחלט של ברית המועצות מהעולם החיצוני ובתנאי מלחמת האזרחים שעדיין נמשכה. כל זה הפריע לביסוס מקיף של השקפה זו. עכשיו על אדמת פולין נעשה הכל ברור יותר, השקפתה הציונית־סוציאליסטית של „דרור" גובשה במלואה.

יש לציין שהשקפתה של „דרור" כמפלגה ציונית־סוציאליסטית צמחה משרשי המציאות היהודית תוך פרספקטיבה של בנין הארץ ובה חברה סוציאליסטית. הגרעין להשקפה זו בא לה ל„דרור" על אדמת פולין בירושה מ„עת לבנות" ו„דרור" שבאוקראינה. חלום זליקין על „חברה לא רק חדשה בא"י אלא גם יותר טובה", שקבל אחרי כן בטויו ב„פרוגרמה שלנו" עם הקמת הפדרציה „דרור" בקיוב, כשמדובר בה על „עם עובד בא"י היושב על קרקע מולאמת" וציוני דרך לתנועה קואופרטיבית וקבוצית. וגם ההנחה ב„פרוגרמה שלנו" על יצירת הון

לאומי שישמש תריס נגד „יוזמה קאפיטאליסטית" פרטית שעלולה להזיק להתפתחותה הבריאה של א"י — כל זה שמש יסוד מסד לאידיאולוגיה המגובשת של „דרור" בתקופת פולין.

היתה זו שלמות ללא סתירות ללא גיזרה לפי מידות זרות ללא נגוד למציאות היהודית דאז. בתפיסתה הסוציאליסטית שללה „דרור" את היסוד של המטריאליזם ההיסטורי וגורם הסטיכיה כפי שזה בא לבטוי בהשקפה הבורוכוביסטית והבליטה לעומת זה את המניע המהפכני של הרצון הסוביקטיבי של האדם במסגרת ההתפתחות האוביקטיבית של ההיסטוריה.

באחד מירחוני „דרור" שהופיעו בשנות 25—1922 בורשה נתנה הנוסחא: „סוביקטיביזם מהפכני על יסוד אוביקטיביזם היסטורי". מקומו של רצון האדם בהתפתחותה ההיסטורית של האנושות בכלל וביחוד בבנין הארץ והקמת חברה סוציאליסטית בה, תוך מאמץ חלוצי ונגד כוחות הסטיכיה שפעלו אז כגורם אנטי ציוני, אנטי ארצישראלי — כל זה הובלט בכל פעולתה ההסברתית החנוכית של „דרור" בפולין.



חברי הפדרציה „דרור" מרוסיה בורשה ב־1922

(מימין לשמאל) למטה יושבים: יוסף בנקובר; י. (יוז'ק) פצ'ני.
יושבים — שורה שניה: איטה אפלבוים—בנדרסקי (בנדורי); חיד ליבשיץ; צביה גריצובסקי—שרתוק; יוסף ברנזון (בן־דוב); אברהם בן אפרים בילופולסקי.
עומדים: יעקב בן אפרים בילופולסקי (בילו); רבקה ברייזמן; מאניה ברגשטיין (ברגינסקי); עדה רוזנצוייג—פרובר; אהרן ברדיצ'בסקי; פרלה שפרייזר—זק; שושנה גלר—בן־ארי; פייגה ליבשיץ; פייביש בנדרסקי (בנדורי); יהודה מינקובסקי; שרה גרפמן—ליבשיץ; דוד קריייזמן.

אם כי השקפת עולם זו לא עמדה בשום סתירה לדיפרנציאציה המעמדית ולמלחמת המעמדות, הרי הסוביקטיביזם המהפכני, רצונו של האדם, הפך ליסוד מסד בהשקפתה של „דרור".

והיה זה לכן כה אופיני בשביל „דרור" ששירו של ש. טשרניחובסקי „שחקי

שחקי" עם הפסוקים „אאמינה גם באדם"... ו„דרור לנפש פת לדל"... הפך ממש להימנון בכל כינוסיה.

בירחוני „דרור", שהופיעו מדי פעם בשנות 5—1922 בורשה, ניתן ביסוס רעיוני לדרכה של „דרור" ולכל השאלות הפוליטיות שעמדו על סדר יומה של היהדות, הציונות, והתנועה הסוציאליסטית העולמית.

שם המפלגה הוחלף: במקום „פדרציה של אגודות ציוניות דמוקרטיות „דרור" היה מעתה השם: „פדרציה ציונית־סוציאליסטית „דרור".

בשאלת השפות נשאר היסוד כפי שהיה מקודם: השפה העברית כיחידה להוראה בבתי הספר בגולה וגם כיחידה בחיים הצבוריים בגולה. בשאלה זו איפוא לא בא שום שנוי ואפילו לא בנוסח, אולם הפעם הוגשם יסוד זה במלואו על אדמת פולין. לא היה עוד זרם ציוני בגולה שיהיה כה עקבי ביחס לשפה העברית כ„דרור", אם כי לא היה שום יחס שלילי או זלזול לגבי אידיש וספרותה.

הזכרתי כבר לעיל שבורשה הוציאה „דרור" עתון באידיש „פרייהייט" (הופיעו 4 גליונות) ושוב הובלטה בזה מהפכניותה של „דרור", הליכתה נגד הזרם, נגד הסטיכיה. כל אופיה, כל מהותה היה בנגוד לאופורטוניזם.

כל הופעות נציגיה במוסדות הציוניים והצבוריים היהודיים הכלליים בפולין היו על טהרת השפה העברית למרות שנתקבלו לעתים קרובות בהתנגדות חריפה. לכותב טורים אלה זכורות הופעותיו על טהרת השפה העברית כנציג „דרור" בועד „קרן היסוד" ובמוסדות אחרים בעיר רובנה שבווהלין בשנות 24—1921 למרות הפרעות ומחאות מצדדים שונים. וכך נהגו גם כל יתר חברינו במקומות שונים. ובחייה המפלגתיים של „דרור" — לא כל שכן. וגם במגעיהם האישיים בינם לבין עצמם היו חברי „דרור" בפולין משתמשים כמעט אך ורק בשפה העברית.

בין החברים הפעילים באותה התקופה שהשתיכו לגרעין המרכזי שעבר מרוסיה היו: זלמן (זליה) לוקשין ז"ל (חתם זלקינד), אינטלקטואלי רב צדדי ברוך כשרונות, ששלט מלבד עברית בכמה שפות אירופאיות, בעל ביטוי חזק בעל פה ובכתב. „ושירתו באמצע נפסקה" — בגיל צעיר מאד ובתנאים טרגיים ואכזריים גמר את חייו בעת מילוי שליחותו מטעם התנועה.

הוא הספיק עוד להופיע כנציג „דרור" יחד עם ד. ליבשיץ בקונגרס ה־12 בקרלסבד, וכציר בקונגרס ה־13 מטעם „דרור". הוא היה סטודנט באוניברסיטת קיוב, יליד רוסיה המרכזית (מן המעטים בדרור, הרוב המוחלט היו ילידי אוקראינה) *.

---

* מבין החברים האחרים אזכיר את פייביש בנדרסקי (בנדורי), שהזכרתיו לעיל, שמילא במרוצת השנים תפקיד מרכזי בתנועה הקבוצית ותנועת הפועלים בארץ בכללה, ותבדל לחיים ארוכים אשתו, איטה, אחי המנוח אברהם (ווציה) בילופולסקי ז"ל, שהיה כעבור שנים אחד מהאנשים המרכזיים והבולטים ביותר של פועלי ציון (ימין) בפולין ולאחר מכן מילא תפקידים אחראיים בתנועת הפועלים בא"י, יהודה (יוליק) ברגינסקי (קב' גבעת השלשה), אסתר ביאליק (ת"א), מניה ברגינסקי (קב' יגור), יוסף בנקובר ואשתו פוליה בנקובר־זיליסט (קב' רמת הכובש), אהרן (אוציה) ברדיצ'בסקי (קב' יגור), יוסף (יוסקה) ברנזון ז"ל (קב' יגור), בתיה בנדרסקי־בנדורי ז"ל (קב' גבעת השלשה), שושנה גלר (קב' עין חרוד אחוד), יחיאל דובדבני (קב' עינת), שלום זק ואשתו פרלה (קב' גבעת השלשה), חומה חיות ז"ל (קב' יגור), יוסף טרופין (ת"א), דוד ליבשיץ (ת"א) — היה עורך היחזון „דרור" בורשה ואחד ממנסחי היסודות האידיאולוגיים בתקופת פולין, אשתו שרה גרפמן־ליבשיץ, משה מז'יבובסקי (קב' גב' השלשה), ברוך מינקובסקי־מניב (באר שבע), יוסף

במשך שנים חינכה „דרור" את מיטב הנוער בפולין, ביחוד בווהלין, פולסיה וגליל וילנה לציונות בלתי־פשרנית לוחמת, לאידיאלים של תנועת הפועלים הציונית, ל„החלוץ", למסירות רבה בפעולת הקרנות הציוניות, הפצת המניות של בנק הפועלים, קפא"י, הפצת שקלים ואחרון אחרון — קנאות ביחס לשפה העברית כשפת הוראה בבתי הספר ושפת הדבור, הן בחיים הצבוריים והן בחיי יום יום בגולה.

הרבה מהנוער היהודי יוצאי ווהלין, פולסיה וגליל וילנה שהלכו לקיבוצים ולבנין הארץ בכלל זוכרים עדיין את חברי „דרור" — האינטליגנציה הצעירה יוצאי רוסיה — שהופיעו פתאום בשורותיהם בהתחלת שנות העשרים והיו להם מדריכים, חברים וידידים בדרך הגשמתם.

„דרור" תרמה בכל שלביה ברוסיה ובפולין תרומה נכרת לפתוח המחשבה הציונית והציונות־סוציאליסטית, ובקונגרסים הציוניים וכנוסים כלליים ובפורומים של תנועת העבודה הציונית השמיעה את דברה.

והנה הגיעה שנת 1926, שנת האיחוד של פועלי ציון (ימין) עם צ. ס. צעירי ציון בפולין, וחברי „דרור" החליטו כמעט כולם להצטרף לאיחוד זה. כותב הטורים האלה לא יכל היה להשלים עם הצטרפות „דרור" למחנה התומכים והבונים את בית־הספר האידישאי הלוחם, האנטי־ציוני במגמתו החנוכית — צ.י.ש.א. של„בונד" היתה בו השפעה מכרעת, וזאת הלא היתה אחת התוצאות של האיחוד הנ"ל. ומתוך התנגדות לצעד שעמד בנגוד גמור לתפיסתה המקורית של „דרור" בשאלת השפה — לא הצטרף לאחוד זה ולאחר זמן של בדידות פוליטית הצטרף למפלגת העבודה הציונית „התאחדות" בפולין.

קדמו להצטרפותי ל„התאחדות" שיחות ממושכות עם יוסף שפרינצק ז"ל, שביקר אז בורשה. השיחות התקיימו במלון „בריהל" ע"י הגן הסכסי ודובר על דרכי „הפועל הצעיר" ו„התאחדות". זכורני שי. שפרינצק „הרגיע" אותי שבתנועת „הפועל הצעיר־התאחדות" יש „עוד סוציאליסט" — חיים ארלוזורוב ז"ל.

רוב חברי „דרור", גם אלה שהצטרפו לאחוד הנ"ל, הלכו בעיקר לפעולה ב„החלוץ" בפולין ובמשך זמן קצר עלו ארצה וביניהם התבלטה הדמות האצילה — חומה חיות־טבנקין ז"ל, שהתמסרה בפולין ביחוד לפעולה ב„החלוץ־הצעיר". גם היא עברה את כל הדרך של „דרור" מימי התקופה האגדתית של „עת לבנות" ו„דרור" בקיוב ותקופת „דרור" בפולין ועד לקבוץ יגור.

אין זאת סקירה היסטורית מלאה על דרכה של „דרור". אין זה אלא צרור זכרונות וציוני־דרך על זרם אחד בציונות מהתקופה הרומאנטית וההירואית שבגלות רוסיה ופולין, שקדמה להקמת מדינת ישראל ושהעמידה את תנועת הפועלים העברית לכוח מרכזי בתנועה הציונית ובתולדות העם היהודי.

(יוזיק) פצ'ני ז"ל (קב' גב' השלשה), אליעזר (לוליה) פולושקו (קב' יגור), שושנה קוגל־חק (חב' עין הרוד, המאוחד), דוד קרייזמן (ת"א), יוסף (יוסקה) קופרמן ורעיתו ברכה ז"ל (פתח־תקוה), צביה שרטוק ז"ל (קב' יגור) ועוד חברים אחרים טובים ומסורים. זכרונות השובים על תנועת „דרור" ברוסיה באו ב„ספר יגור" (ת"א 1965).

אליהו פלדמן

מעמדם המשפטי של יהודי בסרביה במחצית הראשונה של המאה הי"ט*

א

בתוקף חוזה בוקארסט משנת 1812 סופחה בסרביה לרוסיה ובתחילת 1813 הוקמה בה ע"י המפקד הרוסי העליון האדמירל צ'יצ'אגוב אדמיניסטראציה אזרחית רוסית על יסוד תקנות שעובדו ע"י המדינאי היוני־רוסי הרוזן קאפודיסטריה ושאושרו ע"י אלכסנדר הראשון. תקנות אלו קבעו לפרובינציה החדשה אירגון אדמיניסטראטיבי ושיפוטי מיוחד, העומד מחוץ למסגרת האדמיניסטראטיבית והשיפוטית של הקיסרות. הענקה לה מידה רחבה של אוטונומיה ושלטון עצמי והשארו בתקפם החוקים והמנהגים המקומיים. כן אושרו זכויותיהם המסורתיות של המעמדות השונים. גם המבנה האדמיניסטראטיבי נשאר כמעט ללא שינוי. הוקמה ממשלה זמנית, בעלת סמכות לנהל את כל ענייני החבל, בראשות המושל הרוסי, לפי המתכונת של ה„דיבאן" המולדאבי, מורכבת מפקידים רוסיים ומאצילים מקומיים, שהיוו בה רוב. השפות הרשמיות היו רוסית ורומנית. בראש האדמיניסטראציה במחוזות הוסיפו לעמוד מושלים מולדאביים אשר ריכזו בידיהם את מלוא הסמכויות האדמיניסטראטיביות והשיפוטיות שהיו להם תחת השלטון הקודם. האדמיניסטראציה הכספית נשארה אף היא ללא שינוי. בשלוש השנים הראשונות אחרי הסיפוח שוחררו תושבי בסרביה מתשלום מס הגולגולת לאוצר המדינה, ולאחר מכן הוטלו עליהם אותן ההתחייבויות שהיו מוטלות עליהם קודם לכן. כל תושבי בסרביה שוחררו מחובת השרות הצבאי.

למרות התנגדותם של פקידים מסויימים אשר דרשו להשוות את בסרביה לפלכים האחרים ברוסיה, אושרו מעמדה המיוחד ומשטרה האוטונומי ב„תקנון לאירגון גליל בסרביה" (Устав образования Бессарабской области) אשר הופעל ב־1818 ואשר קבע את צורת הנהלתו האדמיניסטראטיבית והשיפוטית של החבל למשך 10 השנים הבאות (עד 1828). תקנון זה, שבאורח רשמי עובד ע"י ועדה מבין אצילי המקום ופקידים רוסיים, חובר למעשה ע"י קריניצקי, ראש לשכתו של נציב בסרביה דאז, הגנרל באחמטייב, על יסוד הנחיות שקיבל הלה מאת הקיסר בעת התמנותו לתפקידו ב־1816. התקנון אושר ע"י הקיסר על פי צו אישי מיום 29.4.1818.

בתוקף התקנון הוקמו בבסרביה מוסדות שלטון מקומיים בלתי תלויים באדמיניסטראציה המרכזית של הקיסרות, ובראשם „מועצה עליונה" בעלת סמכות

---

*) מאמר זה הוא אחד הפרקים מעבודת־דוקטור בשם „תולדות היהודים בבסרביה במאה הי"ט", שנעשתה באוניברסיטה העברית, בהדרכתו של הפרופ' י. היילפרין. תודתי נתונה לו על העזרה שהושיט לי בכל שלבי עבודתי.

השווה לזו של הסנט הרוסי, מורכבת מ־5 פקידים ממונים ו־6 נבחרי האצילים. היא היתה הרשות האדמיניסטראטיבית והשיפוטית העליונה של החבל והיתה אחראית לניהול כל ענייניו. החלטותיה היו מתקבלות ברוב דעות ולא היו ניתנות לערעור, אלא בפני מועצת המדינה. יתר המוסדות האדמיניסטראטיביים והשיפוטיים של החבל היו אף הם בנויים בצורה של ועדות שבהן השתתפו ליד הפקידים הממונים גם ב"כ אצילים נבחרים שהיוו את הרוב. ההחלטות היו מתקבלות גם שם ברוב דעות באופן שלנציגי האצילים המקומיים ניתנה השפעה רבה ביותר על הנהגת החבל. תקפם של החוקים והמנהגים המקומיים אושר בכל הנוגע לברור משפטים אזרחיים ובכל הנוגע לבעיות רכוש ולמעמדם האישי של תושבי החבל. האוכלוסיה כולה נתחלקה ל־9 קבוצות בהתאם למעמדם וזכויותיהם ולכל אחת אושרו הזכויות הקודמות [1]).

נראה כי שלושה גורמים הניעו את השלטונות הרוסיים להעניק לבסרביה אירגון אדמיניסטראטיבי ושיפוטי מיוחד ונפרד ולשמור על חוקיה ומוסדותיה: —

1. שיקולים של מדיניות חוץ. מצבם של תושבי בסרביה תחת שלטון הרוסים צריך היה לשמש מופת ודוגמה לכל העמים הנוצריים של ארצות הבאלקאן אשר מגינם וגואלם התיימרה רוסיה להיות. דוגמה זו נועדה להגביר את זיקתם לרוסיה ולעודד בהם את הרצון להשתחרר מעול התורכים הכופרים ולקבל את חסותה של רוסיה הנוצרית [2]).

2. ההכרח לרכוש את אמונם של תושבי בסרביה ואת אהדתם לשלטון החדש. מיד אחר הסיפוח החלה תנועת בריחה המונית של תושבי בסרביה אל מולדאביה השכנה, בעיקר מפחד השינויים שהשלטונות החדשים עלולים היו להנהיג ומפני מעשי העושק של הפקידות המקומית [3]). הבריחה פגעה קשה בפרסטיז'ה הרוסית, במדיניות החוץ של ממשלת רוסיה ובמאמציה לארגן ולשקם את הפרובינציה החדשה. במצב זה ראו הרוסים כהכרח להרגיע את האוכלוסיה ולרכוש את אימונה ע"י המנעות משינויים ואישור המצב הקיים [4]).

---

1) על אירגון בסרביה אחרי 1812 עיין ביחוד A. Накко, Очерк Гражданского устройства Бессарабской области с 1812—1828, записки Имп. общества Историй и Древностей, т. 22, Одесса 1900, стр. 109—221;
П. Свиньин, Описание Бессарабской области. Составлено 1-го июня 1816 года, ibid. т. 6, Одесса 1867, стр. 225—227 Л. С. Берг Бессарабия, Петроград 1919, стр. 69—70;
Jon J. Nistor, Istoria Besarabiei, Cernauti, 1923 [2], p. 259—268.

2) השווה את מכתבו של צ'צ'אגוב למושל האזרחי הראשון של בסרביה, המולדאבי סקארלאט סטורזה, מובא ע"י В. И. Ренненкампф Россия на Дунае במאמרו Записки הנ"ל, כרך ל"ג (1915), עמ' 7. והשווה גם את מכתבו מה־31.10.1813 של המיטרופוליט גבריאל בודוני מבסרביה לגוליצין — פורסם ע"י В. Жмакин במאמרו Митрополит Гавриил Бодони в Русский Архив 1898 עמ' 493—494.

3) סבינין, עמ' 210—211, 231—233, 273—274, 318, 329.

4) השווה את מכתבו מה־1.4.1816 של הקיסר אלכסנדר ה־1 אל המיטרופוליט בודוני אצל C.U. Clark, Bessarabia, N.Y. 1926, p. 79, וכן צו הקיסר מיום 29.4.1818, שבו אישר את התקנון משנת 1818 — אצל נאקו, עמ' 173—174.

3. מדיניותו של אלכסנדר הראשון לגבי אזורים לא־רוסיים שסופחו לרוסיה. על פי מדיניות זו השתת אירגונם האדמיניסטראטיבי והשיפוטי של כל האזורים הלא־רוסיים שסופחו לקיסרות הרוסית על אוטונומיה ושלטון עצמי ועל שמירת המוסדות והחוקים המקומיים. כך נהג אלכסנדר לגבי פינלנד ב־1809 ולגבי מלכות פולין ב־1815, וכך נהג גם לגבי בסרביה[5]).

המשטר האוטונומי שהענק לבסרביה לא האריך ימים. רוב הפקידים הרוסיים הבכירים ששרתו בבסרביה התייחסו אליו בשלילה וראו בו את מקור הפגמים והליקויים האדמיניסטראטיביים הרבים שהחבל סבל מהם — חוסר יעילות, תאות הבצע ומעשי הדיכוי והשחיתות של הפקידים למיניהם וחוסר סדרים במערכת השיפוטית. זמן קצר בלבד לאחר הפעלת התקנון — ב־1820 — כבר נעשה הצעד הראשון לצמצום השלטון העצמי בחבל[6]) ומגמה זו התגברה במידה ניכרת עם מינויו ב־1823 של הרוזן מיכאיל וורונצוב, המושל הכללי של רוסיה החדשה, לתפקיד נציב בסרביה. וורונצוב קיבל את הדעה כי פגעי האדמיניסטראציה בבסרביה הינם תוצאה של השלטון העצמי שהענק לחבל וכי ניתן לתקן את המצב רק ע"י קיצוץ באוטונומיה המקומית וריכוז סמכויות בידי פקידים רוסיים ממונים. בהתאם לכך נקט בכמה צעדים שנועדו לצמצם בהדרגה את האוטונומיה של החבל[7]) ובו בזמן המליץ בפני הממשלה הרוסית על ריאורגניזציה מרחיקת לכת באירגון בסרביה. המלצה זו נתקבלה בעין יפה על ידי ניקולאי הראשון, שעלה ב־1825 על כס השלטון ברוסיה ושהיה רחוק מן ההשקפות אשר עמדו ביסוד מדיניותו של אחיו אלכסנדר לגבי השטחים החדשים שסופחו לרוסיה. בפברואר 1828 אושר תקנון חדש לאירגון בסרביה אשר ביטל למעשה את השלטון העצמי בחבל ושם קץ כמעט לגמרי למעמדו המיוחד והנפרד משאר אזורי רוסיה[8]). השרידים המעטים שעוד הבדילו את בסרביה מן הפלכים האחרים של רוסיה, נעלמו אף הם במשך השנים הבאות[9]), באופן שלקראת אמצע המאה נשתלבה בסרביה לגמרי במסגרת האדמיניסטראטיבית והשיפוטית הכללית של הקיסרות. הפריבילגיה החשובה היחידה שנשארה לתושבי בסרביה היה שחרורם מחובת השרות הצבאי[10]).

---

5) השווה דברי סיכום בעניין זה B. H. Sumner, Survey of Russian History, London, 1947, עמ' 113—114. על דעתו של אלכסנדר על מתן אוטונומיה לבסרביה ע' כמה קטעים במכתבו הנ"ל אל המיטרופוליט בודוני אצל קלארק, עמ' 79—80, 102.

6) בשנה זו ניתנה לנציב בסרביה זכות וטו לגבי כל הענינים הנידונים במועצה העליונה פרט לענינים משפטיים, ע' ברג, שם, עמ' 72.

7) ב־1823 בוטלה בחירת מושלי המחוזות ע"י בעלי האחוזות המקומיים, ולאחר מכן, ב־1825 בוטלו הסמכויות השיפוטיות של המועצה העליונה; סמכויות אלה הועברו לסנט, ע' ברג, שם, עמ' 73.

8) המועצה העליונה בוטלה ובמקומה הוקמה מועצת חבל Областной Совет שכל חבריה, פרט לאחד, היו ממונים ושהיתה כמעט לגמרי חסרת סמכויות. בסרביה נכללה בין הפלכים הנתונים לסמכותו של המושל הכללי של רוסיה החדשה והנהגו בה מוסדות אדמיניסטראטיביים כלל־רוסיים וכן שיטת מיסים כלל־רוסית. ע' נאקו, עמ' 220—221.

9) כך הונהגה ב־1830 גם בבסרביה שיטת אירגון הסוחרים בגילדות — „כדי להשוות איזור זה עם הפלכים האחרים מבחינת סדרי הסחר" — ע' В. О. Леванда. Полный хронологический сборник законов и положений касающихся евреев, СПБ 1874 № 216, стр. 275—276

10) ע' (А. К. Гаугер), Сборник решений. . . «Правит. Сената. . .» Дополнения за 1900—1905 г. СПБ 1905 № 1904—18, стр. 201—203

על רקע המדיניות הרוסית ביחס למעמדה החוקתי של בסרביה בכללה יש לראות את המעמד המשפטי שנקבע על ידי השלטונות החדשים ליהודי החבל. ערב הסיפוח היה דין יהודי בסרביה כדינם של שאר יהודי מולדאביה אשר את מעמדם המשפטי בתחילת המאה הי"ט ניתן לסכם כלהלן: —

1. הם יכלו לשבת ללא הגבלה בכל מקום בשטח הנסיכות, הן בישובים העירוניים והן בכפרים[11].
2. כל קהילה היתה יחידה פיסקאלית עצמאית אשר שילמה לשלטונות במרוכז עבור כל חבריה מס שנתי קבוע ותמורת זאת נפטרו היהודים משאר ההיטלים והארנונות. החלוקה הפנימית של המס וגבייתו נעשו בידי הקהילה עצמה ללא התערבות מצד פקידי השלטון. הסדרים מסוג זה נקבעו בפריבילגיות שהעניקו ע"י הנסיכים לכל קהילה וקהילה[12].
3. כל יהודי מולדאביה היו מאורגנים במסגרת קורפוראטיבית (ברומנית: breasla, כלומר גילדה, אגודה מקצועית), בדומה לשאר הקבוצות של המעמד הבינוני העירוני ובני לאומים זרים שישבו ישיבת קבע במולדאביה. שם זה חל על כל קהילה כשלעצמה וכן על כלל הישוב היהודי בנסיכות. בדומה לקורפוראציות האחרות נהנתה גם הקורפוראציה היהודית ממעמד מיוחד ע"י השלטונות ומאוטונומיה אדמיניסטראטיבית ושיפוטית, נוסף על האוטונומיה הפיסקאלית שהוזכרה לעיל. רבות מן הסמכויות האדמיניסטראטיביות וכן הסמכויות השיפוטיות היו מרוכזות בידי החכם־באשי — רבם הראשי והרשות העליונה של יהודי הנסיכות. החכם־באשי היה מוסמך לטפל בכל ענייני הקורפוראציה היהודית לפי חוקיה ומנהגיה של הדת היהודית וכן לדון בכל המשפטים שבין היהודים לבין עצמם, פרט לעניינים החשובים הנדונים ע"י Vel-Camaras היינו הפקיד הממונה על הכנסות המדינה, שלו היו היהודים כפופים. מרותו של החכם־באשי היתה פרושה על כל קהילות הנסיכות והיתה לו הזכות הבלעדית למנות ולאשר בהן רבנים ומנהיגים חילוניים. הוא היה רשאי ליטול מסים מן האוכלוסיה היהודית ובערי השדה ישבו נציגיו אשר גבו את המגיע לו[13].
4. חייהם ורכושם של היהודים היו מוגנים ע"י השלטונות באורח שווה לשאר תושבי המדינה[14].

---

11) השווה סקירתו של משה שוורצפלד על תולדות היהודים ברומניה ב־ Analele Societatii Istorice Juliu Barasch כרך ב', 1888 עמ' 102—103, 104; Is. Loeb, La Situation des Israelites en Turquie, en Serbie, et en Roumanie, Paris 1877, pp. 212—213.

12) לדוגמה הפריבילגיה משנת 1794 של הנסיך קונסטאנטין אלכסנדרו איפסילאנטי לקהילת בוטושאני — בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים; הפריבילגיה שנתן הנסיך יואן סאנדו סטורזה ב־1826 לקהילת פיאטרה — בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים, Ms. Varia 157, פורסמה ב־ Fraternitatea כרך ה', 1883, עמ' 46—47.

13) עי' מאמרי: לקורות האירגון הקהילתי בנסיכויות הרומניות בתקופת התקנון האורגני (1832—1857), ציון, כ"ב (תשי"ז), עמ' 214—216 והמקורות שצוינו שם.

14) עי' פקודות שונות ברוח זו בקובץ המקורות של לאזאר רוזנבאום, Documente si Note Privitoare la istoria Evreilor din Tarile Române, Vol. I (1467—1750), Bucuresti, 1947, כגון סי' 27, עמ' 75—76, סי' 28, עמ' 76, סי' 32, עמ' 79. ועי' ספר „סדורו של שבת" לר' חיים מצ'רנוביץ, מוהילב תקע"ג חלק ב', תשובה ג', דף ו' ע"א. התשובה, מתחילת שנות ה־90 של המאה הי"ח, מדברת על הנוהג הקיים במולדאביה להטיל קנס קיבוצי בעד רצח, גם אם הנרצח יהודי.

5. הם יכלו לעסוק באורח חפשי במסחר, הן בסיטונות והן בקמעונות, וכן באומנויות השונות[15].
6. הם יכלו לרכוש ולהחזיק בבעלותם בתים וחנויות בערים, אך אסור היה להם על פי נוהג ישן לרכוש ולהחזיק בבעלותם אחוזות, קרקעות ונחלות בכפרים וכן כרמים בכל מקום שהוא[16].
7. אסור היה להם לחכור אחוזות, אך הם יכלו להחזיק בחכירה את מכירת המשקאות בכפרים[17].
8. את בתי הכנסת מותר היה לבנות רק מעץ ובמרחק מסויים מן הכנסיות הנוצריות; אף זאת רק על יסוד רשיון מיוחד מאת הנסיך. בנין בית הכנסת לא צריך היה להיות שונה מן הבנינים האחרים אשר בסביבה[18].
9. החל מ־1741 אסור היה ליהודים להעסיק בתור משרתים ילדים נוצריים או משרתות נוצריות שטרם מלאו להן 30 שנה[19].
10. היהודים לא יכלו להעיד נגד הנוצרים[20].
11. הם נתחייבו להשתמש בשבועה מיוחדת (More Iudaico)[21].
12. תקנות שונות, בעלות אופי קאנוני בעיקר, נועדו לצמצם ככל האפשר את

---

15) עי' את החוקה משנת 1741 של הנסיך יואן קונסטאנטין מאברוקורדאט אצל רוזנבאום שם, סימן 23, עמ' 74. החוקה קובעת באורח כללי את זכותו של כל אדם לשבת בערים ולעסוק בכל משלח יד לפי רצונו, בלא להזכיר במיוחד את היהודים. אין אנו יודעים עדיין על שום פקודה המתירה במפורש ליהודי הנסיכות לעסוק באומנות חפשי במסחר ובמלאכה אך אין גם פקודות האוסרות עליהם את הדבר. נראה כי היהודים נהנו מזכות זו על יסוד הנוהג והמסורת.

16) עי' את תשובת הדיבאן המולדאבי משנת 1782 לשאלותיהם של השלטונות האוסטריים בבוקובינה בנוגע לבעיות שונות הכרוכות באדמיניסטרציה של השטח שסופח לאוסטריה ב־1774 — אצל אליהו שורצפלד, Statistica Evreilor in Bucovina la 1781 כרך י"ט (1898), עמ' 78, וכן סעיפים 1430 ו־1431 בקודכס קאלימאקי Anuar penru Israeliti משנת 1817 המאשר בלי ספק נוהג קיים מזמן; נוסח הסעיפים אצל Loeb שם, תעודות, סי' 14, עמ' 213. תקנה זו כלולה בחוקים הבינוניים (ה„באזיליקות") שהיו מקובלים במולדאביה, וקיבלו תוקף חוקי גם בבסרביה, לאחר סיפוחה לרוסיה; הם נכללו בקובץ חוקים שיצא לאור ב־1814 במולדאביה ע"י אנדרונאקי דונין, ותורגם גם לרוסית: С. Р. Буковский — Л. В. Стамеров, Местные законы Бессарабии Одесса 1908 ועי' שם, עמ' 75—76. אשר לזכות הבעלות של היהודים על נכסי דלא ניידי בערים עי' למשל אצל רוזנבאום, שם, סי' 1 עמ' 55, סי' 2, עמ' 55—57, סי' 9, עמ' 60—63, סי' 43, עמ' 86.

17) איסור חכירת אחוזות על ידי יהודים חזר ונשנה פעמים אחדות במחצית השניה של המאה הי"ח ולפעמים היה מלווה גם איסור של מכירת משקאות על־ידי היהודים בכפרים, אך למעשה מעולם לא נתקיים.

18) עי' למשל את פקודת הנסיך קונסטאנטין מורוזי מ־8.8.1780 בנוגע לייסוד העיר שולדאנשטי (אח"כ פאלטיצ'ני) אצל I. B. Brociner, Chestiunea Israelitilor Romani, Bucuresti, 1910, p. 179—182.

19) חוקת יואן קונסטאנטין מאברוקורדאט משנת 1741 — אצל רוזנבאום, שם, סי' 23, עמ' 74.

20) תקנה קאנונית זו הכלולה בקובץ החוקים משנת 1646 של הנסיך Vasile Lupu עי' אל. שורצפלד Evreii in Legislatia lui Matei Basarab al Munteniei, Anuar pentru Israeliti כרך י"ו, 1895, עמ' 97—100) נמצאת גם בקובץ החוקים של דונין' פרק 22, עמ' 68 (בהוצאה הרוסית).

21) השווה משה שורצפלד ב־Analele כרך ב', עמ' 56.

המגע בין היהודים לבין הנוצרים ולמנוע תעמולה דתית על ידם[22]).
אחר הסיפוח לרוסיה, הוגדר גם מעמדם החוקי של יהודי בסרביה ע"י התקנון משנת 1818 הכולל את ההוראות הבאות ביחס ליהודים:[23])

1. נקבע כי הם מהווים קבוצת תושבים מיוחדת כאחת מ־9 הקבוצות שלפיהן נתחלקה אוכלוסית בסרביה.
2. הם נצטוו להצטרף בהתאם למשלוח ידם לאחד משלושת המעמדות משלמי המסים בחברה הרוסית — סוחרים, עירוניים ועובדי אדמה.
3. הם נתחייבו לשאת באותם המסים וההתחיבויות שהיו מוטלים על החברים האחרים של המעמדות שלשורותיהם הם נכנסו עתה.
4. אם כי לא צויין הדבר במפורש, הרי מסתבר מתוך נוסח התקנון כי גם זכויותיהם הושוו לאלה של שאר החברים בני המעמדות הנזכרים. פרוש הדבר כי הם יכלו לעסוק באורח חפשי במסחר בכל אזורי החבל וגם לסחור עם אזורים אחרים של רוסיה[24]).
5. נאסרה עליהם רכישה חפשית של אחוזות מאוכלסות; הם הורשו לרכוש רק קרקעות בלתי מאוכלסים השייכים לאוצר המדינה, על מנת לעבד אותם או להקים עליהם מפעלים תעשיתיים בעזרת פועלים שכירים.
6. נאסרה עליהם חכירת ערים, עיירות, כפרים, חוות וקרקעות בלתי מאוכלסים.
7. הם הורשו להחזיק בחכירה מכירת משקאות חריפים באחוזות הפרטיות ובאלו השייכות לאוצר המדינה, וכן טחנות קמח, משרפות יין, משרפות בירה ומפעלים דומים אחרים, בלא שתהיה להם זכות בעלות על אנשים בני דת נוצרית.
8. נאסרה עליהם הכניסה לשירות המדינה.
9. אושר תקפן של כל הפריבילגיות שהענקו להם בעבר על ידי הנסיכים המולדאביים.

בתקנון לא נאמר מאומה על אירגונם העצמי של יהודי בסרביה וזכויותיהם האוטונומיות; כן אין אנו מוצאים בו שום הגבלות על רקע דתי, מעין אלו שהיו מוטלות על יהודי מולדאביה — היינו לגבי בנית בתי כנסת, העסקת משרתים נוצריים, שימוש בשבועה מיוחדת, מגע עם הנוצרים. אשר לבעיה הראשונה — יש לציין שתי עובדות אלה: א) עם ניתוק בסרביה מעל מולדאביה נותק הקשר היורידי והאדמיניסטראטיבי בין יהודי בסרביה לבין החכם־באשי ביאסי[25]); ב) הקהילה כמסגרת ארגונית מוכרת בשביל האוכלוסיה היהודית, בעלת תפקידים וסמכויות פיסקאליים ואדמיניסטראטיביים, היתה קיימת גם ברוסיה, ומשום כך לא

---

22) סעיפים שונים בחוקת Vasile Lupu, אל. שורצפלד במאמרו הנ"ל, שם, עמ' 82—87, 88—89. גם בקובץ החוקים של דוניץ, עמ' 228 (בהוצאה הרוסית).

23) לבנדה, סי' 91, עמ' 96—97.

24) השווה Кн. Н. Н. Голицын, Русское законодательство о евреях СПБ 1886, стр 734.

25) השווה M. Schwarzfeld, Un act de Resbunare a lui Sale Hahambasa, Anuar pentru Israeliti כרך י"ט, עמ' 71. שוארצפלד כותב כי אחד המניעים העיקריים למאבק שניהל החכם־באשי האחרון של מולדאביה, ישעיה, להבטחת סמכותו על יהודים נתיני חוץ שישבו במולדאביה ושסרבו להכיר בו, היה רצונו להגדיל את הכנסותיו שקטנו מאד אחר סיפוח בסרביה לרוסיה.

חל שינוי מהותי באירגונם הקהילתי של יהודי בסרביה גם לאחר סיפוח החבל לרוסיה.

ואשר להגבלות על רקע דתי — אין לנו תעודות או ידיעות אחרות על קיומן בבסרביה אחרי 1812, אולם ניתן להניח כי אם לא כל ההגבלות מסוג זה שהיו קיימות במולדאביה, אזי לפחות מקצתן — אלה שהיו מקובלות גם ברוסיה ושמקורן במסורת דתית משותפת — נתקיימו בבסרביה גם אחרי הסיפוח, אפילו לא נאמר הדבר במפורש. כך היתה אסורה ברוסיה מאז ומתמיד העסקת משרתים נוצרים ע"י יהודים[26]). גם השימוש ב„שבועה יהודית" מיוחדת היה מקובל ברוסיה[27]). אי יכולתם של היהודים להעיד נגד הנוצרים היתה כלולה בספר החוקים של דוניץ' אשר קיבל, כפי שצויין כבר, תוקף חוקי גם בבסרביה; יהודי רוסיה היו אמנם רשאים אותה שעה להעיד נגד הנוצרים[28]), אך מותר לשער כי בבסרביה נתקיים גם איסור זה לפחות עד 1828, היינו כל עוד נתקיים שם בלא שינוי המשטר האוטונומי. אין אנו יודעים מאומה על הגבלות ביחס לבנית בתי כנסת. תעמולה דתית ע"י יהודים ופיתוי נוצרים להתגייר נענשו בעונש מוות ע"י קובץ החוקים של דוניץ' והיוו עבירות פליליות חמורות גם בחוק הרוסי[29]); גם הנישואין בין יהודים לבין נוצרים היו אסורים בהחלט ברוסיה[30]).

אנו רואים כי במידה וחלו שינויים במעמדם החוקתי של יהודי בסרביה בעיקבות סיפוח החבל לרוסיה היו אלה שינויים לטובה. השלטונות החדשים העניקו ליהודי בסרביה את כל הזכויות היסודיות אשר היו להם תחת שלטון המולדאבים, ואף הרחיבו אותן. ע"י צרופם לשלושת המעמדות משלמי־המס של החברה הרוסית שולבו היהודים במסגרות הכלכליות, הסוציאליות והאדמיניס־טראטיביות הקיימות במדינה[31]). התקנון הגביל את זכויות היהודים רק בשלושה דברים אלה: רכישת אחוזות וחכירתן[32]) וכניסה לשרות המדינה — הגבלות שהיו קיימות גם קודם לכן; אך ההגבלה ביחס לרכישת הקרקעות נתבטלה באורח חלקי שכן לעומת האיסור המוחלט לרכוש קרקעות בזמן המולדאבים הותר עתה ליהודים לרכוש קרקעות בלתי מאוכלסים השייכים למדינה.

---

26) לבנדה, סי' 1, עמ' 1; סי' 90, עמ' 96; סי' 99, עמ' 103—106.

27) שם, סי' 39, עמ' 33. ב־1832 נתקבל במולדאביה מאת שלטונות בסרביה נוסח השבועה היהודית הנהוג שם — Scarlat Pastiea, Codu Judiciar Tribunalele din Moldova, editatu de T. Codrecu, Jasi 1862, Colectiea Partea I, No. 308, p. 519.

28) עי' לבנדה, סי' 81, עמ' 84—85.

29) עי' הקובץ של דוניץ' בהוצאת בוקובסקי, עמ' 228. גם החוק הרוסי קבע עונש מוות בעד עבירות מסוג זה; עי' לבנדה, סי' 1, עמ' 1; סי' 6, עמ' 4; סי' 15, עמ' 8 ועוד. אמנם במאה הי"ט הסתפקו בעונשים חמורים פחות, — עי' שם, סי' 150, עמ' 183.

30) לבנדה סי' 133, עמ' 160—162.

31) צעד זה תאם את המדיניות הרוסית ביחס לכל הקיבוצים היהודים שנמצאו בשטחים זרים אשר סופחו לרוסיה.

32) S. B. Weinryb, Neueste Wirtschaftsgeschichte der Juden in Russland und Polen, Breslau 1934, p. 144 קושר את האיסור על הכירת האחוזות הכלול בתקנון משנת 1818 במדיניות הרוסית הכללית בשטח זה ומביע את הדעה כי הוא נבע מעמדתם של השלטונות הרוסיים כלפי הבעיה של ישיבת היהודים בכפרים. ספק אם אמנם כן הדבר: נראה כי יש לראות את האיסור הזה כתוצאה מן המצב שהיה קיים בבסרביה לפני הסיפוח, מה עוד שבבסרביה לא נאסר על היהודים לשבת בכפרים.

חשיבות מיוחדת נודעת לעובדה כי התקנון לא קבע מאומה ביחס לחלותה על בסרביה של התחיקה היהודית שהיתה קיימת אז ברוסיה, ובעיקר של „החוקה היהודית" משנת 1804 אשר קבעה אותה שעה את מעמדם המשפטי של יהודי רוסיה. התקנון אף סטה במפורש מחוקה זו בפרט אחד חשוב: בניגוד לאיסור הכלול בה, התיר התקנון ליהודי בסרביה לעסוק בחכירת זכותם של בעלי האחוזות לייצר ולמכור משקאות חריפים. איסור זה, ואיסור הישיבה בכפרים הכרוך בו והנובע ממנו, היוו את אחד העקרונות היסודיים של החוקה משנת 1804 ומבחינה מעשית היו הסעיף המרכזי שלה. אם כי צו הגירוש מן הכפרים נדחה מדי פעם ולא בוצע אלא באופן חלקי, הרי סכנת הגירוש היתה תלויה כל הזמן מעל לראשיהם של יהודי רוסיה. יהודי בסרביה היו לעומת זאת חפשיים מפחד זה. הם יכלו לשבת באורח חפשי בכפרים ולהמשיך באין מפריע בעיסקי המזיגה והחכירה[33]).

יהודי בסרביה למרות היותם עתה חלק מן היהדות הרוסית, העמדו במצב משפטי מיוחד, שונה ממצבם של שאר יהודי המדינה. כפי שכלל תושבי בסרביה העמדו מחוץ למסגרת של התחיקה הרוסית הכללית, כך העמדו גם יהודי בסרביה מחוץ לתחיקה הרוסית המתייחסת ליהודים.

אין עדיין בידינו שום חומר תעודתי אשר יכול להסביר לנו מה הניע את השלטונות הרוסיים להשאיר את יהודי בסרביה מחוץ למסגרת התחיקתית שנקבעה לכלל יהודי רוסיה. עלינו להסתפק לפי שעה בהשערות בלבד. מתקבל על הדעת כי עמדת השלטונות הרוסיים כלפי יהודי בסרביה היתה תוצאה ישירה של עמדתם כלפי בסרביה בכלל. כאשר החלט להשאיר את החבל כולו במצב מיוחד, לא לשלב אותו במסגרת האדמיניסטראטיבית והחוקתית הכלל־רוסית, לא להפעיל בו את החוקים הרוסיים ולהשאיר ללא שינוי את מעמדם המשפטי הקודם של תושביו, היה אך טבעי והגיוני כי עמדה דומה תנקט גם כלפי היהודים שישבו בו. זאת ועוד: ב־1812 היתה כבר בידי השלטונות הרוסיים מסורת מסויימת ביחס לקביעת מעמדם של היהודים בפלכים שסופחו לקיסרות. כל פעם שסופח לרוסיה שטח זר המאוכלס יהודים נהגו השלטונות הרוסיים להשאיר תחילה ללא שינוי את מעמדם המשפטי הקודם של יהודים אלה[34]).

אין זה מן הנמנע כי תפקיד מסויים בקביעת המדיניות הרוסית כלפי יהודי בסרביה מילאה גם המגמה לקדם את הקולוניזאציה של החבל. לגורם זה אפשר

---

33) השווה גוליצין, שם, עמ' 734 ו־746 והערה 590, עמ' 1088.

34) גם במגשר משנת 1772 אשר הודיע לתושבי רוסיה הלבנה על סיפוח ארצם לרוסיה נאמר, בין היתר, כי היהודים יוסיפו ליהנות מכל הזכויות שהוענקו להם ע"י השלטונות הקודמים. עי'

Н. Д. Градовский, Торговые и другие права евреев в России, СПБ. 1885, стр. 45—46.

כיו"ב גם הקונסטיטוציה משנת 1815 של מלכות פולין, עי'

Ю. Гессен, История еврейского народа в России, Ленинград 1925, стр. 219—220.

והשווה דברי אורשנסקי ב־

Русское законодательство о евреях СПБ 1877, стр. 312.

בודאי ליחס את ההיתר שניתן ליהודים לרכוש קרקעות בלתי מאוכלסים השייכים למדינה על מנת לפתח אותם בעזרת עובדים שכירים[35].

נראה כי בתוקף המעמד המיוחד שהענק ליהודי בסרביה הם נמצאו מחוץ לתחום הלגיסלאַציה הרוסית המתייחסת ליהודים לפחות עד 1828, ויתכן כי במידה מסויימת אף עד 1835, היינו כל עוד היה מעמדם החוקי של יהודי רוסיה מבוסס על החוקה היהודית משנת 1804. אנו מוצאים בתקופה זו צווים המתעלמים מקיומם של יהודי בסרביה ע"י כך שהם נסמכים על חוקת 1804 שאיננה מזכירה כמובן, את יהודי בסרביה. כך למשל, הצו מיום 26.10.1825 בדבר זכות היהודים לשלוח סחורות לפלכים הפנימיים של רוסיה קובע כי זכות היהודים למסחר מוגבלת רק ל־15 הפלכים המפורטים בחוקת 1804[36]. גם הצו מיום 25.5.1827 בדבר זכות היהודים לבוא לערי הפלכים הפנימיים של רוסיה מציין כי היהודים רשאים לעסוק במסחר רק בפלכים שבהם הותרה להם ישיבת קבע על פי החוקה הנ"ל[37]. ברור כי שני הצווים לא נועדו לשלול ע"י כך בעקיפין את זכותם של יהודי בסרביה לעסוק במסחר, אלא שיהודים אלה עמדו אז מחוץ לפעולה הלגיסלאטיבית השוטפת של הממשלה הרוסית.

מסתבר כי צווים הרבה המתייחסים ליהודים לא נשלחו כלל בתקופה זו לבסרביה[38]. כך בשני צווים, האחד מה־28.2.1819[39] והשני מה־13.8.1820[40], פורטו כל הפלכים שאליהם צריכים היו להשלח, ובסרביה אינה כלולה ברשימה זו; הפלכים שפורטו הם אלה שבהם הותרה ליהודים ישיבת קבע על פי חוקת 1804 ושהיוו את תחום המושב הרשמי; בצו נוסף מה־9.12.1826[41] נאמר כי יש לפרסמו „באותם הפלכים שבהם מותרת ישיבת היהודים על פי החוקה משנת 1804", ולאחר מכן ניתן פירוט הפלכים הללו, שאיננו כולל, כמובן, את בסרביה.

נוסחה רגילה המופיעה בצווים הרבה אומרת כי הם צריכים להשלח למושלי „כל הפלכים שבהם מותרת ישיבת היהודים", בלא לפרט פלכים אלה. אין אנו יודעים על כן אם נשלחו צווים אלה גם לבסרביה או לאו. אך מותר לשער כי גם במקרים אלה הכוונה היא לתחום המושב כפי שהוגדר בחוקת 1804. והראיה לכך שכמה וכמה מן הצווים הללו לא התאימו מבחינת תוכנם לתנאים המיוחדים ששררו בבסרביה ולא יכלו על כן לחול עליה. הרי כמה דוגמאות: א) צו מיום 23.3.1827[42] בדבר תשלום מסים ע"י יהודים שנרשמו בספירה

---

35) השווה את דברי המושל הכללי של רוסיה החדשה ובסרביה, הרוזן סטרוגאנוב, ב־1857 בקשר לבקשתם של אצילי בסרביה לאסור על היהודים לרכוש אחוזות. סטרוגאנוב כתב כי ההיתר שניתן ליהודי בסרביה ב־1818 לקנות קרקעות בלתי־מאוכלסים, נבע מן הרצון לעודד את ההתישבות בחבל. עי'
О. М. Лернер, Евреи в Новороссийском крае, Одесса 1901, стр. 164.

36) לבנדה, סי' 130 עמ' 157—158.

37) שם, סי' 152, עמ' 190—191.

38) השווה גוליצין, שם, עמ' 746—747 והערות 591 ו־592, עמ' 1088. ויש לחלוק, כפי שעוד נראה להלן, על דבריו כי הצווים שהופנו לכל הפלכים שבהם מותרת ישיבת היהודים נשלחו גם לבסרביה.

39) לבנדה סי' 93, עמ' 98.

40) שם, סי' 100, עמ' 106—107.

41) שם, סי' 150, עמ' 183—188.

42) שם, סי' 151, עמ' 188—190.

הנוספת שנערכה בשנים 1817—1818; ספירה זאת לא נערכה כלל בבסרביה ונוסף לכך ב־1827 עוד לא פעלה בבסרביה שיטת המסים הכללית הנהוגה ברוסיה.

ב) צו מיום 16.9.1829[43]) בדבר חובת עירונים יהודים הרוצים להרשם למעמד הסוחרים להציג תעודות המוכיחות כי משפחותיהם אינן עומדות בתור לשרות צבאי; כפי שעוד נראה, לא חלה אז חובת השרות הצבאי על יהודי בסרביה.

ג) צו מיום 25.9.1830[44]) המעניק שחרור ממסים למשך 3 שנים ליהודים המקבלים דת נוצרית; באותה תקופה יהודי בסרביה שעברו לנצרות שוחררו מתשלום מסים למשך כל ימי חייהם והשחרור ל־3 שנים בלבד הנהג שם רק חדשיים לאחר מועד הצו הנ"ל, על פי צו מיום 28.11.1830[45]). ואפשר להרבות בדוגמאות מסוג זה.

מעמדם המשפטי של יהודי בסרביה במשך חלק ניכר של התקופה הזאת נקבע גם על פי ההוראות המקומיות, כפי שאנו קוראים למשל בצו הנ"ל מיום 28.11.1830 בדבר שיחרורם ממסים של היהודים העוברים לנצרות; בצו זה נאמר כי „על פי הוראות המועצה העליונה הבסרבית לשעבר שוחררו אנשים אלה [היינו המשומדים] לצמיתות מתשלום מסים וארנונות על יסוד החוקים והמנהגים של ארץ מולדאביה שלפיהם נהגו גם בבסרביה".

ברם, מחמת העדר מקורות, אין אנו יודעים באיזו מידה נזקקה האדמיניסטראציה האוטונומית של בסרביה לשאלת מעמדם המשפטי וזכויותיהם של היהודים היושבים בחבל. מכל מקום, על אף מעמדם המשפטי הנפרד של יהודי בסרביה, הרי מהרבה בחינות לא היה הבדל בין המעמד המשפטי שלהם לבין מעמדם המשפטי של שאר היהודים ברוסיה. הן יהודי בסרביה והן יהודי שאר הפלכים ברוסיה נחשבו כאזרחי המדינה, היו חפשיים מכל שעבוד וחייהם ורכושם היו מוגנים ע"י החוק; כאלה כן אלה צורפו למעמדות שמהם היתה מורכבת החברה הרוסית ומכוח השתייכות זו נהנו גם מן הזכות להשתתף במוסדות האדמיניסטראציה המקומית בערים[46]). עם זאת הוסיפו היהודים הן בבסרביה והן בפלכי רוסיה האחרים להוות גם יחידה פיסקאלית ואדמיניסטראטיבית נפרדת ולשמור על המסגרת האירגונית המיוחדת שלהם. זכות קנין של נכסי דלא ניידי באזורים הכפריים היתה מוגבלת הן לגבי יהודי בסרביה והן לגבי היהודים ברוסיה לקרקעות בלתי מאוכלסים בלבד; גם חכירת האחוזות היתה אסורה לאלה ולאלה כאחד. כן היו מוטלות על אלה ואלה הגבלות רבות שמקורן דתי, כגון העסקת משרתים נוצריים.

הגבלות מסויימות שהיו מקובלות לגבי היהודים בכל אזורי הקיסרות הרוסית שבהם ישבו יהודים הפעלו בודאי ע"י הפרקטיקה האדמיניסטראטיבית גם בבסרביה, אם כי לא נתקנו לשם כך תקנות מפורטות. כך אין ספק כי הפעל גם בבסרביה האיסור הקיים לגבי היהודים בכל פלכי תחום המושב ברוסיה לבוא באורח חפשי לפלכים הפנימיים של המדינה ולהתיישב בהם. בתקנון משנת 1818 נאמר אמנם כי כל סוחרי בסרביה, ומסתבר כי בכללם גם היהודים, רשאים

---

43) שם, סי' 197, עמ' 253—255.

44) שם, סי' 215, עמ' 273—275.

45) שם, סי' 224, עמ' 286—287.

46) אנו שומעים, למשל, על יהודי ששימש ב־1821 חבר ב„ועדת הדיור" העירונית בקישינוב — עי' נאקו, עמ' 190—191.

לסחור בכל שטחי הקיסרות. אולם כבר מתוך הצו מיום 14.11.1824 בדבר הסדר המסחר במדינה[47]) משתמע כי האיסור המוטל על היהודים לסחור בפלכים הפני־ מיים של רוסיה חל גם על יהודי בסרביה. נוסף לזאת במשך תקופה ממושכת היה דין בסרביה כדין מדינה הנמצאת מחוץ לגבולותיה של רוסיה והמעבר ביניה לבין רוסיה היה מותנה בהחזקת דרכון המיועד לנסיעות לחוץ לארץ. עוד ב־1829 צריך היה המשורר המשכיל א. ב. גוטלובר „לגנוב את הגבול" מבסרביה בדרכו חזרה לרוסיה, כי לא היה ברשותו דרכון מיוחד לנסיעות לחוץ לארץ[48]).

השוני החוקתי העיקרי בין יהודי בסרביה לבין שאר היהודים ברוסיה התבטא עד 1827 בכך שלגבי יהודי בסרביה לא היו קיימות שום הגבלות על הישיבה בכל מקום שהוא בחבל ועל חופש הפעילות הכלכלית. לגבי היהודים בכל הפלכים האחרים של רוסיה הוגבלו זכויות אלה לראשונה ע"י חוקת 1804 אשר אסרה עליהם לשבת בכפרים ולעסוק שם במכירת משקאות ובחכירתן של הרגאליות האחרות השייכות לבעלי האחוזות. כאמור, לא הפעל איסור זה בבסרביה. לאחר מכן הוגבלה זכות הישיבה של היהודים בפלכים השוכנים על הגבול המערבי של הקיסרות על פי החוק מה־30.6.1825 אשר הורה לגרש מן הרצועה המרוחקת 50 ויורסט מן הגבול את כל היהודים אשר ישבו בבתים שכורים בכפרים[49]). גם צו זה לא חל על בסרביה למרות היותה אף היא שוכנת על הגבול. התנאים המיוחדים שבהם היתה נתונה אותה שעה בסרביה כאיזור אוטונומי העומד מחוץ למסגרת הפעולה הלגיסלאטיבית השוטפת של השלטונות הרוסיים והנפרד מאזורי רוסיה האחרים גם מבחינה כלכלית ע"י חֵיץ של תקנות מכס מיוחדות ביחס למעבר הסחורות ביניהם[50]), לא נתנו מקום להפעלת החוק האמור גם לגבי יהודי בסרביה.

ב־1827 נעשה השוני החוקתי בין יהודי בסרביה לבין היהודים האחרים ברוסיה מובהק ויסודי וגם ממשי הרבה יותר. באותה שנה הוטלה על כל יהודי רוסיה חובת השרות הצבאי, שממנה היו נפטרים עד כה תמורת כופר כסף. אם כי לא במנשר הסנט מיום 26.8.1827 המכריז על הטלת השרות הצבאי על היהודים[51]) ולא בתקנון לחוק זה שפורסם באותו תאריך[52]) לא נאמר כי הצו אינו חל על בסרביה, הרי למעשה כך היה הדבר. נדמה שקשה להפריז בחשיבות עובדה זו לגבי יהודי בסרביה. הענקה להם זכות יתר ממדרגה ראשונה אשר הבדילה אותם באופן בולט מאחיהם בשאר אזורי רוסיה. כל המוראות שבהן היה מלווה השרות הצבאי של היהודים — מוסד הקאנטוניסטים הזכור לשמצה, הדמוראליזציה בקרב הקהילות — פסחו במשך תקופה ממושכת על יהודי בסרביה.

---

47) לבנדה, סי' 119, עמ' 129—130.

48) א. ב. גוטלובר, זכרונות מימי נעורי, הבוקר אור, שנה ו' (תרמ"א), עמ' 168—169, ובתרגום יידי א. פרידקין, א. ב. גאטלאבער און זיינע עפאכע, ווילנא 1925, חלק א', עמ' 155—156.

49) לבנדה, סי' 124, עמ' 135—137.

50) עי' הצווים ב־Полное собрание законов Российской империи, собрание второе. כרך א' (פטרבורג 1830), סי' 65, עמ' 95—97; סי' 195, עמ' 294—296; סי' 223, עמ' 321—323.

51) לבנדה, סי' 153, עמ' 192.

52) שם, סי' 154, עמ' 192—208.

סמוך ל־1835 חל שינוי במעמדם המשפטי של יהודי בסרביה. מתחיל תהליך השוואתם עם כל היהודים האחרים במדינה — במקביל לתהליך דומה אשר התחיל עוד קודם לכן ביחס לכלל התושבים בבסרביה — ויהודי בסרביה מאבדים בהדרגה את זכויות היתר שהיו להם בהשוואה ליהודי רוסיה אחרים.

תחילה נפגעה זכותם לעסוק באורח חפשי במכירת משקאות בכל מקום שהוא בחבל. כאשר נתפרסמו ב־1834 התנאים להחכרת ההכנסות ממכירת משקאות באחוזות המדינה בתקופת 4 השנים 1835—1839, נכללה גם בסרביה, זו הפעם הראשונה, בין הפלכים שבהם נקבעו תנאים הכוללים הגבלות על השתתפות היהודים במכירת המשקאות. בסרביה צורפה לשלושת הפלכים של רוסיה החדשה אשר בהם נקבעו ההגבלות הבאות ביחס ליהודים: נאסר עליהם לעסוק במכירת משקאות באזורים הצבאיים או בכפרים השייכים למדינה, או למלא בהם כל תפקיד אחר הקשור בחכירת ההכנסות ממכירת המשקאות; אף עצם הכניסה לאזורים ולכפרים אלה נאסרה עליהם. כן נאסר על בעלי האחוזות להעסיק יהודים במכירת משקאות בבתי המזיגה בכפריהם או בבתי מזיגה בודדים. נמצא בתנאים אלה גם סעיף מיוחד המופנה לבסרביה בלבד: אסור להעסיק יהודים במכירת משקאות גם במושבות הגרמניות[53]).

היה טבעי כי קביעת תנאים אלה לחכירת ההכנסות ממכירת משקאות בבסרביה תעורר בכל היקפה את שאלת חלותו על יהודי בסרביה של האיסור הכלול בחוקת 1804 ביחס לזכותם של היהודים לשבת בכפרים ולעסוק שם במכירת משקאות. ואמנם חדשים אחדים לאחר פירסום התנאים האמורים פנתה הנהלת הפלך לשלטונות המרכזיים בשאלה אם נוכח האמור בחוקת 1804 ונוכח התנאים שנקבעו להחכרת ההכנסות ממכירת המשקאות בשנים 1835—1839, רשאים יהודי בסרביה לשבת בכפרים ולעסוק בחכירתם של זכויותיהם השונות של בעלי האחוזות, ובכלל זה גם מכירת משקאות. השאלה העברה ב־11.1.1835 ע"י המושל הכללי של רוסיה החדשה ובסרביה למיניסטר האוצר והלה הביאה לדיון והחלטה לועד המיניסטרים. אולם בינתיים נתגבשה כבר בחוגי השלטון בפטרבורג הדעה כי יש לבטל את האיסור שהוטל על ישיבת היהודים בכפרים ועל מכירת המשקאות על ידם — החלטה שנתפרסמה שבועות אחדים לאחר מכן[54]) וגם באה לביטוי בחוקה היהודית החדשה שפורסמה אף היא באותה שנה; בחוקה זו אין כבר כל איסור על ישיבת היהודים בכפרים[55]). ועד המיניסטרים החליט על כן שאין לגרש את יהודי בסרביה מאותם הכפרים בחבל שהישיבה בהם מותרת להם, אולם אישר עם זאת כי על יסוד התנאים הנ"ל להחכרת ההכנסות ממכירת המשקאות בבסרביה בשנים 1835—1839 אין להעסיק יהודים במכירת משקאות בכפרים השייכים לבעלי אחוזות ובבתי מזיגה בודדים.

---

53) שם, סי' 284, עמ' 343—344.

54) הצו מיום 13.4.1835 בדבר הפסקת הגירושים מן הכפרים, שם, סי' 303, עמ' 359.

55) לבנדה, סי' 304, עמ' 359—376, השווה
— Ю. Гессен, Закон и жизнь, СПБ 1911, стр. 58—63.

החלטה זו אושרה ע"י הקיסר ב־26.2.1835[56]). באופן זה הוסר ברגע האחרון איום הגירוש מעל היהודים הכפריים גם בסרביה.

ב־13.4.1835 אושרה ע"י הקיסר חוקה חדשה ליהודי רוסיה[57]). חוקה זו מונה את סרביה בין הפלכים שבהם מותרת ישיבת היהודים והמהווים את תחום המושב היהודי במדינה. היא חלה על כל יהודי המדינה ובכלל זה באורח אוטומטי גם על יהודי בסרביה; הם שולבו עתה בתוך כלל היהדות הרוסית וחדלו לעמוד מחוץ למסגרת שנקבעה לכל יהודי הקיסרות. אולם משתי הבחינות החשובות מאד אשר ייחדו אותם לפני פירסום החוקה החדשה, הוסיפו יהודי בסרביה במשך תקופה מסויימת גם לאחר פירסום החוקה לשמור על מעמד מיוחד בהשוואה לשאר היהודים ברוסיה: איסור הישיבה ברצועת הגבול ובעיקר חובת השרות הצבאי.

סעיף 5 של החוקה חזר וקבע כי בפלכים המערביים השוכנים על הגבול אסור ליהודים להתיישב בכפרים הנמצאים ברצועה ברוחב 50 ויורסט מן הגבול. גם הפעם לא פורש לאילו פלכים מתכוון החוק, אולם על כל פנים למעשה בסרביה שוב לא נכללה באיסור. כפי הנראה הופנתה הוראה זו רק לפלכים שבהם פעל החוק משנת 1825, היינו לפלכים המכונים בדרך כלל „מערביים".

מצב זה נמשך אמנם 4 שנים בלבד, עד 1839. בשנה זו פנה המושל הכללי של רוסיה החדשה ובסרביה למיניסטר הפנים בבקשה לאשר את הרחקת היהודים מאיזור הגבול גם בסרביה. אין אנו יודעים, בגלל העדר מקורות, את הרקע לפניה זו ומה קדם לה. יתכן כי הדבר נבע משינוי מעמדה המשפטי של בסרביה, שהרי מעמדה האוטונומי נתבטל כבר, מחיצות המכס בינה לבין אזורים אחרים של רוסיה הוסרו והפיקוח על מעבר הסחורות בינה לבין רוסיה לא היה קיים עוד. תנאים אלה הצדיקו את השוואתם של יהודי בסרביה עם היהודים האחרים הגרים באזורי הגבול המערבי של רוסיה. יש להניח על כן כי ההנמקה לבקשה היתה גם הפעם כי היהודים עוסקים בהברחות וכי אמצעים שנמצאו טובים ומועילים לפלכים אחרים השוכנים על הגבול, טובים ומועילים גם לבסרביה[58]). בעצומה שהוגשה לשלטונות על ידי קבוצת יהודים בעלי השפעה מפטרבורג ב־1869 בקשר לגירושים מרצועת הגבול בבסרביה אשר נתחדשו אותה שנה, מייחסים המחברים את הרחבת איסור הישיבה על הגבול גם על יהודי בסרביה לרוח הכללית ששררה בתחיקה הרוסית בתקופה זו[59]). יתכן והערכה זו היתה נכונה.

בקשת המושל הכללי נדונה בועד המיניסטרים והוגשה לאחר מכן להכרעתו של הקיסר. ב־24.4.1839 פורסם צו האומר כי הקיסר ציווה, בהחלטתו מיום 9.4.1839, להרחיב על בסרביה את פעולתו של החוק משנת 1825, אשר הוראותיו פורטו כדלקמן: לאסור כל התיישבות חדשה של יהודים ברצועת הגבול ולהרחיק משם את כל היהודים שלא היו רשומים בקהילות הנמצאות ברצועה ואשר גרו בבתים, בתי מזיגה וטחנות קמח שכורים. היהודים שהיו תושבים קבועים

---

56) לבנדה, סי' 300, עמ' 353.

57) שם, סי' 304, עמ' 359—376.

58) השווה את הטענות שהעלו ב־1825 להנמקת הרחבתו של האיסור מפלך ווהלין על כל הפלכים המערביים — שם, סי' 124, עמ' 136.

59) עי' כתב־העת היהודי־רוסי באודסה День שנה א' 1869, עמ' 181—182.

ברצועה הורשו להשאר שם, אולם נתחייבו לא למסור את נכסי דלא ניידי השייכים להם, ליהודים אחרים [60]).

הנהגת איסור הישיבה בשטח הגבול בבסרביה הביאה בעיקבותיה, דרך מקרה, החמרה נוספת של התחיקה הרוסית ביחס לישיבת היהודים באיזור הגבול, לא רק לגבי בסרביה אלא לגבי רוסיה כולה. יהודים מן הכפרים במחוז קאגול בדרום בסרביה, שהיו צפויים לגירוש, ביקשו להרשות להם להתיישב בעיר החדשה קאגול שהוקמה ב־1835 במקום העיירה פרומואסה, בקירבת הגבול עם מולדאביה. המושל הכללי של רוסיה החדשה ובסרביה המליץ על מילוי בקשה זו בהצביעו על התועלת הרבה שתביא התיישבות היהודים לפיתוחה של העיר החדשה. הבקשה נתאשרה על ידי ועד המיניסטרים אולם ניקולאי פסק בשלילה (ב־19.12.1839) והוסיף כי להבא אין להרשות ליהודים להתיישב בערים ועיירות חדשות הנוסדות בתוך שטח המרוחק 100 ויורסט מן הגבול [61]).

החמרה נוספת ורצינית ביותר של התחיקה הרוסית ביחס לישיבת היהודים באיזור הגבול חלה ב־1843 כאשר פקד ניקולאי ב־20 באפריל של שנה זו בצורה פסקנית להרחיק „ללא כל תירוצים" את כל היהודים הנמצאים ברצועה המרוחקת 50 ויורסט מן הגבול [62]). אם כי האיסור על ישיבת היהודים ברצועת הגבול הרחב ב־1839 גם על בסרביה, דיברה פקודת הקיסר במפורש רק על הגבול עם אוסטריה ופרוסיה. גם פקודת הסנט מיום 10.1.1844 אשר באה לקבוע את סדרי ביצועה של הפקודה הקצרה והפסקנית של הקיסר, דיברה אף היא אך ורק על הגבול עם שתי מדינות אלה. פקודה זו אף לא הופנתה למושל בסרביה אלא רק למושלי הפלכים הגובלים עם שתי המדינות האמורות בלבד: קובנו, וילנה, וווהלין, פודוליה [63]). לכאורה הוצאה אם כן בסרביה ממסגרת חוק זה לגמרי או על כל פנים במידה ומדובר בגבולה עם מולדאביה [64]). אך מסתבר כי למעשה יוחסה הפקודה החדשה גם לבסרביה, ולא רק לחלקה הצפוני—מערבי הגובל עם אוסטריה, אלא גם לשטח הגובל עם מולדאביה. כאשר בעיקבות פירסום פקודת הקיסר הוכנו בשנים 1843—1844 מפות של כל הפלכים הנוגעים בדבר עם סימון שטחי הגבול האסורים להתיישבות היהודים [65]), הוכנה מפה כזאת גם לגבי בסרביה; רצועת הגבול שסומנה בה משתרעת לכל אורך הנהר פרוט

---

60) לבנדה, סי׳ 396, עמ׳ 470—471.

61) שם, סי׳ 411, עמ׳ 488, והשווה הסן, שם, עמ׳ 83; הנ״ל, Исторня евреиского народа, Ленинград 1927, стр. 44.

62) לבנדה, סי׳ 475, עמ׳ 544—545.

63) שם, סי׳ 484, עמ׳ 550—552.

64) גם פקודות מאוחרות יותר הנסמכות על החוק משנת 1843 מדברות רק על הגבול עם אוסטריה ופרוסיה. כך הפקודה מיום 5.12.1860 אשר ביטלה את ההגבלות על משכון הבתים היהודים הנמצאים ברצועה לאורך הגבול עם אוסטריה ופרוסיה — עי׳ לבנדה סי׳ 869, עמ׳ 944.

65) עי׳ М. А. Лозина-Лозинский, Систематический II, сборник разяснений Сената по делам о жительстве евреев, СПБ 1902 סימן 185, עמ׳ 177—180, סי׳ 186, עמ׳ 180—183; М. И. Мыш, Руководство к русскому законодательству о евреях СПБ 1890, стр. 115.

עד חופי ים השחור[66]). נראה כי נתפרש שפקודת הקיסר חלה על כל אותם השטחים שחל עליהם החוק משנת 1825[67]).

מכל מקום ספק אם אמנם הוצא הגירוש אל הפועל — כפי שלא הוצא לפועל גם בפלכים האחרים של תחום המושב[68]).

כאמור, שמרו יהודי בסרביה אחרי פירסום חוקת 1835 על מעמדם המיוחד גם מבחינת חובת השרות הצבאי. סעיף 22 של החוקה קבע כי התקנון בדבר שרותם הצבאי של היהודים נשאר בתוקפו; גם במקרה זה לא נאמר בחוקה מאומה על הוצאתם של יהודי בסרביה מכלל זה. אך למעשה נשאר המצב הקודם ללא שינוי וחוק השרות הצבאי לא חל על יהודי בסרביה גם אחרי 1835. עובדה זו יש בודאי להסבירה בראש וראשונה בתנאים המיוחדים ששררו עדיין בענין זה בבסרביה בכלל, היינו בכך שכל תושביה היו פטורים מחובת השרות הצבאי. יהודי בסרביה הוסיפו ליהנות מפריבילגיה חשובה זאת במשך תקופה ממושכת למדי — עד 1852. לאחר שב־1839 הורחב גם על בסרביה האיסור על ישיבת היהודים ברצועת הגבול, נשארה זכות יתר זו בחינת השוני היחידי אשר עוד הבדיל את יהודי בסרביה משאר יהודי הקיסרות. אולם די היה בזכות יתר יחידה זו כדי לתת ליהודי בסרביה יתרון ראשון במעלה על פני כל היהודים האחרים ברוסיה, בעיקר נוכח התגברות לחצה של חובת השרות הצבאי על יהודי רוסיה בשנים שלאחר 1835. בתקופה זו באו בזו אחר זו פקודות אשר החמירו את תנאי השרות הצבאי של היהודים, הכבידו את עולו על האוכלוסיה היהודית והפכוהו לגזרה הקשה והאכזרית ביותר אשר רבצה על יהודי רוסיה[69]). המוני יהודים, אשר נאנקו תחת הנטל הכבד הזה, ניסו להשתחרר ממנו ולהציל את ילדיהם מצפרני ה„חוטפים" ע"י בריחה אל מעבר לגבול. אחד המניעים החשובים של ההגירה היהודית מרוסיה לארצות הסמוכות אחרי 1827 היתה חובת השרות הצבאי ותנועת ההגירה נתגברה במידה וגבר

---

66) לוזינה־לוזינסקי, שם, סי' 186, עמ' 182—183; סי' 195, עמ' 196. והשווה גם С. Дубнов и Г. Я. Красный, Материалы для истории антиеврейских погромов в России, Петроград 1919, № 31, стр. 182 שגם שם נזכרת מפה זאת.

67) שאלת חלותו של החוק משנת 1843 על בסרביה שימשה במחצית השניה של המאה הי"ט נושא שהפובליציסטים היהודיים נזקקו לו תכופות בקשר לגירושים מרצועת הגבול של החבל, שנתחדשו או מדי פעם: הם טענו כי החוק הזה אינו חל על בסרבי־ה ועל כל פנים לא על גבולה עם רומניה. אחד מהם אף כתב כי ניסוח החוק אישר במפורש את זכותם של היהודים לשבת באין מפריע בשטחי בסרביה הגובלים עם רומניה (מ. מרגלית במאמרו О праве жительства евреев в г. Измаиле שהופיע בעתון הרוסי Одесский вестник משנת 1880, גל' 270).

68) הנסיך אורוסוב, מי שהיה מושל בסרביה אחר הפרעות בקישינוב ב־1903, כותב בזכרונותיו, כי ב־1846 ניתנה פקודה להוציא את כל היהודים מרצועת הגבול בבסרביה Кн. С.Д.Урусов, Записки губернатора, Москва 1907, стр. 303 לא עלה בידי למצוא שום אישור לכך, אך יש לזכור כי בתנאים הנוכחים אין אפשרות לבדוק את המקורות הארכיוניים הנמצאים ברוסיה.

69) השווה הסן, История, כרך ב', עמ' 112—116; ש. גינזבורג, היסטאָרישע ווערק, III (ניו־יורק, תרצ"ח), הפרק „אידישע קאנטאניסטען".

לחץ הגזרות[70]. אין ספק כי בתנאים אלה שחרורם של יהודי בסרביה מחובת השרות הצבאי שימש מניע חשוב ביותר להגירה יהודית מוגברת גם לשם. רבים מיהודי רוסיה עשו בודאי כאבי סבו של הסופר היידי אייזיק ראבאי אשר שלח את ילדיו לבסרביה כדי להצילם מידי ה„חוטפים"[71].

הצעד הראשון להשוואתם של יהודי בסרביה עם שאר היהודים ברוסיה גם מבחינת החובה לשרת בצבא ננקט ב־1846 כאשר על פי הצעת ה„ועד היהודי" שבראשות הרוזן קיסילב ציווה ניקולאי (ב־16 בדצמבר) לערוך במשך השנים 1847 ו־1848 ספירה של האוכלוסיה היהודית בבסרביה ולאחר מכן להטיל גם עליה את חובת השרות הצבאי החל מן הגיוס הקרוב[72]. ברם ביצועו של גיוס יהודי בסרביה נדחה לשנים אחדות. רק ב־1851 הודיע מיניסטר הפנים לקיסר כי כבר נקבעו אזורי הגיוס ליהודי בסרביה וכי אין עוד מניעה לבצע את הגיוס. בעיקבות הודעה זו ציווה הקיסר לקחת את יהודי בסרביה לצבא החל מן הגיוס הקרוב שצריך היה להערך במדינה[73]. גיוס זה הוכרז ע"י מנשר הקיסר מיום 15.7.1852[74] ועם זאת הופעלה חובת השרות הצבאי גם לגבי יהודי בסרביה.

הגזירה הקשה העיקה מעתה גם על יהודי בסרביה. את המצב שהשתרר בחבל מתאר הצדיק מסדיגורה, ר' אברהם יעקב פרידמן, (בנו של ר' ישראל מרוז'ין), במכתב ששלח בשנת תרי"ד אל משה מונטפיורי ובו בקשה להתערב לטובת יהודי רוסיה. ר' אברהם יעקב כותב: „...גם במדינת באסיראביע זה שנה וחצי אשר התחיל ליקח מהיהודים ומהגוים אינו לוקח מהם כלל. אדרבה פקודתו על הגוים אם ימצאון איש יהודי בהחבא יביאו אותו למקום המשפט וישיגו בעד כל נפש משאות מאת המלך. עוד פקודתו כי מחויבים היהודים ליתן לאנשי חיל לזמן המוגבל, ואם יעברו היהודים ולא יתנו לזמן המוגבל חייבים המה ליתן קנס ארבעה נפשות בעד כל נפש. בכמה מקומות לקחו מהיהו־

---

70) בקשר להגירת יהודי רוסיה למולדאביה ראה את דברי ר' מתתיהו לנדא על נסיבות התמנותו של אביו, ר' יוסף לנדא מליטין, לכהונת רב בקהילת יאסי (ר' יוסף כיהן בתפקיד זה בשנים 1834—1853): „...ויען כי אז לא היו לוקחים מאחב"י לחיל המלך במדינה זו (מולדאבה) והרבה מאחב"י ברחו לנפשם למדינה הזאת"... — ספר תולדות יוסף, ברדיטשוב תרס"ה, עמ' 14—15. כיו"ב גם בכתבה מיאסי ב־Der Orient (1844), עמ' 64, ובכתבה מאוחרת יותר על מצב היהודים ברוסיה ב־A.Z.d.J. ט"ו (1851), עמ' 428.

71) א. ראבאי, מיין לעבען, כרך א', 1945 עמ' 146. והשווה טענת משרד הרישום (Казенная Палата) בפודוליה אשר סרב ב־1837 לרשום למעמד האכרים שלוש משפחות יהודיות מפודוליה שעברו למושבות החקלאיות בבסרביה ונימק את הסרוב בכך שיהודים אלה עברו לבסרביה רק כדי להשתמט משרות צבאי — ע"י
В. П. Рибиньски, Евр. Хлиборобськи колонии на Киивщине, Волини та Подилли в половини 19 ст., Збирник праць Еврейской Исторично-Археографичной комисии, 2, Киев 1929, стр. 207.

72) לבנדה, סי' 552, עמ' 661 (לבנדה ציין בטעות כי מספר החוק הזה הוא 26709 במקום 20709, כפי שצריך להיות), והשווה את דבריו של נ. סוקולוב על הפקודה לערוך ספירת היהודים בבסרביה כהכנה להטלת חובת השרות הצבאי עליהם — באחד ממאמריו בסדרה „הצופה לבית ישראל" ב„הצפירה", י"ב 1885, עמ' 129—130.

73) צו מיום 18.10.1851 — לבנדה, סי' 652, עמ' 759—760.

74) שם, סי' 675, עמ' 790—791.

דים בעד הקנס אנשים אשר עזבו נשיהם ובניהם ובני בניהם כדומן על פני השדה, לא בדקו שנותיו יהיה בן ארבעים שנה ובן חמישים, תפסו אותן וגלחו שערות ראשם וישלחו לעזאזל המדברה במקום אשר אין זכר לד' ולישראל עמו... תוקף הגזירה ההיא נפלה על הטף מבני ישראל נערים וילדים מבית הספר המה נגררים, כבן שש ושבע מובחרים לעבודת המלך..."[75]. כדי להציל את ילדיהם מידי החוטפים, התחילו גם יהודי בסרביה שולחים אותם אל מעבר לגבול, לרומניה[76]). אך יהודי בסרביה לא סבלו זמן רב מגזירות אלה. 4 שנים אחר שהוטלה עליהם חובת השרות הצבאי, באוגוסט 1856, ביטל אלכסנדר השני את התנאים הקשים ביותר שהיו כרוכים במילוי שרות זה ע"י היהודים. מתוך 5 הגיוסים שבהם השתתפו יהודי רוסיה בשנים 1852—1856, השתתפו יהודי בסרביה ב־3 בלבד — בשנים 1852, 1853 ו־1854. משניים אחרים שוחררו מחמת התנאים המיוחדים שבהם היה נתון החבל בימי מלחמת קרים[77]).

עם הטלת חובת השרות הצבאי על יהודי בסרביה נתבטל השריד האחרון שעוד ייחד אותם מבחינה חוקתית וע"י כך הושלם תהליך השוואתם עם שאר היהודים ברוסיה. במחצית השניה של המאה הי"ט היו כבר יהודי בסרביה כלולים במסגרת המשפטית שנקבעה ליהדות הרוסית כולה. כל החוקים שנחקקו בשביל יהודי רוסיה חלו גם על יהודי בסרביה ולא היה עוד שום הבדל בינם לבין היהודים שישבו בפלכים האחרים של המדינה.

ה

חוקת 1835 ביטלה את התחיקה המיוחדת לגבי היהודים שהיתה קיימת קודם לכן בבסרביה. כך היה ביחס לרכישת קרקעות על ידי יהודים וראוי לציין כי מבחינה זאת הביאה השוואתם של יהודי בסרביה עם יתר יהודי רוסיה להרחבת זכויותיהם. על פי התקנון משנת 1818 הורשו יהודי בסרביה לרכוש רק קרקעות בלתי מאוכלסים השייכים לאוצר המדינה, ואילו חכירת הקרקעות נאסרה עליהם לגמרי. באה עכשיו חוקת 1835 והתירה ליהודי רוסיה, ובכלל זה גם ליהודי בסרביה, לרכוש נכסי דלא ניידי מכל הסוגים פרט לאחוזות מאוכלסות ע"י איכרים. כן הותר להם על פי סעיף 36 של אותה חוקה, לחכור אדמות מבעלים פרטיים לשם התיישבות חקלאית[78]). ע"י כך נתבטלו ההגבלות שנקבעו בענין זה לגבי יהודי בסרביה ב־1818 ושהיו קיימות עוד קודם לכן בתחיקה המולדאבית. על יסוד היתר זה נוסדו אחרי 1835 בבסרביה מושבות

---

75) המכתב נדפס ע"י הרב מ. י. גוטמן במאמרו „החסידות ברומניה במאה שעברה", החלק העברי של השנתון היהודי־רומני, „סיני", כרך ה' (בוקארסט תרצ"ג), עמ' 27—31. אין אנו יודעים אם וכיצד הגיב מונטפיורי על מכתב זה. פניתו של ר' אברהם־יעקב אינה נזכרת ביומניו של מונטפיורי שפורסמו ע"י לוה L. Loewe, Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, I-II, Chicago 1890 והשווה את המקרה המובא ע"י גינזבורג (שם, עמ' 33—34) של חטיפת ילד יהודי בחוטין ב־1854.

76) עי' קטעי אבטוביוגרפיה של הסופר יליד בסרביה ש. בן־ציון, כל כתבי ש. בן־ציון, הוצ. דביר, ת"א, עמ' XXVII.

77) עי' לבנדה סי' 733, עמ' 836 וסי' 753, עמ' 851.

78) שם, סי' 301, עמ' 360 ו־364.

חקלאיות יהודיות על אדמה שנרכשה או נחכרה מידי בעלי אחוזות פרטיים[79]).

יש וזכויותיהם של יהודי בסרביה בשטחים אחדים נקבעו בשנים שלאחר 1835 על פי שיקולים או תנאים מקריים וחולפים, לרוב בעלי אופי כלכלי — כפי שארע גם ביחס ליהודים בפלכים האחרים של תחום המושב. שיקולים מסוג זה קבעו למשל את זכותם של יהודי בסרביה לעסוק במכירת משקאות בשנים 1835—1839. החוקה משנת 1835 התירה שוב ליהודים לעסוק במכירת משקאות בכפרים. היתר זה הדאיג את החוכרים הנוצרים שחכרו אותה שעה את מכירת המשקאות באחוזות המדינה בפלכי רוסיה החדשה; הם חששו מהתחרות מצד היהודים אשר יכלו עתה לחכור את מכירת המשקאות באחוזות הפרטיות הסמוכות לאחוזות המדינה. בעיקבות פנייתם של חוכרים נוצרים אלה החליט ועד המיניסטרים במאי 1836, כדי לשמור על הכנסות המדינה, לאסור על היהודים ברוסיה החדשה ובבסרביה להחזיק בתי מזיגה ולעסוק במכירת משקאות באחוזות הפרטיות במשך כל תקופת תקפם של תנאי ההחכרה אשר נקבעו לשנים 1835—1839, תוך ציון כי החל מ־1839 יובאו בחשבון הוראות החוקה משנת 1835[80]). חודשים אחדים לאחר מכן התלונן החוכר היהודי של מכירת המשקאות באחוזות המדינה במחוז אקרמן בבסרביה כי בתוקף האיסור האמור אין מרשים לו להעסיק יהודים בבתי המזיגה שהוא חכר באחוזות פרטיות. נוכח תלונה זו החליט ועד המיניסטרים להתיר לחוכרי מכירת המשקאות בבסרביה להעסיק יהודים גם בבתי המזיגה שהם חכרו באחוזות הפרטיות. ההחלטה נומקה בכך שהאיסור הנ"ל אינו מתייחס ליהודים המועסקים ע"י החוכרים עצמם — שכן במקרה זה אין לחשוש מהתחרות ומפגיעה בהכנסות המדינה[81]). גם היתר זה כוחו היה יפה רק לתקופת תקפם של תנאי החכירה לשנים 1835—1839. על יסוד תקדים זה ניתן היתר דומה ב־1838 גם לחוכרי מכירת המשקאות באחוזות המדינה בפלך חרסון[82]).

מתוך אותם שיקולים של תועלת כלכלית אושרה ב־1842 הקלה מסויימת בתנאי האיסור של הישיבה ברצועת הגבול בבסרביה. בשנה הנ"ל הותר לחוכרי מכירת המשקאות בבסרביה, בדומה להיתר שניתן קודם לכן לחבריהם בפלכים המערביים, להעסיק יהודים במכירת משקאות בערים ובאיזור המרוחק 2 ויורסט מערים אלה, אף אם הן הערים והן האזורים הללו נמצאו ברצועת הגבול האסורה ליהודים. ההיתר ניתן בנימוק שהאיסור על ישיבת היהודים בקירבת הגבול אינו חל על היהודים המועסקים ע"י חוכרי הכנסות המדינה[83]).

---

79) עי' צו הסנט מיום 24.6.1848 בדבר תשלום מכס ממכירת משקאות במושבות החקלאיות היהודיות בבסרביה — לבנדה סי' 587, עמ' 696—697 והשווה את מאמרו של אטינגר בקובץ של יק"א Сборник материалов об экономическом положении евреев в России, СПБ, 1904. כרך א' עמ' 52—53, וכן שם כרך ב', הנספח. Дополнительные сведения об отдельных колониях Бессарабской губернии.

80) לבנדה, סי' 327, עמ' 391; סי' 340, עמ' 404—406, והשווה אורשנסקי Русское законодательство עמ' 175—176.

81) לבנדה, סי' 340, עמ' 404—406.

82) שם, סי' 372, עמ' 454—455.

83) שם, סי' 451, עמ' 521—522. היתר זה בוטל אמנם זמן קצר מאד לאחר מכן בתוקף התנאים להחכרת ההכנסות מהמכירת המשקאות בבסרביה בשנים 1843—1847. בתנאים אלה, שפורסמו ב־16.6.1842 נקבע שוב כי אסור לחוכרים להעסיק יהודים ברצועת הגבול (שם, סי' 458, עמ' 526—527).

בסיכום — יהודי בסרביה, על אף היותם החל מ־1812 חלק מן היהדות הרוסית, נהנו במחצית הראשונה של המאה הי״ט ממעמד משפטי מיוחד שהבדילם באופן בולט מיהודי רוסיה האחרים. בתוקף מעמד משפטי מיוחד זה הם נמצאו משך תקופה ממושכת מחוץ למסגרת הלגיסלאטיבית שהיתה קיימת בתקופה זו בשביל יהודי רוסיה, ולא חלו עליהם כמה מן הגזירות הקשות ביותר שהעיקו אז על היהדות הרוסית — ובראש וראשונה חובת השרות הצבאי. ע״י כך נמצאו יהודי בסרביה לא רק במצב משפטי שונה, אלא אף עדיף בהשוואה ליהודי רוסיה האחרים. עובדה זו נודעה לה חשיבות רבה לגבי התפתחותו של הישוב היהודי בבסרביה.

מצבם המשפטי של יהודי בסרביה במחצית הראשונה של המאה הי״ט מלמדנו כי הקיבוץ היהודי ברוסיה לא היה בתקופה זאת הומוגני מבחינת המעמד המשפטי. מסתבר כי היו בו במעמד זה לא רק גוונים מקומיים שונים, אלא אף נתקיימו הבדלים חשובים בין חלקיה השונים של היהדות הרוסית.



עזריאל שוחט

התנועה העברית בפינסק*

תחילת הגשמתו של רעיון תחייתו של הדיבור העברי היתה כידוע בארץ־ישראל על ידי אליעזר בן־יהודה בתחילת שנות השמונים. את הצורך הלאומי שבדבר הדגיש כבר ר' יהודה חי אלקלעי. הרעיון החל להתעורר גם בין משכילים לאומיים שברוסיה. שלום הלוי אפשטיין מסוויינציאני כותב, שבהיותו תלמיד באינסטיטוט הממשלתי למורים שבווילנא בשנים תרמ"א—תרמ"ג נדרו הוא וחברו לדבר עברית ולהפיץ את הרעיון הזה בין הנוער בווילנא. לאחר מכן, בשנת תרמ"ד, החל לנהל תעמולה לכך בין מכריו בז'יטומיר שביניהם היה י. ל. דוידוביץ. אף כאן כמו בווילנא לא האירה לו ההצלחה פנים[1]. האגודה הראשונה של דוברי־עברית ברוסיה נוסדה ככל הנראה על ידי ראובן ברייניץ במוסקבה. מתוך דבריו יש להסיק שהאגודה נוסדה בשנת 1888. כמו כן הוא מספר שלאגודתו נצטרפו ליאון רבינוביץ וד"ר א. קאמינקא שבאו מפאריז, אשר כבר בפאריז דיברו ביניהם עברית[2]. הוא כינה את אגודתו בשם „שפה ברורה". בתחילת 1889 עורר דוידוביץ (בן־דוד), שהיה מורה באודיסה והיה גם כתב ב„המליץ", את הרעיון בדבר ייסוד חברה של דוברי עברית, הוא הצליח לקיים אסיפה של צעירים שהסכימו אתו, אולם לתוצאות של ממש לא הגיעו. בינתיים נוסדה באלול תרמ"ט על ידי אליעזר בן־יהודה ועל ידי ד"ר יצחק ד'אראבלה, מנהל בית החולים רוטשילד בירושלים, החברה „שפה ברורה" בירושלים[3]. עובדה זו גרמה להתעוררות מחודשת באודיסה ובן־דוד אירגן בנובמבר 1889 אגודה לדיבור עברי בשם „שפתנו אתנו"[4]. בינואר 1890 נוסדה אגודה שניה באודיסה לאותה מטרה, שכונתה בשם „הסניף הראשון לחברת ‚שפה ברורה' בירושלים". הדברים נתפרסמו ב„הצפירה" ב־25 בינואר 1890, והכתב, נחום סלאסטש (סלושץ), הודיע שם בין השאר, שבתקנות החברה שלהם להתכנס כמה פעמים בשבוע לשיחות בעברית וש„כל החברות אשר תיוסדנה בארצנו, אם רק ירצו לבוא בדברים אתנו עליהן לדגול בשם ‚ציון' ועליהן להיקרא ‚סניף לחברה שפה ברורה בירושלים'", ולחתום על העתון ‚הצבי' היוצא בירושלים". אין בידינו יותר ידיעות על פעולותיה של חברה זו. ככל הנראה התנהל ויכוח בינה לבין בן־דוד בבעית הזיקה ל„שפה ברורה" בירושלים. בן־דוד טען „כי

---

*) פרק מ„ספר פינסק" העומד להופיע על־ידי ארגון יוצאי פינסק.

1) „הצפירה" 15 בפברואר 1890, גל' 40 עמ' 168—169.

2) ראה ר. ברייניץ, „פון מיין לעבנס־בוך", ניו־יורק 1946, עמ' 261 ואילך.

3) א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ־ישראל, כרך ב' עמ' 784—787. ד'אראבלה היה יליד פולטאבה, שמו האמיתי — יצחק אמצ'יסלבסקי.

4) „הצפירה", 24 במארס 1890.

הצורה אשר תקבל שפתנו המדוברת בארץ ישראל לא תסכון לנו הדרים בחוץ־לארץ, באירופה. עלינו, היהודים היושבים ברוסיא, לברוא לשפתנו סגנון חדש, אירופאי ולא ערבי"[5]. משום כך כנראה כינה את אגודתו בשם „שפתנו אתנו" ולא בשם „שפה ברורה".

והנה באדר תר"ן, לכל המאוחר, שלח שאול מנדל רבינוביץ מפינסק מכתב לבן־דוד לבירור דברים. שאול מנדל רבינוביץ היה אז כתב ב„המליץ" ולאחר מכן היה אחד הפעילים ביותר בציונות שבמקום ופירסם מאמרים חשובים לתולדות פינסק. מכתבו לבן־דוד לא נשתמר, אולם על תוכנו אנו יכולים לעמוד מתוך מכתב תשובתו של בן־דוד, שנכתב בג' דחול־המועד פסח תר"ן „אל כבוד המשכילים הנכבדים חובבי שפת עבר באמת, ה' שאול ראבינאוויץ והנלווים אליו"[6]. במכתב מודיע בן־דוד כי „שם האגודה שלנו היא „שפתנו אתנו" ומטרתנו היא להרגיל את לשוננו לדבר עברית. במספר חברינו יבואו אנשים שונים היודעים להשתמש בשפת עבר בפועל". כמו כן הוא מודיע על „חובות החברים והחברות" והן: „א. לדבר איש את רעהו ואיש את רעותה עברית בכל מקום ובכל שעה. ב. להתאסף מדי שבת בשבתו אל בית הועד להשתוחח (!) בשפת עבר בצבור ולשמוע לקח איש מפי אחיו. ג. כל אשר יש בכחו לשאת מדברותיו בשפת עבר באיזה ענין הנוגע ליהדות ולשפת עבר, כמו בכל עניני חכמה ומדע, חייב לדרוש באספה לא פחות מפעם אחת בחודש, הגברים דורשים בע"פ והנשים ברצונן גם מבכתב (!). ד. כל אחד מהחברים מחויב לבור לו איזה ענין למודי להגות בו ולהרכיש לחבריו את כל אשר ימצא נחוץ ומוכשר להרחבת השפה. בעת האספות מדברים לאחד אחד בסדר ובמשטר מבלי הכנס איש בדברי רעהו והיושב ראש הוא המפקח על הסדרים, ורק בעת ההפסקות מותר לדבר איש כאות נפשו". אשר למספר החברים באגודה הוא מודיע ש„החברים הקבועים הם לע"ע כשלשים גברים ונשים שלש וחברים בלתי קבועים יש לנו עוד כפליים כהנה". ו„מלבד זאת יש לנו בחברתנו מגיד משרים (!) אחד הדורש בשפת עבר גם בבתי התפילה באזני המון אדם" ו„עוד מתעסקים אנחנו כעת בדבר פתיחת בית ספר אשר ילמדו שם שפת עבר חנם אין כסף לכל החפץ". אשר ללשון הדיבור העברי הם נוקטים ב„שפת מכה"ע (מכתבי העתים), כלומר שפת כה"ק בצרוף מלים ומבטאים מלשון המשנה ובמקום שאי־אפשר למצוא מלים עבריות להעתיק בהן את המלות הזרות המת־קבלות בכל שפות אירופה, משתמשים אנחנו במלים כאלה בתמונתן המקורית".

בינתים נוסדה בט' בניסן החברה בפינסק בשם „שפה ברורה". לפי דברי זכרונותיו של ש. נ. גיטלמן, אחד המורים לעברית המפורסמים ביותר בעיר וממיסדי הסתדרות המורים העבריים ברוסיה, יצאה היזמה לייסד האגודה מאת א. א. פיינשטיין, מורה עברי ידוע בעיר, סופר ועסקן ציוני, ומאת בעל הזכרונות. אחרי שהגיעה אליהם הסיסמא „דברו עברית" שיצאה מאודיסה פרסמו קול קורא „על דבר התוסדות האגודה וחברים צעירים זרמו כזרמי מים, בהביעם

---

5) שם, 18 בפברואר 1890.

6) העתק המכתבים והתקנות של „שפה ברורה" שבפינסק וכן שמות חבריה נשתמרו בשלשה „פנקסים" קטנים של החברה „שפה ברורה" והם נמצאים כפקדון מאת ד"ר זאב רבינוביץ בידי האקדמיה ללשון העברית.

את חפצם להרשם"[7]). ברם ככל הנראה טעה כותב הזכרונות הללו כי החברה נוסדה על ידי ש. מ. רבינוביץ [7א]). גיטלמן מספר עוד מדוע בחרו בשם „שפה ברורה" ולא בשם „שפתנו אתנו": „בהסתפחנו לסניף... באודיסה חשבנו לקרוא גם לאגודתנו בשם ההסתדרות הראשית „שפתנו אתנו", אולם בין מבקרי האספות היה מלמד אחד שהיה ידוע בשם „המלמד הסלוצקאי", שידע היטב את השפה העברית והיה תורני גדול, בעל חשבון, הגה בעיון בספרי מחקר שונים, משחק אמן בשחמט, חכם בהויות העולם", והוא התנגד לשם „שפתנו אתנו" שהרי המשכם של מלים אלה בכתוב הוא „מי אדון לנו". משם זה „נודף רוח מרד". אז פרץ פולמוס עז בינו לבין המשורר אפרים דב ליפשיץ, בעל שיר הערש הידוע „נומה פרח, בני מחמדי". נעשתה הצבעה על השם והרוב החליט בעד השם „שפה ברורה" [8]). ברם דומה שעל החלטת הרוב השפיעה גם העובדה שהחברה בירושלים נקראה בשם „שפה ברורה". אגב אורח, האספות התקיימו בעלייתו של סוחר העצים ר' אייזיק פריינקל שבתו פייגל „עלמה כבת עשרים" „נתנה לנו את עליית בית אביה המרווח, שהיו בו מקומות ל־60 איש בערך" ו„היא בעצמה לקחה חלק באספותינו, כי ידעה הרבה עברית והיתה מסורה לרעיון הלאומי בכל ישותה". האספות התקיימו שם „גם בשבתות וגם בימות החול" [9]). עיקר תקנות החברה שתוקנו באותה אספה בט' בניסן (מוצאי שבת) כדי „לרומם את קרן שפתנו הקדושה אשר כמעט נשכחה כעת מלב ולהשיבה לתחייה" היו: א. על החברים לדבר אך בשפת עבר בהתאספם יחד. ב. האספה תהיה ביום שבת קדש מדי שבת בשבתו אחרי הצהרים (פעם אחד בחודש במוצאי שבת, כנראה בכדי שאפשר יהיה לרשום דברים). ג—ד. על החברים לתרום תרומה כספית לחברה לקניית ספרים עבריים. ה. „כל מלה בשפת עבר אשר תבצר מהחברים עליהם להגיד לפני ראשי הוועד והמה יחרצו משפטם. ו. המלות אשר הובאו לפני ראשי הועד ונפתרו על המזכיר לכתוב זאת בספר המלים אשר לחברה". באותה האספה נבחר ועד. חלוקת התפקידים בן חמשת חברי הוועד היתה זו: מאיר פריינקיל — סוכן, כלומר בידו תהא הקופה והספריה. שאול מנדל רבינוביץ — מבקר, עליו לתקן את השגיאות בדיבור ולבדוק את מידת הידיעה העברית של המועמדים החדשים. ישעיה חיים גרוסברג — מזכיר, עליו לנהל את ספרי החברה כלומר את „פנקס התקנות", „פנקס החשבונות" ואת „ספר המלים", שבו יירשמו המונחים והניבים החדשים. יוסף יוזפא וולובלסקי — רואה חשבון, יהודה לייב ווינץ — נאמן, ממונה על גביית התרומות של החברים. אגב אורחא — וולובלסקי הוא אחיו של המשורר יהודה קרני, ויהודה לייב ווינץ היה אחד „הבחורים"

---

7) ראה „ניבנו", שבועון שיצא על ידי משרד הנוער שעל־יד „תרבות" בפינסק, 7 במאי 1937 עמ' 3. א. א. פיינשטיין פירסם את הספר „מגלת פורענויות" בו עדות חשובה מאד על המצב בפינסק ובסביבתה בימי מלחמת העולם הראשונה, מלבד מה שהוא מכיל פרטים מדוייקים על רצח ל"ה האנשים בפינסק ע"י הפולנים בשנת 1919, הוא מספר על סמך עדויות מובהקות על השחיטות של הבאלאכובצים בעיירות רבות בפוליסיה ובאוקראינה.

7א) במאמרו ב„תלפיות" שנכתב ב־1895, כותב ש. מ. רבינוביץ: ע"י כותב הטורים האלה נוסדה פה חברה „שפה ברורה". על ייסוד החברה הודיע רבינוביץ ב„המליץ" 11 באפריל 1890.

8) ראה „ניבנו", 17 ביוני 1937 עמ' 3.

9) ראה „ניבנו", 4 ביוני 1937 עמ' 2.

שלמדו באחד מבתי הכנסת שבעיר. לאחר מכן למד בבית מדרשו של הילדס־היימר בברלין והיה שם כתב של „הצפירה" ו... הוציא בברלין כעבור שנים את הירחון היהודי־הגרמני Ost Und West. בראש חודש אייר של אותה שנה יצאו מ„שפה ברורה" בפינסק שני מכתבים לאודיסה, האחד לחברה „שפה ברורה" והשני לחברה „שפתנו אתנו". המכתב ל„שפה ברורה" מתחיל במשפט: „זיקי האהבה לשפתנו העתיקה אשר הבערתם בלבות כל אחינו העברים בכל מושבות בני ישראל ואשר כבר יצאו ללהבה קדושה... הזיקים האלה נפלו גם בעירנו פינסק". משפט זה מראה שהתנועה לחידוש הדיבור העברי התפשטה אז מהר וחדרה לכמה וכמה מקומות. ואכן ידיעות שבמקרה יש לנו על חברה „שפה ברורה" בוילנה, במינסק, בסורוקי ובעיירה מוטולה[10]. באותו מכתב באה ההודעה כי „מספר חבריו יעלה לעשרים וחמישה איש ונקווה כי תפרץ חברתנו ותעלה מעלה מעלה", ובאה הבקשה להדרכה, כי „כאשר הייתם אתם לנו למעוררים ברעיון הקדוש הזה ככה תהיו לנו גם למאשרים, יען כי דעתנו קצרה עוד, ולא נוכל למצוא לנו מלים חדשות הנחוצות לנו ולהשתמש בהן, ובכלל איננו יודעים את המעשה אשר נעשה ואת הדרך אשר נבור לנו", כמו כן מבקשים הכותבים מאת החברה באודיסה שתשלח להם את תקנותיה ושואלים „אם יופיע „הצבי" במועדו ומי הוא סוכנו, יען כי בחפצנו לתת את ידינו לו".

במכתב לבן־דוד מודיעים הכותבים על דבר אספותיהם בשבתות, שבהן „הננו משוחחים בשפת עבר" (האספות הללו היו מתקיימות משעה 2 עד לפנות ערב[11]). כן הונהג שבכל שבת ירצו החברים, לפי תור, ב„עברית חיה", „שפת כתבי העת", פרקים אחדים מנביאים ראשונים, וכבר הספיקו לסיים בצורה זו את ספר יהושע. בכך הם רוצים למצוא ענין אשר „יחיבנו למצוא לנו מלים וניבים חדשים ולהמלט מלהשתמש תמיד בחוג מלים אחדות מבלי ללכת קדימה". כמו כן הם מודיעים על מספר החברים של החברה וכי הם „רובם ככולם צעירים לימים, יען כי עד עתה עומדים עוד זקנינו ונשואי הפנים מרחוק". כמו כן הם מודיעים „כי לא נתחשב (!) על דגל נקיי השפה הגדולים החפצים לעשות את השפה לגוף חנוט, מבלי להרשות לעשות בה שינויים לפי רוח העת החיה ולפי חקיה היא, בידענו כי אם אין לא נמצא את ידינו ואת רגלינו בה". ולבסוף באה הבקשה „להודיענו פתרוני המלים האחדות", והובאה רשימת מלים ברוסית שהם מתקשים במינוחן העברי, כגון המלה Кружка אם נוכל לפתרו „משאב", המלה Динейка אם תרגומה העברי ראוי להיות „מסרגל", ואיך לתרגם את המלה Подсвечник ואיך „לפתור" את המלה Воротник „צורון" או „ענק" ואם במקום „מורה שעות" נוכל להשתמש במלה „שעון" ועוד. מ„שפה ברורה" באודיסה לא נתקבלה כל תשובה. מבן־דוד באה תשובה שנכתבה ב״ז באייר. בפתיחה מובאים דברים של הבעת שמחה על מצב האגודה בפינסק, ודברי עידוד: „עמדו על עמדתכם, אחינו, ואל נא ירך לבבכם בהפגש על דרככם איזה מעצורים, כי זה חלק כל סוללי מסלות חדשות לישר מעקשים ולהסיע אבני נגף". בן־דוד מודיע במכתב

---

10) ראה י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה, תל־אביב ת״ש, עמ׳ 47. האגודה נוסדה שם על־ידי בן אביגדור. וראה שלמה הלל״ס, העיר סורוקי וקהילתה ב„פרקי בסרביה" תש״ב, עמ׳ 113. וראה חיה ויצמן־ליכטנשטיין, בצל קורתנו, תל־אביב תש״ה, עמ׳ 70. כאן היה זה ענין של קבוצת נוער גרידא. על מינסק ראה א. צנציפר, פעמי גאולה, עמ׳ 37.

11) ראה הערה 7.

כי „מספר חבריו מתרבה מדי שבוע בשבוע, עד כי צר ביתי מלהכיל את כל הבאים", ועל כן „החלטנו באספותינו האחרונות להסיע את מרכז אגודתנו לבית־תפלה ששמה ינהרו כל החברים ובביתי יתאספו מתי מעט חברים וגם החברות אשר בבית התפילה לא יכירן מקומן" ותיקנו „כי כל חבר ישלם לקופת החברה לא פחות משש רו"כ לשנה", כדי להנהיג בבית התפילה „שעור גמרא בשפת עבר". בהמשך המכתב באים דברי הסכמה לנוהג שהונהג בפינסק להרצות תוכן דברים, ומוצעת המלה „תניה", כמקבילה למלה הרוסית Разсказ כמו כן מובאת הצעה של אימוני כתיבה בעברית ע"י מסירת תוכן של ספר ללא הכנה מוקדמת. אשר לסגנון — כותב בן־דוד כי „יותר טוב הוא לקחת מלים משפת התלמוד ולכן ראו כי ימצאו תמיד באספותיכם אנשים אשר שפת התלמוד שגורה על פיהם" ובאה חוות דעת כי „עלינו לע"ע החובה להוציא את מעט החמר אשר בידינו החוצה, השוקה, לדבר עברית בכל מקום ובכל שעה, איש את רעהו ואת רעותו ואת טפו, ואז נזכה ונחיה ונראה את שפתנו המדוברת עומדת על מרום שלבי ה„מאדע", נדברה — וירוח לנו". כמו כן באה תשובה על המלים שנשאלו: עששית־Лампада פנס־Фонарь מאור־лампа מנורה־Подсвечник שולבוים מעתיק Воротник „בית הצואר", כי צוארון כנראה שם המקטין מן הצואר. כמו אישון מן איש; ענק הוא Галстук אשר למלה הרוסית Кружка בעברית יש לנו מלה צפחת. בדבר „מורה שעות" וכל הנוגע לו חפץ אני לשאול את פי הסופרים במכה"ע וב„הצפירה", ששם יענה ה' סאקאלאו לבקשתי ויפתח להרוחה את השער לתחית השפה". ולבסוף באה בקשה זו: מכיון ש„הנני מכין עתה מאמר מיוחד על אודות התנועה החדשה של תחיית השפה", על כן אבוא בכתובים אל כל האגודות הידועות לי, כי תשלחנה לי כל אחת את דבריה ותודיעני: 1) מספר חבריה ותכונתם, 2) באיזה ענינים יתעסקו, 3) על איזה טעמים סומכים מתנגדיה, 4) איזה הן הענינים והאמצעים אשר יובילו לפי דעתה אל המטרה הכוללת של כל האגודות, ולכן אקוה, כי גם אתם תמהרו לשלוח לי את דבריכם".

על המכתב הזה של בן־דוד באה מפינסק תשובה במכתב שנכתב בט"ו בסיון. תשובה זו מעמידה אותנו על הרמה האינטלקטואלית הגבוהה ועל שאיפותיהם הגדולות של כותביה. אחרי דברי הקדמה שבה הם קובעים: „אנחנו גמרנו אומר זה כבר לעבוד בכל יכולתנו ובכל מאודנו... למען הרעיון הקדוש הזה", באה ההודעה „כי חברתנו תצעד קדימה ותעשה חיל, חברינו עתה כחמשים איש", ובם „אנשים גדולים ונכבדים" „אנשים אחדים העומדים בראש האינטעלעגענציע בעירנו הבטיחונו כי יבואו גם המה אל החברה", וכי „צעירי הימים אשר ידעו את השפה ושכחוה או אשר לא ידעוה כלל פנו עתה אליה והנם הוגים בה בשים לב", וכי מורים סיפרו „כי מעת היוסד החברה בעירנו החלו תלמידים ללמוד את השפה בשקידה יתרה". כמו כן מודיעים הכותבים, שהם התחילו לדבר עברית לא בכנסים בלבד, אלא גם ברחוב, „אנחנו מלאנו אחרי עצתכם להוציא את השפה החוצה, השוקה, והננו מדברים עברית בכל מקום, בחוצות וברחובות", „והאנשים אשר יראו בראשונה לפתוח את פיהם בשפת עבר הנם מדברים בה עתה ככל העולה על רוחם". אמנם „בראשונה השתוממו בני עירנו למשמע אזנם" אולם „עתה יחדו בשמחה את פנינו וביראת הכבוד יביטו על המדברים, גם האורתודוכסים ישמחו מאד על הדבר הזה". אחרי הצטרפותם של „החברים הנכבדים" הנהיגו „כי האיש אשר יש לאל ידו" ירצה „מדי שבת בשבתו בשפת עבר מעניני דיומא בדברי ימי ישראל או באיזה ענין לימודי,

איש איש כאשר יישר בעיניו", נוסף על "התניות", כלומר סיפור תכנם של ספרי נביאים ראשונים, כי "נחוצות הנה מאד לצעירים". כמו כן הם מודיעים, כי אחד החברים מכין מחזה להצגה "למען תסכן אזנם לשמוע דיבור שפת עבר ספרותית", ובכך ישופר הסגנון. הכותבים מודיעים ש"עלה במחשבה לפנינו והוא להעיר את אוזן בנות עירנו ליסדן (!) גם הן חברה מדברות שפת עבר לבדן, יען כי לקבלן אל חברתנו לא נוכל, כי לא הרי אוירא דפינסק כאוירא דאדעססע, ואת פני הנערות האחדות אשר פנו אלינו לקבלן אל חברתנו השיבנו ריקם, ביראנו מדבת עם". אשר לשאלה בדבר האמצעים להשגת המטרה "להרחיב את השפה העברית בין העם ולעשותה שפה חיה כאחת השפות האירופיות" הובאו במכתב הצעות אלה: א. על כל החברות להתרכז סביב למרכז אחד ולקבל את הכרעותיו בעניני מונחים וניבים. מרכז זה צריך להיות החברה "שפה ברורה" בירושלים, "אשר בראשה יעמדו אנשים מפורסמים ובלשנים כבן־יהודה, פינס, יעבץ וכאלה", על החברות לסייע למרכז בפירסום מילונים של "כל הניבים והמלים אשר יחדשו עפ"י שקול דעת החברה ההיא, וכל אבירי השפה ברוסיא". בקשר לכך מנסים הכותבים להשפיע על בן־דוד שיכיר בצורך של מרכז אחד: "עליכם, אחינו היקרים, להעיר לב כל החברות הנודעות לכם... כי בלי מרכז ובלי דיסציפלינה לא נוכל עמוד... ואם לא נתאחדה אז תפולנה חברותינו אחת אחת", ו"יראו נא עתה אחינו ברוח וברעיון כי המה יבקשו אך את המטרה ולא את את הכבוד". ב. על כל החברות להתאמץ ולהרחיב את ידיעת הלשון בעם, על ידי העמדת מורים חינם לבני עניים "ולא לנערים אחרים לבלי קפח בזה את פרנסת מורי שפת עבר אשר מזה לחמם נמצא". הכותבים מודיעים שהם מתכוננים לבצע דבר זה בימים הקרובים. ג. על החברות להשתדל שגם "נשואי הפנים" יצטרפו אליהן ואז ילכו רבים בעקבותיהם. ד. יש למצוא אמצעים כספיים לתמיכת הספרות העברית ו"סופריה הטובים", כי הוצאת ספרים טובים היא האמצעי הטוב ביותר לחבב הלשון על יודעי העברית ולהגברת הרצון ללמוד עברית, כי בלי ספרות טובה אין עתיד לתחייתה של הלשון, שהרי גם ההתחלה הקטנה הזאת של הדיבור העברי היא תוצאה של הספרות העברית שנתחדשה. "ספרותנו הדלה עשתה לנו את החיל הקטן הזה, אשר באו עתה בברית לעשות שפת עבר לשפה מדוברת". "עלינו להתאמץ להרבות את ספריה הטובים למען יכבדוה יודעיה ולבלתי לכתם לנוע אל ספריות אחרות". אגב אורח, אנו למדים מן המכתב הזה, עד מה גדולה היתה השפעתו של סמולנסקין על בני אותו דור: "מי קרא לנו את הקוראים המעטים בשפת עבר הדבקים בשפה אם לא סמאלענסקין נ"ע והסופרים הטובים אשר חנו תחת דגלו", כלומר הסופרים שהשתתפו ב"השחר". הכותבים מציינים כעובדה שאחרי מות סמולנסקין "אבדו לנו קוראים רבים, יען כי לא מצאו עוד מה לקרוא בשפתנו". מובאת גזירה שווה מן הרוסית: "עד לפני חמשים שנה טרם היות בספרות הרוסית ספורים כתובים במיטב הגיון פנו הקוראים אל הספרות הצרפתית", ורק תודות ל"סופרים הטובים" נשתנה יחס הרוסים אל ספרותם. אצלנו המצב הוא ש"בנינו ובנותינו נתונים המה לעם אחר" ו"שפת עבר היא כעוטיה בין כל חברותיה, ומשכיליני לא יחפצו לפנות אליה". אגב אורח, אנו רשאים להסיק ממשפטים אלה על התמורה התרבותית הגדולה שחלה בשנות השמונים בעיר יהודית כמו פינסק, שעוד בשנות התשעים שלט בה הווי יהודי מסורתי. הכותבים מציינים עוד, כי מחמת העובדה שהספרות העברית אינה מכלכלת את סופריה,

על כן עוברים הסופרים לכתוב יידיש, ואך איש משגע אשר לא יחוס על עתו ועמלו יפנה אליה לכתוב בה", ו„ספרים טובים אשר יכלו להנחיל כבוד את השפה ולרכוש לה נפשות רבות יותר מכל החברות ישכבו למעצבה מאין מו"ל להם". הם מציינים בצער את העובדה, שמאז חדל „השחר" לצאת אין ירחון עברי אחר, וגם השנתון „האסיף" נשקפת סכנה לקיומו. הם מביעים חשש שהרצון לדעת עברית ייפסק, אם לא יהיו ספרים טובים לקריאה. אשר לספרים שישנם הם שואלים את השאלה: „האם יחבבו ספרינו הנמצאים בידינו עתה את השפה על לומדיה?" הכותבים מעוררים גם את השאלה של ספרי לימוד מתאימים: „האם ישנם לנו ספרי לימוד כראוי? האם ישנם לנו ספרי קריאה לצעירים אשר יובילו מן הקל אל הכבד כלכל עם ועם?" אגב, יש לזכור שהדברים הללו נכתבו בשנת 1890, כותבי המכתב הם איפוא מן הראשונים שעוררו בעיה זו. הם טוענים כי על החברות הדוברות עברית החובה לדאוג לספרות העברית. „כי הא בהא תליא ואם לא תפנינה החברות לדבר הזה אז לא תצלחנה במעשיהן". לפי דעת הכותבים ניתן הדבר להיעשות ללא מעמסה כבדה. עשרים חברות בלבד יכולות לאסוף למטרה זו 4000 רובל. כמרכז להוצאת הספרים יש אולי „לבחור את החברה מפיצי השכלה אשר נגשה לפני שלש שנים לדבר הזה ותקים בקרבה סניף אחד ‚חובבי השפה העברית' ואשר גם הוא נאלם דומיה ככל דבר טוב במחננו"[12]. מן הראוי לציין עוד את האידיאולוגיה הלאומית שבאה לידי ביטוי במכתב הזה: „תחית השפה" היא „אות נאמן לתחיית עם ישראל" כי „השפה היחידה תאחדם לאחד ותקבץ את פזוריהם, והיתה לנו השפה לחבל המרתק אשר בו ירתקו כל בני העם יחדו". אידיאולוגיה זו באה להם בוודאי מכתבי סמולנסקין, אולם בהבדל זה, שסמולנסקין לא הדגיש את חשיבותו של הדיבור העברי. בסופו של המכתב באה ההודעה כי „נתחדש באגודתנו ניב והוא „מה משעה", על הוראת „איזה שעה הגיעה" עפ"י דברי הפסוק, „שומר מה מלילה". אין אנו יודעים מי היו מנסחי המכתב הזה. אפשר כי מותר לנו לשער, על פי הלהט בו כתוב המכתב, שמנסחו העיקרי היה יהודה לייב ברגר. הוא היה בן מינסק, חבר בי"ל וחבר האגודה „נס ציונה" בוולוז'ין. חבריו במינסק היו שמריה לוין, שאול גינזבורג וד"ר נחמן סירקין. כשנשתקע בפינסק בסוף שנות השמונים „נעשה ראש וראשון לכל עניני ציון בעיר". כאן הוא נכנס כחבר לאגודת „בני משה" וייסד אחרי כן את „החדר המתוקן", בהסתדרות הציונית היה אחד הפעילים החשובים[13]. מה שבמיוחד נותן את היסוד להשערתנו הוא דאגתו לספר לימוד מתאים לילדים, הוא הראשון שעשה „קיצור המקרא" לצורך התלמידים, דבר שעורר רעש גדול בין החרדים בפינסק, ובהשפעתם התערבו בדבר רבני וילנא והספר שעמד להידפס בדפוס ראם לא נדפס. בן־דוד בתשובתו שלא אחרה לבוא מביע את תודתו על „העונג הרב אשר הסיבותם לנו בקריאת מכתבכם". כי מן המכתב שקיבל מפינסק ומן „המכתבים הרבים והשונים המגיעים אלינו מכמה אגודות רואים אנחנו כמה סופרים נכבדים... צמחים על שדמות האגודות הנוסדות לתחיית שפתנו, לשם ולתהלה לשפתנו ולתקוה טובה לספרותנו". הוא מחווה את דעתו שירידת הספרות „בשנים האחרונות" היא תוצאה מכך, „שרעיון הלאומיות

---

12) החברה הוציאה את כל שירי יל"ג ואת כתבי סמולנסקין ועוד.

13) ראה דברים עליו של י. ניידין, „ניבנו" 18 ביוני 1937 וראה דברי הערכתו של ח. ויצמן ב„מסע ומעש" עמ' 30.

האדוקה והצרה החל לצמצם את כשרונות סופרינו, את כחם ואת מוחם בד׳ אמות של ישא״י (ישוב ארץ ישראל), כאלו היה רעיון הישוב לא חלק אחד מתחית עמנו, כי אם הכל יכול וכולל בו את כל תקוותינו לעתיד ואת כל מאויינו בהוה״[14]. כאן מעין נבט של השקפות אחד־העם. בן־דוד מעלה את שמותיהם של מל״ל ויהל״ל ש„החלו להתכחש במקצת גם אל שפתנו העתיקה באמרם כי כשפה כן החוקים אינם עקרים לרעיון הלאומיות״. „אולם עשר (!) הירחים האחרונים יתנו תקוה חדשה בקרבנו, כי רוח חדש יפח בספרותנו ועבודה חדשה, תחית שפתנו, תמשוך אליה רבים מאלה אשר כבר נלאו נשא את כבד המעמסה העמוסה על שכם אחב״י בארצנו לרגלי עבודת יא״י, כפי שהתנהגה העבודה הזאת עד הנה״. הוא יכול להודיע, כי „רואים אנחנו גם בעדתנו את חדר (בודאי צ״ל חבר) הפלשתינים, אשר עד הנה התנגדו לנו בכל מאמצי כחם, הולכים עתה ומתקרבים אלינו, וכבר נתנו ידם לאגודתנו שנים מחו״צ, המפורסמים בישרת רוחם וידועים במפעליהם לטובת הישוב, וגם הסופרים בעדתנו, אשר כולם כאחד „צא טמא! קראו אחרינו מלא, בושים עתה ממעשיהם ומבקשים להם פתח חרטה על אשר בעטו בנו בבוז וגאון לפני שמונה ירחים״. אין אנו יודעים למי הכוונה, אולם רשאים אנו להניח, שחברי אגודת „בני משה״ שנוסדה בתרמ״ט, החלו לראות צד של חיוב בפעולה העברית של בן־דוד, אם גם אישיותו של בן־דוד עצמו ועמדתו כלפי הפעולה למען ישוב ארץ ישראל לא היתה אהודה. עוד בניסן תר״ן הביע לילינבלום את דעתו שאין לקבל את בן־דוד ל„חברת התמיכה בחקלאים ובעלי מלאכה יהודים בסוריה ובארץ־ישראל״, וקצת לפני כן כתב ש„בעלי „שפתנו אתנו״ „הם ובתולותיהם הגלוות אתם חפצים אך להמשיך עליהם לב שידברו בם״[15].

אשר לאגודתו מודיע בן־דוד כי „מספר חבריו יגיע עד מאה ועשרים איש״, בהם חברים קבועים המעלים תרומות חבר. הללו מתכנסים לאספות בביתו הוא, וה„נותרים באים מדי שבת בשבתו אל בית תפלה אחד אשר שכרנו... ומדי שבת בשבתו מהשעה הרביעית עד השעה השביעית לומדים אנחנו מדרש רבה בפרשת השבוע: האחד יקרא פרשה באזני השומעים ויבאר את לשון המדרש בשפת עבר צחה, והשומעים באים בשאלותיהם ומקשיבים לביאורים ותירוצים איש מפי אחיהו... ורב מאד החומר אשר יתן המדרש לציבור בכל מיני ענינים״. בתרומות החברים לכשיאספו עד 500—600 רובל הוא מקווה לקנות בית תפילה מאחת „החברות העניות״ ואז יוכל להנהיג בו לימוד „שפת עבר ודקדוקה, גם משנה וגמרא לכל הבא״. כמו כן הוא מספר שכל חגיגות המשפחה אצל החברים, כגון ימי הולדת, אירוסין, ברית מילה התנהלו בלשון העברית מ„החל עד כלה״. ביום הולדת בתו, למשל, „השתעשעו הבאים עד השעה החמישית בבוקר, ואז הראו חברינו לדעת גם בכוסם, כי שפת עבר כבר הכתה שרש בפיהם... כי בכל הלילה ועד אור הבוקר איש לא הוציא מפיו כל מלה אחרת מלבד עברית״.

בהמשך מכתבו נוגע בן־דוד בעניינים שנגעו בהם הכותבים מפינסק. הוא מביע את צערו „על אשר תדיחו את העלמות מבוא בחברתכם... כי באין נשים

---

14) ר׳ למשל דברי י. ח. רבניצקי ב„פרדס״ כרך א׳, אודיסה 1892 עמ׳ 25 „ושם בארץ הקודש יהיה ישראל גם את שפת קדשו תחיה אמיתית, תחיה לדורות, בלי משחק „חברות״ ושעשועי „אסיפות״ של „החובבים״, אף בלי תקיעות ותרועות בכח״ע ממחנה „הדוברים״, אשר בפיהם יקראו בקול רעש גדול: „שפתנו אתנו!״.

15) ראה דרויאנוב, כתבים וכו׳ כרך ג׳ עמ׳ 157—158, 229.

דוברות עברית לא יהיו לנו לעולם ילדים מדברים עברית מחלב אמם". אשר למחזה — הוא מבקש שישלחוהו אליו "ואנחנו נציגהו גם באודיסא". בדבר המרכז — "אין כל ספק כי באין מרכז אחר אז עלינו להתרכז סביב החברה "שפה ברורה בירושלים". אולם המרחק מפריע "כי על כל מכתב ומכתב אשר נכתוב אליהם עלינו לחכות חמשה או ששה שבועות עד אשר תגיע תשובתם אלינו", "שמא כדאי לקיים שני מרכזים, כנהוג בישראל: מרכז ירושלמי ומרכז אירופאי". אשר לענין מורים לילדי עניים — "כבר עשינו גם אנחנו תקנה אחת דומה בכל לתקנתכם" ו"מלבד זאת עשינו לחובה על המורים הנמנים במספר חברינו, כי ילמדו את תלמידיהם לדבר עברית". (כאן, כמו בלימוד המדרש, ולימוד התנ"ך בפינסק ההתחלה והגרעין לשיטה "עברית בעברית" בהוראה). אשר למשיכת "נשואי פנים" אל החברה — "לעת עתה קשה לנו הדבר", כי "רוב חובבי ציון ככל הסופרים בעירנו יעמדו מנגד לנו". אשר ל"יסוד קופה למשען הסופרים" — "הנה כל דבריכם ישרים ונכוחים המה, אך מקומם יכירם לע"ע יותר על הגליון מאשר בעולם המעשה... כי לעת עתה אף אחת מאגודותינו עוד לא השלימה שנתה, ואל יתהלל חוגר כמפתח... הן אגודות אחדות אשר צעדו ברוב כחם בימיהם הראשונים כבר התפרדו ואינן, ומי יודע מה תהי גם אחריתנו, לכן נחכה לעת עתה בשנה או כשנתיים ואל נלך בגדולות".

לבסוף באה התשובה לשאלה הלשונית — במקום "מה משעה" יש לשאול: "מה השעה", כעין: "מה הדבר"! ובתשובה יש לומר בלשון קצרה: "שעה ומחצית, אחת וחצי, שתים ורבע, בהשמטת המלים שעה, ורגע וכו'".

במכתב הזה הסתיימה חליפת המכתבים שבידינו. כנראה שאגודת "שפה ברורה" בפינסק נוכחה לדעת, שאין לה ללמוד הרבה מ"שפתנו אתנו". אפשר שהצטנן היחס אליה, מחמת עמדתו של בן־דוד כלפי המרכז בירושלים ואפשר גרמה לכך גם העובדה ש"חובבי ציון" באודיסה, כפי שראינו, התיחסו אל "שפתנו אתנו" בזלזול. בינתיים גדל מספר חברי "שפה ברורה" בפינסק. בפנקס החברים שנשתמר בידנו רשומים שמותיהם של 65 איש, ביניהם היו מראשי העסקנים בתנועת "חבת ציון" וחברי לשכת "זרובבל" של המסדר "בני משה", מורים, סופרים, מחברי ספרים וכתבים ב"המליץ" וב"הצפירה". כדאי לציין שגם ביילין "הרב מטעם" שבעיר אחד את התנועה. מצד אחר גם רבה של פינסק ר' אלעזר משה הורוויץ "הגיד במו פיו תהילת דוברי עברית"[16], ור' ברוך הלוי אפשטיין חתנו של ר' אלעזר משה הורוויץ והמפורסם בחיבוריו הגדולים "תורה תמימה" ו"מקור ברוך" העלה אז את הדרישה להפוך את הלשון העברית ל"שפת אם" ממש, על ידי הדיבור בעברית עם הילדים מגיל הינקות: "מי האיש אשר ידיו ולבו אמונה ורוחו ונפשו נתונים אמונים לעמו, לדתו ולשפתו, ורוצה לבנות בית נאמן בישראל — ישתדל להרגיל את בניו ואת בנותיו עודם על שדי אמם להגות ולבטא עברית, ואחרי כן יטע על לבם רגשי אמונה טהורה כפי שהורונו חז"ל בעלי הנסיון... וכל רוחם והגיונם, שעשועם ומשחקם, בשכבם ובקומם, בינם לבין הוריהם ובינם לבין עצמם, הן בקודש והן בחול — יביעו עברית... והיתה להם השפה הזאת לשפת אם, וכה יתגדלו וכה יתחנכו וכה יהיו לאנשים וכה יגדלו גם הם את בניהם, והיתה ביתו לברכה, לחן ולכבוד ולצפירת תפארה,

16) ראה "המליץ", 23 בינואר 1891 גל' 19.

וקנאת האמת הטהורה תרבה בתים כאלה בישראל והיו לברכה בקרב הארץ". אגב אורח הוא מעיר: „האגודות שנוסדו זה לא כבר בהרבה ערים ממושבות בית ישראל לנצח ולרומם את שפת קדשנו על אגודתם שם „שפה ברורה", ולי נראה כי... לפי מטרת האגודות הנ"ל היה יותר ראוי לקראן מענין המכוון: „שפתנו אתנו" או „לשוננו נגביר" או „שפה לנאמנים"[17]. „הן בעירנו כלם שלמים עם הרעיון באין פוצה פה" — כותב יעקב גולדמאן תוך התרעמות על שההספד שנשא בעברית א. ד. פיינשטיין „בלי קשי ודחק" לרש"י פין ולאליהו ביילין „הרב מטעם" שבפינסק, נערך בבית מושב זקנים ולא באחד מבתי־הכנסת[18].

בכ"ז בסיון תר"ן בחרה חברת „שפה ברורה" בפינסק „ועד מנהל" חדש. חבריו היו: אהרן רובינשטיין — ראש הועד, סגנים לו: אלתר בלומנקראנץ ויעקב גוטליב; יעקב שולמאן — מבקר וסגנים לו פנחס ברגמאן ושלמה נתן גיטלמאן; מזכיר — אפרים דוב ליפשיץ וסגנים לו ישעיה חיים גרוסברג ושאול מנדל רבינוביץ; סוכן — אלתר בלומנקראנץ וסגנים לו יהודה לייב ווינץ ומאיר פריינקיל. תוקנו תקנות חדשות: „על החברים לדבר אך בשפת עבר בכל מקום ובכל שעה... להשתלם בשפה העברית, בדקדוקה ובשמוש הלשון... ללמוד לדעת את כל הגיבים והמלים הנמצאות בכל מקצועות ספרותנו, והמלים והגיבים אשר יחדשו לנו בחירי סופרי עמנו בארץ יהודה... על החברים לשעבד השפה למחשבות לבם עד כי גם בשבתם בודדים יהגו עברית". על החברים לקנות מילונים ולתמוך בידי החברה המרכזית לשם הוצאת מילונים חדשים. באספות יקראו „מספרי חכמה, מדברי הימים, תולדות אנשי השם בעמנו וכדומה, אך לא כתבי יד הכתובים בידי החברים... האחד יקרא וכל הקהל ישמע". כמו כן יעשו תרגילים בכתיבת תוכנם של פרקים מתנ"ך או מספרים אחרים „בסגנון לשון כל איש ואיש", ונקבע סעיף זה: „כאשר תשיג יד החברה תשכר מורים לנערים ולנערות אשר קצרה יד אבותיהם לשכור להם מורים". אשר לענין הצטרפות למרכז מסויים נקבע בתקנות אלו: „ארץ הצבי אשר על ברכיה נולדה השפה העברית... אך הארץ ההיא מסוגלה ומוכשרה להחזיר גם בעת החיה הזאת עטרת השפה ליושנה". שלא כדעת בן דוד הושמעה כאן הדעה „כי יש לאל ידי סופרי ארצנו הקדושה לשמור את רוח השפה, שיעמוד טעמה בה ולעצור בעד רוח הלועז החודר בקרבה", ועוד זאת, „שפת ערב הקרובה לשפתנו היא שגורה בפי אדירי הסופרים שם, ומשפת ערב תוצאות טובות לחדש בה מלים וניבים ברוח שפת עבר" ובאה ההחלטה „החברה בירושלים היא המרכז לכל חברות חו"ל ואל המרכז ההוא נפנה גם אנחנו לדרישת תורה מפיו ולבקש עצה איך לכלכל פעולתנו".

בהמשך הזמן גדל מספר החברים של החברה בפינסק ועלה למעלה מ־65 החברים הרשומים בפנקס. בכתבה של ש. מ. רבינוביץ מיום 13 באוגוסט 1890 אנו קוראים: „החברה הנכבדה „שפה ברורה" שנוסדה לפני ששה חדשים תעשה חיל ותצעד קדימה ויום יום יתרבו חבריה". לפי אותה כתבה עמדה לפתוח

---

17) ראה ברוך הלוי אפשטיין, שפה לנאמנים, מאמר על תכונת וערך לשון הקודש, ורשה תרנ"ג, עמ' 13—14. החיבור נכתב בתרנ"ב.

18) ראה הערה 16. על א. ד. פיינשטיין, ראה מאמרו של ד"ר זאב רבינוביץ בחוברת, „אפרים צור (פיינשטיין)", אגרות ורשימות, באר טוביה, ניסן תשכ"ב.

„בי״ס אשר בו ילמדו לנערים חנם אין כסף שפת עבר ודברי ימי ישראל״[19]. ואכן מספר המורה ש. נ. גיטלמן בזכרונותיו, כי „תיכף להיוסד החברה פתחנו לנו שעורים לעברית להורות את ידיעת השפה לאלה הצעירים, שהיתה זרה להם. כששים תלמיד בשתי קבוצות שמעו כשעתיים בכל יום לקח בידיעת השפה העברית וגם בספרותה״[20]. בכתבה מאוקטובר 1890 כותב ש. מ. רבינוביץ: „חברי האגודה אספו את מורי שפת עבר ויציעו להם לדבר עם תלמידיהם עברית; כמה מהם הסכימו״[21]. החברה ניגשה להקמת ספריה, על כך מודיע ישעיה חיים גרינברג בסוף אותה שנה: „בראשית שנת האזרחים תפתח אגודת ‚שפה ברורה׳ בעירנו בית ספרי־עבר אשר בו יהיו מה״ע בשפ״ע ומ״ע בשפת המדינה״[22]. לשם הקמת הספריה הוחלט להפיץ את „האוצר״ של רש״י פין וספרים אחרים. ברווח חשבו לקנות את הספרים לספריה והוחלט לערוך אוסף ספרים מבני העיר. לביצוע המפעל נבחרה וועדה שבין חבריה היו מ. שטריק, שהיה יו״ר האגודה הציונית בעיר וחבר ל„בני משה״, ש. מ. רבינוביץ, האחים פריעד ועוד אחד שלא כונה בשמו[23]. כתמיכה לספרות העברית ולספריה „נמנו וגמרו חו״צ בעירנו לתמוך בידי הסופר ה׳ יעקב גולדמאן למען יוכל להוציא את ספרו „ילקוט ארץ ישראל השלם״ אשר רב טוב צפון בו לרעיון ארץ־ישראל״[24]. יש להניח שהיזמה לכך באה מ„שפה ברורה״. באותה אספה שעליה הוחלט על הקמת הספריה ושהתקיימה ב־23 במארס 1891 הוחלט גם כן „להוציא מאסף אשר כלו יהיה מוקדש לתחיית השפה ולתחיית הארץ״. לשם כך נבחר ועד בן שמונה חברים והם: א. רובינשטיין, מ. שטריק, א. ד. ליפשיץ, שמעון כהן, יהודה ליב ברגר, יעקב בורשטיין, י. א. גוטליב וד. פריעד. בקשה פורסמה אל סופרי ישראל: „לכבדנו במאמרים, בסיפורים ושירים טובים״[25]. אמנם המאסף לא הופיע, הספריה אפשר שנפתחה, אולם לא היה לה קיום. בכתבה מיוני 1893 הציע ש. מ. רבינוביץ למסור את הספרים שנאספו לספריה ביפו[26].

אין אנו יודעים כמה זמן נתקיימה בפינסק החברה „שפה ברורה״. לפי דבריו של ש. מ. רבינוביץ היא „עשתה חיל בשתי השנים הראשונות אחרי היוסדה וכבר ראינו אז בראש כל חוצות צעירים מדברים עברית״[26א]. בשנת תרנ״ב

---

19) ראה „המליץ״ 13 באוגוסט 1890, גל׳ 190. ידוע לנו על חברים בחברה ושאינם רשומים ב„פנקס שמות החברים״ והם: המהנדס משה נחמן סירקין, שהיה לאחר מכן סגן עורך „הצפירה״, ראה מאמרו של ש. נ. גיטלמן, „ניבנו״ 28 במאי 1937, וכן האחים פריעד ושמעון כהן, ראה להלן.

20) ראה הערה 9.

21) ראה „המליץ״ 12 באוקטובר 1890, גל׳ 221.

22) ראה „המליץ״ 21 בדצמבר 1890, גל׳ 281.

23) ראה הכתבה של ש. מ. רבינוביץ, „המליץ״ 29 במארס 1891, גל׳ 74.

24) ראה הערה 21. אגב אורח, יעקב גולדמאן היה „משרידי הדור הישן״ של המשכילים, מלבד הספר הנזכר חיבר עוד ספרי לימוד לתלמידים „קיצור משניות״, „גמרא למתחלים״, „תפוחי זהב״ וכתב מאמרים וכתבות ב„הבוקר אור״ של גוטלובר וב„המליץ״. הוא נפטר בה׳ בתשרי תרס״ט. ראה „הד הזמן״ 15 בספטמבר 1909, גל׳ 204, עמ׳ 3.

25) ראה הערה 23.

26) ראה „המליץ״ 24 ביוני 1893 גל׳ 141.

26א) ראה מאמרו הנ״ל ב„תלפיות״.

היתה עוד קיימת, על כך מעידים דבריו של ר' ברוך אפשטיין שהובאו לעיל ושנכתבו באותה שנה. בשנת תרנ"ה כבר לא נשאר ממנה אלא „רעיון"[27]. אחת הסיבות להתפוררותה של החברה היתה בוודאי ביטולה של „שפה ברורה" בירושלים בשנת תרנ"א, שממנה כ„מרכז" קיוו כל כך הרבה. ברם „הרעיון" נאחז כעבור שנים מועטות בחינוך הילדים בשיטה „עברית בעברית". בתחילת המאה הנוכחית שוב לוכדו חברות של מבוגרים לדיבור עברי. כשנוסדה בריגה בשנת תרס"ב על ידי טביוב אגודת „דוברי עברית", שלפי דבריו של טביוב „היתה למופת לערים רבות"[28], נוסדה גם בפינסק „חברה „דוברי עברית" שמטרתה להפך את העברית לשפה חיה"[29]. משגברה התנועה העברית ונוסדו הסתדרויות „עבריה" (1905, בימי הקונגרס השביעי) והונח היסוד ל„הסתדרות לשפה ולתרבות העברית (1909)[30], נמצאו מיד נלהבים לדיבור עברי בפינסק. הנה כותב ש. נ. גיטלמן: „גם בעירנו נתעורר בולמוס לדיבור עברי בשנת 1909 בין הנוער המתלמד, מבקרי בית הספר הממשלתי, שנחשבו כמעט לבוגרים ונשבעו אמון לדגל הציוני. ראש הקבוצה היה יחיאל ויצמן, אחיו הצעיר של הפרופסור חיים ויצמן. האספות היו בזמנים קבועים, בהם דנו על דבר הציונות מנקודת ראות של הלאומיות והשאלות האקונומיות... שם היו נוכחים גם אחדים ממורי עברית שבעיר: אבא גרבוז... המורה וולפוביץ... וכותב הטורים... האגודה לא נתקיימה זמן רב מפני סבות שונות, כי עין הבולשת השגיחה באופן חמור מאד על כל אספה חשאית, בעיקר בין הצעירים"[31]. כתבה מנובמבר 1910 מודיעה: „בפינסק נוסד סניף „להסתדרות לשפה ולתרבות העברית", ובאספה הכללית של אותו הסניף הוחלט להשתדל ליסד בעיר שעורי ערב לתולדות ישראל ולשפת עבר, בעד גדולים וגם נתמנתה קומיסיה אשר חבריה יתעסקו בקנין ספרים עבריים חדשים ובמכירתם. על חברי הסניף הוטלה החובה שהם בעצמם, כפי אשר ידם משגת יקנו את כל הספרים העבריים החדשים וישתדלו שגם כל מכיריהם יקנו אותם, שיכתבו אל כל מכתביהם הפרטיים והצבוריים ככל האפשר רק בעברית ושידברו עם חבריהם ועם מכריהם רק עברית"[32]. מגע ער למדי היה בין הסניף הזה לבין המרכז שבקיוב. הפעיל ביותר בסניף היה יוסף ברגמן, שהיה נתון כולו לרעיון הציוני והיה ידוע בעיר בשם „יוס'לה חסיד". אורגנה גם פלוגת נוער, כבמקומות אחרים, להפצת העתונות והספרות העברית. באחד המכתבים הודיע ברגמן „בשם הסניף הפינסקאי של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" „שהעבודה הולכת ונמשכת שם"[33]. על שתי אגודות שנתכנו בשמות „דוברי שפת עבר" ו„פרחי ציון" ידוע לנו שאחד מסעיפי התקנות שלהם היה החובה לדבר עברית.

נסיים בציון העובדה שבפרוס מלחמת העולם הראשונה היה בפינסק

---

27) ראה שם.
28) פנקס כ"י בספריה הלאומית והאוניברסיטאית.
29) ראה ייִדישע פּאָלקסצייטונג, 4 במארס 1903, גל' 10 עמ' 5.
30) ראה על הסתדרויות אלה, א. לוינסון, התנועה העברית בגולה עמ' 14 ואילך.
31) ראה „ניבנו" י"ב בתשרי תרצ"ח עמ' 3.
32) ראה „הצפירה" 19 בנובמבר 1910, גל' 12 עמ' 3.
33) ראה „ספר המכתבים" של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית, המרכז הארצי ברוסיה, בארכיון הציוני הכללי, סי' A 126/26.

ציבור גדול יודעי עברית שבפניהם הורצו הרצאות ונערכו הספדים בעברית. כך, למשל, הרצה מוסינזון בפינסק על הגימנסיה „הרצליה" ועל לימוד התנ"ך בה, ו„נאומו זה העיר אחדים מהשומעים לענותו גם כן בעברית באופן מוצלח מאד" [34]). ההספדים על א. ל. לוינסקי ומ. ל. לילינבלום „נישאו בעברית דוקא" [35]). כשבאה „הבמה העברית" מלודז בהנהלתו של המשורר יצחק קצנלסון והציגה את המחזה „אוריאל אקוסטה" בתיאטרון העירוני „היה האולם מלא עד אפס מקום", ו„לקול הידד ולמחיאת הכפים לא היה קצה" ו„כל הנאספים הכירו בחיותה של השפה העברית" [36]). בין ציבור דוברי העברית בעיר היה חלק ניכר של נשים. הרב הצבאי הגרמני ד"ר טנצר שביקר בפינסק בנובמבר 1915 העיר בהתפעלות שבבית מארחו הכיר נשים המדברות עברית בשטף וללא כל תקלה, והבקיאות גם במימרות חז"ל [37]).

---

34) ראה הערה 31.

35) ש. בירב, מלבטי הציונות ברוסיה הצארית, פרק זכרונות, כ"י.

36) ראה הערה 31 וראה „הצפירה" 20 ביולי 1912, גל' 138, עמ' 3.

37) ראה מאמרו של ד"ר טנצר ב־ Allgemeine Zeitung d. Judentums 7 בינואר 1916 עמ' 7 ואילך.

ב. שולמן*)

הרוח המהפכנית בישיבות
(טלז ושאדוב בשנות 1906—1909)

א.

בשנים ההן היתה ישיבת טלז המפורסמת ביותר בין ישיבות ליטא. כל הרבנים הצעירים בערים ובעיירות של ליטא היו יוצאי הישיבה או שנקטו ב„דרך" החדשה של טלז בלימוד התלמוד.

הישיבה הותיקה בוולוז'ין חיסלה את הפלפול האסכולסטי, שהתנוון במאות הי"ז והי"ח. במקום החילוק והפלפול קמה „ההבנה" של וולוז'ין, שתוכנה היה ניתוח והגדר דק מן הדק של המושגים והבעיות בתלמוד. עצם הנוסח של התלמוד נעשה לנושא המחקר. לאור הפרשנים הראשונים מן המאות העשירית עד הארכע־עשרה הפכו מושגים לבנינים שלימים מיוחדים במינם, התוכן נעשה ברור ובהיר ולדעות השונות של חכמי התלמוד החלוקים בנושא מסויים ניתנו נימוקים. בזה הוקדשה תשומת הלב העיקרית לביסוס כל דעה לחוד בנימוקים הגיוניים. ה„פלפול" נתבסס על דמיון המלים והצורות החיצוניות של נוסח התלמוד. הוא מצא ניגודים בין דברי נוסחאות שונות בלי לחדור לתוך ולטעם ההגיוני של הדעות והמושגים התלמודיים. ניגודים שנתגלו נתאחדו מבחינה חיצונית בלי שים לב לתוכן והפכו למבנים שכליים עצומים, שאינם קשורים מבפנים

---

*) ב. שולמאן השתייך לחוג הקטן של נאמני המדע היהודי, שפעל בלנינגראד בשנות העשרים. הוא נולד בראשית שנות התשעים למאה הי"ט בעיירה זאגור (פלך קובנה), למד בישיבות טלז ושאדוב, היה חבר „החברה היהודית ההיסטורית־אתנוגרפית" והשתתף בכרכים האחרונים של מאספה „ייבר־ייסקאיה סטארינה", בכתבו בהם מחקרים בספרות התלמודית: „התפתחות היבום אצל היהודים בימי קדם" (כרך י"א, 1924) ו„ההמון היהודי במאות הראשונות לספירה הנוצרית" (כרך י"ב, 1928) וכן את הרשימה „קומונת המקובלים במאה הט"ז" (כרך י"ג, 1930). כן שימש שולמאן מזכיר הועדה לחקר עתיקות היהודים בחברה. בקובץ השני של „המשפט העברי" (ת"א, 1927) בא מאמרו (בחתימת ב. ספרא): „הקנין הפרטי במשפט העברי". כן המציא שולמן לר' ש. אסף את תצלומי כתב־יד איגרות ר' שמואל בן עלי, ראש ישיבת בגדד, שהיו שמורות בספריה הממלכתית בלנינגראד ופורסמו על־ידי הרב אסף ב„תרביץ", כרך א' (תר"ץ). אין ידיעות על גורלו של שולמן מאז שנת 1930.

זכרונותיו על ישיבת טלז הבאים בחוברת זו של „העבר" נכתבו על־ידו בשביל הכרך החמישי (שלא יצא לאור) של המאסף „ייברסקאיה ליטופיס". ב־1926 הגיע כתב־יד זה לידי מר חיים ליברמן, שקנהו בין ספרים וכתבי־יד, שנמכרו מארכיון הצנזורה הסובייטית. המאמר נמסר למערכת ע"י מר ליברמן, שהוא כיום ספרנו של אדמו"ר מליבאוויטש בניו־יורק, ותורגם, בלי שינויים וקיצורים, על־ידי ברוך קרוא.

על ישיבת טלז כתבו זכרונות בזמנים שונים תלמידיה: הרב ש. אסף ז"ל („העבר" חוב' ב', עמ' 34—45); פר' ב. דינור („עולם ששקע", ירושלים 1958, עמ' 62—76); מ. שלי (בקובץ „שדות ולב" לכבודו של א. הרצפלד, ת"א 1962, עמ' 422—439, ובאותו קובץ סיפר העורך ש. קושניר על שנות לימודיו של הרצפלד בטלז, עמ' 28—36); ב. צוקרמאן, „זכרונות" (ניו־יאָרק 1962, ח"א, עמ' 65—80). כן נמצא חומר לתילדות הישיבה ב„ספר הזכרונות" של א. א. פרידמן, ת"א 1926, עמ' 93—111 ובספר „יהדות ליטא", כרך א', ת"א 1959, עמ' 233—237.

בתוכן משותף. לאנשי וולוז'ין היתה שיטה זאת זרה: הם לא חיפשו „קושיות". הגבלה חמורה של מושגים שונים, אף על פי שהם דומים מבחוץ, ניתוח עמוק של עצם הבעיה מתוך השתמשות אך ורק ב„ראשונים" (רמב"ם, רשב"א, רמב"ן, רש"י) — זו היתה „דרך" וולוז'ין, שכבשה לה בזמן קצר ביותר את כל העולם התלמודי באירופה.

בשנות ה־90 של המאה ה־20 יסד הרב ר' אליעזר מטלז*) שהיה קרוב בפי תלמידיו — ר' לייזר, ישיבה חדשה בעירו. כראש הישיבה נתמנה ר' שמעון**), שביחד עם ר' אליעזר הניח יסוד לדרך החדשה של טלז. דרך חדשה זו, שנקראה בשם „הגיון", היתה המשך ישר של דרך וולוז'ין.

לפי דרך זו נותחו ונחקרו לא רק מושגים כלליים שהיו שייכים לנושא התלמודי הנדון, אלא שהמושגים עצמם נותחו ליסודותיהם וניתנו שוב לניתוח ולהטעמה שכלית. מושגים זהים הוכללו ונתקשרו לשיטה שלימה שהאירה על ידי הנחות הגיוניות ושכליות שאלות תלמודיות שונות ומשונות זו מזו. השתמשו בשיטת ההשוואה במובן הרחב ביותר של המלה, אולם השוו לא מלים וניבים, לא פסקי התלמוד, כפי שנהגו הפלפלנים בדורות הקודמים. תהליך התהוות וההתפתחות של מוסד או פסק תלמודי מסויים את הסגולות של היסודות והמושגים ששימשו לו חומר, הכללת הסגולות האלו ופענוחן בפסקים אחרים — אלה הם השרטוטים האופיניים של דרך טלז, שהונהגה על ידי ר' אליעזר ור' שמעון. לשיטה זו היתה מגמה של מין חדירה פילוסופית מיוחדת במינה ושל יצירה תלמודית. המחקר והלימוד של אותם חלקי התלמוד הנוגעים במשפט העברי (האזרחי, המשפטי והפלילי) הוארו על ידי השוואות והכללות ניתוחיות ודיאלקטיות והיו חושפים לא רק את תהליך היצירה המשפטית העתיקה אלא גם את החידוד, המחשבה העברית מן האמוראים עד הגאונים האחרונים.

באתי לישיבה בראשית שנת 1906. שנת 1905 הסעירה את הישיבה. כמה עשרות ממיטב בחורי הישיבה נישאו על גלי המהפכה. לאחר חילוקי דעות חריפים ביניהם ובין ההנהלה עזבו את הישיבה לגמרי. הם עבדו בארגונים מפלגתיים או שהתכוניו לבחינות בגימנסיה ולא הפסיקו את יחסיהם עם בחורי הישיבה, היו באים לעתים קרובות לישיבה ומשדלים את הבחורים לצאת מן הישיבה. לאחר זמן, כשהכרתי יותר את חיי הישיבה ואת מצב הבחורים, הבינותי את שגאתם לישיבה ואת שאיפתם להפיכת בני־הישיבה לחברי מפלגה או ל„אכסטרנים". בני עירי בחורי ז'אגור***) כבר הוצאו מן הישיבה בשנת 1905. הוריהם בז'אגור היו בטוחים שהם עדיין לומדים בישיבת טלז והיו מוסרים לי בשבילם כל מיני דברים. מובן מאליו שכבר לא מצאתים בישיבה וכשנידע להם שבאתי באו אלי. שאלו פרטים על הישיבה ושידלו אותי שלא ללמוד בישיבה. מוטב לעבוד מחוץ לישיבה, לקבל תמיכה מן הבית ולהסתיר הכל: „איש לא ידע דבר ואתה תהיה לאיש" אמרו לי. אולם אני עמדתי על החלטתי. קיבלתי מכתבי המלצה מאת הרב שלנו, מי שהיה תלמידו של ר' אליעזר, בחור ישיבה ותיק מטלז, והלכתי להנהלה. קיבלו אותי בחשד. אנשי ז'אגור לא היה להם שם טוב אצל ראש הישיבה. אולם מכתבי הרב והודעתי התקיפה שבאתי לטלז כדי ללמוד תלמוד ריככו את לב ההנהלה ולבסוף נרשמתי בין התלמידים.

בישיבה היו בימים ההם שלוש מאות בחורים, שהיו מחולקים לחמשה „שיעורים". לשעור הראשון קיבלו בחורים שיכלו להבין מעצמם כל עמוד בתלמוד עם כל הפירושים.

---

*) ר' אליעזר גורדון (תר"א—תר"ע) מגדולי הרבנים החריפים בדורות האחרונים.
**) ר' שמעון יהודה שקופ, (תר"כ—ת"ש) היה ראש־ישיבה בטלז, בבריינסק ובגרידנה.
***) זאגור — עיירה בצפון פלך קובנה. ר' „העבר" חוב' ד' (1956), עמ' 56—58.

לאחר לימוד שנה וחצי בשעור ראשון (היו נוהגים יוצא מן הכלל בשביל בחורים כשרוניים ושקדנים) עבר הבחור לשעור השני ללא שום בחינות. לשם מעבר מן השעור השני לשלישי צריך היה לגלות עצמאות ויוזמה בהבנת סוגיה תלמודית. עצמאות זאת היתה מיוחדת במינה: תשומת הלב העיקרית הוקדשה למקוריות ההסבר או ההבנה מצד בחור הישיבה. חוץ מזה נדרשה גם בקיאות מפורטת בשלוש מסכתות. לשם מעבר לשעורים נוספים הגדילו את הדרישה במידה יחסית גם לגבי גילוי הבנה אישית וגם לגבי בקיאות במסכתות שונות בתלמוד.

אותי הכניסו לשעור שני, שהיה הגדול ביותר במספר התלמידים והפעיל ביותר בכל הישיבה. כששים בחורים מקצוי ליטא ופולין, רובם כשרוניים ומלאי רוח חיים, בגיל ט״ו—י״ח, למדו בשעור השני. בישיבה היו אומרים שר׳ לייזר מתגאה בשעור שני: לכל רב שנפגש אתו היה משבח את השעור שלנו וכמה פעמים התפאר כי כל בחור שני בשעור זה יודע תלמוד יותר מרבנים ליטאים ותיקים. השעור השני שלנו קיבל מחמאות אלה כראויות לנו ואף אנחנו התייחסנו בהערצה לישיבה ולר׳ לייזר. היינו מלוכדים היסב באינטרסים משותפים ובחיבה לשיטת הלימוד החדשה. נדמה לנו שאנחנו עומדים בראש ומעוררים כבוד אפילו בעיני בחורי השעור החמישי, ואמנם אותם הלומדים הגדולים היו מכבדים אותנו. כל אחד מאתנו השתדל להראות את ההבנה או ההסבר האישיים שלו לסוגיה. לעתים קרובות התלקחו ויכוחים סוערים שבהם היו משתתפים עשרות בחורים. לפעמים היתה כל חבורת המתווכחים פונה לתלמיד השעור החמישי, ידוע־שם, שהוא היה מכריע ומתוך שראה כבוד לעצמו שפנו אליו היה מנצל את ההזדמנות לגלות בפני הקהל את דעותיו בנוגע לסוגיות ולקושיות שהועלו. אם העז אחד התוקפים לפנות בלי יחס כבוד לחבר צעיר שם בזה קץ לפעולתו, התחילו להחרים אותו ואיש לא הוסיף לגשת אליו בבקשת הסברים, והוא היה ניצב לבדו ליד עמוד הלימוד שלו ומסתכל בקנאה בחברים אחרים שהיו מתלהבים מתוך מלחמתה של תורה אתנו. ביום היו מתווכחים ובלילה היו לומדים. שני לילות בשבוע היה רוב הנוער יושב בישיבה ולומד תלמוד עם פירושי ראשונים. נכנסתי עד מהרה לתוך חיי עולם זה המיוחד במינו והתחלתי להסתכל מלמעלה למטה על אלה שעזבו את הישיבה. הרי דוקא בישיבה שלנו מורגשת אחדות של שרשרת סמויה המאחדת את כל הדורות היהודים. הרי חוליות אנחנו של אותה שרשרת היסטורית של כל הדורות, שהתחילה במזרח והגיעה דרך הראשונים והאחרונים עד לישיבת טלז... ובלילות החורף הארוכים, כשהיינו יושבים כל הלילה בישיבה ועוסקים 16—18 שעות ללא הפסק בסוגיות התלמוד והיינו מבררים וחוקרים את כל הסיבובים ההגיוניים שלהן, באותם הערבים והלילות הארוכים של החורף הרגשתי לפעמים כי ממעמקי הדורות קמים לפנינו קדמונינו — גאוני אשכנז, פולין וליטא. הרגשתי שאנחנו קולעים חוליה חדשה בשרשרת הארוכה של ההיסטוריה. הייתי משוכנע כי השיטה של טלז — חילוק וניתוח של המושגים — תתפוס מקום יוצא מן הכלל בהשתלשלות חכמת התלמוד ושאנחנו ראשונים לתקופה חדשה בכוון זה.

בישיבה נקבעה מעצם יסודה מסורת של חופש. הבחורים קראו ללא מפריע עתונים, כתבי־עת וספרים באידיש ובעברית. היו ממציאים לנו מבחוץ גם ספרות מחתרת וכמה מבני הישיבה היו מתעניינים בה. אמנם המשגיח — יהודי רזה בעל זקנקן חד — ידע את זאת היטב אבל לא נקט בשום אמצעי עונש לגבי המתלהבים מקריאה כזאת. הוא היה אתנו בישיבה כל היום, למד בעצמו או שוחח בעניני התלמוד עם בחורים שונים. לא היה ריגול אחרי תעסוקת הבחורים בבתיהם, ואם בחור היה פוסק מלבוא לישיבה והיה מסתובב בין אלה ש„שנו ופירשו", היתה הנהלת הישיבה בסוף העונה — לפני פסח או סוכות — כשהיו הבחורים נוסעים לבתיהם, פונה במכתב „לא יבוא", זאת

אומרת שהבחור לא ישוב. רבה היתה ההתמרמרות של הבחור שקיבל בבית לעיני הוריו אגרת הצטיינות כזאת מהנהלת הישיבה. הוא התבייש בפני הוריו ובפני הרב דמתא ובכלל הרגיש עצמו ברע. לפיכך היו החוטאים, שראו מראש שיקבלו מן הישיבה אגרת כזאת, נוהגים להשאר בישיבה ולא לנסוע הביתה לחגים. גירוש ממש מן הישיבה היה יוצא מן הכלל וגם זה לאחר אזהרות רבות.

רוב בני הישיבה התעניינו בלימוד התלמוד, והמשיכה להשכלה ולפוליטיקה היתה זעומה. כולם היו שקועים בלימוד התלמוד והבחורים היו מרוצים מלימודיהם ומהעדר משטר הלחץ שהיה נהוג בישיבות אחרות.

כ.

הנהלת הישיבה, שנבהלה ונבוכה בשנת 1905 לרגל עזיבה בהמון מצד טובי התלמידים, נרגעה. הסערה עברה והישיבה קמה שוב לתחיה והתעמקה בלימוד התלמוד. אולם ראשי הישיבה התחילו לחשוב על תחבולות לשמירת רוח הישיבה מהשפעת הרחוב. לעזרתם קם ה„מוסר", שפרח בישיבת סלובודקה. כיוון פרושי־מוסרי זה התייחס באיבה לזרמים החדשים ולהשפעות חילוניות. שיטת ההתגברות על היצר והפיקוח ההדדי על הנהגת ה„מוסרניקים" הועילה להנהגת משמעת חמורה ותקיפות בתוך ארגון זה. ראשי הישיבה שלנו הרגישו בצדק כי לא התנועה הציונית ולא המהפכה לא פגעו במבצר אנשי המוסר. בסלובודקה הסעירה התנועה הציונית את כל הישיבות עד היסוד. הן יצאו מן המאבק נגד הציונות מזועזעות ומרופות וניטלה מהן כמחצית בחורי הישיבה הפעילים והמוכשרים ביותר. גם התנועות המהפכניות השתקפו בהרבה בחיי ישיבות ליטא. עוד בהיותו בטלז היו שם כמה עשיריות של „שנו ופירשו" שיצאו מן הישיבה בשנת 1905. רק ישיבת המוסר בהנהלת „הסבא" *) נשארה שלימה ללא פגם. שום תנועה וזרם שרוקנו ישיבות אחרות לא פגעו בבחורי סלובודקה. הם ראו את הכל וידעו את הכל, אבל לא נפגעו. כולנו ידענו היטב שהמוסרניקים קוראים עתונים, קוראים ואחדים אפילו בקיאים בספרות העברית החדשה ובכל זאת הם חיים בעולם משלהם. לפיכך השתדלו כמה הנהלות של ישיבות בשנות 1907—1908 לשתול גם אצלם את ה„מוסר" ולבנות את הישיבות הישנות כמתכונת „כנסת ישראל" בסלובודקה.

ר' לייזר היה נוהג לאמר בנאומיו, שהישיבה זקוקה לכוון חדש, שיש להכניס ללימוד רעיון חדש ורוח חדשה ושרוח זאת צריכה לחדור לתוכנו. לולא זאת תהיה תורתנו מוכנית ותחלש מיום ליום: ההתלהבות מצטננת, השלהבת יורדת וברוח כלשהי לא נוכל לעמוד והזרם יציף אותנו. הבינונו היטב רמזים אלה. בישיבה היו מספרים שר' לייזר מחליף מכתבים עם „הזקן" מסלובודקה וזה הציע לו להזמין את ר' שמואל מראדין **) כמשגיח על המוסר וכן להזמין המשים בחורים מוסרניקים מסלובודקה. היינו מקבלים מחברים שעברו לישיבות אחרות (לומז'ה, מיר, מאלץ) מכתבים, שהמוסר־ניקים מתכוננים לעלות למלחמה על כל הישיבה ולשתול בכל מקום ומקום את תורתם. הזהירו אותנו שהם רואים את טלז כמרכז הגדול ביותר ואם יצליחו להשתלט על הישיבה שלנו ייכנעו כל יתר הישיבות ללא כל התנגדות. ראשי הישיבות בכל מקום מתייחסים

---

*) „הסבא" — נתן צבי פינקל (תר"ט—תרפ"ז). מיסד ישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה (ליד קובנה). עלה עם בני הישיבה לחברון ונפטר בירושלים.

**) ר' שמואל פונדילר (תרל"ה—תש"א). בסוף ימיו רבה של ריטבו (ליטא), נהרג ע"י הנאצים. ר' עליו בס' „אלה אזכרה" (ניו־יורק 1957), ח"ב, עמ' 265—276 וב„תנועת המוסר" לד. כץ (ת"א 1963), כרך ה', עמ' 325—344.

בחיוב למוסר ומחכים רק מה שתגיד טלז. שמועות אלו, שאושרו על ידי מכתבי החברים ועל ידי רמזים של ר' לייזר, יצרו בישיבה אוירה סוערת. חדלנו ללמוד תלמוד ורק התווכחנו על המאורעות הממשמשים ובאים. המשגיח היה מתהלך ימים שלמים בהתרגשות ובבוז על המוסרניקים.

בני השיעור החמישי טענו כי לר' לייזר אסור להכניס שינוי קיצוני כזה בלי התייעצות קודמת עם כל הגאונים: „יש לה לישיבת טלז מסורות ותיקות שלה, יסודות שלה, שהם חשובים יותר מאלה של בעלי המוסר בסלובודקה. המוסרניקים ישעבדו וילחצו את הכל. החופש הוותיק של טלז ילך לאיבוד". הופיעו גם בחורים ששנו ופירשו שהציעו את שירותם נגד ההנהלה ורצו אפילו להרביץ מכות למשגיח. בקושי גדול הצלחנו להוציא אותם מן הישיבה ולהשפיע עליהם שלא יתערבו בעניינו. התסיסה גברה מיום ליום, נשמעו קולות שיש לבחור „ועד פועל" שינהל את כל פעולת המאבק עם המוסר וגירושו. מיד אורגן השעור השני שלקח תחת חסותו גם את השעור הראשון. באספות שנערכו בעצם הישיבה ובדירות פרטיות נידונו בפרטות מצב הישיבה והתפקיד שלנו במאבק. כל הישיבה היתה נגד המוסר ור' לייזר עצמו התנגד להרכבת המוסר בכוח, אולם „הם" יוכלו להשיג את שלהם בתכסיסיהם. בסופו של דבר הזמינה הישיבה את ר' שמואל מראדין וחמשים בחורים מוסרניקים. אם הבחורים הותיקים שלמדו עד עשר שנים בישיבה אינם יכולים להשתתף בעצמם במאבק, ואין לדרוש את זאת מהם משום שהם מסכנים הרבה, הרי אנחנו, העתידים להיות נושאי הרוח הותיקה של טלז איננו יכולים לשתוק. איננו יכולים להרשות בקורת־רוח לחוריד את קרן הישיבה ולהחדיר יסודות זרים לתוכה. הוצע להקים למחר ועד פועל מורכב מעשרה בחורים, שנים־עשר מכל שעור. שעור שני וראשון יקבלו על עצמם הגשמה ממשית של החלטות הועד. יהיו פעולות שונות, יתכן שנצטרך אפילו להרוס את הישיבה. הכל ענו שהם מסכימים לכל, ומיד נבחרו חברי הועד. השעור הראשון לא בחר נציגים ומסר את זכויותיו לשעור השני שבחר ארבעה במקום שנים. המשגיח ביקש מאתנו לעזוב את השטויות ולחזור ללימודים. ר' לייזר כועס מאוד וכאילו אין הוא המשגיח מעיז להופיע לפני הרב מחמת מעשה התעתועים שלנו. עגינו לו בצחוק שיפנה לועד. למחרת כינס הועד אספה כללית והכריז שקיבל החלטה זאת:

„הועד הוא מוסד קבוע ומגיע לו מקום בהנהלת הישיבה. מחמת הסכנה של המוסר יש להודיע לבחורי הישיבה על כל הצעדים והפעולות של ההנהלה. החלטה זאת מתקבלת פה אחד על ידי כל הישיבה, והאספה הכללית ממלאת ידם של שני בחורים למסור את הדברים לראש הישיבה ר' לייזר".

המשלחת פנתה לר' לייזר ואנחנו ציפינו לתוצאות. מיד הופיע ר' לייזר, חוור, נרגש וזועם. בישיבה השתררה דממת בית הקברות. נשמעו אנחות מלבו של הגאון הזקן.

— אתם תלמדוני? אתם תשגיחו עלי? גידלתי כל כך הרבה דורות בישיבה. כל הרבנים הצעירים בפולין ובליטא הם תלמידי ומי מכיר אתכם? אתם טורקים. היכן הייתם כשבניתי את הישיבה? למה לא עזרו הועדים בימים ההם?

והוא התחיל לצעוק ולרקוע ברגליו ולבסוף פרץ בבכי. אז הופיע בשם כל הישיבה בחור מן השעור החמישי ושמו ויסוקר:

— כל הימים היינו נאמנים להנהלת הישיבה בידי ר' לייזר. הוא אבינו, רבנו הגדול, המקרב אותנו למקורות הראשונים של התורה. אין איש מאתנו פוגע בכבודו של הגאון. כל אחד מאתנו רואה כתקופת האושר בחייו את הימים שלמד בישיבת טלז, אולם לא נסבול את המוסר בקירות הישיבה, כי המוסר בנוסח סלובודקה גורר אחריו לחץ, תקיפות, בילוש ובדיקת הנפש של כל בחור־ישיבה. אנחנו נושאים באחריות

הישיבה כמו הגאון רבנו ולא נרשה כניסת המוסר שהוא כרקב בגוף הישיבה, הישיבה הותיקה שלנו בטלז.

בשעת נאומו של ויסוקר חזר ר' לייזר לאיתנו, קם ואמר:

— כולכם הדיוטים ופראים, אגרש את כולכם ואבחר הרכב חדש של בחירים. את הנבחרים שלכם אגרש מן הישיבה ומן העיר. העיר תשמע לקולי ולא לקולכם, פרחחים גסים.

והתחיל שוב לרקוע ברגליו ולדפוק באגרופים על השולחן:

— המוסר יחדור לישיבה, ונבחריכם לא יועילו לכם. בקרוב יבוא ר' שמואל מראדין ויביא אתו את המוסרניקים ואתכם יגרש ככלבים.

קם רעש גדול, התחילו ריב וצעקות. אחד הבחורים הותיקים עלה על הבמה. צעק בקול חזק יותר מכולם והכריז על עצמו כיושב־ראש. בקושי עלה בידו להשתיק את הקהל והוא הכריז:

— הגיעה שעת ההכרעה. אין לנו מה להפסיד. ממילא יגרשו אותנו ככלבים, שמעתם? לפיכך עלינו לנקוט מיד צעדים מכריעים. לפי שעה אני מציע שנסגור את הישיבה לשלושה ימים כמחאה נגד בואו של ר' שמואל למורת רוחה של כל הישיבה. הועד הפועל יחשוב על אמצעי ההגשמה של התכנית.

הופיע נציג השיעור השני: הוא לוקח על עצמו את הגשמת כל החלטות הועד. ששים בחורי השעור השני מוכנים בכל רגע לעמוד לרשות הועד כאיש אחד.

הישב ראש מודיע: מחר לא יופיע איש בישיבה. ומחרתיים יודיע הועד על החלטתו ועכשיו איש לביתו כדי להתכונן לפעולות המכריעות.

ג.

עברו כמה ימים קשים. ליד דלתות הישיבה עמד משמר בני השיעור השני, שלא נתן לאיש להכנס. בחורי הישיבה התאספו בבתים פרטיים ודנו על המצב. מסרו שההנהלה הציעה בטלגרף לר' שמואל ולמוסרניקים לבוא מיד. שמועות אלו עוררו התרגשות עוד יותר גדולה. הועד הפועל ישב ימים שלמים. אמרו כי אלה ששנו ופירשו רוצים לנצל את המהומה ולהעלות את הישיבה באש. תושבי העיר גם הם התרגשו והתעניינו במאורעות בישיבה. קמה אוירה מתוחה מאוד. לבסוף הופיעה החלטת הועד. על דלתות הישיבה הודבקה הודעה שהישיבה נסגרת לששה שבועות וכל האחריות רובצת על ההנהלה השואפת להרס הישיבה.

כעבור ימים אחדים הגיעו המוסרניקים עם ר' שמואל. פשטו שמועות כי ר' לייזר יעץ לר' שמואל שלא להתחיל במעשי איבה נגדנו, אבל ר' שמואל התנגד לכל פעולות שלום ופשרה. יש להפוך את הישיבה ברוח המוסרניקים כדי שתופעות דומות לא יחזרו. את המורדים יש לסלק. המוסרניקים שיבואו יהוו גרעין הישיבה החדשה.

הופיעו המוסרניקים עצמם והתחילו ללמוד בישיבה. קרבו ימי אלול, כשבני הישיבה חחרים לבתיהם לימי החגים. הועד הפועל הביא בחשבון את התוצאות האפשריות של עזיבת הישיבה בהמון לחגים וקיבל החלטה שלא יסעו. הנימוקים היו מובנים. קשה היה להלחם בטלז עם חבורה מלוכדת. מה שאין כן כשהיא תהיה מפוזרת בערים ובעיירות, אז תהיה ההנהלה חפשית במעשיה ותודיע לכולם „לא יבוא". החלטת הועד נתקבלה לשם הגשמה תקיפה ואיש לא זז. מצבה של ההנהלה נעשה קשה. בכל ליטא ופולין שאלו על המאורעות ועל סגירת הישיבה. הגיעו המשולחים של הישיבה וטענו שלא נוח לאסוף כספים לישיבה בשעה שהיא מורדת וסגורה. נוסף לכך התקיפו אלה ששנו ופירשו

את המוסרניקים והרביצו בכמה מהם מכות. בלילות היו מפוצצים את החלונות ושוברים את הדלתות בישיבה. האחריות רבצה עלינו, כי רבים מבני השיעור — אמנם ללא ידיעת הועד — השתתפו אף הם במעשים אלה. לר' שמואל לא היה איכפת כל זה: „נקריב קרבנות אבל נשיג את שלנו" היתה סיסמתו. אולם ר' לייזר לא יכול לראות בשוויון נפש את אבדן הישיבה שלו שהוא טיפחה במשך שנים רבות. בני השעור השני היו מתהלכים מתוך רשעות ומאפס עבודה ימים שלמים ברחובות וממציאים כל מיני תחבולות להשפיע על ההנהלה ולסילוק המוסרניקים. ר' לייזר ראה איך נערים מוכשרים אלה המסורים לישיבה הופכים לשובבים ומחפשים את המוסרניקים בלילות כדי להכותם. דבר זה עלה לו בבריאותו. המוסרניקים מצדם פירסמו כל מיני בדיות על פעולתנו. אמרו שנסינו לשלוח אש בישיבה. יחד אתנו נפגע גם כבודו של ר' לייזר עצמו, שהרי הוא אבינו הרוחני והוא שחינך אותנו ברוח זו. בעולם הרבנות גברה התרעומת על ר' לייזר. הרבנים שנתחנכו בשעתם בישיבה זאת התמרמרו עליו. כל זה לא נתן לו מנוחה והוא התחיל במשא ומתן על שלום עם היסודות הפאסיביים של הישיבה. הוא הודיע בגלוי כי מחמת האמון והתמימות שלו נעשה קרבן הדיפלומטים של סלובודקה המנצלים את שמו למטרותיהם. אולם המוסרניקים מוכרחים להשאר: הוא הזמין אותם ולפיכך לא ישוב מדברו. אין הוא רוצה לגרשנו ולמסור את כל השלטון למוסרניקים. במקרה זה יחדל להיות אדון הישיבה כי אף על פי שהמוסרניקים קוראים לו גאון גם שלא בפניו הרי בפועלת ההנהלה התעלמו ממנו לגמרי. המצב היה ללא מוצא. גם מצבנו היה קשה מאוד: מן הבית מפציצים אותנו במכתבים ובדרישות לשוב. בישיבה אין מה לעשות. העיר אינה מרוצה מאתנו, אלה ששנו ופירשו עובדים על חשבוננו.

והנה הציע ר' לייזר פשרה: המוסרניקים נשארים ביחד עם ר' שמואל, הם נכנסים לישיבה כישיבה מיוחדת לעצמה ואנחנו נשארים כולנו בישיבת טלז הישנה, שלא יוכנסו בה שינויים. למרות החרופים והגידופים כלפינו הורגשו אהבה ונאמנות לנו ולישיבה.

„אני מבקש להפסיק את החרפה הזאת, יחדלו התושבים להראות עליכם באצבע, אתם מטמאים את התורה הקדושה וגורמים בזיון לי ולישיבה ובעצמכם הולכים לאבדון".

לרבים נגעו הדברים עד הלב ויש שבכו מרוב התרגשות ורחמים. הכל התחילו לצפות לתשובת הועד. בשם הועד בכל הישיבה ענה ויסוקר:

„ר' לייזר מבקש אותנו לרחם על עצמנו, על הישיבה, על התורה. הוא מבקש להתחיל מיד בלימודים, אבל הוא מודיע שהמוסרניקים יישארו אצלנו. לפיכך אין הועד יכול לתת תשובה מיד. מחמת האחריות הגדולה הרובצת עליו בפני כל הישיבה, על הועד להרהר בהחלטתו ולפיכך תינתן התשובה לרב בעוד יומיים".

ר' לייזר הפסיק אותו: „איך אתה מעיז לדבר כך? כשאני מבקש להפסיק את הבזיונות אתה אומר: בעוד יומיים. כל דבריך שקר וכזב. אתם תלמדו ללא ועד".

והגאון הרך והטוב נתלהב שוב, צעק בזעם, רקע ברגליו ולבסוף ברח מתוך הישיבה. כשהלך ר' לייזר שאל הועד אם עשה נכון. בישיבה שוררה שתיקה. איש לא רצה להכיר בנכונות פעולת הועד. אבל לא היה גם טעם לבוא אליו בטענה בשעה כזאת. הועד חוזר על שאלתו ומוסיף, שאם הישיבה מוצאת את מעשהו האחרון לבלתי נכון הרי הוא הועד מסתלק מיפוי־הכח שלו. בני השעור השני מודיעים, שאין הועד צריך לנסותנו בשאלות כאלו. כשיסיים את מעשהו יחזיר את יפוי־הכח ויתן דין וחשבון על פעולותיו. אבל עדיין מוקדם הדבר וכל השאלות על נכונות התכסיס שלו מיותרות. הן מכניסות רק בלבול במערכות הישיבה.

למחרת הביאו אכרים את ר' לייזר מן היער, שנמצא שם במצב התעלפות. הוא

היה נוהג לטייל בכל יום ביער ומרוב התרגשות נפל ארצה והיה שוכב ללא הכרה עד שאכרים עוברים ושבים הרגישו בו והביאו אותו העירה. תושבי העיר נזדעזעו, מצב הרוח בעיר נשתנה מיד לרעתנו, ראו בנו פושעים המענים את הגאון הזקן. „הם פשוט אינם רוצים ללמוד ולפיכך הם מורדים". דברים כאלה שמענו בכל מקום ומקום. משכירי החדרים היו שואלים אותנו: „מתי תשובו לבתיכם", ורבים הודיעו לנו פשוט שאינם רוצים להחזיק אצלם „אנשים כאלה". ר' לייזר חלה והרופאים גיבאו לאפשרות של שיתוק מהתרגשות וצוו עליו מנוחה מוחלטת. אולם הוא, החולה והחלש, הזמין אותנו אליו ושאל מה נשמע בישיבה. אז הזדעזע גם הועד שלנו. קם חשש שהרחקנו ללכת, שהרשינו לעצמנו יותר מדי. ויסוקר לבדו, שונא קיצוני של המוסר, לא יכול לעמוד בפני המגמה הכללית. נתכנסה אסיפה כללית חדשה ובה הכריז הועד שהשביתה נגמרה. מחרימים את שמואל עם המוסרניקים שלו. ישיבת טלז נשארת נאמנה למסורות הקודמות: איש ממשתתפי המאורעות לא יסולק מן הישיבה והועד מתפרק.

בצער רב שמענו את החלטת הועד. המוסרניקים נשארו — זוהי עובדה ואין לעשות כלום נגדה. לא יועילו החרם והזלזול מצדנו. הם התחזקו כאן ובתוקף ערמתם השתלטו סוף סוף על הישיבה. הם מכירים היטב את כל המרדנים ויום אחד יעשו אתנו חשבון. אולם מחלתו של ר' לייזר, גורל הישיבה והגעגועים ללימודים מנעו את המשך ההתנגדות. נכנענו לגורל והתחלנו ללמוד.

שנה שלימה נמשכו הלימודים המשותפים שלנו עם המוסרניקים, והמציאות הצדיקה את כל חששותינו לעתיד. במהירות רבה חוסלו ראשי הישיבה הותיקים. הבחורים הגדולים, בני השעור החמישי, שוחדו על ידי המוסרניקים בהבטחות לעתיד. היו להם קשרים טובים בעולם היהודי, היה להם ארגון מלוכד ולו רשת בכל ליטא והם ידעו היטב לסדר את נאמניהם. הם היו פורסים את האפוטרופסות שלהם על בחור ישיבה מן היום הראשון שבא: דאגת אב בתוך הישיבה, שידוך טוב ומקום רבנות לעתיד. הותיקים ביניינו שעמדו על פרשת דרכים לא יכלו לעמוד בפני פיתויים אלה. רק בני השעור השני התעקשו בשנאתם למוסרניקים. איש מאתנו לא הלך לשמוע את שעורי חיזוק המוסר של ר' שמואל. בכל הזדמנות השתדלנו ללגלג על הבנתם „הפילוסופית" של היהדות, על הפרישות הכוזבת וכדומה. המוסרניקים בטלז לא שמו לב ללגלוגינו, המשיכו במעשיהם, למדו בישיבה יחד אתנו ואפילו באו בקשרים עם אלה ששנו ופירשו. כל פעולותיהם היו חדורות אמון לעצמם. גם ה„זקן" שבהם וכן הבחורים היו כאילו שרויים במין גדלות.

בקיץ שנת 1908 פרצה בטלז שריפה גדולה. מזג האויר היה יבש וחם והשריפה הקיפה את כל העיר. השלהבת אכלה בתי עץ יבשים והגיעה עד הישיבה שלנו. כולנו היינו ליד הישיבה אבל לא היה את מי ואת מה להציל. כל אחד מאתנו יכול להגיד על עצמו שכל רכושו היה ברשותו וכולנו, עם התיבות והספלים הקלים שלנו הקפנו את הישיבה. העיר בערה מכל צד. התושבים רצו כמוכי שגעון והצילו מן האש כל מיני חפצים, נשים התיפחו, ילדים בכו ואנחנו עבדנו כולנו בספרית הישיבה: הוצאנו ספרים, מגילות וכדומה. הורגש שהגיע סופה של ישיבת טלז, הכל נשרף והלך לאיבוד. הכח שהיה מרוכז בישיבת טלז התפורר לאבק. צריך יהיה להתפזר לישיבות אחרות, ששם כבר התבצר המוסר, או לנסוע לבתים לעיירות שונות שבהן החיים אפורים, חדגוניים וריקים. היינו מדוכאים מאסון גדול זה שהומט על ראשנו והסתכלנו מחרישים בשריפת הישיבה, בכינו על העבר, והמוסרניקים עמדו מן הצד והתלחשו.

ד.

הנשרפים חנו במשך הלילה בשדה גדול מחוץ לעיר. מרחוק נראה עשן הבתים שנשרפו. מזמן לזמן פרצו לשונות להבה. בכיית הילדים, אנחות הזקנים, התייפחות הנשים נצטרפו להמיה מכאיבה. אף אנחנו מצאנו לנו מקום בשדה זה ביחד עם הצרורות שלנו. המוסרניקים סיפרו לנו שהם נוסעים מחר לפלונגיאני, שלשם עוברת ישיבת טלז שלהם. כל זה היה מעציב מאוד מפני שלנו לא היה מקום לאן לנסוע. הרב עסוק בעיר ובנשרפים ומוסר את ההנהלה לשמואל, שהגיע סוף סוף להגשמת רעיונו. דיון מאורגן על המצב הוא מן הנמנע מבחינה טכנית. חוץ מזה לא תקבל שום ישיבה את החברה שלנו שיצא לה שם רע של מורדים ושובתים וכדומה. ברור שעלינו להתפזר בישיבות אחרות, לחדור ללא תשומת לב ולהיות שקטים ונכנעים. השעור החמישי והשעור הרביעי עוברים במקצת לוולוז'ין ובמקצת לקבוצים אחרים בערי השדה. מסלול הישיבה שלהם נסתיים. עליהם להסתדר ולנוח. חלק מן השעור השלישי יוצא לז'אגיר ששם יקבל אותם ברצון הרב הצעיר שלמד לפני כן בטלז וימצא להם מקלט בעיר. חלק הלך למאלץ, ללומז'ה ולישיבות אחרות. אני ביחד עם עשרה חברים בני השעור השני החלטתי לנסוע לשאדוב *), שם נפתחה לפני זמן מה ישיבה שבראשה עמד יוסף לייב **), אחד מחתניו של ר' לייזר, שקרא לפני זמן מה שעורים בישיבת טלז. לאחר שנתמנה לרב בשאדוב פתח שם ישיבה שלו. עדיין לא הוכנס שם המשטר של מוסר. לדברי תלמידיו היתה לו שיטת מוסר מיוחדת משלו, נפרדת מזו של סלובודקה. הוא לא קיבל את המוסרניקים של סלובודקה. היינו בטוחים שהוא יקבל ברצון בחורים מוכשרים וישקדנים. ולמחרת נסענו לשאדוב.

אף על פי שכל תלמידי ישיבת שאדוב היו אך ורק חביביו של יוסף לייב, שהלכו אחריו בשעתו מטלז לא נרתענו ומשום מה קווינו לקבלת פנים לבבית. בשאדוב ידעו היטב דבר המרד בטלז. אולם שריפת העיר והישיבה, חוסר המקלט שלנו כאילו סילקו את כל מה שעבר. קיבלו אותנו בחמימות של אמת. ועד הדירות השיג לנו חדרים. לנצרכים ביותר השיגו שעורים ועזרה מוגברת ואנחנו נשתקענו שם. בזמן הראשון היה רוח ישיבת שאדוב זרה לנו. היתה בה כניעה עבדותית לפני הרב יוסף לייב, אבל כעבור זמן מה התרגלנו לכך ונעשינו כיתר הבחורים. ר' יוסף ליב עצמו היה בימים ההם בן 40—45. יפה תואר, בעל קומה, תמיד רציני, כמעט זועם. שרטוטי פניו היו חמורים ומתוחים ומעולם לא ראיתי על פניו אף צל של חיוך או מצב רוח טוב. היה לו קול חזק והוא שר יפה כל מיני שירים של תפילה בחגיגות שבישיבה ותמיד שמר על גודל לבב. הופעותיו בישיבה לקריאת שעור או לחגיגה היו תמיד חגיגיות ורציניות. דבריו היו ספורים ושקולים ודעותיו הובעו במחשבה תחילה. אפילו בחוג משפחתו קבע חוקים: הילדים ראו אותו רק לעתים רחוקות, דיברו עליו בנוף שלישי ומאד פחדו מפניו. רצינות וגאוותנות זאת הביאו אותנו במבוכה ואף הצחיקו אותנו. אנחנו לא ראינו בו כלל משום אישיות גדולה בעולם הרבנות שיש להשתחוות לפניה. בגעגועים זכרנו בר' לייזר הפשטן, הנלבב, הטבעי, שאמנם צעק, חרף וגידף תמיד, אבל למעשה אהב את תלמידיו והוקירם.

פעמיים בשבוע היה קורא שיעורים לפני כל הישיבה. מיד בשעור הראשון נכנסו

---

*) שאדוב, עיירה בפלך קובנה, בין שאוול לפוניבז', כ־2500 יהודים — בימים ההם.

**) יוסף־יהודה לייב בלוך (תרי"ט—תר"ץ), מגדולי הרבנים בליטה. לאחר פטירתו של ר' אליעזר גורדון עמד בראש ישיבת טלז. בנו — אברהם יצחק רבה האחרון של טלז, הוצא להורג ע"י הנאצים עם בני קהילתו בכ' תמוז תש"א (1941).

אתו לויתוח וגילינו בקיאות בתלמוד והבנה בראשונים. בחורים ממעריציו הותיקים הופתעו לעזות שלנו ואפילו פחדו שנסבול, אבל, כנראה, מצא הדבר דוקא חן בעיני הרב. הוא היה מרוצה שנכנס זרם חדש, חריף וחיוני לישיבה הגרדמת שלו. ולאחר השעור היה מבקש את נאמניו להתקרב אלינו משום שאנחנו אוצר טוב לישיבה. הסידיו התהילו להחניף לנו ונדמה היה שנוכל ללמוד כאן בשקט לא רק תלמוד אלא אפילו ספרות חילונית, כי לא היתה כאן קנאות של המוסר. מבין הותיקים הושפעו מאתנו כעשרה. החוג שלנו ביחד עם בחורי שאדוב שהצטרפו אלינו התחיל להיות השליט. היו בינינו בעלי כשרון ובקיאים בתלמוד ומסביב לנו התרכזו תלמידים. אנחנו לימדנו לפי שיטת טלז והחיים שוב נעשו נמרצים. מבחוץ קבלנו עתונים וספרים שאחדים התעניגו בהם. היה קיים אצלנו משגיח, אבל למעשה היה רך מדונג, מעולם לא ניגש לבחור להטיף לו מוסר או להביע לו נזיפה. רק ברמזים היה מפנה לעתים את תשומת לבו של הבחור להתנהגות בלתי ראויה, להתעלמות מסכנות קבועות והבחור היה שומע את הרמזים וממשיך להתנהג כמקודם, שהרי איננו מחוייב להבין רמזים.

היו גם בחורים שלמדו בסתר ברציונות לימודים כלליים, אבל לא רדפו אותם. בשאדוב גברה אצלנו המשיכה לשאלות לאומיות. עתונים קראו כולם בגלוי ורבים היו לוקחים ספרים מן הספריה בגלוי. מכיון שקריאות אלה ולימודים אלה לא פגמו בלימודי הישיבה התעלמה ההנהלה מכך ולא הפריעה לנו.

בקיץ שנת 1909, שנה אחרי שריפת טלז, קרה בשאדוב מקרה זה. ביום תמוז חם ישבנו כרגיל בישיבה. החום היה ללא נשוא, ללמוד תלמוד כמעט אי אפשר היה, לפיכך התהלכו הבחורים בישיבה ושוחחו על נושאים תלמודיים. פתאום הרגיש מישהו שבישיבה הופיעו פנים חדשות. כעשרה—חמשה עשר צעירים עמדו ליד התנור בכניסה ויציפו למשהו. בין הצעירים האלה היו גם כאלה ששנו ופרשו, לבושים חולצות שחורות ובידיהם מקלות עבים. ניגשנו אליהם ושאלנו מה הענין. אחד מהם הסביר לנו שהם מחכים לבואה של החברה אסתר *), שהגיעה לשאדוב כדי להקים כאן ועד מפלגתי. הנסיעה סודית ביותר, אסור שמישהו ידע על כך. הם יתאספו ב„שטיבל" של ר' יואל ליד הישיבה ולא יפריעו לנו. אותו ר' יואל היה זקן מופלג. אמרו שבנעוריו היה סוחר ואחרי כן נעשה פרוש. בנה לעצמו „שטיבל" ליד בית הכנסת ושם הוא יושב. מביאים לו שמה אוכל והוא יוצא רק לעתים רחוקות וכמעט איננו מדבר עם איש. היה לובש מיני פוזמקאות משונים ובכל יום היה יוצא בשעה מסויימת לשדה. דוקא „שטיבל" זה נבחר לאספה לשמיעת הרצאתה של החברה אסתר. מכיון שהאספה נקבעה לשעת יציאתו של הפרוש חיכה הקהל בחצר ועורכי האספה נכנסו לישיבה. הם חילקו לנו כל מיני חוברות כגון „ארבעה אחים" „תשעה בינואר" וכדומה. המשגיח שלנו הסתלק מתחילה למראה אנשים נוראים אלה בעלי בלוריות ומקלות עבים, אבל אחרי כן נתעורר והתחיל לצעוד בישיבה בדאגה והסתכל בנו בנזיפה כאומר: „למה לדבר אתם, אין זה לכבודכם".

מישהו בא ורמז להם והם עזבו את הישיבה והזמינו אותנו ללכת אתם. עזבנו את הישיבה אחד אחד כדי שלא ירגישו בכך ונכנסנו ל„שטיבל". הייתי שם כחמש דקות. החברה אסתר עמדה אדומה ונרגשת ליד העמוד ודיברה על מעמד הפועלים ושלטון היחיד והנוכחים רשמו את דבריה. היא דיברה אידיש בתערובת גדולה של מלים

---

*) אסתר — כינויה המפלגתי של מלכה ליפשיץ, נולדה במינסק (1880). היתה מראשי התועמלנים של ה„בונד". ב־1921 נכנסה למפלגה הקומוניסטית. הוצאה להורג בשנות השלושים ע"י סטאלין.

רוסיות. פתאום בא במרוצה בחור ישיבה חוור ונרגש. מתברר כי מישהו הלשין למשטרה על האספה והיא עומדת לבוא. הבונדאים קפצו דרך החלון, עברו ביחד עם החברה אסתר על כמה מחיצות ונעלמו. כשבא קצין המשטרה לא מצא איש והוא נכנס לישיבה. שם ראה שלומדים תלמוד בשקט.

כבר הזכרתי שבכל הישיבות היו כמה ששנו ופירשו. מהם יצאו אחר כך עסקני המפלגות והאכסטרנים. גם בשאדוב היו הרבה כאלה שהוציאו אותם מן הישיבה או שבעצמם יצאו. הם ראו מחובתם הקדושה להשכיל את הבחורים ולהורות להם את דרך האמת. היו להם נימוקים שונים. בצד האחד רצו להגדיל את שורות עסקני המפלגה על ידי יסוד מפותח כמו בחורי הישיבה. כל בחור ישיבה שנצטרף למפלגה נחשב לרכוש. באספות היו מטובי המתווכחים והיו בקיאים מאוד בבעיה הלאומית, שהיא היתה השאלה העיקרית ואבן הנגף בכל הויכוחים של המפלגות הסוציאליסטיות ברחוב היהודי. מן הצד השני שאפו אלה ששנו ופירשו להשמיד ולרוקן את הישיבה השנואה עליהם. הם ראו עצמם מיותרים בעיירות הישיבות, ששם בילו מסיבות שונות שנים ושנים. הם שנאו את הישיבה והיו שמחים לכל אפשרות לעורר מריבות ותסיסות בישיבה. הם שהיו ממציאים לעתונות היהודית את כל הידיעות על המצב העגום של בני הישיבה.

בחורי הישיבה בשאדוב, ששנו ופירשו והיו חברים בועד המקומי של ה„בונד", גילו את העובדה שבאנו לשמוע את הרצאתה של החברה אסתר, וכתבו לרב מכתב כי בין בחורי טלז ושאדוב הלומדים בישיבה יש 15 חברי המפלגה ומנו בהם את כל אלה ששמעו את ההרצאה. במכתב נאמר שבחדריהם הפרטיים נשמרת ספרות אסורה ושאנחנו קוראים בה בלילות. הנהלת הישיבה והבחורים הנאמנים הזדעזעו. נעשו חיפושים בחדריהם בלי ידיעתנו ובאמת נמצאה ספרות אסורה. לנו נודע דבר המכתב אחרי החיפושים, כשהספרות כבר היתה בבית הרב. על כמה חוברות היתה חותמת הועד המפלגתי בטלז ועל אחרות חותמת הועד המפלגתי בשאדוב. זאת אומרת שאנחנו עסקנו בספרים אלה כבר בהיותנו בטלז. בישיבה ידעו שיש לאלה ששנו ופירשו קשרים אתנו. עוד לפני שבאנו היתה קיימת שנאה עזה בין בחורי הישיבה וה„בונד" בשאדוב. ולעתים קרובות הגיעו הדברים לידי מהלומות בין נאמני הישיבה והבונדאים. הבונדאים לא אהבו את בחורי הישיבה הנאמנים ואם מצאו אחד מהם מטייל בשדה מחוץ לעיר היו מרביצים בו מכות. אחרי שריפת טלז עברו לשאדוב גם בונדאים משם. נעשו שיגויים בועד המפלגה המקומי וקמה מגמה להתקרב לבחורי הישיבה. חדלו המהלומות. אולם נסיונות ההתקרבות לא הוכתרו בהצלחה. הועד היה יותר מדי חלש ובחורי הישיבה היו יותר מדי שמרנים. כעבור זמן מה התחילו שוב אי־הבנות ומחלוקת. פעם אחת באה חבורת בונדאים ודרשה לפנות את הישיבה לשעות אחדות כדי לערוך שם אספה שלהם. בחורי הישיבה לא רצו לקבל מרות והבונדאים איימו כשבידיהם נשק. ניסינו להסביר להם שאיגם יכולים לדרוש מאתנו לפנות את הישיבה שאנחנו בה בעלי־הבית. לאחר ויכוח ממושך הוצאנו אותם מן הישיבה למרות העובדה שהיו מזויינים. מקרה זה הניח אחריו רושם רע וה„בונד" לא חדל מלהתנקם בישיבה בכל הזדמנות. אחרי מקרה אספת החברה אסתר גברה השנאה. כשבאנו חדלה השנאה והבונדאים לא פגעו בבחורים. כל זה היה משונה ובלתי מובן ופתאום בא מכתב והאיר את הדבר כראוי: אנחנו כביכול בעצמנו בני מפלגה, ביניגו קיים מגע מסויים. הם מספקים לנו ספרות וכל הנחוץ ואנחנו מתכוננים בתוך כתלי הישיבה לפעולה בעתיד. נזכרו בפעולתנו בטלז ששוב צפה ועלתה בשאדוב. אנחנו כביכול השפענו לרעה על בחורי הישיבה הצעירים. כך דיברו בחוגי ה„נאמנים".

ידענו היטב, כי מתקרבים מאורעות, ומכיון שהרגשנו עצמנו חפים מפשע נזהרנו



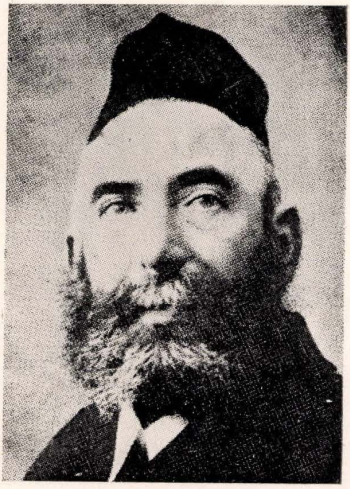
הרב ר׳ אליעזר גורדון



הרב ר׳ יוסף יהודה ליב בלוך



הרב ר׳ שמעון שקופ



הרב ר׳ שמואל פונידלר

והתנהגנו בהסתייגות. המשגיח שהיה תמיד שקט, צנוע ונוח לבריות, נשתנה לגמרי. הוא פנה לכל בני הישיבה ואמר: קרה משהו נורא, מחפיר, המטיל כתם גם עלינו וגם על התורה הקדושה וגם על כולכם. ודאי אתם כבר יודעים ש„החברה" הודיעה לנו על 15 בחורים. אבל אנחנו עדיין מקווים בעזרת השם לקבוע את האמת. יתכן שכל זה בדיה לשם פרובוקציה, שהם רוצים להחריב את הישיבה ובכוונה מפיצים שמועות אלו כדי לחרחר ריב וחשד ביניינו. אבל אם חס ושלום יתברר שהשמועות נכונות, הרי אינני יכול לתאר לעצמי אותו עונש איום שהאשמים ראויים לו. הם, הפאר וההדר של הישיבה, שמסרנו בידיהם את כל התלמידים הטובים, הם טמאו אותנו בכוונה, את הישיבה שלנו העומדת ללכת לאיבוד ביחד אתם. אני הולך אל הרב ואתם השארו כולכם בישיבה.

הכנופיה הקרובה למלכות, שהסתכלה בנו בזעם, התלחשה וניהלה משא ומתן. הראו באצבע על כמה מחברינו. אנחנו ישבנו בשקט במקומותינו והעמדנו פנים כאילו איננו מפחדים מפני איומים והתקפות. לערב חזר המשגיח שוב. הרב ציווה לקבוע בית דין באותו לילה והוא ישפוט אותנו. ואנחנו נוכל להוכיח שההאשמות כוזבות. כל הספרים והקונטרסים שלנו נמצאים בידי הרב.

בהרכב בית המשפט היו הרב והמשגיח ושנים מן הבחורים הוותיקים. המשגיח ביקש את כל בני הישיבה להשאר לכל הלילה בישיבה ולהתפלל שההאשמות כלפינו יתבררו כרכילות ושהישיבה תצא בכבוד מן הנסיון הקשה. לאחר שהלך המשגיח התחילו בישיבה צעקות ורעש. הותיקים קפצו ועלו אחד אחרי השני על הבמה ועל הספסלים והכריזו שאנחנו החרבנו את הישיבה, שהישיבה נמחית כעת מרשימת הישיבות. כי ישיבה צעירה כזאת לא תוכל לשאת נסיון כזה. הם לא ישתקו. הם ירביצו בנו מכות ויגרשו אותנו בחרפה מן העיר. אחרים אמרו שיסעו לעיירותינו ויפרסמו את כל מעשינו. אחד נפנף במקל ברזל וצעק שהוא הקדיש עשר שנות חייו לישיבה בשאדוב, הוא סייע לבנייתה ואנחנו החרבנו הכל במשך שנה אחת ועכשיו אין לו מקום להניח בו את ראשו. דם יישפך מחר בבוקר אם המשפט יוציא עלינו פסק דין של חובה.

ברור היה לכולנו שבבוקר תהיינה מהלומות איומות בישיבה ועל כל צרה שלא תבוא עשינו חשבון כוחותינו ועשינו מין ארגון. 15 מאתנו נמנו בשמותיהם. כולם היו בחורים חזקים, שהתחשלו בטלז במאבק עם המוסרניקים. מצעירי שאדוב הצטרפה אלינו חבורה בת עשרה שהבטיחה לנו תמיכה. כן היינו בטוחים שמן הכנופיה של הרב יצאו כעשרים אנשים יחסנים ו„חתנים", שבודאי לא ייכנסו לריב מהלומות אתנו. לבסוף היתה חבורה גדולה של בחורים סתמיים, שהיו מסוגלים לתמוך גם בכנופיה של הרב וגם בנו, הכל לפי המצב. בסופו של דבר היו לפנינו 20—30 בחורים מן הקרובים למלכות, שהיו מסוגלים לכל מעשי אלימות כלפינו. ואז, בלילה, מתוך צפיה לפסק הדין, החלטנו, שאם ינקטו נגדנו במעשי אלימות, נתגונן, כי אין להם רשות לגרש אותנו מן הישיבה ולהכות אותנו. ביניתיים בא המשגיח והודיע שהמשפט התחיל ולקח אתו את הזוג הראשון (בחורי הישיבה היו גרים בדירות, שנים־שנים בחדר).

היה זה לילה אפל מאוד וגשום. המשגיח היה נרגש ורעד כולו. הוא הוליך אותנו אל הרב שישב בראש מורד, זועף ונרגז. נכנסתי בתור השלישי עם חברי לדירה. על השולחן היו מונחים כל ספרי, כתב־העת שלי והקונטרסים שקבלתי מאת אלה ששנו ופירשו. המנורה בחדר בערה באור דועך, הגשם הצליף על גבי החלונות והשופטים הסתכלו בנו בשתיקה. לאט לאט הרים הרב את ראשו והסתכל בנו פנים אל פנים, והמשגיח רעד והיה הוור מפחד לגורלנו ולגורל הישיבה. והבחור הזקן חייך בערמה. רק אחד הבחורים השופטים שקע בהרהורים ולא שם אלינו לב. חברי נדהם מפחד ולא

יכול להפליט מלה. על השאלות שהופנו אליו ענה במבוכה וכמעט שלא יכול לגשום. אני הרגשתי עצמי קצת יותר אמיץ. הרב פנה אלי ושאל: „של מי הספרים האלה?" עניתי: „כל הספרים שלי, לחברי אין ספרים". „ככה" — אמר הבחור הותיק, והמשגיח נרעד שוב. „על מה מדובר בספרים האלה?" — שואל הרב ומרים ראשו ומסתכל בי בפנים חמורים. אני עונה: „יש כאן ספרים שונים, יש מדיניים וספרותיים, המדיניים הם שלי". המשגיח הסתכל בי בנזיפה בלי להבין פירוש המלים שלי והרב הוריד את ראשו. שתיקה איומה. „מהיכן לקחת את הספרים?" מוסיף הרב לשאול. אני מרגיש קצת הקלה לשאלה זאת. „הבאתי אותם אתי מז'אגיר". כולם מסתכלים בי, הבחור הותיק חוור מזעם. אני מוסיף: „בביתנו היה בית מלאכה לנעלים ובו עבדו פועלים מפלגתיים. הם היו נותנים לי ספרים ואני הייתי בקי בתוכן כל הספרים האלה עוד לפני שנסעתי לישיבה בטלז". — ובכל זאת נסעת לטלז ללמוד תורה? — שואל המשגיח. „כן, הייתי שנה וחצי בטלז וזאת השנה השניה שאני עוסק אך ורק בלימוד התלמוד". הרב הסתכל בקרקע. המשגיח קם בהתרגשות. קם גם הבחור, מסתכל בי בזעם ופונה אל הרב: „על הספרים ודאי חותמת הועד המפלגתי בטלז?". „אין חותמת" — עונה הרב. הבחור שואל אותי: „למה הבאת ספרים אלה לישיבה? יכולת להשאיר אותם בבית ולא לקחת אותם אתך?". „כל ספר, ללא הבדל ותוכן, חשוב בשבילי. ספר הוא ספר, ואני תמיד לוקח אתי ספרים".

— זהו פלפול — אומר הבחור. הרב שוב מרים ראשו והמשגיח מחוויר.

— של מי יתר הספרים? — שואל הבחור.

— לקחתי אותם בספריה ומאת אנשים פרטיים בעיר.

— מה הם הספרים האלה?

— קרוכמל, ווייס, גרץ, רפופורט ופרנקל.

— למה לך ספרים אלה? — שואל הרב.

— אני מתענין בתולדות התלמוד ולפיכך אני קורא ספרים אלה בשעות הפנאי.

— אתה יודע מי היו ווייס, גרץ ורפופורט?

— כן, אני יודע כי רפופורט הוא ש"ר, היה חתנו של הגאון המפורסם מחבר „קצות החושן".

— טוב, — אמר הרב וקם. — נדבר פעם אחרת באריכות על היסטוריונים אלה. עכשיו אתה חפשי, לך לישיבה, שלח את הזוג הבא וחכה בישיבה עד הבוקר.

יצאנו לרחוב שליד הישיבה. אנחנו נכנסים לישיבה כל עוד נפשנו בנו, שולחים את הזוג הבא לחקירה ומוסרים לחברים את הפרטים. עוד מעט חזר הזוג הרבעי. ספרים לא היו אצלם. דנו אותם רק על הקונטרסים שקיבלו מאת אלה ששנו ופירשו. הזוג החמישי חיכה שם זמן רב. נמצאו אצלם כרכי „על פרשת דרכים" של אחד־העם ועל כך נחקרו הרבה. פרטים לא היינו מספרים אז זה לזה. מספיק היה להגיד „עבר בשלום". שכבתי מרוב עייפות וכשהתעוררתי כבר נשפט הזוג האחרון.

בשש בא המשגיח צוהל. „כן, כל המכתבים אינם אלא פרובוקציה מכוונת כדי להחריב את הישיבה. להם, לשונאי התורה בישראל, לא נוח שהישיבה קיימת ולפיכך הם מזייפים ספרים כדי להמית עלינו חרפה. ברוך השם, שהלילה הצלחנו לברר את השקר והרכילות. ואנחנו מבקשים סליחה מאת הבחורים היקרים שלנו שהאשמנו אותם בחטאים קשים כאלה. אנחנו עשינו מה שעשינו לשם שמירת כבוד התורה והישיבה, חסל סדר אי־האמין. בחורי הישיבה שלנו יהיו בעוד שנים אחדות מאורי היהדות".

אך גמר המשגיח את נאומו, קם אחד מאתנו לתשובה:

— אנחנו סולחים ברצון לרב ולמשגיח, הם קיימו כראוי את התחייבויותיהם לגבי הישיבה ואין לנו כלום נגדם. אולם לבחורים שאיימו עלינו במקלות ובסכינים ושהכריזו, כי יישפך דם, לא נסלח לעולם שמותיהם זכורים לנו ואנחנו נפרסם אותם בכל הישיבות והערים.

המשגיח התרגש: רבותי, למה שוב לריב? יהיה מעכשיו שלום ושלווה בבית ישראל. נשכח כל מה שנעשה בתוקף ההכרח ונוסיף לחיות חיי אחים. גלך איש לביתו, ננוח ובעשר נתכנס שוב ונתחיל שוב לארוג מסכת הדורות.

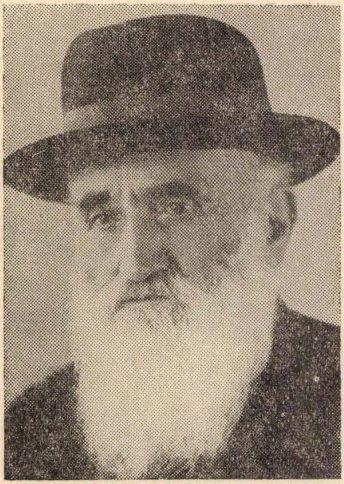
נפרדנו. אותו לילה הניח בלב כולנו משקע קשה. הרגשנו כולנו שלא נחזיק כאן מעמד ושעלינו לצאת מכאן.



הרב שמעון יעקב הלוי גליקסברג

חמש שנים במינסק*

עם פרסומו של קטע זה מזכרונותיו של הרב גליקסברג ז"ל הננו מביאים בראשו רשימה קצרה על תולדות חייו ופעילותיו של הרב המנוח.



הרב שמעון יעקב הלוי גליקסברג נולד ז' אדר תר"ל (1870) במזריטש (פולין) לאביו רבי מאיר דוב, שהיה ממשפחה חסידית מיוחסת וגדול בתורה. לאחר שמלא כרסו ש"ס ופוסקים בעיר מולדתו ובישיבות בא למינסק ושם הוסיף ללמוד בקבוץ האברכים „תומכי תורה" מיסודו של „הגדול ממינסק". הוסמך לרבנות על ידי רבו המובהק ר' יוסף הכהן ראוויץ, רבה של רסטוביץ והרבנים ר' חיים יהודה מסמורגון ור' משה שמואל שפירא מבוברויסק. כמה שנים שימש את חותנו רבי מרדכי דוד אלפרט אב"ד סוויסלוביץ פלך מינסק, שנקרא על שם ספרו העקרי „יד מרדכי". במינסק השתתף בהנהלת החברה „שלומי אמוני ציון", שהיתה השלב הראשון של הסתדרות „המזרחי", ומטעמה נשלח כציר לאספת היסוד של „המזרחי" בווילנא (אדר תרס"ב). באותה אספה נבחר לוועדת השלושה עם רבי זאב יעבץ לעיבוד תכנית אירגונית, קביעת שם ומצע של האגודה הדתית־לאומית החדשה. מאז ואילך פעל והטיף למען „המזרחי" וחיזוקו. עזר הרבה גם לביסוסה של ישיבת הרב ריינס בלידא. במינסק למד גם לימודי

*) המאמר נדפס בכתיב המקורי של כתב יד המחבר המנוח.

חול ולשונות והקדיש מזמנו לעבודה חינוכית וציבורית. נתן שיעורים בגפ"ת בחברת ש"ס והירצה בקביעות לפני הנוער בחברת „נצח ישראל" (במקומו של הרב יצחק ניסנבוים, שעבר לביאליסטוק). נתן שיעורים במוסר ובמחשבת ישראל לתלמידי בתי הספר התיכוניים.

בשנת תרס"ב נתמנה רב בפרבר של פינסק (וואקזאל) והמשיך שם בפעולתו הציונית. היה ציר בועידת ציוני רוסיה במינסק ובקונגרס הציוני הששי בבאזל (תרס"ד). לאחר מות הרצל היה נוסע מטעם „המזרחי לערים הגדולות והספיד את חוזה מדינת ישראל.

בתרס"ו נבחר לרב באודיסה וברבנות זו שימש שלושים ואחת שנה. בימי המצב הצבאי באודיסה פעל להצלת צעירים מישראל ובמלחמת העולם הראשונה עשה רבות למען הפליטים, דאג לפרנסתם של רבנים ומגידים מפולין וליטא.

אף באודיסה, מרכז של סופרים וחכמים, בלטה דמותו של הרב גליקסברג. בעיר זו התמסר ביתר שאת לפעולה הציונית, היה יושב ראש „המזרחי" ופעיל בועד „חובבי ציון". קנה לו שם ברוחב ידיעותיו בתורת היהדות וספרות ישראל, בהשכלתו הכללית כפרשן ומטיף מזהיר. דרשותיו בבית הכנסת הגדול ובבית הכנסת הציוני „יבנה" משכו תמיד המוני צעירים, שהקשיבו בהתרכזות לדבריו, שנאמרו במיטב ההגיון ובצורה עממית מקסימה.

התחבב על כל שכבות הציבור בהליכותיו, במידותיו ובעסקנותו הפורה. ליד תפקידיו ברבנות הירבה לפעול בשטח החינוך והעבודה הסוציאלית. היה ממיסדי ישיבת „שומרי תורה", בהשתדלותו נוסדו ליד בתי כנסיות בתי ספר לילדים עניים, היה ממיסדי החברה „עזרת חולים", פירסם חוברת בשם זה באידיש וברוסית על מושג החסד בכלל ועל ביקור חולים בפרט. חוברת זו נפוצה באלפי טפסים.

בימי המהפכת פברואר 1917 היה ציר בכנסיה הלאומית של יהודי אוקראינה וחבר מועצת העיר אודיסה. באותה שנה נתמנה לרב ראשי רשמי בעיר.

בכל שיעור קומתו נתגלה בבוא המשבר על יהדות רוסיה בשנות תרפ"ג—תרפ"ט בהופעותיו רבות הרושם ובהגנתו האמיצה על קדשי ישראל בשבעה וויכוחים בענייני אמונות ודעות, שנערכו על ידי רודפי הדת בתיאטרון העירוני והאיצטדיון במעמד המונים. הרב הפתיע את השומעים בקומתו הזקופה, בכשרונו הריטורי והפולמוסי, להט דת ואימרה קולעת המשמשת כתבלין בוויכוח, בארודיציה הרחבה שלו בפילוסופיה, במדע, בספרות העמים ובספרות הרוסית בפרט. הוא ידע את הסוד „דע מה שתשיב" יתידות לכוח השכנוע שלו היה „למתווכח מסוכן", כמו שכינהו אחד המתווכחים מצד שכנגד. הוא קידש שם ישראל. היהדות הרוסית האילמת באונס, זו שלא יכלה להשיב בגלוי למחרפי שם שמים, האזינה ברטט לקול התורה הנשמע על במה באודיסה וראתה בהרב גליקסברג אחד משליחיה המוכשרים ביותר.

בשנת תרפ"ח קבל הרב גליקסברג הזמנה לכהן כרב הכולל במדינת מקסיקו ובמשך שנתים הופעל עליו לחץ לקבל את משרת הרב הראשי במוסקבה. „אני מתייחס אל הצעות אלו בשויון נפש גמור, לבי נמשך לארץ־ישראל" כתב לבנו בארץ ישראל.

בתקופה זו פעל רבות בשביל עליית נוער ציוני לארץ־ישראל.

בן ס"ז היה הרב גליקסברג כשעלה לארץ ישראל בשנת תרצ"ז מאודיסה. ארבע שנים לפני עליתו התחילו קצת מידידיו ומכבדיו ובראשם הרב קוק זה. נ. ביאליק ז"ל להשתדל לאפשר לו לעלות אל הארץ.

באחת מאגרותיו של ביאליק בענין זה כותב המשורר:

...„באודיסה מתענה זה שנים ידידי מאז, הרב הנעלה, איש גדול בתורה ובחכמה,

הוגה דעות מופלא. פה מפיק מרגליות, סופר בעל כשרון ועסקן צבורי חרוץ, שגם בימי סכנה ובשנות השמד הרוסי לא עזב את משמרתו ונתן את נפשו על קדשי האומה, להציל את אשר אפשר להציל. אחד מאנשי הסגולה בישראל בעל נפש גדולה ובעל מדות תרומיות"... (אגרות ביאליק ה', ש"ב).

בבואו ארצה נערכו לו קבלות פנים ע"י „המזרחי", „התאחדות יהודי רוסיה", עולי אודיסה, הרבנות הראשית. התישב בתל־אביב, שימש ראב"ד ברבנות הראשית בתל־אביב ורב באזור נורדיה. גדול בתורה ובמדות, זך הרעיון ונקי הדעת, נהג בבית הדין במתינות, בשיקול הדעת וברוח טובה. כבוד וחבה יתירה נודעה לו מחברי בית דינו ועד היום מזכירים את שמו בהערצה. היה חבר בית דין הכבוד של המזרחי ומשופטי „פרס הרב קוק" כמה שנים.

בשלוש עשרה השנים האחרונות לימי חייו פרסם ארבעה ספרים חשובים. „הדרשה בישראל", סקירה היסטורית בששים פרקים על הדרשה העברית מראשיתה ועד ימינו. בספר ניתוח נושאיה ורעיונותיה של הדרשה, מקורותיה, תמצית ספריה החשובים ותולדות אישיה. „תורת הדרשה", כללים ומידות לדרכי הביטוי של הדרשה והוראות מעשיות לנואמים ולדרשנים. „מושגי החיים לבירור מושגי מוסר, מידות ודעות בתורה ובחיים. „ישראל ואורייתא" חלק מדרשות הרב בהזדמנויות שונות. פירסם בירחונים ובעתונים כשבעים מאמרים ורשימות. השאיר בכתובים „וויכוחי אמונה" עם מבוא מאלף על וויכוחי־אמונה בכלל וטיוטות של פרקי זכרונות, שאחדים מהם נתפרסמו בימי הזכרון שלו. „אשרי שזכיתי לכך" „אודיסה היהודית", „ועידת מינסק", „שאלת אוגנדה", „שחרית הציונות הדתית", „מות הרצל", „עם אוסישקין באודיסה". ספריו ומאמריו כתובים בסגנון ספרותי מולטש.

במלאת לו שבעים שנה נערכה לו מסבה על ידי אנשי אודיסה בתל־אביב ביוזמת אברהם קמיני. היתה זו מסיבה נדירה לכבודו של רב, שבה ישבו בצוותא גדולי הרבנים וסופרים. ישב ראש במסיבה הרב מאיר בר־אילן, דברו הרבנים הראשיים, פרופ' נחום סלושץ, ש. שוואריץ, משה קלינמן, ב. שוחטמן, נתן גורן, י. ברגמן ועוד. ברכות בכתב שלחו צ'רניחובסקי, פיכמן, סלושץ, שטיינמן, פרופ' קלוזנר, הרב צפת, ד"ר אהרן קאמינקה, אביגדור המאירי, ועוד. הרב השיב בהרצאה על „הזקנה".

נפטר בתל־אביב כ"ט כסלו תשי"א (8.12.1950).

א.

מינסק היתה נחשבת לשניה במעלה לווילנא. היא היתה עיר מלאה חכמים וסופרים, בתי כנסיות ובתי מדרשות מפוארים, ישיבות של תורה ובתי אולפנא, מוסדות של צדקה וחסד באמת־מדה צבורית גדולה ביותר. היא היתה עשירה בבתי־אב של משפחות מיוחסות בישראל, תורה וגדולה, חכמה עם נחלה היו כלולות בהן. עשירים מפורסמים בעולם המסחר היו קובעים עתים לתורה עם גדולי תורה וחובשי בית המדרש, כתלמידים לפני רבם. והם היו מנהיגי הקהלה וראשונים לכל דבר שבצדקה ועניני הצבור, וביחוד לחזוק התורה ובתי הישיבות בישראל.

מינסק הצטיינה ביחוד בכמות גדולה של ישיבות, שהרבו דעת תורה ויראה בקרב הנוער. וכמו בקובנה כן היה במינסק קבוץ של אברכים המתעתדים למשרת

הרבנות, שהיה מפורסם בשם הקבוץ של „הגדול" ממינסק *). מוסד חשוב זה היה נתמך מחברה מיוחדת של אישים אמידים מוקירי תורה במינסק בשם „תומכי תורה". ראשי החברה הדגישו לי לא אחת, שכל עיקרה של מגמת החברה „תומכי תורה" הוא לתמוך באלה מן הלומדים הצעירים, שהתכלית שלהם בלמוד התורה להגיע למשרת הרבנות, ובמדה שמתרבים המשמשים ברבנות מתוך האברכים הנתמכים על ידם, המוסד מקבל חשיבות יתרה, ומשום הכי היו מרוצים ביחוד מאלה האברכים, שמלבד ידיעתם בתורה הם בקיאים גם בהויות העולם, ובגלל זה יהיו מסוגלים ביותר לנהל עניני הרבנות, שבעצם היא עבודה צבורית, הזקוקה לידיעת העולם וחכמת החיים. כדי להתקבל לקבוץ הלומדים צריך היה לעמוד על הבחינה, ולתכלית זו נתמנה מטעם המוסד אחד מגדולי התורה לתהות על קנקנו של האברך המבקש ליכנס לקבוץ אם כדאי הוא לכך מצד ידיעותיו בתורה. בפרק הזמן לבואי למינסק היה הבוחן ר' גרשון אברהם ברגר, מחשובי מינסק, גאון בתורה ואיש חכם ופיקח. נכנסתי אליו והוא „טייל עמי ארוכות וקצרות" בדברי תורה, ומיד נתן על ידי תעודה, שזכאי אני ליכנס לקבוץ הלומדים — מקום למודי בחרתי בבית המדרש החדש בחצר בית הכנסת.

תיכף בבואי למינסק בקרתי שנים מחשובי הקהלה, את ר' דוב פינס ואת ר' דוב זלדוביץ. הראשון היה ראש המוסד „תומכי תורה" והגזבר שלו, ועמו סדרתי את עניני ביחס אל המוסד. השני היה מן המפורסמים בטוב לבו ובצדקת פזרונו להחזקת הבנים ולומדי תורה, והוא היה גם אחד ממחזיקי ומנהלי הקבוץ התורני הנ"ל. כשנכנסתי אליו מצאתי אצלו את הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי מווילנא, כי ביתו היה באמת בית ועד לחכמים במדה מקיפה ביותר. היתה בינינו שיחה על עניני רבנות, ספרות וכדומה. בתוך הדברים התחיל לדבר עמי צרפתית (חותני הרב ז"ל בודאי כתב לו שיודע אני „שבעים לשון"). למעשה אני לא הייתי מושרש בשפה זו עד כדי דבור חפשי, וכך עניתי לו בצרפתית, שכבר שכחתי כמה מלים צרפתיות וקשה לי הדבור בה. הוא התפלא ואמר: „הלא סוף סוף אתה מדבר היטב"... כנראה הוא היה מרוצה, שלפחות לא היתה לו אכזבה שלמה בנסיונו זה. לא כך היו התוצאות של הפעולה השניה שלו, כשהוציא מכיסו בסוף השיחה סכום ידוע של שטרי כסף ורצה למסור לידי. אני סרבתי בהחלט לקבל. הוא הוכיח, שזהו מצדו סימן של שימת־לב לצורבא מרבנן צעיר, שהפיק ממנו רצון. אני נימקתי לו סירובי, שזוהי הפעם הראשונה בחיי שנותנים לי כסף ואין אני רוצה ללכת בדרך זו. הוא היה כאיש „אובד עצות", ולבסוף מצא פתח ויצא מ„מבוכה" זו. מתוך שיחתנו נודע לו, שאין לי עדיין ספרים משלי. שלח לבית מסחר ספרים של נפתלי משכילאיתן, שהיה ממול ביתו וקנה בשבילי ספרים חשובים: תשובות ר' עקיבא איגר וחדושי רע"א וסידור „עיון תפלה" לר' יעקב מקלנבורג, שיצא אז לאור ע"י אפלבוים. ושוב לא יכלתי לבלי לקבל את המתנה הזאת של „שימת־לב", כי זה היה בחינת „אתיקורי דמתיקרי ביי" (מגילה כ"ח ע"א).

נכנסתי לתוך המסלול, שבחרתי לי, והלכתי בו מתוך קורת־רוח. למדתי תורה לא מתוך הדחק אלא מתוך חדוה של משאת־נפש. כל שעתי היתה נתונה אך ורק ללמודי התלמוד והפוסקים ראשונים ואחרונים, זאת אומרת אני הייתי

---

*) „הגדול" ממינסק — הוא ירוחם יהודה ליב בן שלמה פרלמן, נולד בשנת תקצ"ה בבריסק דליטא. שימש ברבנות במינסק משנת תרמ"ג עד פטירתו בשנת תרנ"ו. נחשב בין גדולי הרבנים ברוסיה בסוף המאה הי"ט.

עסוק רק להתפתחות עצמית לפי התכנית והמטרה שהתויתי לי אבל לא עברו ימים מעטים ונמשכתי לתוך עבודה רוחנית מחוץ למסגרת הקבוץ — לעבודה שתכליתה היתה השפעה חנוכית על הזולת.

ב.

בין שאר מוסדות התרבות היתה במינסק אגודה בשם „נצח ישראל", שמטרתה שכלול רוח הנוער על ידי למוד והטפה בשבתות. פעולת האגודה היתה מכוונת בעיקר כלפי משרתי החנויות ופקידי עסקי המסחר והבנקים. תכנית הלמודים היתה כוללת: א) פרשת השבוע על דרך הפשט המדויק בהוספת דברי מוסר ותורת המדות היוצאות מתוך ספורי התורה ומצוותיה, וגם דברי חכמה ביחס למקומות, ההרים, השמות וכדומה הנזכרים בתורה. ב) הרצאות בדברי ימי ישראל, תקופה אחר תקופה בסדר כרונולוגי, ובעיקר תיאורים של אנשי השם בישראל, מדותיהם ופעולותיהם, תכלית ההרצאות הללו, כמובן, היתה השפעה חנוכית, דתית, מוסרית ולאומית. העומדים בראש המפעל הזה היו ר' זלמן פינס (בנו של ר' דוד פינס הנ"ל) צעיר גדול בתורה ובעל השכלה ור' אהרן דוד חורגל, גדול בתורה ובעל שכל חריף. המרצה של המוסד היה במשך כמה שנים הרב יצחק ניסנבום, שגם הוא למד בקבוץ של הגדול במינסק והגיע לסמיכה, אבל הוא עבר לביאליסטוק אחרי שנתמנה למזכיר לעניני „חבת ציון" אצל הגאון ר' שמואל מוהליבר. ומני אז נפסקה פעולת „נצח ישראל" מחוסר איש שימלא מקומו של הרב ניסנבום. לעבודה זו דרוש היה איש חרד, יודע תורה במדה גבוהה, ובעל ניסיון בהטפה ומשכיל יודע את החיים. ומועמד כזה לא מצאו מנהלי המוסד במשך שלש שנים מאז עזב הרב ניסנבום את מינסק. מכיון ששמעו, שנתקבל לתוך הקבוץ איש שכמותי, באו אלי והציעו לפני לקחת על עצמי משרת מרצה ב„נצח ישראל". זה היה בשבוע פ' וירא תרנ"ח והציעו לפני בשביל הרצאה של בחינה את הנושא „חנוך הבנים ונסיון העקדה". זאת אומרת, שפרשת עקדה תשמש לי בסיס בשביל הרצאה על חנוך הבנים. מאיזו סבה נדחתה ההרצאה לשבת הבאה פ' חיי שרה, והרחבתי את מסגרת הנושא עד כדי צורה שכזו: „הביטו אל אברהם אביכם", כלומר ההרצאה שלי צריכה היתה להבהיר תמונה שלמה מחיי אברהם אבינו, דעותיו ופעולותיו, הכרת הבורא, מסירת נפש, הכנסת אורחים, שלום, ונסיון העקדה. בשבת בערב התקיימה ההרצאה, שארכה כשעתיים. וכשגמרתי אותה נגשו אלי ראשי המוסד ואמרו לי „אחינו אתה". וכן נתחדשה עם הרצאה זו הפעולה של המוסד „נצח ישראל".

כושר ההבעה וההטפה נתגלה אצלי עוד בישבי אצל חותני ז"ל, כשהיתה לי כמה פעמים הזדמנות למלא מקומו בלמוד פרשת השבוע לפני החברה. עם ההתמדה בלמוד ההלכה הייתי קובע לי עתים ביחוד בערבי שבתות לעיון בספר האלשיך על התורה, ומצאתי בו ענין רב. עד היום נחרת בלבי הרושם של עומק רעיונותיו בבאור מאורעות האבות ופירושיו הנפלאים למצוות התורה. עיינתי גם כן הרבה בספר הנפלא „עקדת יצחק" של ר' יצחק עראמה ובעוד ספרי דרוש הקלאַסיים. אבל קריאתי בהם היתה מתוך עיון של בקורת עמוקה לפי יסודי ההגיון הישר, שמצא לו אחיזה בכל תהליך מחשבתי וכושר השיפוט שלי בעניני ספרות, והשתדלתי תמיד לבחור את הטוב שבהם גם מבחינת התוכן וגם מבחינת הסגנון המיופה והמלוטש, ההולם ביחוד ספרי דרוש ומוסר.

וב„נצח ישראל" לא היה מקום לדרוש, שהרי שמה היו באים לשמוע גם מומחים לדקדוק השפה מקרב מורי מינסק, בידעם שכאן „המקרא אינו יוצא מידי פשוטו", וכל אותו „החומר האנושי", שבשבילו נוצר המפעל הזה, לא היה מחבב כל כך את הדרש, הוא בא לשם „פשט" — לשמוע דברים ברורים וישרים על מצוות התורה ומיצוי המדות, היוצאות מתוך ספורי התורה: „ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו" — באור תמציתי לעצם מצות השבת, כיום מנוחה וקדושה. „כבד את אביך ואת אמך" — הרצאה קצרה על כבוד הורים. „וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך וההזקתו בו" — דברים בהירים על ערך גמילות חסדים, מהותה וטיבה אצל עם ישראל. וכיוצא בכל מצוות התורה. כל השומעים היו יושבים על מקומותיהם וספרי חומש בידיהם והמרצה היה עומד על הבימה שבאמצע בית הכנסת ועובר על כל הפרשה של השבוע. זה היה נמשך כשעה וחצי. ואחר כך היה מרצה כחצי שעה בעל פה על נושא היסטורי, בכל פעם על תקופה ידועה או על אישיות מפורסמת בתולדות ישראל. וכה היתה עוברת לפני השומעים שורה ענקית של גדולי ישראל וגבוריו בכל העתים והזמנים. ועיקר גדול בהרצאה היתה המגמה: הלהבת הלבבות בגאון ישראל והרמת רוח הצעירים בידיעת המאור שבחיי האומה הישראלית וקליטת המדות הטובות של אנשי השם וגבורי הרוח, שמסרו חייהם על קדשי העם ותורתו. ההרצאות ההסטוריות היו נערכות באופן שבכל פעם תעשה ההרצאה רושם של דבר שלם (ולא של קטע יבש של כרוניקה), המאלף דעה ולקח של נסיון חי מהעבר בשביל ההוה והעתיד.

במינסק שהיתי חמש שנים, ובמשך כל הזמן הזה לא פסקה פעולתי ב„נצח ישראל". פעולה זו בלעה שעתי רק במדה פעוטה ביותר — כשעתיים בימות השבתות, אבל היא היתה רבת התועלת. השעורים בפרשיות התורה וההרצאות בתולדות ישראל, שבעצם היו כוללים הטפה תורנית ומוסרית, השפיעו הרבה על רוח השומעים הצעירים, ומתוך הכרה זו שאבתי הרבה קורת רוח מעבודתי. ומובן, שמתוך עבודה זו היתה נמשכת השפעה לא רק להתלמידים אלא גם להרב. חמש פעמים חזרתי בלמודי על כל פרשיות התורה ושתי פעמים עברתי בהרצאותי על כל האישים ההסטוריים והמאורעות החשובים שבדברי ימי ישראל מן שיבת ציון בתקופת עזרא ונחמיה עד התקופה האחרונה של תנועת „חבת ציון" ויסוד המושבות בארץ ישראל.

עבודתי ב„נצח שראל" היתה בשבילי כעין אסכולא לחנוך כושר ההרצאה הפומבית ולטפוח הדבור היפה וההגיוני ברבים.

באותו בית הכנסת, בו נערכו השעורים של „נצח ישראל" (ביהכ"נ של הצבעים), למדתי גם דף גמרא לפני חברה ש"ס בכל יום.

ג.

באותו הזמן התעוררה בעולם היהודי התנועה הציונית משיטתו של ד"ר הרצל עם כל חום העבודה הלאומית שבאה בעקבה. התנועה הכבירה הזאת, שחדרה לתוך כל שדרות העם והקיפה במעופה גם את חוגי האומה, שעמדו עד אז מרחוק ליהדות, מצאה מרכזה בתוך רוסיה הלבנה בעיר מינסק. המורשה מטעם הקונגרס לרוסיה הלבנה היה העורך־דין שמשון רוזנבום. מבין הציונים הפעילים במינסק יש לזכור את הע"ד מיצט, הרופא קמינסקי, רופא־שנים

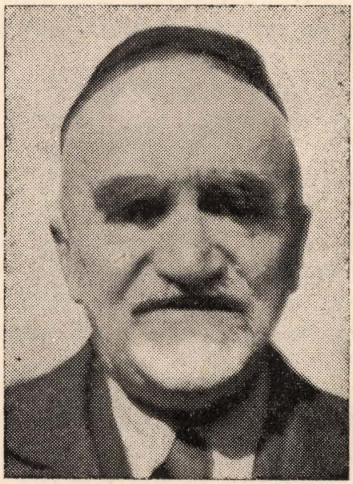
חורגין, יצחק ברגר *), יהודה נופך **) ועוד ועוד. ואני, שמילדותי שאפתי רוח חבת ציון בעיר מולדתי, וכאילו היא היתה מזוגה בעצם הנוכי, נתפסתי בכל מהותי הנפשית אל הרעיון הציוני מתוך הכרה עמוקה ברוממות ערכו לעתידות האומה השדודה והנרמסת כעפר בארצות הגולה. וכפי שהעיקר בעבודה למען הכלל הוא התחלקות העבודה בין כל העמלים עם הצבור, לכל אחד מהם עבודתו לפי כחו וכשרונו — נפלה בחלקי עבודה בשטח התרבות הרוחנית והחנוך העממי ע"י נאומי הסברה והפצת הספרות העתיקה ברוח הציונות. עם התחלת עבודתי במינסק כבר היו שם אגודות ציוניות ובתוכן אגודה אחת בשם „אהבת ציון" מחוגי בעלי המלאכה, והיא יסדה לעצמה בית הכנסת לתפלה בשבתות. בתוך אגודה זו מצאה הנהלת המרכז הציוני קרקע מסוגלת בשביל עבודתי. הזמן להרצאותי ניקבע בכל שבת בבוקר אחר התפלה, שאז נאמתי על הנושא של הפטורה. כמו כן הרציתי עקרי המוסר על פי התורה בחוג של תלמידים מבוגרים מבתי ספר הכללים.

*) (1876—1946) ממיסדי פועלי ציון, ממארגני ועידת מינסק שנת 1902, עלה לארץ ונפטר כאן. בנו הרצל (1904—1962), עתונאי, חבר הכנסת.

**) אביו של ד"ר יצחק נופך (1879—1829), שופט השלום היהודי הראשון בארץ.

יהושע מרדכי רוזנבלום

קטעי זכרונות ורשימות*



א. התיצבותי לצבא

בהיותי כבן שש עשרה כבר התחילו הורי ז"ל לדאוג בדבר חובתי לצבא, ולמצוא עצה "להניס מפני מדין"[1]. העוסקים בענינים אלה ודוקא לא לשם שמים הציעו דרכים ואופנים שונים, אך דא עקא, כי לכולם אפשר היה לגשת רק בארחות עקלקלות. הציעו למשל, כי אמי ז"ל תתגרש מאבי ז"ל ואז אחשב כבן יחיד לאמי ז"ל ואהיה בעל זכות ממדרגה הראשונה. מפני כי הורי דרך

* יהושע מרדכי רוזנבלום ז"ל נולד ביום י"ד חשון בשנת תרל"א (1870) בעירה טשכנובצי, פלך גרודנו. ב־1890 נשא לאשה את איטה מרים לבית הורביץ ממיר. בסוף 1897 העתיק את ביתו למינסק, בה עסק במסחר העצים ונמנה בין עסקניה של העיר. היה חבר ועד בית החולים, תלמוד תורה, תומכי תורה ובשנת 1902 היה ציר לכנסיה הציונית בעירו. בהתקרב הצבא האדום בשנת 1918 למינסק עזב רוזנבלום את העיר ועבר לברלין ונשאר שם עד שנת 1933, עת עלות היטלר לשלטון. אז עלה ארצה. בשנת 1929 בקר בארץ בתור תייר. בשבתו בברלין היה ממיסדי הוצאת הספרים „עינות" בשנת 1924. בחרנו כמה רשימות מעזבונו שהשאיר בכתובים מסוף המאה שעברה ומזמן המהפכה. גם בתל־אביב היה בין עסקני צבור, חבר ועד אוהל שם, מושב זקנים, גמילות חסדים ע"ש הרב אהרונסון והישיבה על שם הנ"ל. בשנת תשי"א הוציא לאור חוברת על עיירתו טשכנובצי. בזמן מלחמת השחרור נפלו שני נכדיו, שהספיד אותם בחוברת הנ"ל. נפטר בשיבה טובה ביום כ"ח בסיון תשי"ג (11.6.53) בתל־אביב.

1) שופטים, ו', י"א.

שקר שנאה נפשם, לא הסכימו להצעה זו או לדומות לה. בינתיים חלה אבי ז"ל, ואחרי מחלה כבדה וממושכת כחמשה חדשים נפטר בורשה ביום ח"י אייר תרמ"ח (1888), ואני אז בן שבע עשרה וחצי שנה. גדול היה צערי וכאבי עד למאד, כי אהבת נפש אהבתי את אבי היקר. הוא היה בעל נפש עדינה ואצילה ובעל לב טוב. חכמינו ז"ל אמרו „גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן". והנה מה שלא יכול היה לתת לי בחייו נתן לי לצערי במיתתו, כי עם פטירתו בא לי בהיתר מה שיעצו לתת לי באסור, ועל־פי החוק נחשבתי כבן יחיד לאמי ז"ל ובעל זכות ממדרגה ראשונה.

באמת נולדתי בסוף שנת 1870, והיה עלי למלאות חובי לצבא בשנת 1891, אבל על־פי איזו טעות בספרי הממשלה ברשימת משפחתנו, הגיע תורי כבר בשנת 1889.

לפי החוק מהימים ההם היה על כל מחוז לתת לצבא אחוז ידוע ממספר האנשים אשר תורם הגיע לעמוד לצבא בשנה ההיא. למשל, אם מספר אלה שהגיע תורם היה אלף ומספר החייבים היה 400, אז היו שמים בתבה מספרים מאחד עד אלף, ואלה אשר הוציאו המספרים עד 400 היו נחשבים לחייבים. אם בין אלה שהוציאו המספרים עד 400 היו נמצאים אנשים בעלי זכויות או כאלה אשר לא היו מוכשרים לעבודת הצבא, נתקבלו במקומם אחרים מהמספרים אשר למעלה מן 400 עד שנתמלא המספר הדרוש. אם בין החייבים היה מספר גדול בלתי מוכשרים, אז קרה לפעמים, כי גם בעלי זכויות ואף מהמדרגה הראשונה היו נלקחים לצבא. במחוז ביעלסק, אשר בו היה עלי למלאות חובתי לצבא, נהיה כמעט למסורת מזה כמה שנים, כי לא לבד שלא הגיע התור עד בעלי זכויות, אלא אף בעלי מספרים גבוהים היו יוצאים לחפשי.

בביעלסק היה אז הרב מטעם הממשלה מר שמאי שרשנובסקי ז"ל. הוא היה איש ישר והגון למאד וידיד משפחתנו. מסרתי לו לסדר את כל התעודות וההוכחות, כי בן יחיד הנני לאמי, והוא הודיע לי כי הכל בסדר גמור.

ימים אחדים לפני יום הפקודה קבלתי הודעה מבית פקודת הצבא, כי עלי להמציא להם תעודה מהמשטרה, המאשרת, כי אמנם בן יחיד הנני לאמי. פניתי למשטרה בעירי, זאת אומרת לפריסטאוו, והוא ענני, כי בלי פקודה משר־המחוז אין ברשותו לתת תעודה כזאת. הודעתי מזה תיכף למר שרשנובסקי, ויענני כי התעודה מיותרת לגמרי, ולא כדאי להתענין בזה.

בערב יום הפקודה באתי לביעלסק בבטחון גמור, כי למחר אהיה חפשי, כי הלא יש לי זכות ממדרגה ראשונה. והנה כשעה אחרי בואי ספרו לי, כי זה עתה נגמרה ישיבת ועד פקודת הצבא, והחליטו, כי כל אלה מבעלי הזכויות שלא המציאו תעודות מהמשטרה, אשר בם היא מעידה, כי זכויותיהם אינם בספק, אבדו זכותם. לצערי הרב נהייתי בן רגע למשולל זכות. אחרי התיעצות קצרה הוחלט לקיים „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם"[2] ובו בלילה שבתי (כמעט ברחתי) לעירי ומשמה לפלך קילץ, לאחוזה „חליביסק", שם בילה בן אחי חיים את ירחי הדבש שלו באחוזת חותנו ח. ד. פוטאק. ישבתי שמה כמה שבועות. אמי, אחי מנדל וצבי טפלו כל הזמן בעסק ביש זה. המצב היה רציני מאד, כי החלטת ועד פקודת הצבא היתה סופית וכמעט אי־אפשר היה לערער עליה. בהפרטי־כל הכללי היה כתוב: „כל בעלי הזכויות הרשומים מטה, מפני שלא המציאו תעודות מהמשטרה

2) ישעיהו, כו, כ.

זכותם מתבטלת". בביעלסק היה מומחה גדול לעניני עבודת הצבא מר קלמן מזאה, והוא גיסו של מר שרשנובסקי. הוא יעץ להגיש בקשה ולבקש העתקה מהחלטת ועד פקודת הצבא, וכאשר החליטו לתת ההעתקה, סידר הוא עם מזכיר הועד בעד תשלום מאתיים רובל, כי במקום "מפני שלא המציאו" יכתוב "עד אשר ימציאו". אחרי שקבלנו העתקה מתוקנת כזו, פנה בן דודי הר' זאב וואלף רוזנבלום (אשר החזיק בחכירה מהנסיך וויטגנשטיין את העיר והאחוזה ארלא, הסמוכה לביעלסק) אל שר המחוז אשר היה ממכיריו הטובים, והוא נתן פקודה למשטרה בעירי לעשות חקירה, ואם באמת בן יחיד הנני לאמי, יתנו לי את התעודה הנדרשת. בעלי בתים אחדים בטשעכנאווצי העידו לפני הפריסטאוו בעירי. הוא קבל מתנה 25 רובל ואמי קבלה את התעודה. זכותי הוחזרה לי, ואחרי עבור איזה ימים ביום 14 בנובמבר 1889 קבלתי תעודה "כחולה" בחתימת יד נשיא פקודת הצבא (מרשאלק) מר ז'ולטוחין.

אחר כך שלחתי ע"י בן דודי ר' זאב מתנה לשר המחוז שעון זהב, אשר עלה 75 רובל, והוא קבלו ברצון.

ב. פגישה רבת תוצאות

בקיץ תרמ"ז (1887) נסעו הורי ז"ל לדרוזגניק[3]) להתרפא. אנכי באתי לשם לבקרם. בין האנשים הרבים מערים שונות אשר נפגשתי אתם שם היתה משפחה אחת (משפחת ר' שמואל שלמה הורביץ ז"ל ממיר) אשר על־פי צו הגורל ממעל ואשר מד' משפטו, נתקשרתי אתה אחר כך לאורך ימים. אחרי שנתיים וחצי לפגישה זאת באתי בברית הארוסין עם הבת הבכורה של אותה משפחה, היא רעיתי אהובתי תחיה.

בעיר מולדתי טשעכנאווצי היה אחד ור' שלום זילברשטיין שמו. הוא היה קרוב לאחים בכרך מקובנה, וגם משרה היתה לו אצלם בעסקי היער שלהם. בזמן ההוא קנה חותני יער בשותפות עם האחים בכרך. ליער המשותף הזה שלחו האחים בכרך מצדם בתור מנהל את ר' שלום זה. לרגלי העסק היה בא לפעמים קרובות לבית חותני, אשר גר אז עוד בעיר מיר. כאשר ר' שלום זה בא לימי החג לפקוד את נוהו בטשעכנאווצי, הציע לפני אמי לקחת לי לאשה את בת הורביץ ממיר. אחרי אשר אמי ואנכי (אבי כבר לא היה אז בחיים) הכרנו את המשפחה ואת העלמה המדוברת (ואם להודות על האמת, היא מצאה חן בעיני מאז הכרתיה) עינינו לו, כי מוכנים אנחנו להתקרב אל הענין. אחרי חליפת מכתבים רבים עם ר' שלום בא גיסי לטשעכנאווצי, ואחריו כעבור איזה זמן גם חותני "לבחון" אותי. גם אנחנו שלחנו את אחד ממכירנו, מר דוד רוזנבלום (ממשפחת רוזנבלום שלנו) מוואלקוביסק למיר לתהות על הקנקן. בשובו סיפר בין יתר הדברים, כי בנסעו מתחנת גורדודייא (במשך הזמן נשתנה שמה לזמיריא) לעיר מיר, בעגלתו של העגלון מאיר בניוס, חפץ "למשש בעגלה" ושאל את מאיר בניוס זה אם מכיר הוא את המדוברת ומה טיבה, והלה ענהו: "ד' עמך מה תשאל, הלא היא גאון". אחרי כל ההקדמות האלה אשר היו נוהגים בימים ההם ובזמן

3) דרוסקניק, עיר מרפא בצפון פלך גרודנה ע"נ נימאן, בה נתכנסה בקיץ 1887 ועידת חובבי־ציון השניה ברוסיה.

ההוא, התועדנו לפני חג השבועות שנת תר"ן בעיר זילווה[4], ושמה באנו בשעה טובה ומוצלחת בברית התנאים לאורך ימים טובים.

לחתונתנו הזמינו את הבדחן מר זזמר[5]. היות ומשפחתי היא משפחת מתנגדים, והמשפחה של רעיתי מצד אמה, משפחת הגינצבורגים, היו חסידי חב"ד, אמר בשבת בנאומו בסעודת הצהריים:

נעריצך צי כתר

איך ווייס ניט וואָס איז בעסער".

ג. התלמוד תורה במינסק

זה היה מוסד גדול ונכבד, ולפי ששמעתי נוסד בשנת תקס"ג (1803). למדו שם למודי־קודש ולמודי־חול למעלה משש מאות תלמידים. היתה גם פנימיה בעד כארבעים נערים יתומים ואסופים. היו כמה כתות מהתחלת הקריאה (עברי) עד גמרא, וכן שלש כתות לגמרא. מהכתה העליונה יצאו כבר התלמידים לישיבות.

החברה היתה בעלת רכוש גדול: שני בתים גדולים ברחוב ראקאוו־וואפ־קריסינסקאיה עם הרבה חדרי לימוד גדולים, מלאים אור ואויר, חצר גדולה רחבת ידים וגן גדול עם עצי פרי. מלבד זה היו לחברה גם נכסי דלא ניידי אחרים: נירות־ערך וקרנות שמורים בבנק הממלכתי, שנפלו לה מעזבונות שונים. ההכנסה, לערך 27 אלף רובל, היתה מכספי מס־הבשר (קורובקה), מתרומות חברים, נדבות מקריות, שכר דירות וחנויות, שהונחלו למוסד ורבית מנירות־הערך והקרנות.

החברה התנהלה על־ידי ועד בן שנים עשר חברים, וכן ועד פדגוגי. מלבד זה התקימה גם חברת נשים, אשר קבצו תרומות להלבשת התלמידים. בכל שנה חלקו כארבע מאות זוגות נעלים, חליפות בגדים, מעילי־חורף וכו'. לפעמים היו מסדרים חגיגה בחנוכה או פורים והיו מחלקים ממתקים ומתנות קטנות לתלמידים.

בשנה הראשונה לשבתי במינסק[6], הוזמנתי לאספה „לכוס־תה" למר זכריהו בן אורי רוגוב. באספה זו השתתפו כמאה וחמשים איש, כמעט כל עשירי העיר המתקדמים וכל בעלי השכלה גבוהה. יושב ראש האספה הודיע, כי עומדים לפני בחירת חברי הועד לתלמוד תורה, ומהנכון להכניס כוחות חדשים, אנשים בעלי השכלה ומרץ, למען יעשו איזה שינויים בלימודים וגם יכניסו איזה סדרים חדשים.

לפי החוק בזמן ההוא היתה זכות בחירה לכל תושבי העיר היהודים, מפני כי חלק מהוצאות הת"ת כוסו מכספי מס הבשר, אשר כל היהודים השתתפו בו.

כאשר נודע דבר האספה לקהל החרדים, עשו תעמולה גדולה על־ידי הרבנים בכל בתי־הכנסיות ומדרשות, והתוצאות היו, כי לבחירות באו לבית העיריה (אופראוואָ), אשר שמה התקימו הבחירות תחת השגחתו של ראש העיריה חרשנסטובסקי כאלפיים איש. כל חדרי העיריה היו מלאים, ורבים עמדו בחוץ

---

4) זלווה — עירה בין ביאליסטוק לסלונים שהיתה ידועה ביריד שלה. „זלווה בירידיה משתבחת" שר עליה המשורר חיים לנסקי („הענף הגדוע", 1954, עמ' 33).

5) הבדחן יעקב זיזמאר (1856—1922) ר' עליו ב„לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור" של ז. רייזין, כרך א', עמ' 1062—1064.

6) היא שנת 1897.

ברחובות יורובסקי וגוברנטורסקי, כי קטן היה הבית מהכיל את כל הנאספים.

העשירים המתקדמים, בראותם את האספה רבת העם הזאת, התרגזו מאד, כי באמת לא היתה להם כל מחשבה זרה, ורק טובת המוסד היתה לנגד עיניהם. אף אלה מהם, אשר היו מקודם חברי הועד ואף הפעם היתה בחירתם בטוחה, כמו מר שמעון קוברסקי ומר אליהו ווייסברום, לא הסכימו להבחר והסירו את מועמדותם. וכמובן נבחרו רַק החרדים. מר משה רוגוב, אחד העשירים הגדולים בעל השכלה רחבה התבטא בנאומו באספה הנ"ל, כי מעיבון הוריו נדבו סכומים הגונים לטובת הת"ת ויש לו הרשות לדרוש, כי יתנו גם לו לחוות דעה. זוכרני, כי על זה ענהו ד"ר חיים משה חורגין (אף כי גם הוא היה בין המתקדמים): „האם חושב אתה, כי בכסף אפשר לקנות את רוח ישראל?"

מר בנימין בר' אליהו פולאק, אשר בנה מכספו את הקומה השניה על הבית החדש של התלמוד תורה, חפץ להכנס בתור חבר לועד. קם אחד הנאספים ואמר לו: „איך חפץ אתה להיות גבאי בתלמוד תורה, בשעה שלפי שאומרים עושים לפעמים סחורה בבית מסחר היין שלך בשבת". על זה ענהו: „הנני יהודי כשר ובלב שלם יכולים אתם לבחור בי" ובמעמד זה הראה לכל הקהל כי נושא הוא „ארבע כנפות" מצויץ.

למחרת יום הבחירות, כאשר שקטו הרוחות, ומפני ששני הצדדים אהבו את השלום וברחו ממחלוקת וכוונת כולם היתה באמת רק לטובת המוסד, באו לידי הסכם. בטלו את הבחירות, ובחרו בועד משני הצדדים. אז נבחרתי גם אנכי וזכיתי להיות חבר הועד עד עזבי את מינסק, לערך ח"י שנים. אינני זוכר אם בבחירות אלה, או בבחירות אחרות בחרו גם בד"ר חורגין וד"ר יוליוס ברוצקוס. שניהם כבר עבדו אתנו יחד בתלמוד תורה כרבע שנה, והד"ר ברוצקוס היה המזכיר ורופא המוסד. לפי החוק, היו צריכים להודיע אחרי הבחירות לשר הפלך את שמות הנבחרים ועליו היה לאשר את בחירת כל אחד ואחד, והנה הודיעו פתאום ממשרד שר הפלך, כי את בחירת השניים הנ"ל איננו מאשר. לפי שנודע לנו אח"כ מאחורי הפרגוד, היתה הסבה מפני כי חשודים היו בסוציאליזם. כולנו הצטערנו מאד לאבד שני חברים כאלה, בעלי מרץ וכשרון רב ועוסקים בצרכי צבור באמונה.

באחת מישיבות הועד, כמה שנים לפני המלחמה העולמית, נכנסו לאולם האספות שני אכרים מפלך וורוניז'. למראה פניהם, לבושם ושפתם הרוסית חשבנו כי גויים המה. תכלית בואם היה, כי הביאו שנים מבניהם על מנת להכניסם לתלמוד תורה. בדרכיות שלהם היו נרשמים בתור „אכרים בני דת עברית". את הנערים רשמנו בתור תלמידים, רק אחרי אשר קבלנו על זה רשיון משר הפלך, כי אחרת יגורנו לרשום אותם. המה ספרו, כי בפלך וורוניז' נמצאים הרבה אכרים ילידי המקום, אשר התגירו לפני רבות בשנים וחיים כיהודים. השנים האלה ידעו להתפלל בעברית והתנהגו על־פי כל חוקי היהודים.

ראש ועד הת"ת העורך־דין סלומון נפך (ע"פ החוק דרוש היה, כי ראש הועד יהיה בעל השכלה גבוהה) קבל פעם מכתב מעו"ד אחד מפנים רוסיה (את שם העיר אינני זוכר) ובמכתב זה הודיע לו, כי על־פי צוואת אחד מלקוחותיו, שלח לבנק הממלכתי במינסק סכום כסף (אינני זוכר אם חמשה או עשרת אלפים רובלים) בתור קרן שמורה עולמית, אשר הרבית תהיה מוקדשת לטובת הת"ת. אחרי חקירה ודרישה נודע לנו, כי המנדב היה יליד עיר ניסוויז' ובילדותו למד, גר ואכל בפנימיה של הת"ת במינסק, אחר נתגלגל לפנים רוסיה, התנצר ונתעשר

שמה. לפני מותו זכר את המוסד, אשר בו התחנך, ואולי חפץ בזה לרצות את עוגו נגד עמו ודתו.

בזמן היותי חבר הועד בא פעם למינסק הברון דוד גינצבורג והודיע לנו, כי חפץ הוא לבקר את המוסד. התאספו כל חברי הועד ויחד אתם עבר את כל המחלקות והתעניין מאד בתכנית הלמודים.

כשנה לפני המלחמה העולמית עברנו, הרב ר' אהרן דוד חורגיל ואנכי, על כל הארכיון והפנקסים של החברה, עשינו רשימה מכל העזבונות, במזומנים, בנירות־ערך ובכסי דלא־נידי, שנתרמו לטובת המוסד כמעט מיום הוסדו, וכן רשימת המנדבים ויום פטירתם. עבדנו על זה זמן רב. בהיותי בוארשה התקשרתי עם מר אפרים ראסקין, המוציא לאור הידוע של הלוחות עם עלי טרף. באתי אתו לידי הסכם, הזמנתי אצלו כמה מאות לוחות, ועל הצד השני מהעלים הוא הדפים ביום השנה לפטירת כל מנדב ומנדב, שמו ושנת פטירתו ומה שנדב לטובת התלמוד תורה. יצא רק לוח אחד כזה לשנת תרע"ד. הלוח נתקבל ברצון רב מכל בני עיר מינסק וגם הכניס סכום ניכר לקופת המוסד. מפני המלחמה לא יכולנו להמשיך הלאה בהדפסת הלוח. כל החומר וגם לוח אחד היה שמור אתי, ולדאבוני נשאר הכל במינסק. ללוח היתה גם טבלה מיוחדת ועליה צילום של תלמידי מחלקה אחת ובראשם מלמדם להועיל הר' שאול קיבוביץ [7]).

ד. בית החולים העברי במינסק

המוסד הזה, אשר לפנים היה נקרא בשם „הקדש", היה הכי גדול והכי חשוב בין מוסדות הצדקה והחסד, אשר היו לרוב בעיר זו. לאשר היה לי הכבוד וזכיתי להיות אחד משנים עשר החברים לועד המפקח במוסד זה, אחפוץ להציב יד למוסד, אשר כל־כך היה יקר לי וכל־כך אהבתיו. כן אמרתי אזכיר לטוב את שמות חברי, אשר אתם יחד עבדתי כמה שנים ואשר אוכל להעיד עליהם, כי עסקו באמונה ובמרץ רב. ארשום גם לזכרון את שמות המנדבים הידועים לי, אשר בנו מכספיהם בניינים שונים בחצר בית־החולים.

למותר להגיד, כי המוסד החשוב הזה, אף כי רוב חברי ועד המפקחים היו אנשים נאורים ומתקדמים, התנהג על טהרת הקודש, הן בכשרות והן בשמירת השבת, הכל על־פי כל חומר דיני ישראל, עם בית תפלה, אשר שלש פעמים

---

7) הערת המחבר: אחפוץ להזכיר לטוב את חברי ועד ההנהלה, חברי ועד הפדגוגי, המורים והפקידים, אשר אתם יחד עבדתי במשך כמה וכמה שנים. אם שמות אחדים חסרים, זה לא מפני איזה כונה רעה חלילה רק באשמת השכחה, ואתם הסליחה; יושב ראש הועד הע"ד סלומון יולינוביץ נפך, סגנו בנימין בר' אליהו פולאק, הגזבר ראובן דב פינס, חברי הועד: ברוך זלדוביץ, נפטר בירושלים, דוב זלדוביץ, אהרן דוד חורגיל, שמעון בר' עקיבא קוברסקי, זלמן קאליצקי, יצחק דגישבסקי, יצחק גוטמן, הד"ר משה חיים הורגין, נפטר בתל־אביב. יוסף אליעזר רשין, גירמאסים אברמוביץ זרחין, זלמן פינס, בצירייך, אברהם פינס, חיפה, ד"ר יוליוס ברוצקוס, יהושע מרדכי רוזנבלום, המנהל ר' ישראל קפלן, היה אח"כ רב מטעם הממשלה באסטרחן, נפטר באה"ק, המשגיח מר ליפקין, המורים: הר' שאול קיבוביץ, מר אורקנסקי, מר רייכלין, מר פרידמן, הסופר מר אבא סירוטקין, מר ישעיהו ניסן הכהן גולדברג (הסופר יכנה"ז). ועד הנשים: פאולינה קוברסקי (בת ר' אורי רוגוב), פניה פולאק, שרה מייזל, סופיה ברוידה, אמליה לאחובסקי, ראשיל לוריה, ציפה אטינגר, רעיתי מרים רוזנבלום (נפטרה בת"א בט"ו בשבט תשי"א). גם השמש ר' יצחק ע"ה יזכר לטובה, כי עבד באמונה.

ביום לא פסקה תפלה בו. זה קרוב לחצי יובל שנים, אשר זרים מושלים בו, נטל ממנו הדרו ותפארתו והעטרה העברית לדאבוני הורמה והוסרה ממנו.

מצטער אנכי מאד על שאין בידי כל מקורות היסטוריים וידיעות מדויקות על זמן הוסדו, וכותב אני רק על־פי שמועות שנשארו בזכרוני.

שמעתי, כי הבית המרכזי באמצע החצר הגדולה, נבנה לפני למעלה ממאה שנים מכספי הקהל או מכספי מס הבשר („קורובקא"). ראש מיסדיו היה מר לוריא הידוע בשם ר' אורלי לוריא. באולם הישיבות היתה תלויה תמונתו הנהדרה הפטריארכלית בצבעי שמן, מעשה ידי אחד הציירים הידועים. על התמונה הוא נושא אות ההצטינות, אשר נתכבד בו מהממשלה בעד עבודתו הפוריה בבית־החולים. מסביב לתמונתו היו צילומים של חברי ועד המפקח, שהלכו לעולמם, בהם של הר' שלמה גולדברג, הר' זלמן הורביץ והר' חיים לוריא ועוד אחרים אשר שמותיהם נשכחו ממני.

הבנינים בחצר, לפי זכרוני: א) הבנין המרכזי, אשר הזכרתי למעלה ואשר הכיל כחמשים מטות; ב) בנין חדש, אשר נבנה בזמן האחרון מכספי שארי מס הבשר ונדבות יחידים ובו כמאה מטות בעד חולי־רוח. בו מחלקה לגברים ומחלקה לנשים; ג) בנין יפה ומהודר ומצויד יפה ברהיטים ובכל הנדרש, שבנה מר שלמה ליפשיץ לזכר בתו, שנפטרה בדמי ימיה, ובו כשלשים מטות בעד חולי טיפוס. הבנין עלה לו, לפי שאמרו אז, למעלה משלושים אלף רובל; ד) בית, אשר בנתה גב' אחת ממשפחת לוריא, ובו כעשר מטות בעד ילדים חולים במחלות מתדבקות; ה) הר' מרדכי רפופורט בנה לזכר ילדו דב, אשר מת ממחלת הסטגונות[8], בית אשר הכיל כעשר מטות בעד ילדים חולים במחלה זו; ו) שני בתי מושב זקנים וזקנות, בכל אחד מהם כחמשים מטות. אחד בנה מכספו הר' חיים לוריא ואחד ר' אורי רוגוב; ז) בית־יולדות, ובו כחמש עשרה מטות, נבנה על־ידי הר' משה פולק לזכר אשתו הראשונה; ח) בית־מרחץ משוכלל יפה נבנה על־ידי הר' דב ורעיתו רחל גולדברג; ט) לצד החזית לרחוב גובר־נטורסקי בנה הר' משה פולק בית יפה ונהדר. בקומה התחתונה היה מצד אחד בית־מרקחת מצויד בכל הדרוש, ומצד השני מרפאה מצוידת במכשירים רבים. בקומה הראשונה מצד אחד בית־תפלה בעד זקנים והחולים, ומצד שני חדרי המשרד ואולם הישיבות; י) הר' שלמה חיים ליפשיץ נדב מכונת רנטגן וסידר מאור חשמלי בכל בית־החולים; יא) הר' יעקב ביידר סידר על חשבונו בית־כביסה עם מכונת חשמל; היו הרבה מטות על שמות מנדבים שונים, ובעד כל מטה שלמו כשלשת אלפים רובל. בלי ספק היו עוד בנינים שונים, אשר נדבו מתנדבים יחידים, אבל אינני זוכר מי ומה.

הכנסות המוסד: א) ממס הבשר; ב) מהמרחץ הצבורי, אשר היה רכושו של בית החולים ואשר היו משכירים אותו על־פי הכרזות פומביות; ג) מחנויות האטלייזים, אשר בנה כמדומני גם כן הר' לוריא מכספו בשוק הדגים ואשר כל ההכנסה הקדיש לבית־החולים; ד) מדמי השכירות מבתים וחנויות ורבית משטרי־ערך, אשר הוקדשו על־ידי אנשים שונים בחייהם או בצוואותיהם לטובת בית־החולים. ה) מתרומות חברים ונדבות מקריות.

הון המוסד בנכסי דלא ניידי ושטרי ערך הגיע כמדומני לערך מאתים אלף רובלים. ההוצאה השנתית הגיעה לכמה וכמה עשרות אלפים רובלים. חבל מאד

8) השנית (סקארלאטינה).

שלא נשאר בידי אף דין וחשבון שנתי אחד, מאלה שהיו מדפיסים בכל שנה. מלבד ועד המפקח היה גם חוג של גבירות, אשר אספו כספים ודאגו להשבחת ההזנה, למלאות החסר בלבנים ובגדים, וכן היו מפקחות, כי במטבח יהי הכל בסדר. כמעט בכל יום היו אחדים מחברי הועד מבקרים בבית־החולים ועוברים כמעט בכל חדרי החולים, ואף גם בחדרי חולי הרוח. כמובן, לחדרי החולים במחלות מתדבקות לא היו נכנסים. בימי שבת וחג, לעת חלוקת המנות לארוחת הצהריים, היו בכל פעם נוכחים אחדים מחברי הועד, וכן חברות מחוג הנשים, וכך היה נהוג גם בלילי הסדר.

עומד אני משתומם למראה עיני, הלא גם בארצנו הקדושה, ובעירנו העברית החביבה ישנם ברוך ד' עשירים רבים, כן ירבו, ולדאבוננו שומעים אנחנו על ספסרים מפקיעי שערים, המשקיעים נפשות, אבל על יחידים, אשר השקיעו ממונם בבנינים צבוריים, בנייני עדי עד, אין אנו שומעים. אין כונתי חלילה לקטרג על שארית ישראל ולהטיל מום בקדשים, ובפרט בשעה טרופה ומסוכנת זו, אבל אולי יקרא מי שהוא את דברי אלה, זכרונותי על עשירי הזמן העבר, עשירי עיר ואם אחת בישראל, יראה מה שנדבו רק למוסד אחד, אולי יקחו מוסר ויעשו כמעשיהם.

ה. בימי מלחמת רוסיה—יפן 1904, השביתה הכללית והמהפכה

בזמן המלחמה ההיא חששו במינסק שבעבור חיל המילואים דרך מינסק יעשו פרעות ביהודים. קראו לאסיפה במשרד הבנק פולק את ווייסברום. מר פולק ספר, כי ביקר את שר הפלך ואת ההגמון בענין זה, והמה הרגיעוהו. אבל בכל זאת אספו סכום מסוים לכפר במנחה את פני ראש המשטרה ועוזריו, למען תהיינה עיניהם צופיות. באמת עבר הכל בשלום ולא קרה כל דבר. בבנק הממלכתי היתה ועדה מיעצת מבין הסוחרים, אשר דרך ידה עברו כל השטרות אשר הביאו לנכיון, ועל פיהם הוחלט גם גובה האשראי אשר נתנו לכל סוחר וסוחר. חברי הועדה היו ברובם יהודים, מעשירי סוחרי העיר. באחת הישיבות דברו גם על דבר פחד הפרעות ביהודים. מנהל הבנק בולאייב שידוע היה כשונא ישראל אמר, עצתי, תעמידו בחלונותיכם תמונות קדושות (איקונות) יחשבו הפורעים כי גרים שם גויים ויפסחו על הבתים האלה. קם אחד מחברי הועד ר' דוב גולדברג ואמר: זו היא סגולה מפוקפקת ומסופקת, הלא רואים אנחנו עד כמה התמונות הקדושות מועילות להמצביא קורופאטקין. אז היו מספרים בעתונים, כי מכל רחבי המדינה שלחו איקונות להמצביא העליון קורופאטקין, וקרון מלא תמונות קדושות מלווה את מטהו בכל דרכו, והוא הלך והפסיד מערכה אחרי מערכה.

בעת ההיא נשלח למלחמה גם הצבא אשר היה עומד במינסק תחת פקודו של פביל פטרוביץ טומילובסקי. עם טומילובסקי זה קשורים היינו בקשרי מסחר וידידות זה חמש עשרה שנה, מאז שנת 1890 כאשר חותני קנה מעזבונו של הנסיך וויטגנשטיין את היער אטאליז (2000 דיסיאטין). אז העבירו את כל אדמת האחוזה יחד עם 600 דיסיאטין יער הנותרים כמעט בלי מחיר על שמו, רק למען שיקרא שמו על האחוזה, כי ליהודים לא היתה רשות לקנות אדמה, והוא אז קפיטן צעיר. בפרוץ המלחמה הוא גר במינסק ומשפחתו היתה אז במעון הקיץ

שלו אשר ביער זה. כאשר נודע לי כי יוצא הוא למלחמה, נסעתי למינסק, קניתי גביע כסף גדול ויפה וצוויתי לחרוט עליו ברוסית: „לפביל פטרוביץ טומילובסקי, משפחות הורביץ, רוזנבלום וטולצ'ינסקי". ולמטה: „ברוך אתה בצאתך וברוך אתה בבואך" וברכת „יברכך". כאשר הבאתי את הגביע, היה הוא כבר בתחנה לסדר יציאת מחנהו. מסרתי את המתנה לאשתו מריה קיריילובנה. היא היתה נרגשת מאוד מהמתנה ובעיקר מהברכות החרותות. נפרדתי ממנה והלכתי, במקרה שכחתי שמה את המטריה, חזרתי לקבלה, ומה השתוממתי בהכנסי ובראותי כי היא עומדת מחזקת את הגביע בידיה ומורידה דמעות כמים.

כאשר הוא שב בשלום מן המלחמה, סיפר כי הגביע ליווהו בכל דרכו הארוכה והכבדה ורק הוא היה שומרו ומצילו.

אחרי המלחמה הזאת, בימי המהומות והשביתה הכללית, נקהלה במינסק ביום 17 אוקטובר 1905 — ב' מרחשון תרס"ו — אסיפת עם גדולה על הככר שלפני התחנה הוילנאית של מסילת הברזל ליבוי־רומני. רבים מהמהפכנים נאמו נאומים מעל שולחן ומי מעל ראש גדר. היו גם כאלה שטפסו על אילנות החזיקו בענפיהם, ומשמה נשאו מדבריותיהם. חבורה אחת הלכה לבית הסוהר, פתחו לרווחה את דלתותיה, ולאסירים קראו דרור. הכריחו את ראש הז'נדרמים לקחת חבל בתהלוכה. כל השעות לפני הצהרים עמדו אלפי אנשים על הככר והנאומים לא פסקו. ראו כי סביבות הככר ועל פסי הרכבת עומדים מאז הבוקר חיילים ורוביהם בידיהם, אבל איש לא שם לב לזה. בצהרים בא לככר מנהל המסילה, עלה על אחד השולחנות וקרא לפני ההמון הרב טלגרמה שקבל זה עתה מפטרבורג, כי הצאר הואיל בחסדו לתת קונסטיטוציה לעמו, ולכן פסקה גם השביתה. כל העם הריעו לכבוד המאורע, והשמחה היתה גדולה מאוד. גם אני ורעיתי עמדנו שמה בשעה זו. גוי אחד כבן שישים אשר לא ראיתיו מעודי, ובמקרה עמד על ידי באותו מקום, נגש אלי ואמר: כעת כולנו אחים, ומרוב התפעלות המטיר עלי נשיקות. אחרי שעמדנו שם כמה שעות והיינו עיפים, וגם זמן ארוחת הצהרים הגיע, אמרנו נחזור הביתה ואחר הארוחה נחזור שנית. בדרכנו הביתה נפגשתי עם קצין משטרה אחד ברנצקי אשר הכרתיו. נגש אלי ואמר: עצתי כי תשוב הביתה, כי האסיפה הזאת סופה לא יגמר בטוב. באמת לא האמנתי כי ידוע לו מה שהוא וחשדתיו כי מרוב כעסו על החופש מדבר הוא ככה. בכ"ז החלטנו להשאר כבר בבית. אבל משובנו הביתה וראינו כי בתנו פניה, אשר היתה כבת שתים עשרה, איננה כי הלכה עם אחת ממכרותינו לראות במחזה החופש, ואחרי כי גם לארוחת הצהרים לא באה, התחלנו לדאוג קצת, אמרנו נשוב הככרה אולי נמצאנה שמה ונחזור עמה יחד הביתה. דירתנו היתה לא רחוקה ממקום המעשה. בהיותנו באמצע הדרך ברחוב שמול הככר שמעתי פתאום יריות. צעקתי: „הלא יורים" האנשים אשר היו סביבותינו ואשר ג"כ היו בדרך אל הככר התחילו צוחקים, ואמרו הלא אי אפשר היום דבר כזה. אבל עוד הם צוחקים והנה ראינו כי אנשים למאות נסים רצים מבהלים משם. רעיתי חפצה בכל זאת ללכת הלאה לחפש את בתנו, תפסתי בחזקה את ידה ומשכתיה בדרך למעוננו. ראיתי כי ברחוב הסכנה גדולה, מהרתי להכנס לבית אחד, נסיתי להכנס לדירה אחת אבל בפתחי את הדלת עמד לנגדי גוי בעל הדירה, סגר בחזקה את הדלת ולא נתן לנו להכנס. בחפשי דרך הצלה נכנסנו לבית־כסא אשר עמד פתוח בחצר. שמה התחבאנו עד אשר חדלו היריות. כאשר יצאנו לרחוב ראינו כבר מובילים הרוגים ופצועים.

בערך בארבע אחרי הצהרים, בעת אשר הקהל בן האלפים עמד בשקט על יד התחנה ושמע את הנאומים השונים התחילו פתאום החיילים אשר עמדו מאז הבוקר ורוביהם בידיהם לירות בהמון בלי כל אזהרה מוקדמת. הדבר נעשה על פי פקודת שר הפלך הצורר קורלוב, ולפי שספרו אז עשה את הדבר ע"פ פקודה מפטרבורג. לדאבוננו נהרגו אז למעלה מחמישים יהודים ועוד הרבה יותר בלתי יהודים. פצועים היו כמה מאות. מבין ההרוגים חיו רבים אשר הכרתי אותם. בתנו שבה אך אחרי עבור כמה שעות. מה שעבר עלינו עד שזכינו לראותה קשה לתאר. היא נצלה בנס. יחד עם כל ההמון הנס נסה גם היא, אחד ממכרינו ראה אותה בין הנסים ומשכה אחריו לאחד המרתפים אשר רבים התחבאו בו. אחריה הלך איש אחד ולא הספיק להכנס למרתף. הוא נהרג על יד הכניסה. כאשר יצאה ממחבואה קבלה אותה גויה אחת אל דירתה אשר בחצר זה, נתנה לה לשתות וגם תקנה את שערה, ולא נזנה לה ללכת עד אשר תינפש קצת. כוונתה היתה לטובה אבל אנחנו סבלנו בגלל זה צער כשתי שעות נוספות ומיותרות. ברוך הגומל חסדים טובים.

כמובן היו כל בני העיר רצוצים ושבורים וכמעט פחדו לצאת החוצה. לעת ערב באו אלינו מבית דודתנו דבורה גוטמן (אחות חותני), והודיעו כי דבורה מינץ (בת אחותה חוה) אשר באה לבקר את המשפחה במינסק והתאכסנה בביתה, טרם שבה וחוששים פן נפצעה ונמצאה בבית החולים. קמתי ונסעתי לבית החולים להוודע אודותיה. היא בינתיים שבה בריאה ושלמה. מה שהתרחש בחצר בית החולים ובחדרים פנימה אין לאל ידי לתאר. מצאתי שמה את הר' הלל אטינגר אשתו ציפה (היא קרובה ממשפחת אמי) שניהם נבהלים ומבולבלים וספרו לי כי בנם אברהם אליהו לא שב ומחפשים הם אותו. התחלתי גם אני לחקור ולחפש. נכנסתי לחדר המתים, נתגלה לעיני מחזה איום ונורא, כמה וכמה הרוגים, וביניהם אם כי פניו השתנו מאוד, הכרתי את אברהם אליהו. עיני חשכו, יצאתי בהחבא שלא להפגש עם ההורים השכולים. פגשתי בחצר את גיסם הר' דוב פינס ואת דוד גולדברג אשר גם הם חפשו את הנהרג. ספרתי להם כי מצאתיו בחדר המתים. טכסנו עצה איך להתנהג עם ההורים האומללים, יגורנו פן יוודע להם הדבר בחצר בית החולים וחפצנו להביאם תחילה הביתה. סדרנו כי מישהו יגיד לגב' אטינגר כי אישה כבר נסע הביתה ואח"כ אמר לו כי אשתו נסעה הביתה ואחרי אשר ידענו כי שניהם כבר נסעו, קבלנו עלינו, מר פינס ואני, את התפקיד הקשה והמר לנסוע אליהם ולהודיעם בזהירות מאסונם הנורא.

נכנסנו שנינו וכאשר מר אטינגר ראה אותנו רץ לקראתנו ושאל: נו מה? אנוכי לא יכולתי לפתוח את פי, נשארתי עומד מחריש. מר פינס ענהו: מצאנו אותו. שאל שוב מר אטינגר: החי הוא? החרשנו כבר שנינו. הבין כמובן כרגע שתיקתנו. ספק כפיו ואמר: „משפטיך תהום רבה", פנה למנהל ביתו מר שפלן, אשר היה באותו מעמד ואמר: ר' זלמן מרדכי, הזמינו אנשים שיבואו להגיד תהלים.

מר אטינגר היה כל ימיו איש חלוש דל כח, השתוממתי באיזה אומץ רוח קבל את הבשורה הנוראה הזאת. אין זאת כי אם ממקור אמונתו ויראתו שאב את הכוח הזה.

על פי פקודת השלטון עשו את כל הלויות בבוקר ובצנעה, ואכן אי אפשר היה לי להשתתף גם בהלוית הצעיר היקר הזה. אחרי כל מה שראיתי בלילה

זה בבית החולים ואחרי שמעי את הצעקות והיללות שמה, היתה רק תפילה אחת בפי, שלא אצא חלילה מדעתי. נקום ה' את נקמת הדם הנקי הזה.

אחרי ליל זוועות זה הוחלט אצלנו לקיים „חבי כמעט רגע" ולצאת לחו"ל. משפחתי נסעה לקניגסברג ואני נשארתי עוד איזה זמן בביתי לסדר את עניני מסחרי. לפני חנוכה תרס"ו (1905) נסעתי גם אנוכי לקניגסברג. שכרנו דירה וגרנו שמה במשך כל החורף. לפני חג הפסח עברנו לקראנץ וגרנו שמה עד אחרי חג הסוכות תרס"ז (1906). אז למראית עין שקטו הרוחות ושקטה גם ארץ רוסיה והכל התחיל להכנס למסילה ושבנו למינסק.

במשך השנה אשר משפחתי ישבה בקניגסברג וקראנץ, הייתי אנוכי לרגל מסחרי חוזר ושב למינסק. את הדואר היו מעבירים לי לקניגסברג וקראנץ. פעם בימי הקיץ דרוש היה לי להיות במינסק. הודעתי כי מתעתד אני לבוא, ולכן ישאירו זאת המכתבים עד בואי. בבואי לביתי, זה היה באחד הימים הראשונים של השבוע, מצאתי כמה מכתבים וביניהם מכתב אחד אשר הסב תשומת לבי כי היה בלי פירמא ובכתב יד בלתי מוכר לי. פתחתי את המכתב הזה לראשונה וראיתי כי דורשים ממני להביא ביום הרביעי (שכבר עבר) בשעה זו וזו סך 300 רובלים, לרחוב זחרייבסקי מול בית היראה הגרמני ולמסרם לאיש שיחכה לי ומטפחת לבנה תהיה קשורה על ידו. אימו שאם לא אביא את הסך הנדרש, ירצחוני נפש. יתכן כי לו באתי לפני הזמן שנקבע במכתבם, לא הייתי חושב הרבה והייתי מוסר את הכסף קצת מחשש נקמה, כי כבר היו מקרים שזרקו פצצות בבתי המשתמטים, וקצת מפני שאולי כדאי לעזור למהפכנים, כי אז הלא כמעט כולנו היינו מהאוהדים והמצדדים בזכותם, וקוינו כי המהפכה תביא ישועה בכנפיה. אבל כיון שהזמן כבר עבר, מתבטל הקרבן. לא ידעתי לשית עצות בנפשי. הלכתי להתיעץ עם הד"ר לונץ, אחד מזקני וחשובי העיר, פיקח ובעל נסיון. יעצני למסור את המכתב למשטרה, אבל אנוכי לא חפצתי בזה. החלטתי לעבור מדירתי לבית־מלון, למהר לסדר את עניני מסחרי ולקצר עד כמה שאפשר את זמן ישיבתי במינסק, וכן עשיתי. אחר עבור זמן קצר בערך, קבל עוד איש אחד, ר' אייזיק דוברשטיין מכתב כזה, התיעץ עם אחד. זה צווה לו ללכת למקום המיועד ולתת את הכסף ובלי שאלת פיו של מר דוברשטיין ובלי הסכמתו הודיע למשטרה, היא שלחה בלשים אשר ארבו במקום המיועד, חכו עד שקיבל האיש את הכסף ותפסוהו בו במקום. את האיש הזה שלחו לעבודת פרך, ומני אז חדלו להתקבל מכתבים כאלה.

באחד מימי הקיץ ההוא נכנסו שני אנשים לבית אחי צבי בביאליסטוק, דרשו ממנו אלף רובלים. הוא נעתר לבקשתם, נתן והתפטר מהם. מבן דוד רעיתו, ר' ישראל מורנו, דרשו גם כן סכום כסף ולא אבה לתת להם. בלילה אחד נכנס איש אחד לדירתו בלי אומר ודברים, ירה בו והרגהו בו במקום.

צים – שוהם

מברך את מדינת ישראל
ובית ישראל
לקראת
יום העצמאות הי"ז

ליום העצמאות הי"ז
של מדינת ישראל

ב ר כ ת
אשראי וחסכון
של הציונים הכלליים
אגודה הדדית בע"מ
רחוב לילינבלום 32, תל־אביב
טלפון 57056

הרב י. ז. דיסקין

שתי קהילות בפלך פולטאבה
(לובני, לוחביצה)

בטבורה של אוקראינה, בפלך פולטאבה, נמצאו קהילות אלה, שבהן עברו עלי שנות שחרותי וחלק מימי העמידה שלי. הגעתי אליהן מרוסיה הלבנה באביב ימי.

פלך פולטאבה היה ערש התקוממותו של בוגדאן חמלניצקי ימ"ש. שלוש הקהילות פריאסלב, לוחביצה ולובני היו בין הראשונות שנחרבו על ידי הקוזאקים, ורק כעבור למעלה ממאה שנים התחילו שוב היהודים להתיישב בהן. המצבה הקדומה ביותר שראיתי בבית הקברות בפריאסלב היתה משנת תק"ן (1790), ובלובני — משנת תקע"ח (1818). בלוחביצה התחילו הרשימות בפנקס החברה קדישא משנת תקע"ג (1813), שנת פטירתו של בעל ה„תניא", שנקבר בעיר האדיאץ הסמוכה.

המצב הכלכלי של חבל ארץ זה היה טוב ביותר. האדמה השחורה — פוריה, היבולים רבים ומבורכים ויצוא התבואה לחוץ־לארץ היה גדול. בתקופת הגיאות של תעשית הסוכר היו רבבות דיסיאטינות תפוסות במטעי סלק־סוכר. יהודים רבים נהרו לשם מרוסיה הלבנה ומליטה. היו משפחות שספרו, כי בשנות הששים לספירת הנוצרים היה רעב נורא בקורלאנד ובליטה, ואז באו אבותיהם לאוקראינה. מצבם הכלכלי של היהודים בחבל זה היה משובח יותר מזה של שאר יהודי תחום המושב.

ל ו ב נ י

בשנת תרנ"ז (1897) נמנו בלובני למעלה מ־3000 יהודים (כ־30% מכלל תושבי העיר). בשנה זו נפתחה התנועה במסילת הברזל שהובילה מקיוב לפולטאבה, דרך לובני, ותודות לכך התפתחה העיר מאד. מאחר ששימשה עיר־מחוז היו בה מוסדות ממשלתיים רבים, בהם בית משפט מחוזי ומוסדות השכלה, אבל מבחינת היהדות לא יכלה לובני להתפאר בהרבה. אמנם החנויות היהודיות היו סגורות בשבת ורישומה של שבת היה ניכר מאד; הכשרות היתה נשמרת אצל תשעים וחמשה אחוז מן האוכלוסיה היהודית; היו כעשרים „חדרים" עם מלמדים הגונים, שבאו מליטה ומרוסיה הלבנה. היה גם „תלמוד תורה" לילדי העניים. אבל עם כל זה היתה נחשלת מבחינת לימוד התורה. ההשכלה הרוסית פרשה את ממשלתה. ה„תלמוד התורה", שהיה מאושר מטעם הממשלה וממילא היו בו „מורים מוסמכים" ולא מלמדים, היה מבצר המתבוללים, ששקדו על הקניית השכלה עממית רוסית לתלמידים. סיפר לי רבה של עיר פרילוקי, הרב יהושע יאסנוגרודסקי, שהכרתיו בזקנה מופלגת והוא היה יליד לובני, כי בילדותו (שנת תר"י) היו בעיר כעשרה אברכים מוסמכים לרבנות אבל כל זה היה בעבר. בזמן האחרון למדו בבתי הספר הרוסים ילדים יהודיים לרוב, כי בבתי הספר העממיים והעירוניים לא היתה הגבלה. כולם חיללו שבת, אע"פ שההורים היו שומרי שבת. בשתי הגימנסיות היה מספר היהודים מתאים לנורמה. כל קיץ בעונת בחינות הכניסה לבתי הספר היה אבי ז"ל ר' שמעון משה דיסקין*) —

*) ר' עליו מאמרו של ד"ר חיים ליפשיץ, „לתולדות הדרשה וההטפה לחיבת ציון", „העבר" חוב' י' (אייר תשכ"ב), עמ' 170—176.

אשר בא לשם בשנת תרס"ד (1904) לכהן בקודש — מרעים בדרשות ומזהיר בשיחות אישיות מפני מסירת ילדים לחילול שבת. אך הזרם היה חזק וגרף רבים עד שבקושי לא נסחפו מועטים. באמצע המאה הקודמת נוצרה בלובני שכבת אינטליגנציה מתבוללת מן „האקציזניקים" (חוכרי ייצור הי"ש) ומהקבלנים הממשלתיים אשר הניחה חותם האסימי־ליאציה על המקום. היו משפחות אשר הגיעו עד השמד. בין המשומדים — משפחת פורטוגאלוב, סמיון ונגרוב, מגדולי ההיסטוריונים של הספרות הרוסית, שהיה בחבורת ראשוני מבשרי הלאומיות וחיבת־ציון. להמושמדים התייחסו בביטול גמור גם אותם חלקי הציבור שלא הצטיינו בחסידות יתירה ובלמדנות. באופן טבעי לא סבל ההמון היהודי את המשומד ואפילו הקרובים אליו קרבת משפחה התביישו בו.

הציונות שגשגה בעיר בראשית קיומה, אבל לא שינתה את מערכת החיים ולא היכתה שרשים לא בחינוך ולא בחברה. בשנת תרס"ג (1903) התקיימה בעיר ועידה ציונית של ארבעה פלכים בראשותו של הרב מטעם זאב טיומקין מעיר ליסבטגראד. ועידה זו היתה ברשיון הממשלה והציונות הגיעה אז בעיר למרום פסגתה. שנתיים לאחר מכן, כאשר באה משפחתנו לעיר, עוד דברו על ועידה זו בהתרגשות והעיר עוד נמצאה תחת רושמה. אך זה לא מנע את רוב הציונים לעבור בשנת תרס"ה (1905) למחנות אחרים, שנלחמו עם הציונות מלחמות תנופה. את הרחוב היהודי כבשו ה„בונד", מפלגת הסוציאליסטים טריטוריאליסטים (ס"ס) ומפלגות סוציאליסטיות רוסיות. זמן ממושך עשה בעיר סופר ועסקן ציוני ל. רובינוב. היה זה אידיאליסטן ואישיות מוסרית עד כדי הקרבה עצמית. לאחר שעבר לגור בפולטאבה היה פוקד את העיר מזמן לזמן והיה מאוכזב מ„בגידת" מרבית הציונים.

אחד הציונים הכי נלהבים, צעיר ממשפחה מכובדת ומוכשר, עבר למפלגת ס"ס ואח"כ התנצר. זה עשה רושם עגום מאד. פר' ב"צ דינור ברשימותיו מזכיר את האיש ההוא וכותב, כי עליו עשה רושם של בלתי־יציב ומפוקפק עוד בשנים ההן. בשנת תרס"ה התארגנה הגנה עצמית חזקה. אמידי העיר תמכו בה בתמיכה כספית גדולה. גם בה היו פילוגים מפלגתיים. עשה אז בעיר המטיף נ. מיליקובסקי, שהתעצם עם מפלגות השמאל. בן־צבי השתתף באסיפה בלתי ליגלית של „פועלי ציון", אשר בכלל היו מועטים בעיר. אמנם הפוגרום בלובני נמנע ע"י שוחד גדול ששוחדו (ע"י אמידי העיר) קציני חיל צבא (דרגונים) שחנה בעיר וע"י מאמצים של ראש האצילים. ההגנה העצמית נלכדה ע"י הזנדרמריה וכמה מחבריה נשפטו אחרי כמה שנים בעוון החזקת נשק.

בשנת תרס"ד יסד אידיאליסט דגול ישראל פריידין (בן הרב של מירגורוד) „חדר מתוקן" עם לימוד „עברית בעברית". הוא לא הצליח לא בלובני ולא בלוחביצה, שבה עשה קודם לכן. גורל קשה היה לאיש הזה. הוא היה מחונן בכשרונות. בן יחיד לרב מכובד ואמיד, התחיל להטיף לחינוך דור חדש על יסודות חדשים, התמכר לחינוך הלאומי החדש ונכשל בחוסר הצלחה. שלח ידו בחרושת והצליח. אחרי מהפכת תרע"ז הקדיש גם את הונו גם את כוחותיו לציונות. אבל גם שם היה בודד בהיותו חבר פעיל בזרם מיוחד „דרור", שמנה חברים מועטים. בתקופת הקומוניזם התמסר לעבודה ציונית בלתי־ליגאלית. נסע פעם למוסקבה לועידה בלתי־ליגלית. הרגיש ברכבת כי עוקבים אחריו. ירד מן הרכבת לפני שנעצרה ונפל תחת גלגליה. נחתכו שתי רגליו ובזמן הגסיסה פנה ליהודי בבקשה: לקחת ממנו את הרשימות וכתבים, אשר לוֹא היו הבלשים תופסים אותן היה ממיט שואה על אנשים רבים. היהודי, שעבר במקרה במקום, השמיד אותם לעיניו והוא גוע בהכרה שלא תאונה לאיש רעה על ידו.

בלובני היה מרכז גדול מאד לתנועה האוקראינית העצמאית. בראשה עמד סוציאליסט

אוקראיני לאומי, בעל אחוזה עשיר, שמט שמו. הוא היה אחרי כן חבר הדומה הממלכתית. גם לעזרת היהודים בא ועזר במניעת פוגרום. אחד מגדולי המהפכנים הרוסים, אשר בתקופת הקומוניזם היה לשר החקלאות האוקראיני, שליכטר שמו, מצא מקלט באחוזת שמט. לשליכטר ניתן מחסה וכלכלה עד שהבריחוהו חוצה־לארץ. בשנת תרפ"ח (1928) גר שמט בקיוב. כמובן שכל רכושו הולאם והוא חי כאיש צנוע חיי עוני. היתה לו בת צעירה בגיל שש עשרה. למדה בבית ספר תיכון. אחד המורים נלקח למאסר כחשוד בטרוצקיזם והוצא להורג. התלמידה מררה בבכי על המורה האהוב וכתבה ביומנה מספד עליו. בזמן חיפוש בבית שמט מצאו את המחברת והילדה הושמה במאסר. שמט פנה לעזרת הקומיסר שליכטר והלה התנכר אליו ולא רצה אפילו לקבלו, רק הפטיר: „אתה בן מעמד שנוא עלי ואינני רוצה להכירך". מרוב צער וסבל שם שמט קץ לחייו.

כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה הגיעו ללובני כחמש מאות משפחות יהודים פליטים שגרשו אותם מפלכי הספר, ביחוד פלך קובנה. כולם הגיעו בעירום ובחוסר־כל, כי במשך יומים הוטענו בקרונות ונשלחו לאוקראינה. כל האוכלוסיה ממש נחלצה לעזרת הפליטים. ההתנדבות היתה עצומה. ערכו מגבית וכל אחד העריך את עצמו. התנדבו מנער ועד זקן, עזרו בהשגת דירות, בכלכלה ובכל מיני עזרה. ההתלהבות הקיפה את כל המעמדות. מעשי החסד הגיעו לשיאים ממש. בראש עבודת העזרה עמדו טובי העיר יחד עם אבי ז"ל והרב שפירא ז"ל. לאט לאט הסתדרו הפליטים. זרם דם חדש נזרק על ידיהם ליהדות אוקראינה. היו ביניהם למדנים, יהודים בעלי הכרה. בתי הכנסת נתמלאו עוסקים בתורה. בתקופה ההיא נוסדו בתי תלמוד תורה לילדי הפליטים. מפיחי האסימילאציה והלאומיות החילונית הסתערו על ילדי הפליטים. חברת „מפיצי השכלה" שלחה מערי הבירה אינסטרוקטורים אשר היתוו דרך חינוכית רוסיפיקטורית או אידי־שיסטית. אבי ז"ל עמד בראש „ועדת החינוך" והרחיקם בתוקף מההתערבות הפנימית בחיי הפליטים. בתקופה ההיא יסד אבי ז"ל שעורי ערב לשוליות ועוזרי־המסחר. צעירים בגילים שונים למדו משלש עד ארבע שעות בערבים תנ"ך וגמרא מפי מורים מומחים. כתה אחת של נערים הצליחה מאד. הגיע למקום עם פליטי קובנה ת"ח מסוים ואיש המוסר, שכיהן בתור מגיד שעורים בישיבת ר' הירשל בסלבודקה. הוא היה מנצח על הכתה העליונה של ת"ת לפליטים. בנו, תלמיד סלובודקה וצעיר מחונן בכשרונות פדגוגיים, הועמד ע"י אבי ז"ל בראש „גרעין לישיבה". גרעין זה התפתח יפה וילדי אוקראינה, שלא טעמו טעם למוד גמרא כראוי, נכנסו אל הישיבה. היא האריכה ימים עד שבתקופת השלטון הקומוניסטי ירדה למחתרת והר"מ הצעיר למד תורה עד שנת תרפ"ג במסירות נפש גדולה. בתרפ"ד חזר לקובנה ומשם לארץ־ישראל. פה נתפרסם לאחד טובי המחנכים בישיבת „חיי עולם", שבה גידל מחזורים של ת"ת. שמו הרה"ג ר' חייקיל מילצקי זצ"ל מירושלים.

בין תלמידי „שעורי הערב" היה נער מחונן בכשרונות לפיסול וציור. אבי ז"ל שם לב אל חינוכו. הוא נתפרסם לאחד גדולי הפסלים ברוסיה. שמו מרדכי גובוסלסקי. בתקופת הקומוניזם נשלח לאיטליה ע"י השלטון. התמחה והתפרסם. בשנת תרפ"ז (1927) הזמינה הממשלה אצלו פסל אבן גדול „אוקטובר" למלאת עשר שנים למהפכה. למעלה משמונים פוד (1300 ק"ג) אבן הושקעו בעבודה והבקורת האומנותית בלשונות רבות שיבחה אותה. אחרי שנים אחדות התחילו לחטט ולחפש פגמים פוליטיים בפסל זה, אסרו את הפסל ובתרצ"ח (1938) הוצא להורג. פגשתיו עוד בשנת תרצ"ב (1932), ובקשני לבחון אותו אם עודנו זוכר תנ"ך. פרקים שלמים מ„משלי" הרצה בפני בעל פה. חלם על עליה לארץ ישראל למרות שהיתה לו אז קאריירה גדולה ברוסיה והיה מפורסם כאחד מגדולי הפסלים. עוד צעיר מחונן היה, משה סימקין, שהצטיין בשדה המוסיקה

וכבש את הצבור. הצטרף לחמישיה של וויליאם — מגנן בעל שם אירופי. חמישיה זו עברה בסערת תשואות ברחבי המדינה ובלנינגרד והיו אהובי העם. התחשק לסימקין פעם לגנן את „כל נדרי" של הקומפוזיטור אנטון רובינשטיין בעיבוד הקומפוזיטור ערדנקא. תיכף נזקקו אליו, ירד מן הבמה והוגלה. עד היום לא־ידוע איפה „חוסל".

אחד עסקני הצבור בלובני היה איש דגול משה בורובוי (בר־רב־האי), שעמד זמן ידוע בראש כל העבודה הצבורית. היה בעל כשרונות גדולים, זכר הרבה גירסא דינקותא ואיש המסורת. בימי הקומוניזם התפרסם ככלכלן מבורך. אם כי היה ידוע כאיש הלאומיות והמסורת, אעפ"כ התחשבו עמו הרבה וניתן לו לתפוס עמדות כלכליות במסגרת השלטון. עבר לחרקוב ובגיל 54 השתלם וגמר פקולטה לכלכלה ופינגסים. הרצה הרצאה מדעית בפני מומחים בחרקוב וקנה לו שם. אבל מיד חלה ונפטר. במחיצתו עבד כמה שנים איש צעיר ירא שמים ובעל „לב זהב" זלמן מאיר כהן. התמחה גם הוא ותפס עמדת מפתח בקונצרן של בתי חרושת לטקסטיל. אחת הפועלות, שהיתה קומוניסטית נלהבת, הציקה לו וכל הזמן היה מטרה לחיצי מלשיניותיה. כמומחה החזיק מעמד. חינך ילדיו במסירות נפש הינוך דתי במחתרת. פתאום נאסרה הקומוניסטית העוינת אותו והואשמה בנטיה לטרוצקיזם. כאשר היתה במצוקה, תמך במשפחתה לא אחר, כי אם „הציוני־הבורגוני כהן" שנוא נפשה. תמיכה זו הביאה אותו למאסר ובשנת תרצ"ח (1938) עונה עינויי מוות. בצינוק אכול תולעים, עם ערף מבותר ע"י נאגייקות הסוהרים וה„חוקרים" גוע בבית־הסוהר עם „שמע ישראל" על שפתיו.

בשדה הרבנות ידוע לספר בלובני על הרב רבי יצחק יואל (נזכר בספר „נחלת דוד" של הגרד"ט ממינסק) שנפטר בשנת תר"ן (1890), במקומו בא הרה"ג מאיר אלטר שפירא. רב חסידי מובהק, גיסו של הגאון הצדיק המפורסם מהורנוסטייפול. הוא שמש ברבנות עד שנת תר"ע (1910). אחרי פטירתו בא בנו רבי יעקב ישראל שפירא, אשר על אישיותו אפשר לחבר ספר שלם. גם בעיר גם בסביבה היה מפורסם לאיש צדיק נערץ, הצטיין בחסידות ובמעשים נשגבים של חסד. ביתו היה תמיד כמין מלון פתוח לרווחה לכל נקשה ורעב, לכל אורחים שמצאו שלחן, ערוך ומטה מוצעת. תמיד היה שקוע בחובות, כי מעשה ההסד היו למעלה מכוחותיו. בבירורות ודיני תורה של סוחרים ואנשי מסחר פנו אליו מכל עברים, באשר ידע לרכוש אימון בלתי מוגבל והיה מומחה לישב כל מיני סכסוכים. התפלאו על האינטואיציה שלו, על התמצאותו בעסקים וקסם היה על שפתיו לפשר ולרכך את אבירי הלב ולהשכין שלום בין יריבים. ההכנסה מ„בירורים" היתה מתבזבזת לתמיכת עניים. עברו על העיר הרפתקאות של חילופי המשטר, חורבן היישובים בכפרים שיצאו אחרי כל פוגרום העירה, שבורים ומחוסרי ישע. הרב היה משענתם והדואג כאב רחמן לאלמנות ולאומללים. בימי האימים של ה„טשעקא" הגיעה אל הרב פתקא מאת רופא פולטבי אחד, אשר הובא ללובני עם פס"ד של מוות. ימים כלילות שם בחיפוש פרוטקציות ובמסירות נפש שאין דוגמתה שיחר אחרי תחבולות להצילו. לא הכירו ולא ידעו, רק „הצלת יהודי ממות" הזקיקה אותו למסירות נפש זו. בליל התקדש חג השבועות ישב הרופא המשוחרר אל סעודת החג בבית הרב ולמחרת מיהר כבר לשלחו משוחרר לביתו. מקרים דומים היו לא נדירים בתקופה ההיא. כאשר נסעתי לארץ באתי להפרד ממנו. אמר לי, כי בגיל חמישים (זה היה בשנת תרצ"ד) אחרי צרות מרובות שעברו עליו קשה לו להאמין שגם הוא יהיה במאושרים שיצאו מעמק הבכא ויזכה לעלות לארץ ישראל. בשנת תרצ"ח (1938) נאסר והעלילו עליו כל מיני עלילות שפלות. העינויים שעונה בהם במאסר וההתקלסות היו איומות. העמידו באמצע החדר שלחן ועל השלחן שלחן קטן ועליו ספסל. ציוו עליו לטפס ולעלות למעלה. אז שמטו מתחתיו את השלחן ונפל עם ריסוק איברים. העמידוהו על השלג כמעט ערום.

שבה נפשו אליו ושוב פרוצדורה של עינויים: חימום במנורה חשמלית בת אלף נרות וכיוצא בזה. עד שיצאה נשמתו הטהורה וגם קבורה לא ניתנה לו. כל זה בא לו משום שפופולאריות אישיות מוסרית עצומה כזו היתה כצנינים בעיני השלטון. כאשר הגיעו הידיעות על מאסרו אלי לארץ חפשתי דרך להצילו. קרובו ר' מענדיל שניאורסון ז"ל (גזבר האוניברסיטה), ועוד אנשי ציבור חשבו מחשבות איך להשתדל, אבל לא נמצאה דרך. יחד עם זה נסגר בית הכנסת היחידי שעוד נשאר וחוסלו שרידי שלומי האמונים בלובני. מלחמת העולם השניה עם קלגסי היטלר סיימו את מלאכת הקומוניסטים וחיסלו את כל האוכלוסיה היהודית.

לוחביצה

העיר מנתה כשש מאות בתי אב יהודים והיתה בה קהילה מסודרת. תרמה ביהדות היתה הרבה יותר גבוהה מאשר בלובני. היו תלמידי חכמים מסוימים. מהרבנים הראשונים שהיו בה ידוע לי הרב ר' ליב קזרנובסקי ז"ל, שהכרתי את בנו בזקנה מופלגת בשנת תרפ"ג (1923). חותם של חסידות חב"ד מאסכולת קאפוסט הנקראים „מביני מדע" הניח על העיר גאון חב"די רבי משה בער לוריא. הוא היה רב בפלך ויטבסק בעיר וועליז, ממקורבי בעל ה„צמח צדק". כשהתאלמן התחתן עם אשה עשירה ודגולה בלוחביץ ועבר לכהן ברבנות לעיר זו. בימיו התפתחה החסידות מאד והיו חבורות חבורות של לומדי „תניא" ו„לקוטי תורה". הוא נפטר בתרמ"ח (1888) ואחריו כיהן בנו הרב רבי בינוש ז"ל. אחרי פטירתו של רבי בינוש בשנת תרפ"ב (1922) הוזמן אבי ז"ל לכהן ברבנות לוחביץ. אמנם אבי ז"ל הודיע, כי איננו איש חב"ד ואעפ"כ נתקבל בהתלהבות, באשר הכירוהו מלובני. שאלו אז את אדמו"ר שמריהו נח ז"ל מבוברויסק וזה שלח תיכף מכתב ברכה והביע קורת רוח מזה, באשר אבי ז"ל היה מיודד אתו.

לוחביץ היתה בעלת הוי יהודי שרשי עם גוונים יפים של החסידות. כולל חבד לתמיכת החלוקה בארץ ישראל היה שם בזמנו די פעיל. „משפיעים" של חסידות היו פוקדים אותה מזמן לזמן ומצאו תמיד חוגים מעוניינים לשמוע דברי חסידות. כלכלת העיר היתה מבוססת על מסחר התבואה והטבק. היו בה טחנות קיטור ובתי חרושת לטבק.ממילא היו גם מטעי טבק רחבים. אחת המשפחות העשירות והשולטות בעיירה היתה משפחת דונייבסקי. זו היתה משפחה „גבירית" מסועפת מאד. היו ביניהם גם למדנים, גם נדבנים, גם אנשים פשוטים. המשפחה התחתנה בקשרי שידוכין עם המון משפחות מיוחסות ותפסה מקום מרכזי בחיי העיירה. אחד מאחרוני המשפחה היה בעל ביח"ר לטבק ר' ישעיהו דונייבסקי איש משכיל, ירא שמים, בן תורה ובעל מעוף גדול. פרופ' דינור מרבה להללו בספרו „עולם ששקע". אישיות מסוימת היתה בעיירה, מו"ס עני ואיש חסיד, אשר למרות עניותו תפס עמדה מכובדת מאד, רבי ישראל קאדאנר שמו. עלה לארץ ישראל בשנת תרפ"ה (1925) ונפטר בשיבה טובה ב„מושב זקנים" בירושלים. היו משפחות של עסקני צבור עממיים, בעלי צדקה. בשנת תרס"ג (1903) פרצה בעיירה „אפידמיה" של שמד. השתמדו כמה „בנות" טובים. נסעו להרבי מהורנוסטייפל לבקש תחבולה, הוא יעץ לקבל „מגיד" בעל השפעה. אז נתקבל למ"מ הגאון רבי ישראל דושוביץ ז"ל שהקסים את הצבור בדרשותיו. שנה וחצי עשה בלוחביצה, סידר שעורים לצעירים, דרשותיו משכו המונים לבית הכנסת גם שיחותיו הפרטיות עם הצעירים היו לברכה. אחרי כן נתקבל לרבנות בעיר רז"יצה ומשם עלה לארה"ב והיה ראש רבני עיר ניו־יורק.

עסקן עממי דגול היה רבי יצחק דוסוביצקי, אשר ביתו היה ממש בית מקלט לכל נצרך. אחד מבניו ברוך דוסוביצקי נתפס ע"י הקומוניסטים בעוון פעילות מחתרתית דתית, לאומית וציונית, הוגלה לסיביר. אחרי כן עונה בכל מיני עינויים עד שנספה. פעלה בלוחביצה רופאת־שנים גנין־ישראלית, אישיות מוסרית מאד מסורה לציון, שעלתה לארץ והיתה פעילה עד שנפטרה בת"א בשנת ת"ש. בן־אחותה גובקובסקי נתפס ג"כ בעוון עבודה „ציונית", עונה, הוגלה ועקבותיו נעלמו במחנות עבודת פרך בסיביריה. היה מלמד אידיאליסט ר' משה ליב קימבורג. ידע שחיטת עופות. היה נודד רגלי ליישוב מרוחק עשר פרסאות וכסף השחיטה הקדיש או לרכישת ספרים או לצרכי ציבור. בתו הצליחה לעלות לארץ ישראל.

אפילו בתקופת הקומוניזם התקיימו בלוחביצה באופן בלתי־ליגלי „חדרים" מחתרתיים והצבור דאג לכלכלתם. עניני הצדקה היו מסודרים בתקופה זו למרות הרדיפות והנגישות באופן בלתי רגיל. היו יהודים יראים שהתמסרו לצדקה וחסד וטיפלו במקרים סוציאליים בהתמסרות. האחים קלימוביצקי ור' יצחק דוסוביצקי עמלו ללא ליאות להשביע רעבים ולעמוד בצרה לנזקקים. היו בעיר שני שמשים בבתי הכנסת, שניהם תלמידי חכמים דגולים. לאחד מהם היה ילד כשרוני מאד. קשה היה כבר לחנכו בעיר מפני מצוקות השלטון. האם — אשה צדקנית — הלכה ברגל בחורף בקור גדול של 20 מעלות עד עיר רומני שבה היה תלמוד תורה שהתקיים שם במחתרת בחדרי הטהרה בבית הקברות. הילד היה בן תשע, כסף להוצאות הנסיעה לא היה. ארבעים או חמישים קילומטר הלכה האם קפואה מקור ובחלק הדרך נשאה על כתפיה את בנה הקטן. הילד הזה למד בחדר של בית הקברות. בסופו של דבר, כאשר מיליונים גוועו ברעב באוקראינה, נסע הנער הזה לקרובים לצפון הארץ. לפי הידיעות שקבלתי היה במשך הזמן לאחד המהנדסים הגדולים והמהוללים. כאשר נולד לו בן נסע מלניגראד לעיר וורונז להכניס את הילד בבריתו של אברהם אבינו. לחודש תשרי היה נוסע ל„חופשה השנתית" לקוקז כדי שיוכל להתפלל עם היהודים ההרריים בקוקז, ששם לא היו הגזירות כ"כ חזקות.

בתקופת ה„נעפ" היה בעיר בית חרושת לטבק, שהעסיק כמאתים פועלים יהודיים חוץ מהפועלים הנוצריים. ביח"ר זה היה עורק חיי החסד בעיר והצדקות שנתנו בעלי בית־החרושת היו מרובות. בשבת לא עבדו היהודים וביום ראשון נחו הנוצרים. לבסוף, עם שינוי הקו, לקח השלטון מהם חזרה את בית החרושת ובעליו עזבו את העיר.

כאשר הגיעו הגרמנים אל לוחביץ לא הספיקו רוב היהודים לעזוב את העיר. היו שחשבו, כי יוטב מצב היהודים, כי זכרו את ימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר הגרמנים היו רצויים לצבור היהודי, שסבל תחת עול הצאר, ולכן לא ברחו וחשבו כי הסיפורים על אכזריותם מוגזמים. הגרמנים יחד עם האוקראינים המקומיים השמידו את כל האוכלוסיה היהודית ממש עד אחד. ממפת ישובים עבריים ברוסיה נמחתה העיר.

סאטאנוב

קהילת סאטאנוב היתה מהותיקות בחבל פודוליה ותלאות רבות עברו עליה בימי מרידות הקוזקים וההידמקים בשנות 1651 ו־1703. בשנת 1756 נערך בה משפט על הפראנקיסטים בלאנצקורון הסמוכה, שנתאספו למסבת זנונים. מסאטאנוב יצאו חלוצי ההשכלה ה„ברלינית" במזרח־אירופה יצחק סאטאנוב (1732—1805) ומנדל לפין ((1740—1826).

בראשית המאה העשרים התגוררו בסאטאנוב כ־3000 יהודים, שהיוו כשני שלישים מכלל תושבי העירה. בעיירה היו כתריסר בתי־תפילה וקלויזים. בהם בית הכנסת הישן (או „בית־הכנסת הקר"), שעליו ספרו אגדות ומעשיות שונות. בין יתר בתי־הכנסת ראוי להזכיר את בית־הכנסת החדש ואת הקלויזים של חסידי הוסיאטין וזינקוב.

בשנות 1910—1915 היה קיים בסאטאנוב תלמוד־תורה מתוקן לבנים שבו למדו בשיטת עברית בעברית וגם לימודי חול ורוסית. כן היה בעיירה בית־ספר קטן לבנות שלמדו בו עברית, רוסית אידיש וחשבון. נוסף לאלה היו בעיר מספר „חדרים" מהסוג הישן.

בעיר התקימו חברת ביקור חולים או „לינת צדק" ו„הקדש" מוזנח למדי. בשנת 1910 הוקם במסגרת סניף של „החברה הספרותית היהודית" בפטרבורג מועדון, שבו התקיימו הרצאות ושיחות שונות, אלא שבמהרה נסגר ע"י השלטונות.

הרוח החיה בעבודה הציבורית בעיירה היה ראובן לדרוורגר ומורי בית הספר (בהם, שמואל פרידמן, שעלה ושימש בהוראה בא"י). בן סאטאנוב היה המשורר דוד פוגל (1891—1941), ממבשרי השירה העברית המודרנית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נקלעה סאטאנוב לאזור החזית בין רוסיה לבין אוסטריה ועברה מיד ליד. בקיץ 1915 הוגלו כל היהודים מסאטאנוב לערים שונות באוקראינה וברוסיה ורק כעבור שנה הותר להם לחזור לעירתם. עם מהפכת מארס 1917 באו ימי התעוררות ציבורית בעיר, הוקמו מוסדות קואופרטיביים והוקם בית־ספר עברי. ב־1919 היתה העיר שרויה בסכנות פרעות, אולם ביחס לשאר קהלות פודוליה לא נפגעה קשות. בקיץ 1919 עד סוף 1920 שלטו בעירה הפולנים. מצבה הכלכלי של העיירה היה אז טוב. רוח עברית וציונית שררה בה. בית הספר העברי התחדש בהנהלתו של שלמה גרינשפן, שעמד בראש „צעירי ציון" בעיר.

עם כריתת שלום ריגה (ראשית 1921) בין פולין לבין ברית המועצות עברה העירה לשלטון הסובייטי. הקהילה פורקה והחל התהליך הרגיל של חיסול החיים הדתיים והציבוריים היהודיים. עבודה ציונית נמשכה במחתרת עד אמצע שנות העשרים. גם מבחינה כלכלית נדלדלה העיירה ונהרסה. בקיץ 1941 הושמדו

היהודים עם כיבוש העיר ע"י הנאצים. יש המציינים את יום ההשמדה — י"א באב תש"א (5.8.1941).

להלן — שתי רשימות של יוצאי סאטאנוב, שיש בהן משום חומר לתולדות העיר ערב מלחמת העולם הראשונה ובשנות המלחמה וראשית השלטון הסובייטי.

שלמה יורם (ויינשטיין)

רשימות על סאטאנוב

א.

לא בן סאטאנוב אני. שימשתי בתורת מורה בבתי־הספר בסאטאנוב בשנת תרע"א — שנה אחת, וחמש שנים וחצי, מאמצע שנת תרע"ט עד דצמבר תרפ"ה — 1924.

בבואי לסאטאנוב בתהילת שנת תרע"א, מצאתי עיירה שוקקת חיים ותנועה, הומה ומהמה. עלי כבן־כפר עשתה העיירה רושם אדיר. קיים היה בית־ספר עברי לבנים, שכיתותיו היו מלאות בנים, והוא נקרא בשם תלמוד־תורה מתוקן. מייסדו היה מר ראובן לדרוורגר. בין המורים בבית־הספר: מר שמואל פרידמן, אדם יקר, מורה בעל שעור קומה, בעל תרבות ובעל נפש עדינה. (היה מורה בארץ משנות העשרים הראשונות עד שנות הארבעים. לימד שנים אחדות בפתח־תקוה; אחר בתל־אביב — בשעורים פרטיים. נפטר לפני כעשרים שנה ונקבר ביגור ליד חיפה). באותו בית־הספר לימד גם כותב שורות אלה: שלמה וינשטיין, מורה צעיר בן 17. שאר המורים — אין שמותיהם זכורים לי.

קיים היה עוד בי"ס לבנות, שנוסד ע"י פנחס בקר. שם לימד המורה ישראל פן — אדם יקר, משכיל עברי וכללי, נחשב מורה למופת.

קיים היה מועדון כסניף מטעם „החברה להפצת השכלה בין יהודים ברוסיה". במועדון זה היו מרצים לא פחות מאשר פעם בחודש על עניני תרבות שונים. הפעיל ביותר בו היה מר ראובן לדרוורגר, שהפעיל גם אחרים ורתמם לפעולה. זכור לי מה שקוראים כיום סימפוזיון על המכבים בימי חנוכה תרע"א. מר ראובן לדרוורגר הרצה על החשמונאים כגבורי האומה שוחרי החרות ובתור אופוננט ניסה המורה שמואל פרידמן להסביר את השקפת המתבוללים „רחבת האופק". הרצו גם אחרים. דקלמו שירים, ביחוד של המשוררים הלאומיים, ושרו שירים, ביחוד של פרוג. ההרצאות היו לפי החוק ברוסית, לאחר כמה חודשי פעולה נסגר המועדון על ידי הז'נדרמריה החשאית. מר ראובן לדרוורגר נאסר בהאשמה שהוא מעורר את השומעים נגד הממשלה. אך התברר, שזוהי אשמת שוא והוא שוחרר לאחר ימים מספר.

בביה"ס „תלמוד תורה" נעשתה פעולה תרבותית ענפה בין התלמידים ביחוד בשבתות. היו מבהירים לפני התלמידים בכתות הגבוהות עניני ספרות בקריאת דוגמאות לפניהם. נוסדה ספריה בעברית וברוסית ומשהו היה גם ביידיש. בערבי ימי חג ומועד הוצגו הצגות שונות בעברית. הונהג גם חודש חופש מלמודים באלול.

בקיץ תרע"א באו לעיר חזן עם מקהלה. תפלתו עשתה רושם גדול על התושבים. ביחוד על המשכילים. בהשתדלות מר לדרוורגר ויוזמתו נוסד ועד לתמיכת החזן והוא נשאר כחזן קבוע בעיר בביה"כ הישן. המונים היו נוהרים לשמוע אל הרנה ואל התפלה זכורני, שביום הכיפורים תרע"ב היה ביה"כ צר מהכיל את כל הבאים לשמוע לתפלתו של החזן. באו גם מהשלטונות ומבעלי האחוזות העשירים שבסביבה.

בסוף קיץ תרע"א בא דרשן ציוני לעיר והמונים באו לשמוע את דרשתו. היו באים גם רביים, בהם הרב משה'לי מזינקוב והרבי מטאלנה. בא גם רבי אחד שהיה אילם מלידה, אולם למד להגות הברות שלמד בבי"ס לאילמים. שמעתי מפיו את ברכתו בעלותו לתורה וניכר היה שהיה אילם בנעוריו.

היו בעיר קבוצות של נוער משכיל, שהיו מתאספות בבתים פרטיים — לא בצורה מאורגנת — ודנות בענייני ספרות וכדומה.

העיירה היתה תוססת ועזה.

ב.

(הדברים הבאים שמעתי מפי רעייתי צפורה בת פנחס ורבקה אזיה).

בקיץ 1914, בפרוץ המלחמה בין רוסיה לבין אוסטריה וגרמניה, היו האוסטרים התוקפים הראשונים. הם עברו את הזברוץ' (יובלו של הדניסטר) לרוסיה בסאטאנוב. היו תושבים שעם הכרזת המלחמה באחד באוגוסט 1914 הפצו לצאת מן העיר, אולם מקציני הצבא הרוסי היו שאמרו להם: „אל תזוזו. רק תצאו וכבר לא יהיה לכם מקום להניח את הראש. ומי יודע מה יהיה מצבכם ברוסיה. האוסטרים אנשים משכילים הם. הם לא יפגעו בכם לרעה. טובה לכם יותר האנרכיה של האוסטרים מן המונרכיה של הרוסים". והאנשים נשארו.

הצבא האוסטרי נכנס לעיירה בסדר גאה. מגונדרים בתלבשתם הנאה ומצוחצחים כהולכים לבית מחול. כל תושבי העיר יצאו לראות בתהלוכה המפוארת. כמה קציני יהודיים שהיו בצבא האוסטרי ביקשו מהתושבים היהודיים שייכנסו לבתיהם. הם הזהירו אותם שיכול לקרות אסון, מאחר שאחריהם באים גדודי מדיירים, ואלה אינם אדיבים ביותר ויכולים לפגוע בתושבים. רבים נשמעו להם. אך היו כאלה שנשארו בחוץ. כנשכנסו המדיירים ירו יריה בהמון ונפלו ארבעה בחורים מהטובים שבעיר (יהודה אקסלרוד, וולוול סטולר ו־וולוול לנדאו. שם הרביעי אינו זכור לי). כן נפצעו כ־25 אנשים.

לוחביץ היתה בעלת הוי יהודי שרשי עם גוונים יפים של החסידות. כולל חבד יריה בודדת והיא באה מקוזק מפלוגת סיירים שנחבא באחד הבתים וירה יריה סתם.

הצבא האוסטרי, שנכנס בתופים ובחצוצרות, חזר כעבור ימים במנוסה ובחרפה. מתוך בהלה טבעו אחדים בזברוץ'. מה קרה? ליד הורודוק (גריידינג), עיירה במרחק 20 ק"מ מזרחה מסאטאנוב, נחלו האוסטרים מפלה.

שני גדודים אוסטריים נתקלו בחשכה זה בזה, ובקרב שהתחולל נפלו חללים רבים. בחזור האוסטרים דרך סאטאנוב לקחו אתם 36 אנשים מחשובי העיר בתור בני תערובות. (בסתו 1914 אוקטובר סיירתי באופן פרטי בגליציה הכבושה על ידי הרוסים. עברתי בעיירות ובערים הסמוכות לסאטאנוב למערבה לצד דרום. עברתי בהוסיאטין, קופיצ'ינצי, טרמבובלי (היתה כמעט הרוסה כולה), מונסטירשצ'י ובוצ'ץ. עברתי בכפרים רבים, שישבו בהם יהודים. בכל הדרך סיפרו לי, שהתעללו בבני־תערובות אלה. והיהודים הכפריים יראו לתת להם טיפת מים להרוות צמאונם — היו אז ימים חמים מאוד — ולא פת לחם להשביע רעבונם). בני התערובות הובאו לוינה ונשארו שם לכל ימי המלחמה. בגמר המלחמה חזר חלק מבני תערובות אלה לסאטאנוב, חלק נעדר — אחדים מתו. ומעטים, ביחוד, מהצעירים נשתקעו בוינה.

בקיץ תרע"ה—1915 — הוגלו מסאטאנוב כל תושביה היהודים. הם נשלחו למחוזות מרכזיים ברוסיה. אולם היו רבים שנשתקעו במחוזות קרובים יותר בתחום המושב.

מסאטאנוב יצאו כולם בשן ועין. ההגליה נעשתה בחיפזון רב ובדחיפות. כעבור שנה בקירוב הודיעו שהתושבים יכולים לחזור. חלק גדול מבני סאטאנוב חזר לעיירה, ביחוד מאלה שלא הרחיקו נדוד. אולם אלה שהוגלו למחוזות הפנימיים ברוסיה, לערים הגדולות, נשתקעו שם, הבנים למדו שם בבתי־ספר וההורים, כנראה, הצליחו בעסקים שונים ולא חזרו.

עם פרוץ המהפכה בשנת 1917 התעוררה העיירה לחיים חדשים. נתארגנו במפלגות שונות — המפלגה הציונית, שנתארגנה ביוזמתו של מר ראובן לדרוורגר, היתה המפלגה הראשית בעיר. היתה גם ספק מפלגה ספק ארגון של בונדאים.

בעיר נתלקט אז חבר מורים, שיסדו בי״ס בסיועו של מר ראובן לדרוורגר, המורים: אברהם רוזנצוייג (עכשיו בארץ — מורה ותיק, סופר ומשורר); טננבוים, שמעידים עליו שהיה מורה טוב, משכיל מגליציה; שמאי מנדל — עכשיו בארץ, גב׳ זילברמן מורה מפרוסקורוב (עכשיו בארץ: כספי־דיכטר) ומר קלר (נמצא בגרמניה בימי השואה). בי״ס זה נתקיים עד סוף תרע״ט. היה מעורב לילדים ולילדות.

מר ראובן לדרוורגר ארגן גם ועד קהילה ומוסדות כלכליים, כגון קופת מלוה וצרכניה.

השנים 1917—1918 היו שנות גאות לעיר. ביחוד במובן הכלכלי. היו גם פעולות ציוניות ותרבותיות. הוצגו הצגות בעברית וביידיש. אחד מטובי הצעירים הפעילים היה יוסף אזיה, שמת בדמי ימיו ממחלה קשה. שני לו — משה הויבלמן, שהיה אחר כך מגדולי השחקנים בסספ״ר, חי שם עד היום *.

שנת 1919 הייתה שנה קשה מאוד. רחפה סכנה של פרעות על העיר מצד צבא פטליורה. הפטליוראים דרשו מצעירי היהודים שיתגייסו לצבא. הדעות היו מחולקות ובהשפעתו של מר לדרוורגר התגייסו 18 צעירים מבני העיר. 4 מהצעירים שנתגייסו לצבא הפטליוראי נורו על ידי הפטליוראים עצמם** ידועים לי שמותיהם של שלושה מהם: חיים בן משה גולדפרב, יעקב בן משה כהן ולייבוש בן ישראל גולדשטין, בנים טובים, שכל העיר התאבלה על מותם.

בקיץ תרע״ט נכנסה פלוגה של פטליורים והרגה כמה מבני העיר בשכונות הנידחות. ורק עם היכנס הצבא הפולני באמצע הקיץ תרע״ט נשתלט הסדר והשקט בעיר. כל אותו הזמן — קיץ תרע״ט עד התחלת שנת תרפ״א — זמן שהיית הפולנים בעיר היתה גאות כלכלית וגאות תרבותית בעיר. המסחר עם גליציה פרץ וסחורות פולין נשלחו לכל מחוזות אוקראינה התפוסות על ידי הפולנים וחדרו אפילו לסספ״ר. בעיר התארגנה פעולה ציונית ענפה, ביחוד על ידי „צעירי־ציון״, שבראשם עמד שלמה גרינשפן — נמצא עתה בארץ בכפר חיים — הרבה סייע לו במעשה ובעצה מר ראובן לדרוורגר, שנחשב בצדק לראש העסקנים הציבוריים בעיר. הוא גם היה ראש ועד הקהילה היהודית וראש הציונים. בקיץ תר״פ נעשתה פעולה ענפה לטובת קרן הגאולה.

ג.

בהתחלת תר״פ התארגן מחדש ביה״ס. כמנהל מונה שלמה גרינשפן, כמורים שלמה וינשטין (עכשיו שלמה יורם, הנמצא בארץ משנת תרפ״ה, היה שנים רבות מורה

---

* עד כאן מפיה של צפורה אזיה.

** יש אומרים כי בהסוג הפטליוראים ליד קופיל (וההליץ) ברחו המגוייסים היהודים ו־4 מהם התחבאו בקמה וע״י הלשנת התושבים האוקראינים הוצאו להורג ע״י הבולשביקים (מפי פרומה גולדשטין, אחות אחד ההרוגים).

בארץ), המורה קלר, ורטניק, ישראל למברג ומאיר שוורצבורד (לאחר זה פרופיסור ידוע בסס"ר. נפטר שם לפני שנתיים).

ביה"ס עמד על רמה נאותה. תוכנית הלימודים בו היתה בקירוב כבבתי־הספר היסודיים בארץ. שנה אחת לימדה בביה"ס צפורה פרידלנד, תלמידת הסמינר של תרבות באודיסה. (עכשיו בארץ — צפורה קיטאית). שלושה חדשים לימד מר טוביה ויינשטיין, תלמיד הסמינר מווילנה, מורה מחונן בעל תרבות. לפתע הצטנן, לקה בדלקת המוח בשל הזנחת רופא בלתי מתאים ונפטר באדר תר"פ.

בעיר סודרה ספריה עברית ואידית. שלמה גרינשפן נסע לוורשה והביא משם ספרים לספריה של ביה"ס. גם ספרי לימוד שונים.

נוסדו שעורי ערב לגדולים לעברית על ידי מר שלמה גרינשפן ועל ידי כותב הטורים אלה. בשעורים אלה למדו כמאה וחמישים תלמידים, בעיקר תלמידות.

הוצגו באותה עונה כמה הצגות של חובבים בעברית וביהודית. המרכז העיקרי והבמאי היה משה הויבלמן הנזכר לעיל.

בהתחלת תרפ"א עזבו הפולנים את גבולות אוקראינה והבולשביקים נכנסו במקומם. בחודשים הראשונים נחשבה העיר כנמצאת בשטח־הפקר, שטח נייטראלי, היו מן הנוער שעברו אז לגליציה; אולם הרוב נשאר בעיר.

עם כריתת ברית השלום בין סס"ר לפולין עברה העיר לגמרי לשלטון הבולשביקים. בזמן הראשון השתדל השלטון להיות ליברלי, אולם לא עברו חדשים מספר והתחיל טירור. ראשית כל הלאימו את כל החנויות, הוציאו מתוכן את כל המלאי, מסרו קבלות, שנשארו בידי החנוונים בלי תשלום עד היום. אחר התחילו מוציאים מן הבתים כל מיני יתרות, יתרות במלבושים, בכלים, בעדיים וכיוצא בזה.

אחר הטילו קונטריבוציה על העיר בסך של עשרות אלפי רובלים. דרשו להמציא מאות בגדים מוכנים, מגפים וכדומה. וה„כפרה הינדל" (תרנגול הכפרה) שימש תמיד מר ראובן לדרוורגר כראש ועד הקהלה. ממנו דרשו, ממנו תבעו. הוא נחל בזיונות מצד הג.פ.או ולפעמים קיבל גם מכות ובעיטות.

לאחר זמן־מה לקחו 26 בני ערובה מהעיר ובהם גם לדרוורגר. הם ישבו כמה חדשים בבית־הסוהר בפרוסקורוב. לבסוף נורו אחדים מהם, ביניהם — אביו של משה הויבלמן, יהודי ישר וטוב, בעל־עגלה לפי מקצועו. אחדים — והם היו דוקא מהפחותים, שנתפסו לעבירות שונות, הברחה וכדומה — ניתנה להם יד והם נמלטו ועברו את הגבול, ואת השאר שיחררו מחוסר הוכחות וביניהם את ראובן לדרוורגר.

בינתיים נפסקה כל עבודה תרבותית בעיר. עבודה ציונית נעשתה רק במחתרת. זכורני מקרה כזה: אור לשבעה בנובמבר 1920 (יום השנה למהפכת אוקטובר) התכנסנו כ־10 צעירים וצעירות מהחלוץ בסאטאנוב בביה"ס העברי ואתנו כל החותמות של המוסדות העבריים: של ועד הקהלה, של ועד צעירי־ציון, של החלוץ וכדומה, עמדנו להחתים תעודות למספר צעירים, בתוכם: שלמה גרינשפן ורעיתו שרה לדרוורגר, המורה קלר וארוסתו — קוקה מינץ ועוד. הם עמדו לעבור את הגבול בהברחה באותו לילה. היו אתנו גם חפצי זהב וכסף, שנתרמו לקרן הגאולה והצעירים הללו צריכים היו לקחת את אלה אתם. האור היה רב בחדר. עוד לא ידענו להיזהר... השעה היתה מאוחרת. והנה דופקים על הדלת. מיד אספתי את כל התעודות והמסמכים, כלי הזהב והכסף ושמתי (הייתי אז מנהל ביה"ס) הכל מתחת לעצים שהתיבשו בין התנור לבין הקיר. פתחתי את הדלת וראש הסובנארקום המקומי וראשי הג.פ.או. עומדים על הסף... לא נבוכותי, לבשתי סבר פנים יפות והזמנתים להיכנס ולראות את ביה"ס. ומיד פתחתי בדברים אלה: „שמחים

אנו מאוד לבואכם. מתחבטים אנו כאן בבעיה כיצד לחוג מחר את חג השבעה בנובמבר. וגל אין לנו (הדגל העברי היה טמון אי שם), אין אנחנו יודעים, אם לצאת לתהלוכה עם כל ביה"ס, או רק עם הכיתות הגבוהות בלבד?" הזמנתי אותם לראות את חדרי ביה"ס. התאוננתי על מחסורים שונים. הם הבטיחו מה שהבטיחו, יעצו מה שיעצו ונפטרו כעבור דקות מספר ויצאו.

אותו לילה עברו חברינו אל מעבר לגבול עם כל הדרוש להם. מהם רק שלמה גרינשפן ורעיתו שרה הגיעו לארץ.

התחילו שנים קשות. בתחילה הכניסו לימוד יידיש לביה"ס. בתור מורה ליידיש נכנס הירשל שיינברג, עוד מורה אחד, וינשטוק שמו, עבר מיד מעברית ליידיש. המשכנו כך איזה זמן. נלחמתי על זכויות העברית כדון־קישוט. כתבתי תזכיר למשרד הנרקומיוסט (משרד המשפטים) ושאלתי:

1) אם אסור ללמד עברית;

2) אם אין מורה עברי רשאי להיות חבר באגודת המורים המקצועית;

3) אם מותר לפתוח קורסים לעברית למבוגרים.

לימים באה תשובה, ממנה למדתי, שהמכתב נשלח לנרקומפרוס (משרד החינוך והתרבות); ממנו לסובנאצמן (מועצת המיעוטים הלאומיים) והתשובות היו:

1) לא נאסר ללמוד וללמד בעברית;

2) כל מורה יכול להיות חבר באגודת המורים המקצועית, אם האגודה מסכימה לקבלו.

3) פתיחת השיעורים למבוגרים בעברית תלויה במתן רשות של הייבסקציה המקומית לכך. (המיסמך נמסר לידי בנימין ורלינסקי, בזמנו).

ימים אחדים לאחר מכן הגיע נציג הייבסקציה מחרקוב לביה"ס והודיע, שביה"ס עובר לרשות הייבסקציה ועלי נאסר ללמד.

היה זה בשעת הלימודים. שאלתי, אם מותר לי לתת שיעור אחרון. נעניתי. בספר שהחזקתי בידי — היתה זו המקראה העברית „ביכורים" של פ. שיפמן — היו קבלות מקרן הגאולה על הכספים והחפצים שהעברנו...

נכנסתי לכיתה — היתה זו כתה ח', העליונה בביה"ס — הוצאתי את הקבלות ושמתים באש התנור הבוערת נתתי שעור: היה זה „השעה האחרונה" של דוד פרישמן...

אותה כיתה לא באה עוד לבי"ס זה.

חשבו לי למזל מיוחד שלא נאסרתי.

לאחר זה ניהלו אתי משא ומתן שאחזור לביה"ס (חסרו כוחות הוראה) ואלמד עברית 8 שעות בכל כיתה עליונה. בתומתי (שלא לומר מלה קשה מזו) עמדתי בכל תוקף על כך שילמדו 12 שעות למודים עבריים בכל כיתה. מובן שלא הסכימו. ואני שולחתי מביה"ס.

סידרתי קבוצות קטנות של 10—12 ילדים ולימדתי אותם 2 שעות יום יום בכל קבוצה. בביה"ס לא ביטלו את שיעורי העברית עוד זמן־מה. אולם לימדו אותם כך, שממילא נתבטלו. מן הספריה עמדו להוציא את כל הספרים העבריים ולהשמידם או לשלחם לאיזה מרכז. הוצאנו בחשאי את כל הספרים העבריים החשובים ביותר וחילקנו בין הבתים, בין יודעי עברית וחובביה.

בינתים הגיע אלינו החבר בנימין ורלינסקי מ„צעירי־ציון" וארגן קבוצת „צעירי ציון", שהתקימה עד 1925.

מעבודתי אני בשנות 23—24 יכול אני רק לציין, שהוצאנו מדי פעם חוברות בעברית מהנעשה בציונות ובארץ. בדצמבר 1924 עזבתי את סאטאנוב ויצאתי לעלות לארץ ישראל.

רוב הצעירים יצאו מסאטאנוב אל ערים גדולות מרכזיות: מוסקבה, חרקוב, קיוב ועוד. בעיירה נשארו רק תשושים ונמושות.

החיים הכלכליים היו קשים ביותר. רבים סבלו חרפת רעב, ונזקקו לתמיכת קרובים מחוץ לסס"ר. נוסדו קואופרטיבים למלאכה, אך הרווחים היו זעירים ביותר וחבריהם סבלו מאד במובן החמרי. בתי הספר נהפכו לאט לאט והיו לבתי"ס אוקראינים.

שום עבודה תרבותית יהודית לא נעשתה בעיר. המורים היהודיים ובראשם הירשל שיינברג עזבו את העיר ועברו למרכזים גדולים (לפני כשנתיים קיבלתי ממנו מכתבים עם וידוי „על חטא"). הערה הלכה והתנוונה, הלכה וגססה.

זמן קצר לאחר פרוץ המלחמה ביוני 1941 הושמדו תושביה היהודיים של סאטאנוב.

שרה גרינשפן

אבי ראובן לדרוורגר

העיירה סאטאנוב היתה נחשבת לאחת הקהילות המתקדמות הן בהשכלה עברית, הן בחיי חברה תרבותיים.

העורק החי של כל הפעולות התרבותיות וחברותיות היה אבי ראובן לדרוורגר המנוח. הוא ידע ללכד סביבו את כל הגילים ואת כל שכבות העם.



בהיותו בין המשכילים הראשונים התליט לנסוע לאודיסה להשתלם, כדי להפיץ תורה בין ילדים מבוגרים ונוער. הוא השאיר את אמי עם שלשה ילדים קטנים אצל סבא (אבי אמי). אמא היתה, נוסף לכל עבודות בית וטפול בילדים, סורגת גרבים לזרים ושולחת לאבא כסף.

כעבור שנתיים הוא חזר והתמסר בכל להט נפשו לעבודה צבורית. יסד תלמוד־תורה, הזמין ממיטב המורים. התחילו ללמד עברית בעברית, התלמידים נהנו מתנאים סניטריים, מישיבה נוחה, האינספקטור היה מבקר מדי פעם לפעם.

ביזמתו נוסד סניף „חברת ספרות ישראל" שמרכזה היה בפטרבורג. היו מגיעים אלינו מיטב מרצים שנשלחו ע"י המרכז, נחרת בזכרוני בקורו של חיים גרינברג שהרצה ברוסית עסיסית. את הנושא לא הבינותי אז, אבל החן המיוחד ולהט דיבורו השאירו עלי רושם בל ימחה.

פעם הרצה אבי לפני הנוער המקומי והביא איזה ציטטה מאחד הסופרים של „ייברייסקאיה זיזן" בשם „הלאה העבדות". תיכף הופיעה הז׳נדרמריה החשאית ואסרה אותו. הביאוהו להוסיאטין, שם ישב כמה ימים, עד שהתברר לשלטונות שהדברים נדפסי בעתון ליגלי ואז שחררו אותו. היו לו קשרים עם אישים רבים שבעירות הסמוכות, כמו עם דרכלר מאורינין ואחותו דבורה דרכלר. זוכרת אני את הבנקט שסידרו להם לפני עליתם ארצה אצלנו בבית. גם שלום אלטמן, המורה והעסקן הציוני הידוע מזוואנץ (נפטר השנה בקרית ענבים), ביקר לא פעם אצלנו. ש. אנ־סקי ביקר כמה פעמים בסאטאנוב. יש סברה שאת ההשראה ל„הדיבוק" שאב מעתיקותיה של עירתנו. רווחת היתה אצלנו אגדה שבבית הכנסת הגדול, עתיק הימים, יש מערה המובילה ישר לירושלים ועל יד בית־הכנסת היתה גבעה ואגדה אומרת ששם נקברו חתן וכלה שנהרגו בעת טכס חופתם. ש. אנ־סקי שהה בביתנו כשבוע ימים ואבי הדריכו בכל עתיקות העיר.

עם גירוש היהודים מסאטאנוב בקיץ 1915 עברה משפחתנו לניז׳ין (פלך צ׳רניגוב). גם שם לא ישב אבא בחיבוק ידים. אז מתחילה התסיסה בקרב הנוער והסטודנטים. מתחילים להתעניין ביהדות ודוקא בני משפחות מתבוללות. היו כאלה שלא מלו את בניהם כדי להסתיר את מוצאם, אבל הבנים האלה מרדו בהורים והתחילו ללמוד עברית.

כשקבלנו היתר לחזור לסאטאנוב חזר אבי לעיירה שעמדה שוממה ועזובה. במרץ מחודש ניגש לשקם את העיירה. הוא הקים בית־ספר לבנים ובנות יחד. יזם מוסדות כלכליים, כגון: קואופרטיב, קופת מלוה וחסכון וכו׳, החיים חזרו למסלולם. לעומת זאת בעיירות גליציה הסמוכות אלינו שנכבשו ע"י הרוסים, התנקמו החיילים וקוזקים בראשם ביהודים, אנסו, שדדו. התחילו להגיע אלינו פליטים. כל העיירה עמדה הכן לקבל אותם. חילקו עמהם את פת הלחם (בדרך כלל היו יהודי סאטאנוב מפורסמים בהכנסת אורחים).

לא ארכו הימים ובאוקראינה קם פטלורה והאידיליה לא ארכה זמן רב. אז התחילו לשדוד בדרכים, הגויים התחילו להרגיש את עצמם כשולטים, והיהודים מתלכדים ביתר שאת. אז נוצרה „הגנה עצמית" וצעירים מתגייסים יוצאים להגן ושלשה בנים נפלו שדוד במקום בלתי ידוע ולא הביאום לקבורה. אבי, בתור ראש הקהילה, ספג לא פעם מכות מהפטלוראים.

כשבאה המהפכה חשבו והאמינו שהגיעו כבר ימים טובים, אבל במהרה התאכזבנו: בתי הספר העבריים נסגרו, התחילה לפעול הייבסקציה. התחילו ללמד באידיש, החיים הכלכליים בעיירה שותקו ויחד עם כל זה שקעה גם שמשו של אבי, קשה היה להשלים עם ההרס, וכל המתרחש סביבו קרב את קצו. הוא מת בן 56 שנה. ת. נ. צ. ב. ה.

יעקב אליאסברג

בית לוריה*

נולדתי בשנת 1881 בעיר פינסק שבחבל פולסיה. שהיתה בימים ההם עיר מחוז בפלך מינסק. פולסיה, ארץ ביצות ויערות, היתה שייכת לפולניה עד שזו חולקה בין שכנותיה החזקות: פרוסיה, אוסטריה ורוסיה. שרידי השלכטה הפולנית — האצולה הנמוכה — ובעלי האחוזות הגדלות נשארו נאמנים לקריאת התגר הישנה שלהם: „עדיין לא אבדה פולניה" וברוח זו התחנך אצלם הדור הצעיר. רבים מהפולנים בני המקום הצטרפו למרד של שנת 1863 וקיפחו את חייהם. רבים אחרים הוגלו לסיביר.

איכרי פולסיה, ה„פולישוקים", סרבו להזדהות הן עם הרוסים הן עם הפולנים. אלה כאלה נראו בעיניהם כמדכאים. הרוסים כבעלי השררה, הפולנים — מפני שבידיהם נמצא מיטב הקרקעות. הם קראו לעצמם „בני המקום", בהדגישם בכך את עצמיותם הלאומית, שבה לא הכירו רשמית לא הרוסים ולא הפולנים. בכפרים היה מספר הרוסים מועט, הישוב הרוסי בערים היה מורכב ממספר לא רב של עירונים פועלים שבאו מן החוץ ופקידים שבאו מן המרכז. בעיירות היוו היהודים את מרבית האוכלוסיה. בפינסק הגיעו ל־75% מכלל התושבים.

עירנו היתה מורכבת משני ישובים: פינסק וקרלין. מיזוגם האדמיניס־טרטיבי נעשה באמצע המאה שעברה כשהממשלה ציוותה על יסוד הנהלה עירונית משותפת. היהודים לא התחשבו בזה כמעט מאחר שלא ניתן להם להשתתף בהנהלה החדשה לא כחברי העיריה ולא כפקידיה. שתי הקהילות היהודיות הוסיפו להתקיים זו בצד זו וכמקודם היו מכהנים שני רבנים ראשיים, הוחזקו שני בתי כנסת גדולים, שני בתי חולים, שני תלמודי תורה ואפילו שני בתי עלמין.

משפחת לוריה, שהיא משפחת רחל אמי, היתה ותיקה בפינסק. כל אשר יסופר כאן על משפחה זו מקורו בסיפורי אמי, ממה שראתה בעיניה ועוד יותר ממה ששמעה מפי אמה שלה ומפי הסבתא חיה, שתוארה על ידה כאישיות בולטת. ל„בובע חיה" זו היתה מיחסת את ההצלחה החמרית, את ההשפעה הגדולה בענייני העיר ואת העמדה המיוחדת שרכשה לה המשפחה.

הסבתה חיה (1872—1790) היתה בת למשפחת לוין מהותיקות במקום. סבה שלה, משה לוין (1790—1710) היה בשעתו סוחר גדול מצליח ואדם תקיף. תקיפותו התגלתה משנתגלעו חילוקי דעות בינו לבין ועד הקהילה: הוא עזב את פינסק ויסד קהילה יהודית חדשה, בלתי תלויה, בישוב הסמוך, קרלין. בנו

---

* זכרונות אלה הם פרק ראשון מזכרונותיו של מר יעקב אליאסברג, שנכתבו רוסית וכוללים 14 פרקים, בהם תאור ילדות בפינסק, שנות לימודיו בגרמניה, פעולתו כתעשיין במוסקבה בימי הצארים ובשנות המשטר הסוביטי (עד 1923), 15 שנות חיין כתעשיין בפינסק (1924—1939), גלותו לקאזאחסטן עם הכיבוש הסוביטי ונסיעתו לארץ ישראל, עם ילדי טהראן בשנת 1943. הזכרונות תורגמו לעברית ע"י מר גיאורג עלישברג. הם יופיעו בשלמותם בקרוב בהוצאת „הספריה הציונית".

שאול, המכונה „רבי שאול הקרליני", היה לוחם פעיל בחסידות. הוא ניהל עיסקי מסחר בקנה מידה גדול עם ארצות חוץ ונחשב לעשיר מופלג בכל הסביבה. היה לאל ידו לרכוש אדמות מידי בעלי אחוזות פולנים, דבר שטרם נאסר על היהודים בזמן ההוא. בעת פלישתו של נפוליאון ב־1812 נשאר נאמן לקיסר ואומרים שצייד גדוד חיילים באמצעיו הוא. אף קיבל על כך אות הצטיינות וזכות לשאת חרב על ירכו. עד כאן מסורת המשפחה.

בין 7 ילדיו היתה גם חיה שנישאה לגד־אשר רוקח. הוא נפטר צעיר מאד ואחרי מותו ילדה חיה בן שנקרא על שם אביו גד־אשר. משהתחנך בבית סבו קבל גם את שם משפחתו לוין. נכדו, ד"ר גיאורג הלפרן, מותיקי הציונים, התגורר בירושלים שנים רבות.

אחרי מספר שנות אלמנות נישאה חיה לאהרון לוריה, תלמיד חכם ממוהילב, שלא הראה כל ענין בחיי העסקים או בכל שאלה מעשית. גם הפעם לא האריכו חיי המשפחה ימים: אהרון לוריה נפטר ב־1835 בהשאירו 3 בנים, וכך נאלצה חיה, שהיתה עדיין במיטב שנותיה, לשאת בעול ניהול עסקיה וחנוך בניה כאחד. בשל מעשיותה רכשה לה השפעה רבה בחוגי המסחר. מאביה ירשה לא רק את מרצו וזריזות בניהול עסקיה אלא גם את איבתו לחסידים. הריב אתם נמשך זמן רב וקבל צביון אישי. לבסוף עבר הרב החסידי לעיירה סטולין אולם התנועה החסידית לא תמה בפינסק.

אמי רחל נולדה ב־1849 וכבר היתה אשה נשואה כשנפטרה הסבתה חיה. היא נמצאה הרבה במחיצתה. הגברת הישישה הסתלקה אמנם מניהול המסחר אולם הוסיפה לשלוט בחוג משפחתה כמטריארך. מספר צאצאיה היה רב. לכל אחד מ־3 בניה מנשואיה השניים היו 8 ילדים ואף נכדים. שוב לא היתה יוצאת כמקודם מדי שנה בחורף בכפור העז עטופה בפרוות זאבים למקומות מרוחקים ביער על מנת לערוך קניות ולהשגיח על ביצוע העבודות. בעל אחוזה פולני סיפר לי פעם כי בארכיון ביתו שמור חוזה שנחתם ב־1836, בין סבו ובין חיה הזקנה, כפי שהתבטא.

כשהיתה עדיין צעירה יותר שלחה הסבתה חיה את ידה גם בענייני הקהילה וידעה להשליט את רצונה. פעולתה זו וכן מריבותיה עם החסידים מתאר י. ל. גורדון בסיפורו „עולם כמנהגו". יל"ג היה בקי בנעשה בפינסק מאחר ששהה זמן ממושך בביתו של משה לוריה, בנה של חיה, כמורה לנכדה אהרון. מפי גורדון למד אהרון לוריה,* אחיה הבכור של אמי, את השפה העברית על בוריה ובה היה מנהל את חליפת המכתבים המסחרית שלו ואף מפרסם מאמרים בעיתונות. התמחה כקבלן בנין ומשרכש לו ידיעה טובה גם ברוסית הצליח לחדור להנהלת הרכבות, והיה בין מקימי המסילה הטרנסכספית. כשחזר הביתה משהות ממושכת בסאמארקאנד הביא אתו המון מלבושם ססגוניים של יהודי בוכארה, בשנה ההיא היה לנו, לילדים, חג פורים משעשע ועליז באופן מיוחד. גם בהזדמנויות אחרות ואפלו בימי חול רגילים, אהבנו לבלות בביתו של איש מקורי זה שידע לספר בצורה מענינת על מסעותיו. גם בהעדרנו לא חסר לו קהל מקשיבים, כי מספר ילדיו הגיע ל־9.

ברבע האחרון של המאה שעברה פגה מרירות המלחמה בין הזרמים הדתיים,

---

* הוא אהרן לוריה שא. א. קובנר קורא לו „ידידי" (כל כתבי א. קובנר, ת"א, 1947, עמ' 15).

אף על פי שניגודי ההשקפות והמנהגים נשארו בעינם. המתנגדים דחו את הנטיות המיסטיות ולא יכלו להבין את מידת ההכנעה בפני רצונו והשפעתו של הצדיק. החסידים לעומת זאת חשבו אותם לאנשים מפגרים, עקשניים ושקועים בענייני יום־יום. בין שני הצדדים לא היה כל מגע חברתי. החסידים החזיקו באורח חייהם, התפללו ב„קלויז" שלהם ונשארו נאמנים לצדיקים.

החלשת ההתקפות על החסידות הלכה בד בבד עם נסיגת השפעת הדת בתוך האוכלוסיה הלא חסידית. בכל היה מורגש עניין בשפה הרוסית ובהשכלה חילונית. בפינסק הוקם בית־ספר עממי ממשלתי עם שפת הוראה רוסית לילדים יהודים. יהודים נתמנו כמורים ומספר התלמידים היה רב. עוד קודם לכן נראו נערים יהודים לובשים את מדי ביה"ס הריאלי המקומי. התפתחות זו של חופש המחשבה שאבה עידוד מקשרי המסחר עם גרמניה מחד ועם דרום רוסיה מאידך שהתפתחו במהירות. הסוחרים הביאו אתם מנסיעותיהם עתונים, ירחונים וספרים בשתי שפות אלה. כך הפיצו השקפות חדשות על החיים ועל העבודה ואף סייעו להנהגתם של חידושים יסודיים.

בשטח זה יש זכויות רבות לשני בניה של הסבתה חיה, גד־אשר לוין (1816—78) וסבי משה לוריה (1824—1906).

גד־אשר לוין קיבל חינוך מסורתי יסודי בבית סבו. ידיעותיו בתלמוד ובפילוסופיה היהודית היו נרחבות. למרות זאת לא הראה קנאות רבה עוד בצעירותו למלוי מנהגי הדת ונטה להשקפות הליברליות שנתגלו אז בפינסק, אמנם לא בחוגים בהם גדל. גם בניהול עסקיו ניסה שיטות מודרניות וזכה להצלחה ניכרת. בהסתמכו על אמצעיו אלה ועל הקשרים שרכש לו ידע לשמור על מידה של עצמאות רוחנית ולא התחשב בביקורת החריפה שנמתחה עליו. בגלל זלזולו בצורות החיצוניות המקובלות התחילו הבריות לחשבו לאפיקורוס — שלא בצדק. גם בני המשפחה צמצמו את מגעם אתו.

מתוך רגש אנושי התמסר לפילנטרופיה, אולם לא מצא סיפוק בכך לאורך ימים. הוא הכיר לדעת שנתינת צדקה משחיתה את מקבלה, על כן חדל מזה ופנה למתן עזרה קונסטרוקטיבית. תודות לעזרתו ולעצתו המעשית יכלו רבים להקים להם בתי דירה ורבים היו הקמעונאים שהצליחו להחזיק מעמד תודות לגמילות החסד שקבלו מידי גד־אשר בשעת הדחק. אולם גם פעולה זו הפכה לשיגרה ושוב לא יכלה לתת סיפוק לרוחו הערה ואז הפנה את תשומת לבו אל הבעיות הסוציאליות. ראה את תנאי החיים העלובים של מרבית האוכלוסיה היהודית והתחקה על שורש תופעה זו המעציבה והמבישה. מסקנתו היתה כי האשם הוא בסלידת היהודים מכל עבודה פיזית וממלאכה בפרט. מספר בתי מלאכה היה קיים בפינסק מאז ומתמיד והם עברו כרגיל מאב לבנו. הכשרת שוליות לא היתה מקובלת. מספר בעלי המלאכה נשאר קבוע והתחרות ביניהם לא היתה מורגשת. למרות מצבם הכלכלי, שהיה משביע רצון תודות למסיבות הללו, לא נהנו בעלי המלאכה ממעמד מכובד בקהל; הם נחשבו ל„בורים ועמי הארץ". אפילו בחור ישיבה עני לא היה ניאות להתחתן עם בת סנדלר או חייט. בבית הכנסת היה מקומם בספסלים האחוריים. „עליה" של כבוד לא באה בחשבון כלל בשבילם. התושבים בקשו לילדיהם עיסוקים אחרים. „כאן טמון שורש הבטלה והעוני" אמר גד־אשר בלבו והחל להלחם בנגע. פנה לרובע העני ביותר — ליניישצ'ה — וחיפש לו שם בנים מדלת העם ויתומים. במסרו אותם להכשרה בידי בעלי־מלאכה עשה אתם חוזים בכתב בהם נקבעו משך ההכשרה, המזון

ותנאי העבודה. גם ללימוד מפי מלמד דאג. בהוצאות נשא גד־אשר בעצמו ואף הקציב לחניכים דמי כיס. פעם בשנה ערך להם „סעודה" משותפת. הוא סיפק להם תלבושת אחידה וכך נוצרה ביניהם זיקה הדדית על אף היותם פזורים על פני העיר. הם היו קוראים לעצמם „גדודו של גד־אשר" וסופר לי כי עוד עשרות שנים אחרי מותו היתה קיימת בדרום־אפריקה אגודה בשם זה ושזכרו נשמר שם. בזמנו לא היה אדם בפינסק שיכול היה להשתוות אליו בהשכלה ובמחשבה מתקדמת. הוא חי בבדידות רוחנית, מת עזוב ובני דורו התנכרו לו.

סבי משה היה רק בן 11 כשנתיתם מאביו. הוא היה הבן הבכור ואמו חיה ראתה בו את שותפה בעסקים ויורשה לעתיד. עם הגיעו למצוות התחילה להטיל עליו שליחויות שונות ולמדה אותו הלכות העסקים. בגיל צעיר הכניסה אותו לחופה ונתנה לו לאשה את מרים־לאה בת שמואל אלישברג מהעיירה איבניץ בפלך וילנה. בשעת הנשואים היה הוא בן 16 והיא בת 14. כעבור שנתיים נולד להם בנם הבכור, אהרון, ולפי מנהגי הזמן נחשב עתה משה למבוגר ועצמאי, בעל זכויות וחובות מלאות. כעבור זמן קצר נתקבל על ידי אמו כשותף ולא עברו שנים מעטות עד שהצטרף אליו גם אחיו הצעיר דוד, אחרי שהתחתן עם אחותה של מרים לאה. ברבות הימים נוסד בית המסחר של „האחים לוריה ושות'" עסק זה אורגן בצורה אירופית יותר ונעזר בצוות של מומחים, לבלרים ומנהלי חשבונות. חליפת המכתבים התנהלה, פרט לאידיש גם בגרמנית ורוסית. בית המסחר עסק ביצוא של תבואה וחלב. תוצרים אלה נקנו ע"י סוכנים בנקודות מסחר שונות באזור הדניפר ומשם הועברו בסירות לנמל הנהר בפינסק. שם נעשה מיון הסחורה ומשם נשלחה הלאה בדרך המים לפולניה ולפרוסיה. כל הפועלים שהועסקו בעבודות אלה: סבלים, עגלונים, שוקלים היו יהודים. הם היו מאורגנים ב„ארטלים" והשתכרו שכר קבלני. ללא חברים לא היתה דריסת־רגל בישראל. הזדקרה לעין האפשרות לעבד חלק מהתבואה — tout comme chez nous במקום. לשם כך הוקמה טחנת קמח ותוך זמן קצר גם בית בד. זו היתה דרך המעבר הרגילה ממסחר לתעשיה. סבי התמסר לתפקיד החדש. הפועלים שהתגייסו היו אך ורק רוסים. לרוב כאלה שמקרוב באו, כי עד אז לא היו קיימים בפינסק בתי חרושת וממילא גם לא פרולטריון תעשיתי. אנשים אלה ידעו לעבוד אלא שאי־אפשר היה לסמוך עליהם בשל שכרותם. סבי עמד בפני בעיה קשה והעלה רעיון: מאחר שהיהודים ממלאים כראוי את תפקידיהם כעובדי תובלה, הבה נבחון את כשרם גם כפועלי חרושת! יהודים חסרי פרנסה לא חסרו אז בפינסק וחייהם היו עלובים. סבי החליט לברור לו בתוך חומר זה את הדרוש לו אף על פי שגם הם סלדו מעבודה פיזית ככל השאר. ההתחלה היתה קשה כי מרבית המועמדים לא עמדה במבחן וברחו. אחדים בכל זאת הצליחו להסתגל כפועלים שחורים ופועלי עזר ומספרם גדל משנה לשנה. כך נוצר בפינסק פרולטריון תעשיתי יהודי. באופן שיטתי הכשיר סבי את היהודים לתפקידים חדשים עד ששוב לא נפלו מחבריהם הרוסים. מחוזק בדעותיו ע"י הצלחתו זו החליט לקבל פועלים יהודים במספר רב לבית החרושת החדש למסמרי עץ לנעלים שנוסד ב־1880. בזמן הזה שוב לא היה מחסור במועמדים, שהיו מוכנים לעבודה וסבי התגאה בהישג זה. לעיתים קרובות היה מביע ספק בערכם של מעשי צדקה בהם עסקו יתר בני המשפחה בקנה מידה גדול. ויכוח ער התנהל הרבה יותר מאוחר על פעולותיהם של גבירי פינסק; היו שהללו את נדיבות ליבם ביסדם וקיימם מוסדות צדקה. בחוגים דימוקרטיים לעומת זאת שררה דעה כי השליטה המוחלטת

שרכשו להם הגבירים בכל המוסדות היתה בעוכרי הפעולה הציבורית של יתר האזרחים והזיקה לרגש האחריות הסוציאלי.

הפועלים היהודים הוכיחו את עצמם כחרוצים וגבונים. מקרבם בחר סבי את הפועלים הראשיים וכצעד נוסף הכשיר את המצטיינים כמשגיחים ומנהלי עבודה. והרי דוגמה של עלייה כזו בדרגה: בתחילת שנות ה־80 חזר לפינסק אחד בשם ברל גנחוב משרותו בצבא אחרי שהשתתף במלחמה הרוסית—טורקית כסמל. אמי הכניסה אותו לחופה עם אחת הנערות שהיו בחסותה. בהמלצתה נתקבל גנחוב כפועל בבית־החרושת של אבה. הוא עשה רושם טוב בזריזותו, תפיסתו המהירה ועמדתו הצבאית. עברו חדשים אחדים ובעל הבית שם עליו עין. יום אחד כשעבר באולם בית החרושת כמנהגו קרא לו ושאל: „ברל, היש לך בגדי שבת?" משנענה בהן ציוה: „לך הביתה, תחליף בגדים וחזור מהר, אתה תהיה משגיח". זה היה טקס המינוי. גנחוב התקדם במהירות ותוך 10 שנים היה למנהל היצור.

לברל גנחוב היו 4 בנים. 2 הגדולים עבדו בהצלחה בתעשית הלבידים, השלישי, מהנדס שקיבל את הכשרתו בשרלוטנבורג (ברלין), תפש עמדה בתעשית המלט והרביעי, רופא מנתח, הקים לו מרפאה בפינסק. ארבעתם ניספו במסיבות טרגיות במלחמת העולם השניה.

סבי היה חלוץ התעשיה בפינסק, ולא היה לו שם ממי ללמוד, אף לא במי להתייעץ הוא נאלץ לסמוך על עצמו ופעל לפי העקרון „אין חכם כבעל הנסיון". ברור שמתוך כך אי־אפשר היה להימנע משגיאות. את הצעירים מבניו שלח ללמוד באוניברסיטאות. אפיו של משה לוריה היה יבש, עיקש ולא רגשני. ללא היסוס היה מפטר כל מי שלא מילא אחרי הוראותיו, אולם למעשה היו פיטורי פועלים דבר נדיר ביותר. תקנון בית־החרושת היה מבוסס על משמעת חמורה אולם בבואנו לשפוט על כך, אַל נשכח כי מדובר בתקופה זמן קצר אחרי ביטול השעבוד ברוסיה. בעל־בית החרושת שלט במפעלו שלטון ללא מצרים. מנהלי העבודה שהרגישו את יד ההנהלה הקשה עליהם העבירו את הלחץ הלאה על שכם הפועלים. במשך הזמן עברו פועלי פינסק אותה התפתחות כמו חבריהם ביתר חלקי הממלכה הרוסית.

משחזרו דודי הצעירים ליאופולד ואלכסנדר מהכשרתם בחו"ל נתקבלו כשותפים ע"י אביהם. בהגיעו לגיל 70 מסר בידיהם את ההנהלה ויצא בדימוס אחרי חיי פעולה ארוכים ועטורי הצלחה. ברצוני להדגיש את רוח היוזמה וההחלטיות שלו במבצע אחד ואגב כך אנצל גם את ההזדמנות לתאר את רקע הנוף בו אירע הדבר.

העיר פינסק משתרעת לאורך הגדה השמאלית של הנהר פינה, יובל הפריפט הנשפך אל הדנייפר. נתיב מים גדול זה שספינות עוברות בו חוצה ביצות פולסיה ומחבר את פינסק עם קיוב ועם מרכזי המסחר של אוקראינה — שבימים ההם אסור היה לקרוא לה בשם אחר אלא רוסיה הקטנה. סירות גדולות היו מביאות משם תבואה, שמנים ועוד חומרי גלם. בדרך חזרה הוטענו עצי הסקה. עץ גדול ומעובד נשלח בדוברות דרך רשת התעלות שנבנתה בימי הקיסרית קתריגה לניימן ולויסלה ומשם לנמלי גרמניה.

עקב עסקיו היה סבי נוסע מדי פעם לקיוב וגם לטורן ולדנציג. בהזדמנויות אלה ראה ספינות קיטור והבחין בהקלות הרבות העשויות לצמוח לתובלת העצים מהשימוש בכוח הקיטור. את קשיי המצב הקיים היטיב לדעת מתוך נסיונו

העשיר: בנהרות ובתעלות עלו המים באביב במהירות רבה אך שפע המים הדרוש למעבר נמשך רק זמן קצר ותוך תקופה זו הכרח היה להעביר את הדוברות במקומות הרדודים — שאם לא כן עלולות היו לשקוע ואז לא נותר אלא לחכות שנה תמימה. על תקלה זו אפשר להתגבר רק ע"י החשת התובלה והוא חשב על ספינת גרר. את טחנתו ואת בית הבד צייד במכונות גרמניות ולכן החליט לפנות גם בעניין זה לגרמניה. מבלי לגלות דבר לשותפיו או לבני משפחתו נסע לדנציג ומחוסר מכירים בהם יכול היה להיוועץ פנה ישר למנהל הנמל. בעל מקצוע ותיק ומנוסה זה ניאות לעזור בנסונו ואף למצוא אניית קיטור מתאימה. כאן התברר כי בארכיון הנמל נמצאו נתונים מדוייקים על טיבן של דרכי המים שבאו בחשבון. נתונים אלה הכריעו בבחירת טיפוס האניה ועומקה במים. הקנייה יצאה לפועל. מה גדול היה תמהון התושבים משהופיעה אניית קיטור על מימי הפינה; זה אירע בשנת 1862 בקירוב והספינה הראשונה לא נשארה יחידה: תוך שנים מעטות מנה צי הסוחר של פינסק 7 אניות. יהודים שרתו בהן כרבי חובלים, מכונאים ומסיקים. בהמשך הזמן קיבל ביה"ס למלאכה* על עצמו את ביצוע התיקונים השוטפים והרחיב לצורך זה את בתי המלאכה שלו. אף הוחל בבניתן של אניות נוסעים קטנות לתחבורה בין ישובי אזור הנהרות והביצות.

בעלי המפעל הצעירים דאגו לחידושו של ביהח"ר למסמרי עץ. הם הרבו לבנות ומכונות חדשות נרכשו בברלין אצל הפירמה „פליק ובניו". מהלך העסקים איפשר השקעות גדולות.

בשעת ביקורו במפעלי פליק הודגמה לליאופולד לוריה, שהיה מהנדס במקצועו, מכונה חדשה — מוגנת ע"י פטנט — לעיבוד עצים בשיטה סיבובית. במקום לנסרם קולפו גזרי העץ. מכונה זו נוסתה בפינסק ונמצאה טובה. נשאלה השאלה איזה מין עץ יתאים ביותר לקילוף. פחות מכל מיני העצים הגדלים בפולסיה היו מעריכים את האלמון (Ольха) בשל חולשתו וריבוי הנקבובים בו. אחרי ניסויים מדוקדקים הוברר כי דווקא האלמון הוא המתאים ביותר לתהליך היצור החדש. כך הפך עץ זה בין לילה לבעל ערך. בעלי האחוזות מסביב התעשרו ולאכרים נתגלו מקורות פרנסה חדשים. תעשיה חדשה קמה בפינסק. לוחות פורניר מעץ מקולף מצאו להם שוק גדול ברוסיה. כעבור 5 שנים נוספות פותח בפינסק תהליך יצור חדש שיש לזקפו בצדק לזכותו של ליאופולד לוריה. היו אלה לבידים מעץ האלמון שהומצאו על ידו וחייבו הקמת ביח"ר חדש. בתי־חרושת של בית לוריה בפינסק הלכו והתרחבו ובתחילת מלחמת העולם הראשונה העסיקו למעלה מ־800 פועלים.

אחרי הפעלת בית החרושת למסמרי עץ עבר סבי מקרלין לפינסק, שם נמצא המפעל. זקני הקרובים ראו בכך זלזול במסורת המשפחתית — אולם הוא לא שעה לכך כי מבחינה חומרית לא היה תלוי בהם וגם מבחינה חברתית לא נגרע חלקו באשר אחדות ממשפחות ילדיו הלכו אתו עם נכדים רבים. גם בהלכות הדת בירר לו את דרכו. לא הירבה לבקר בבית־הכנסת וקיצר בתפילות. סבתי לעומת זאת היתה אדוקה בכל המנהגים המוטלים על אשה יהודיה — אגב כל זה לא דרש ממנה זמן רב או מאמץ מיוחד.

לא הרחק מבית־החרושת הקים לו סבי בית מגורים רחב ידים ונוח ובסמוך לזה סדר גינת נוי וגן עצי פרי. גידול פרחים ועצי נוי הפך לו לתחביב שלו

---

* שמיסדו היה אהרון לוריה.

הקדיש הרבה מזמנו הפנוי. הזמין לו גנן מגרמניה ובעזרתו הקים חממות ובית זכוכית. באלה התגאה ושמח כשיכול היה להראות למבקרים. תחביב אחר שנחשב ל„לא יהודי" היתה הנהיגה בסוסים. הוא אהב לנהוג בעצמו ובמהירות הגדולה ביותר.

הרביתי לבקר ב„מחנה" — כך קראו לביתו במשפחה — והייתי מאושר כשהרשה לי לעזור לו להשקות את הפרחים. עוד בתחילת הקיץ פרחו אצלו ורדים ריחניים ויותר מאוחר מנתה וצפורן. לפי הסדר בא אז לוע הארי ולסיום בסתיו — חרדיות. פזורים בשטח היו עצי תות ושיטה ושיחי לילך ויסמין.

בין הגינה לבין גן עצי הפרי הפרידה שדירת עצי אגוז שירדה עד לאגם. שם נמצאה נקודת תצפית שנקראה — לא בלי סיבה — „בית היתושים". גם בשטח זה היה סבי כחלוץ בתוך הישוב היהודי ושימש דוגמה לרבים.

במשק הבית ובחינוך הילדים לא התערב. כל הקשור באלה היה שייך לסבתה. בעיני כל בני משפחתה שמנתה 70 נפש בילדיה, נכדיה וניניה בלבד היתה היא הרשות העליונה. איש לא היה מחליט על צעד בעל חשיבות מבלי להתייעץ אתה קודם. גם זרים בקשו ממנה עצה או חוות דעה. היה לה שכל ישר והיא ידעה להתנהג עם הבריות; היתה מקשיבה לכל אחד בתשומת לב, התמצאה בבעיות ונתנה תשובה של טעם.

עוד זוכר אני את סבתי. שקועה עמוק בכורסתה מפנה מבט חודר אל המבקר. „הרגע נא" היתה אומרת במתינות „וספר לי בסדר מה קרה". והאורח מושפע מאשה נבונה זו המוכנה להעמיד את עצמה במקומו, היה מתאושש ושופך את ליבו. ידוע לו שהיא בעלת השפעה ויש לאל ידה לקרוא לצד שכנגד — בין אם זה איש, אשה או שותף לעסק — לחקרו ולהכריע במחלוקת. רבים באו כדי להתייעץ בענייני נשואין — אך בשטח זה לא חסרו לה גם דאגות בחוג שלה שהקיף בני אחים ואחיות.

סבי היה ער וחי, אימפולסיבי ובטוח בעצמו ומלא יוזמה. ראשו הומה רעיונות חדשים המאיצים בו להרחיב את חוג פעילותו. ביחד עם זה אוהב הוא חברה ושיחה ויש לו חוש להומור. עם הנכדים הוא מתלוצץ ולעתים מהתל בהם; אך הלצותיו אינן מוצאות חן בעיני זוגתו הרציינית והמעשית, אינה מסתירה זאת ואינה חוששת להעיר לו על כך. בפני תוכחה כזו הוא מעדיף לשתוק, רק כשזחה עליו דעתו הוא מבקש להתנקם בהלצה.

הסב התחייב בדיאטה חמורה ואשתו מקפידה על כך שלא יאכל מאכלים שמנים. בשבת ביחוד היא משגיחה, כי אז מביאים לשולחן דברים כבדים. למרות גילו היה הסב קל תנועה. פתאום קפץ ממקומו, רץ לחלון וקורא: מרים, מהבית אשר מול עולה עשן סמיך! בכבדות ובאיטיות קמה הסבתה מכורסתה נגשה אל החלון ונוכחה לדעת כי לא קרה כלום. בינתיים נעלם הכבד הקצוץ רובו ככולו!

סבתה העריצה את מקור מחצבתה ואהבה לספר על חיי אביה ר' שמואל אלישברג ועוד יותר על סבה ר' ליפה'לה אלישברג. התגאה בכבוד שניתן להם בעיירתם איבניץ ובוולוז'ין השכנה המפורסמת בישיבה שלה. עקב תיאוריה אלה נראו לנו אבותינו אלה כאנשים יוצאים מהכלל שלא היה דוגמתם. סבתה ביקשה לקיים את הקשר עם משפחתה וראתה בברית נשואין דרך נאותה לכך. אחת מבנותיה השיאה לאחיה ואת הצעירה, את אמי רחל נתנה למשה חיים, בנו בכורו של דודה ישעיהו אלישברג. הורי התחתנו כששניהם היו בגיל 20 בקירוב. אבי נולד במינסק, שם נפוצה ההשכלה יותר מוקדם מאשר בעירנו. לכן למד

בנעוריו לא רק תלמוד אלא גם את השפה הרוסית והכיר את ספרותה. בביתו נמצאו כתביהם של טובי הסופרים והמבקרים ואצל חותנו נחשב לחתן משכיל.

גרנו בבית גדול מאד מעץ שהיה שייך לאחד מבעלי האחוזות הגדולות הפולנים, הנסיך דרוצקי־לובצקי. הבית נבנה מקורות עבות והחדרים היו רחבי ידים. מרפסת רחבה תפשה את כל החזית לצד החצר ושמשה לנו בקיץ חדר אוכל. החצר היתה מכוסה דשא. בחודש יוני נקצר החציר והשחת הושמה בערימה. ריח של פרחי שדה מילא את האויר והרגשנו את עצמנו כמו בכפר. מאחורי הבית השתרע גן עצי פרי ולילדים היה כר נרחב למשחק ולהשתובבות.

ביקוריהם של סבה וסבתה היו מבדרים. הנה נכנסת המרכבה לחצר. העגלון, יוסל־איסר, לבוש הדר לפי האופנה הרוסית במצב רוח טוב ומרשה לאחי אהרון הגדול ממני בשנתיים לעלות אליו לדוכנו, לנגוע במושכות או אפילו להתקרב ל„שחור" וללטפו. את הסוס הזה אהב סבי ביותר ובחורף ציווה לרתמו לו לבד לעגלת החורף. סבתה הזהירה ידעה מה קפריזי היה „השחור" וכמה חם מזג בעלה והיתה מעדיפה לשבת בבית. אבי לא יכול להבין את ההתלהבות לסוסים. זמנו הפנוי היה מוקדש לספרים, עיתונים וכתבי־עת. מדי שנה היה חותם על „המליץ", „נובוסטי", „ווסחוד", „ברלינר טאגבלאט" והירחון הרוסי „רוסקויה בוגטסבו". ברבות הימים נוספו „די וועלט" ו„השילוח". עוד לפני יסוד התנועה הציונית השתייך אבי „לחובבי ציון" והיה נציגו של הועד האודיסאי בפינסק, התעמק בתורתו של אחד־העם, אבל מעולם לא יכול היה להבין את ההבדל בין סוס מרוץ ובין סוס עבודה ובכל זאת נאלץ להלוות אל חותנו כשההוא היה רוכש לו בהמה חדשה, להסתכל בה ולהתפעל ממנה.

התעוררות קמה תמיד כשהופיע דודנו הצעיר אלכסנדר רכוב על סוסתו החומה. במקרה זה הופיעו מיד גם בני דודים רבים והדוד רחב הלב הרשה לכל אחד מאתנו להסתובב פעמים מספר ברכיבה בחצר. גם ילדי השכנים היו מתאספים ליד הגדר ועקבו בהתרגשות ובהנאה אחרי אלה שזכו להשתתף במשחק — כי הרי הם היו מחוץ לתחום, מאחר שלא נמנו על צאצאיה של הסבתה חיה, שנקראו בקיצור בית לוריה.

בני בית לוריה התבודדו בחייהם ובהתאם למסורת בלתי מעורערת לא קיימו כל מגע חברתי עם יתר משפחות העיר. בעצמם התחלקו לשתי קבוצות. בראש קבוצתנו עמד סבי ובראש השניה אחיו דוד. כל ערב היו מתכנסים בנפרד אצל אחד האחים או בני האחים. כינוסים אלה נקראו „זיורפיקסים" (יום קבוע) והיו מלווים כיבוד ביד רחבה — אולם ללא משקאות חריפים. היו משוחחים או משחקים בקלפים בשער נמוך. אינני יכול לזכור שאי פעם ראיתי שם פני זר. רק פעם אחת ניסה האח הבכור אהרון, שהרבה לנסוע בעולם ומעולם לא נגע בקלפים, להביא אתו רופא צעיר. חידוש זה נתקל באי שביעות רצון כללית אצל בני ה„שבט" ודודי נאלץ לוותר על כך לתמיד.

קרובי חיו בהכרה כי הם מהווים כעין סוג עליון של המין האנושי וכי לא יאה להם לקיים מגע חברתי עם בני חמותה רגילים. בשעת פגישה במישור אחר לא הראו כלל גאוה או יהירות. לא היתה להם גם כל סיבה לכך כי בשיר היה מקובל כי „בית לוריה" הם מעמד בפני עצמו, כעין כת שרכשה לה את מעמדה, הודות לעושרה, אחדותה וקשרה. לא נתנו עצמם להיבחר להנהלות המוסדות היהודיים ולא התערבו בעניניהם הפנימיים. למרות זאת נתמלאו כרגיל דרישותיהם והוראותיהם בשטח זה.

אף־על־פי שה„שבט" שלט למעשה בעיר ולא נזקק לאיש, היו בניו תמיד מוכנים לעזור לכל מי שפנה אליהם יהא זה בעצה, באינפורמציה, המלצה אצל השלטונות, משרה, אשראי וכו'. על כן היה ערך רב לידידות עם אחד מבני משפחה זו. נראה שכאן טמון ההסבר מדוע השלימו יתר האזרחים עם הסתגרותם ועם הסנוביות שלהם: שישתעממו להם עד מוות בז'ורפיקסים שלהם, שיתחתנו רק ביניהם ויחשבו את עצמם לאריסטוקראטים!

יש שקראו לבית לוריה „הגבירים" על מנת להדגיש את עושרם. הם העדיפו לקרוא לעצמם „המשפחה" גם לשאר חלקי האוכלוסיה היהודית היו כינויים מיוחדים. בעלי הכנסה קבועה כחנונים, פקידים ובעלי מלאכה עצמאיים נקראו „בעלי־בתים". המושג המקורי של מלה זו אבד את חשיבותו כסימן היכר. בעלות על בית לא הספיקה כדי להימנות עם בעלי־הבתים, מאחר שגם פועלים רבים היו גרים בבתים משלהם, אבל נחשבו למעמד הפועלים שהקיף גם את בעלי־המלאכה השכירים ופקידים נמוכים.

אנשים חסרי מקצוע „לופטמענטשן" (מרחפים באויר) היו בפינסק פחות מאשר בשאר ערי תחום המושב. עובדה זו יש ליחס למסחר בעצים, לתעשיה ולתחבורה בנהרות. „בעלי הבתים" שלנו עלו לגדולה כקבלני בנין, יצואני עצים וסיטונאים. בעלי בתים גדולים אלה הביטו מלמעלה על חבריהם הרגילים. ביחסם אל הגבירים הראו עצמאות אך לא הצליחו לקשור אתם משא ומגע חברתי.

שבט בני לוריה תפש את מקומו של בית לוין, שהתחיל להתפזר על פני כל העולם עוד לפני מותה של הסבתה חיה. גורל דומה היה צפוי גם לבית לוריה.

בימי ילדותי היתה עמדתם של בית לוריה בלתי מעורערת. אחר־כך התרגשו על רוסיה זמנים של אי־שקט. באופק נראו סימנים של מה שעתיד היה להתרחש: התעוררותם של זרמים ליברליים ותסיסה בקרב מעמד הפועלים. העתונות היתה מלאה מאמרים בקורתיים וסיפוריים אלגוריים. צצו אגודות שונות, אנשים נפגשו וויכוחים התנהלו אפילו ברחובות, הכל ציפו לשינויים. „בית לוריה" לא התרשמו מכך והמשיכו באורח חייהם הרגיל. מבוצרים מאחורי חומתם הסינית מעשה ידיהם, הסתגרו בפני העולם.

אוכלוסיתה היהודית בת המיליונים של הממלכה הצארית היתה מרוכזת בערי תחום המושב ובעיירות. בהיותם מנותקים מהכפר לא יכלו היהודים לעסוק בחקלאות. גם מקורות פרנסה אחרים נסגרו בפניהם ע"י חוקים מיוחדים נגדם: הם לא נתקבלו כפקידים, לא של המדינה ולא של העיריות. בשל ההגבלות על קבלתם לבתי הספר הגבוהים והתיכוניים יכלו רק מעטים להגיע אל המקצועות החופשיים. הגבלות מרחיקות לכת של הממשלה שהמציאה חוקי הפליה חדשים לבקרים הביאה את היהודים על סף העוני והיאוש. התערבותם של נציגי היהודים אצל השלטונות לא נשאה פרי. התרגשות רבה עוררה הערתו קרת המזג של שר הפנים דאז (סטולפין) אל תזכיר שהוגש לו: אנחנו יודעים את כל זאת וזה לא איכפת לנו. „יוסיפו להיטגן בחלבם". פרנסי היהודים הבינו סוף סוף את חוסר הטעם שבפניות כאלה אל בעל השררה. הם הפסיקו ללכת בדרך השפלה זו ונשארו אובדי עצות וחסרי מעש. כוחות חדשים עלו ותפשו את מקומם. כמעט בעת ובעונה אחת הופיעו שני זרמים פוליטיים מנוגדים בתכלית ויריבים: „הבונד" וההסתדרות הציונית.

בתחילת שנות ה־90 נולדה גם בין בעלי המלאכה השכירים בעירנו תנועה מקצועית והתחילה במלחמתה נגד המעבידים. בתחילה נלחמו על השכר. אחר־

כך נוספו בעיות אחרות כגון שעות העבודה, חניכות וכו'. עבודת ההסברה התנהלה בסתר. למרות המכשולים הרבים גדלה התנועה משנה לשנה והתפשטה גם בין הפועלים היהודיים הרבים שבפינסק. הגיעו גם תועמלנים מבחוץ והצליחו למזג את כל הקבוצות הנפרדות עד כי נוסדה סקציה בלתי־חוקית של ה„בונד". זה האחרון היה נפוץ מאד בתחום המושב וקיים קשר הדוק עם המפלגה הסוציאל־דימוקרטית המהפכנית הרוסית — אף היא בלתי־חוקית.

כמו אנשי הס.ד. האמין גם ה„בונד" כי הצלחת המהפכה תביא לידי שינוי יסודי במבנה החברתי ולשוויון זכויות של כל העמים תוך שמירה על אורח חייהם הלאומי ועל שפתם.

הציונים לא היו שותפים לאמונה זו. הנסיון אחרי הכרזת האמנציפציה במערב אירופה עורר בלבם ספיקות. את המוצא ממצוקת היהודים ראו בהקמתו של בית לאומי בארץ ישראל. בפינסק הוכשרה הקרקע ע"י תנועת „חובבי־ציון" והמפלגה הציונית מנתה חברים רבים. ההגירה לארץ ישראל החלה עוד בתחילת שנות ה־80. הזקנים נסעו על מנת למות ולהיקבר בארץ הקודש. הצעירים שהתחילו להצטרף אליהם הלכו שמה כדי לחיות ולעבוד.

למפלגה הציונית היה בפינסק סניף יציב שהוציא מתוכו מנהיגים חשובים. עירנו היתה מיוצגת עוד בקונגרס הראשון ע"י הנואם העממי המצוין יהודה לייב ברנר, וע"י גריגורי לוריה, בנו בכורו של אהרון לוריה, שהפך את ביתו לבית ועד לאורחים ציונים ולבני האינטליגנציה היהודית.

למרות העובדה שכל בני ה„שבט" — פרט לאבי ודודי ליאופולד לוריה שגר בווינה — התנגדו לציונות בגלוי, לא השפיעו קשריו ההדוקים של גריגורי עם הוגים ציוניים על יחסיו הלבביים עם הקרובים. פשטותו והליכותיו הנלבבות ואפיו החברותי כבשו את הלבבות. ובחיוך סלחני התעלמו מדעותיו הזרות ל„שבט" ומעבדותיו נגד מנהגיו המקודשים.

גריגורי היה בין בעלי הדעות הליברליות בעיר. הוא שיסד בפינסק את המועדון היהודי הראשון וכן אולם קריאה. מהשהצליח לאסוף מספר ספרים לפתיחת האולם הטיל עלי לחבר את הקטלוג. זה היה בשעה שעדיין למדתי בגימנסיה והתגאיתי מאד בתפקידי זה.

גריגורי נבדל משאר הקרובים בשטח נוסף: בעוד שאלה הראו יוזמה רבה בהקימם ונהלם מפעלים גדולים ומוצלחים בעירנו, חסר לו הכשרון העסקי והמנהלי. מפעלו החימי הקטן השאיר בידו רווחים זעומים ועיתים אף הפסדים ובמקרה זה היו דודיו העשירים, ביניהם בני גילו וחבריו ללימודים, מושיטים לו עזרה. אביו, דודי אהרון, היה ממילא מבורך במשפחה ענפה ובא בימים.

גריגורי היה זה שגילה את חיים וייצמן וניבא לו עתיד גדול. וייצמן שהה אז בבית דודנו אידל לוריה כמורו של בנו שאול, שהיה רק ב־5 שנים צעיר ממנו, וגריגורי שם לב להתקדמותו המהירה ובהדרכתו של מורה זה. גריגורי תמך בו כשחיים בן ה־16 התמסר בזמנו הפנוי לפיתוחו של „החדר המתוקן" כדוגמתם של מספר מורי תנ"ך מתקדמים. זכורני את שמותיהם של המורים האלה מכיון שלימים השתתפתי באוסף הכספים שנערך על ידם למטרתם. היו אלה אורלנסקי, גיטלמן וברגמן. זה האחרון היה מורי הפרטי, הערצתיו והייתי מחכה לבואו בקוצר רוח.

עוד בהיותו תלמיד הגמנסיה היה חיים וייצמן אורח תדיר ורצוי בביתם של גריגורי ורבקה אשתו. קשרים אלה נמשכו גם כשוייצמן היה בא לפינסק

בפגרת הקיץ מאוניברסיטת ברלין. שנה אחת קרה שלא יכול לחזור ללימודים מפני מצב העסקים של אביו שלא היה לאל ידו לספק לו את האמצעים. במצוקה זו הציע לו גריגורי מקום במעבדתו בתשלום מלא וכך איפשר לו עבודה מעשית־מקצועית במשך שנה תמימה וכן את המשך לימודיו.

לגריגורי ולרבקה יצאו בעירנו מוניטין בשל נכונותם הבלתי־רגילה לעזור לבריות בעצה ובמעשה. נדיבותם בכסף חרגה לעתים מגבול יכולתם ובכל מצב קשה ומסובך היו תושבי העיר פונים אליו. זמן רב היה מבזבז על הטיפול בענייני אחרים עד כדי הזנחת עסקיו הוא. משהעיר לו על כך אחד הקרובים התבלבל קמעא וענה בהיסוס: „יתכן שאתה צודק, אולם אינך מסוגל לתפוס איזה סיפוק הוא בשבילי לדעת שעזרתי לאדם".

את חולשותיו הקטנות היו מזכירים בסלחנות: היה ידוע כלץ ומבדר בסיפוריו, ביחוד כשחזר מנסיעותיו הרבות. כושר דיבור ודמיון פורה שמשו בערבוביה. הזדמנות לנסיעותיו לוינה וללונדון היו ישיבות הועד המנהל של אוצר ההתישבות בו, שירת כאחד המנהלים. רבים היו מתאספים אצלו בכל פעם ומקשיבים ואחר נחלקו הדעות על מידת האמת והדמיון בסיפוריו.

מתיחות רבה שררה בקהל הפינסקאי לקראת שובו של גריגורי מהתערוכה העולמית בצ'יקגו (1893). לצים אמרו שהרחיק לנסוע כדי שלא יהיה מי שיוכל לבקר את דבריו. בין השאר סיפר כי במחסן כל בו גדול היו הקונים עולים לקומות העליונות בעומדם על מדרגות נעות. ספור זה עורר גיחוך רב ונמסר מפה לפה כשיא המצאותיו של גריגורי, אבל המדרגות נעו.

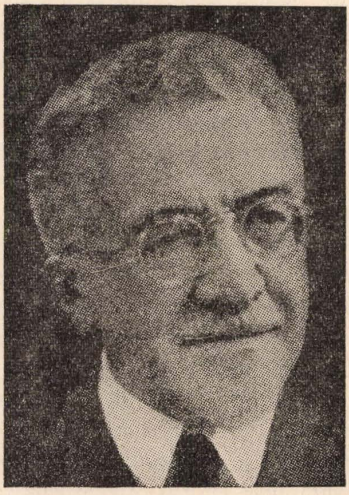


ש. אורון (אורחוב)

ליאונטי בראמסון
(1941—1869)

בתקופת השואה, כשמחצית אירופה היתה כבושה בידי הצורר, לא הושם לב, כי אי־שם, בדרום־צרפת, הוציא את נשמתו הטהורה מנהיג יהודי בעל שיעור־קומה. רק כשוך הסיוט נודע, כי בימים ההם אבד לציבוריות היהודית אחד מעמודי־התווך של דור עסקנים דגולים ומסורים, שהטביע את חותמו על תקופתנו.

דור זה, שקם ליהדות הגולה בתחילת המאה שלנו, היה ספוג רוח יהודית־לאומית מלווה רעיונות דימוקראטיים מובהקים. מזיגה זו הביאה אותם למשימה הגדולה — לבנות מחדש את חיי היהודים על יסודות כלכליים וחברתיים תקיגים.



המנוח התחיל את פעולתו הציבורית בגיל צעיר למדי. קסם לו רעיון הפצת השכלה כללית, יהודית ומקצועית בקרב הנוער היהודי. הוא שאף לחזק את מעמדן הכלכלי של השכבות העממיות ע"י טיפוח המלאכה, החקלאות ומתן אשראי קואופרטיבי לנצרכיו. תוך פעולתו הפוריה נגרף על ידי המאורעות הסוערים ברוסיה הצארית בתחילת המאה. לבסוף חזר ליעודו הראשון. עשרים שנותיו האחרונות היו קודש לעבודה קונסטרוקטיבית ענפה. ואכן, פעולה מבורכת זו הכניסה לעדה היהודית קרן־אור של מחשבה חדשה, פרנסות חדשות, מלוות ציוד חדיש וכן שיטות עזרה הדדית, שלא היו ידועות עד כה בעולמנו הקטן. במקום צדקה מנוונת ומשפילה ניתנה הדרכה

כלכלית נאותה. קומתם של היהודים נזקפה. רבים מהם טעמו זו הפעם הראשונה מחדוות־היצירה.

הצעדים הראשונים

ליאונטי (אריה־לייב) בראמסון נולד ביום 29 באפריל 1869 בקובנה לאביו משה, מראשוני חובבי־ציון בעירו. הצעיר סיים גימנסיה בקובנה ונסע בשנת 1887 למוסקבה להמשכת לימודיו במחלקת המשפטים של האוניברסיטה.

רצה הגורל לזמנו שם לחבורת צעירים, שבאה כמוהו מקצווי המדינה הגדולה לשאוב דעת. מלבד זה קיננה עמוק בלבם השאיפה החזקה לפעולה ציבורית נמרצת לשם תיקון חיי היהודים מיסודם. כמה מהם נתפרסמו אחר־כך כמנהיגים דגולים שעיצבו את דמות התקופה, בהם: צ'לנוב, אוסישקין, מזא"ה, אידלסון ואחרים.

בראמסון אירגן מיד חוג של סטודנטים ללימוד יסודי של תולדותינו וחקר הבעיות האקטואליות של התקופה. כוונתו היתה להכשיר חבר עסקנים נאמנים מצויידים בידיעות יסודיות על ההווי היהודי, קורותיו, בעיותיו וצרכיו.

בשנים 1889—1891 התאסף החוג בקביעות. החברים הרצו על נושאים שונים: מ. פוזנר — על מצבם הכלכלי של היהודים, ל. זיידנמן — על מעמדם המשפטי, י. ברוצ־קוס — על הישובים החקלאיים ברוסיה. ליאונטי בראמסון התחיל להתעניין בניצוצות הראשונים של תנועת ההשכלה בקרב היהודים ומצבם של בתי־האולפנה לסוגיהם השונים. הרצאותיו פורסמו ב־1896 ב„קובץ למען בתי הספר היסודיים".

ברם, את החומר הדרוש להרצאות וידיעות מהימנות על חיי היהודים בכלל לא קל היה להשיג אז מחוסר פירסומים שיטתיים. הידיעות היו מפוזרות על פני שבעה ימים של ספרים, ירחונים, שבועונים ויומונים רבים ושונים שהופיעו במדינה הגדולה. לשם כך גייס בראמסון את חברי החוג ומתנדבים נוספים מבין הנוער היהודי הלומד. הם היו באים יום־יום לספריה ע"ש רומיאנצב ומחטטים בעתונים ובספרים, שהיו מצויים שם בשפע. הצעירים התמסרו לעניין בכל חום לבם וערכו רשימות מקיפות על יהודים ויהדות מכל הבא לידם. הספרן הראשי התייחס לכך בהבנה רבה וגם באהדה, ואילו אחד הפקידים לא יכול היה לשאת את „הפלישה היהודית" באולמות־הספריה והגיב על כך בהערות אנטישמיות. למזלם, קרה הדבר בגמר הפעולה. „המדריך הביבליאוגרפי לספרות רוסית־יהודית" היה כבר מוכן והופיע בדפוס (1891). הוא היה לעזר רב בזמן ההוא במציאת חומר עיוני ועובדתי על היהודים ברוסיה.

מלבד זה התחיל החוג להפיץ השכלה בנוער, הלכה למעשה. ברובע היהודי במוסקבה היה קיים „תלמוד תורה". החוג הנהיג שם לימודים חילוניים, גם ידיעות על היהדות וכן מקצועות כלליים. ידם היתה נטויה ובדעתם היה לפתוח בעתיד הקרוב רשת בתי־ספר מודרניים. להכשרת מורים מתאימים נפתחו קורסים מיוחדים, בהם הרצו חינם פדגוגים ידועי שם (לא־יהודים). אחד הפעילים במשימה זו היה ב. בוגן, שעמד אחר־כך בראש פעולת ה„ג'וינט" באמריקה. נדמה היה לצעירים הנלהבים, כי שדה־פעולתם מתרחב והולך בכרך זה, שקהילה יהודית פורחת ישבה בו דורות רבים. אך בגירושים הגדולים של היהודים ממוסקבה (1891—1892) נחרב הכל בבת־אחת.

בינתיים גמר בראמסון את חוק־לימודיו באוניברסיטה (1890) והשתקע בפטרבורג. הוא גרשם שם כעורך־דין וגם קיבל משרה של מורה בבית־הספר היהודי של הקהילה. עם פטירתו של המנהל אל. ברמאן הועמד בראמסון בראש המוסד. הוא הקים בניין חדש והפך את בית־הספר למפעל לדוגמא מבחינה פדגוגית. ביזמתו נוסד שם גם בית־ספר

למלאכה לילדי ישראל. פעולתו זו דרשה השקעת מרץ רב ורק תודות להתמדתו ומסירותו בוצע הדבר. במשך זמן קצר הצליח בראמסון לרכוש את אהדתן של משפחות יהודיות ותיקות, כגון בארון גינצבורג ואפילו מתבוללים מובהקים. הם תמכו יותר ויותר בפעולה תוך הבנת המטרה הברוכה.

ב„חברת מפיצי ההשכלה"

עוד פעם האיר המזל פנים לבראמסון. חלק מידידיו במוסקבה: ברוצקוס, פוזנר וזיידנמן הנזכרים, השתקעו אף הם בעיר־הבירה. כולם יחד התחילו לערוך תכניות מרחיקות־לכת להרחבת פעולתם הקודמת. לשם כך עיבדו את החומר שהיה בידיהם על בתי־אולפנה היהודיים.

בראמסון השפיע על ה„חברה להפצת השכלה בין היהודים ברוסיה", שתשתתף בתערוכה הכל־רוסית בניז'ני־נובגורוד (כיום גורקי), שנתקיימה בשנת 1896. הארדיכל גירשוביץ בנה ביתן נאה וריכז באופן ציורי את כל החומר על ההשכלה היהודית במדינה. התקוות שתלה „הוועד להשכלת העם" הרוסי בביקורו של הקיסר ניקולאי השני בתערוכה, אוכזבו. ניקולאי לא התעניין כלל במחלקת ההשכלה, בביתנם המפואר ובחומר המאלף. אך לתמהונם של הכל, השתהתה הקיסרית אלכסנדרה ליד הביתן היהודי והציגה שאלות על מצבם התרבותי של יהודי רוסיה.

אמנם מצד זה לא באה שום תחיפה חדשה לעידוד המשכת הפעולה. אך התערוכה הצליחה להדק את הקשרים עם מורים ועסקנים יהודים, שפעלו בשטח זה בכל רחבי המדינה הגדולה. הם הפכו את ועד החברה בפטרבורג למרכז עֵר ותוסס של תנועה רבתי להפצת השכלה בין יהודים רבים.

פעולתם הנמרצת של בראמסון וחבריו התחילה לשאת פרי. היא הביאה משב־רוח חדש בחיי החברה הנ"ל, שקפאה שנים על שמריה. בראשה עמדו פילאנטרופים מהסוג הישן, מחוסרי מעוף ורצון לעשות דברים גדולים לעמם. הם הסתפקו בתמיכה כלשהי בסטודנטים בודדים ברכישת השכלה גבוהה ברוסיה ובעיקר בחוץ־לארץ ותו לא.

בראמסון וחבריו עמדו על כך, שיש לייסד בתי־ספר עממיים ברחבי המדינה, בפרט ב„תחום המושב", שהישיבה בו מותרת ליהודים. אחרי מאבק ממושך נתקבלה השקפתם ועשרות בתי־ספר מודרניים נפתחו לצעירי־ישראל בערים ובעיירות רוסיה.

בראמסון היה גם פעיל בוועדות שונות של החברה, כגון: הוועדה ההיסטורית־אתנוגרפית, הוועדה לייסוד וטיפול בספריות וכן הוועדה לבתי־ספר. בשנים 1897—1900 אסף יחד עם אחרים והוציא ספרים שונים: „מדריך בשאלת ההשכלה של היהודים", „הלימוד ב„חדרים", „הלימוד בבתי־ספר יהודיים".

בראמסון וחבריו ידעו, כי תנאי קודם לכל תנועה עממית רחבה היא הסברה נאותה. יש להגיע להמונים ולתאר לפניהם את מצבם. ברם, בשלב הראשון חייבים לקרב לכך את המשכילים. צריך לעורר בהם את השאלות האקטואליות בצורה המניחה את דעתם. אחת הדרכים היעילות היא הוצאת עתון, שישמש פה לתנועה.

כל הקבוצה הנזכרת היתה משתתפת בקביעות ב„ווסחוד". שנוסד ב־1881 והיה בזמנו העתון היהודי היחידי בשפה הרוסית. עורכו החרוץ, א. לנדאו, השקיע בו אמנם את מיטב כשרונו הפובליציסטי. הוא אף הצליח למשוך סופרים ידועים, כמו: ש. דובנוב, ס. ברשדסקי, ש. גרוזנברג ואחרים. אך הלך־המחשבה החדש היה זר לו.

עם רכישתו ע"י הקבוצה בשנת 1899 הפך ה„ווסחוד" לבטאונם והביא את דעותיהם והשקפותיהם בפני דעת הקהל של האינטלגנציה היהודית־רוסית.

בראמסון ורעיו לא ראו בהשכלה חזות הכל. ההשכלה הרחיבה אמנם את אפקם של יהודי העיירה והוסיפה להם דעת על עולם ומלואו. אך בכך לא סגי. יש להקנות להם על־ידי ההשכלה מקצועות חדשים שאינם מצויים אצל היהודים. צריך לצייד באמצעי־ייצור חדישים למען יוכלו להתקדם בעבודתם ולהתפרנס בכבוד. ואם אין לעשות כל זאת בתחומי־המדינה, יש להסדיר זאת במסגרת ההגירה היהודית הזורמת בגלים עזים אל מעבר־לים.

קבוצה זו התחילה להתעניין ב„חברה היהודית להתיישבות", (Jewish Colonisation Association) שנוסדה ב־1891 ע"י הבארון מוריץ (משה) הירש.

עם היווסד החברה נשלח לרוסיה האנגלי וַיְט, מעוזריו של הבארון. הוא מסר למועצת־המינהלים את תכנית שולחו — להעביר במשך 25 שנים לארגנטינה כמה מיליונים מיהודי־רוסיה. ההצעה נתקבלה ע"י הממשלה הצארית בהתלהבות. הוחלט להעניק למהגרים כל מיני הקלות. לשם כך נפתח משרד מרכזי ב־1893, כשבראשו עמד הבארון הוראצ׳ גינזבורג.

קצב ההתישבות בארגנטינה איכזב, כידוע, את מחולליה. יק"א התחילה להתעניין גם בשטחים אחרים של עזרה כלכלית ליהודים. עם הצטרפותו של בראמסון לחברה — קודם כחבר המועצה (1890) ואחר־כך כמנהל מחלקת הסטטיסטיקה (1898) ולבסוף כמזכירה הכללי(1899) — התחילה הפעולה לזרום באפיק יותר רחב. ניתנה עזרה מקצועית וכספית למושבות היהודיות וכן הוקדשה תשומת־לב מיוחדת למעמדות העממיים בעיירות והערים.

סקטור זה היה קרקע בתולה מבחינת המחקר הכלכלי. תוצאות המיפקד הכללי של האוכלוסיה, שנערך ב־1897, טרם פורסמו. עיבוד החומר נמשך כמה שנים. מלבד זה לא סיפקו השאלונים אלה את צרכי החוקרים היהודים.

ביזמתו של בראמסון נוסדה מחלקה סטטיסטית ביק"א (1898), שערכה מיפקד מיוחד ב־1400 ערים ועיירות ברוסיה המאוכלסות יהודים. הכלכלן ב. ברוצקוס עיבד את החומר. נתברר, כי רוב היהודים עוסקים במסחר זעיר, שאינו מפרנסם במידה מספיקה. במצב החוקי הקיים לא קל היה להעבירם בהמונים לחקלאות או לתעשיה. נשאר, איפוא, לכוון את ההגירה, שגאתה בשנים ההן. המרכז בפאריס התנגד תחילה לפעולה זו. אולם אחרי הפרעות בקישינב (1903) נאותה ההנהלה הראשית של החברה לפתוח מחלקה מיוחדת להגירה בסניף של יק"א ברוסיה.

מכאן ואילך נפתחו משרדים בערים, ניתנה עזרה ממשית למהגרים ונמסרה אינפורמציה מקיפה על האפשרויות הכלכליות מעבר־לים, סדרי הנסיעה וכו'. הוצאו עתון מיוחד ביידיש („דער יידישער עמיגראנט") וחוברות־הסברה מוקדשות לשאלות ההגירה*).

לאלה, שנשארו ברוסיה והמשיכו להיאבק במקומות מגוריהם על קיומם הכלכלי, ייסדה יק"א, ביזמת בראמסון רשת של קופות מלוה וחסכון שיתופיות. מהנסיון של ארצות מערב־אירופה ידע בראמסון שהבנקים הקואופרטיביים הצליחו לגייס סכומים ניכרים מחסכונותיהן של השכבות העממיות.

ברם, היה צורך להתגבר על כמה מכשולים שעמדו בדרך: א. חוסר אמונם של החוסכים להפקיד את כספם במוסד הקואופרטיבי, שיסודותיו לא היו להם ברורים למדי; ב. יחסה השלילי של הממשלה הצארית לכל פעולה המכוונת לחיזוקם הכלכלי של היהודים;

---

*) ראוי לציין, שנשיא־המדינה ש. ז. שזר (רובשוב) עבד במחלקה זו, בהיותו סטודנט בפטרבורג.

ג. התנגדות ההנהלה הראשית של יק"א בפאריס, שלא ראתה בעין יפה צורה זו של אשראי.

אולם בהסברה, שכנוע ועבודת נמלים מייגעת הצליח סניף יק"א בפטרבורג למשוך גופים ואישים שונים לפעולה. הוא התגבר גם על ההטרדה של השלטונות המקומיים, שנטפלו למייסדי הקואופרטיבים בתואנות שונות, כדי לסכל את ייסודן של הקופות.

במרוצת הזמן גדל גם אימון הציבור למוסדותיו הכספיים. רשת הקואופרטיבים נהפכה לפני מלחמת־העולם הראשונה לגורם כלכלי עצום. היא שימשה אחר־כך מופת ודוגמא להקמת מוסדות דומים בארץ־ישראל, ארגנטינה וארצות־הברית. מייסדיהם היו יהודי־רוסיה, שלמדו לקח מאב־טיפוס זה בפעולתם המבורכת — קופות המלוה והחסכון היהודית ברוסיה.

פעילות מדינית

בפתח המאה העשרים, כשהתחילו רוחות־אביב עזות מנשבות ברוסיה, הושפע מכך גם בראמסון. הוא נפגש עם מנהיגי המפלגה העמלנית. היוזם לפגישות אלו היה הספרן של הספריה הציבורית, ידידו אל. ברוידה. בראמסון תפס מיד מקום נכבד במפלגה זו ונעשה במרוצת שנים אחד ממנהיגיה הבולטים. יחד עם זאת לא הזניח את ענייני היהודים.

אחרי הפרעות בקישינב (1903) הצטרף בראמסון ל„משרד ההגנה" שהושיט עזרה משפטית ליהודים המקופחים. מאוחר יותר היה פעיל ב„ברית להשגת שוויון־זכויות ליהודים" וב„ברית השחרור". הוא מייסד יחד עם אחרים את הגוף הפוליטי הנקרא „ה ק ב ו צ ה י ה ו ד י ת ה ד י מ ו ק ר ט י ת".

פעלתנות זו בשדה המדיניות הכללית והיהודית היתה, כמובן, למורת־רוחה של מחלקת המשטרה במיניסטריון הפנים הצארי. בשנים 1901—1905 נעשים חיפושים רבים אצל בראמסון ולבסוף נעצר והועבר לזמן־מה לבית־הסוהר „קרסטי" בפטרבורג.

עם כינון „הדומה הממלכתית" נבחר ליאונטי בראמסון לציר ה„דומה" באיזור־מולדתו, קובנה, ע"י היהודים והליטאים כאחד — כתוצאה מהסכם ביניהם. כינוסה של ה„דומה" הראשונה לא נמשך, כידוע, זמן רב. הצירים בעלי השקפות הדימוקרטיות התכנסו אחרי פיזור ה„דומה" לעיר ויבורג שבפינלנד ופנו בקול־קורא נרגש לאוכלוסיית רוסיה בו גינו את ממשלת הצאר ומשטר הדיכוי. התוצאה לא איחרה לבוא. כל החתומים על הכרוז נשפטו למעצר של שלושה חדשים וגם איבדו את הזכות להיבחר בעתיד אל ה„דומה."

אף־על־פי־כן המשיך בראמסון בפעילותו המדינית והפרלמנטרית. הוא היה חבר בגוף המייעץ לצירי ה„דומות" השניה, השלישית והרביעית מטעם מפלגת־העמלנים וגם בוועדה המייעצת המתמדת שליד הנבחרים היהודיים שקמה ב־1909.

בימי משפט־ביליס (1913) היה בראמסון הרוח החיה להחתמת אנשי־הרוח הרוסיים על מחאה נגד ביום עלילת־הדם. הוא הורשע בדין יחד עם היוזמים והחותמים האחרים.

פעלתנותו הפוליטית מתחדשת ביתר־שאת עם פרוץ המהפכה בפברואר 1917. מפלגת העמלנים משתתפת בשלטון ושר־המשפטים א ל כ ס נ ד ר ק ר נ ס ק י מציע לו להיות סגנו במיניסטריון המשפטים וסינאטור. בראמסון מסרב למלא תפקידים רשמיים בממשלה הזמנית. לעומת זה מקדיש הוא את זמנו לניסוח החוק המבטל את כל ההגבלות ליהודים, שנכללו בחוקים של המשטר הקודם. היתה זו עבודה עצומה, שדרשה מאמץ משפטני רב. ואכן, חוק זה, המעניק שוויון־זכויות מלא ליהודים, נתקבל ביום 22 במרס 1917.

בראמסון נבחר למועצת־הפועלים בפטרוגרד ולוועד־הפועל שלה. גם אחרי מהפכת־

אוקטובר המשיך בתפקידו זה עד ש„משפט עממי" של המשטר החדש הוציא נגדו „גינוי ציבורי". הוא עזב את עיר־הבירה ועבר לקיוב ומשם לחוץ־לארץ.

„אורט"

אחרי פיזורה של ה„דומה" הראשונה ורדיפת נבחריו, לא רצה בראמסון, מטעמים מובנים, לעמוד בראש סניף י.ק.א ברוסיה. הוא המשיך, כאמור, לעסוק בענייני מדיניים. אך רעיו בבירה ידעו, מה גדול כשרון־האירגון שלו, בפרט בפעולה קונספירטיבית. הם פנו אליו בבקשה, שיתמסר לטיפוח המלאכה והחקלאות בין היהודים. פעולה זו מקבילה, למעשה, לתחומה של י.ק.א והיא מתנהלת ע"י חברה של יהודי רופיה, שיש לפתחה ולהעבירה לפסים מודרניים.

חברת „אורט" (Общество Ремесленного Труда) נוסדה ב־1880 לרגל מחצית־היובל למלכותו של אלכסנדר השני. ש. פוליאקוב פנה לממשלה בבקשה להרשות איסוף כספים בין היהודים ל„מטרה ציבורית מועילה". הרשות ניתנה לו ואליו הצטרפו: בארון גינצבורג, א. זק, ל. רוזנטל ומ. פרידלנד. פורסם כרוז לציבור היהודי בקריאה לשלוח תרומות לשם ייסוד קרן מיוחדת, שהכנסותיה יוקדשו למטרות דלהלן: א. תמיכה בבתי־ספר למלאכה הקיימים וסיוע לפתיחתם של בתי־ספר חדשים דומים; ב. עזרה לבעלי־מלאכה יהודים המהגרים ממקום־מושבם לערים אחרות; ג. סיוע למושבות החקלאיות הקיימות של היהודים ברוסיה, ייסוד מושבות חדשות, חוות־לדוגמא ובתי־ספר חקלאיים.

לקול־הקורא נענו בסוף אותה שנה (1880) 12,000 איש, שתרמו למעלה ממאתיים אלף רובל. נוסד ועד זמני והוחלט על תקציב החברה, שיכוסה מהריבית ומדמי־חבר. מלבד הנ"ל נכנסו לוועד גם: נ. באקסט, א. באקסט, א. דראבקין, י. הלפרן, ל. וארשבסקי וי. קאופמן.

עם הרעת יחס השלטונות ליהודים ברוסיה (בשנת 1882) לא אושרו תקנות החברה. הוועד הזמני התחיל לפעול לעת־עתה בשטח ההגירה הפנימית של בעלי־מלאכה יהודיים ממערב רוסיה למזרחה. הם הועברו מ„תחום־המושב", שהיהודים ישבו בו בצפיפות, לאזורים המרכזיים של המדינה. בכך, קיוו חברי־הוועד, ימצאו את פרנסתם בשפע.

ברם, רק 170 משפחות נענו ועברו לגור במקומות החדשים. ההרעה ביחס ליהודים פגעה גם בהם. על אף ההיתר, שניתן כבר ב־1865 לאומנים יהודים להשתקע מחוץ לתחום־המושב, נעשה מצבם המשפטי בלתי־ברור בשל גל האפליות החדש. מלבד זה הרגישי את עצמם בודדים בסביבה הזרה. על פעולה זו הוצאו 27 אלף רובל ללא הצלחה יתרה. עד מהרה נתברר, כי ההגירה היהודית זורמת דווקא בכיוון הפוך, לצד המערב, לאירופה ומעבר־לים. אין, איפוא, בהליכה למזרח שום פתרון המתקבל על דעת.

אף כאן לא הבינו אלה שעמדו בראש „אורט" לרוח הזמן. בראמסון ורעיו ב. ברוצקוס, פ. בלאנק ואחרים נכנסו מיד לעובי הקורה והתחילו לפעול בתנופה רבה. חולק ציוד חדיש לסדנאות הפרימיטיביות, נוסדו בתי־ספר מקצועיים ראויים לשמם ומחלקות למלאכה ליד בתי־ספר עממיים, ניתנו הלוואות מתאימות לביסוס המושבות החקלאיות.

עם כניסתו של בראמסון לחברה (1906) נעשו צעדים נמרצים לאישור תקנותיה. ואכן, המאמצים הוכתרו בהצלחה. מכאן ואילך נפתחו אפיקים רחבים לפעולה נרחבת בכל המדינה. נוסדו סניפים רבים ונרכשו חברים מבין המשכילים ובעלי־המלאכה. „אורט" נהפך לחברה של המונים בערי־השדה. במקום הוועד הזמני נבחר מרכז קבוע ורוח חדשה נשבה במוסד. הוא תיכנן מחדש את פעולתו. נתקבלו החלטות ברוח־הזמן: א) לשפר

את שיטות־העבודה של בעלי־המלאכה והחקלאים, להעלות את טיב תוצרתם ופריון־עבודתם, לפתח ענפי־מלאכה חדשים; ב) לספק אשראי זול, להקל על רכישת חמרי־גלם ומכשירים ממקורות ראשונים וכן להבטיח שיווק התוצרת בתנאים נאותים; ג) לארגן את היצרנים הזעירים בקואופרטיבים; ד) לתמוך בבתי־ספר מקצועיים במלאכה וחקלאות.

בנתיבי העולם

מנהיגי „אורט" חשו, שאין הרעיון הנשגב — להעביר את היהודים לחיי־עבודה תקינים — צריך להצטמצם במדינה אחת בלבד. כן אין זה מתקבל על הדעת, כי רק יהודי אותה מדינה חייבים לשאת בנטל הפעולה. עוד בשנת 1913 הוחלט לבחור בוועדה מיוחדת, שתתקשר עם יהדות מערב־אירופה ואמריקה ותשגר לשם משלחת. מלחמת־העולם הראשונה הורידה את הענין מסדר־היום. אך 3 שנים לאחר־מכן פנה „אורט" בצו לו ל„ארבעטער־רינג" (הסתדרות הפועלים היהודים בארצות־הברית) וקיבל תמיכה כספית למימון פעולתו.

בשנת 1920 הוחלט שנית לשגר משלחת לחוץ־לארץ, בהרכב: ל. בראמסון וד. לבובין. הם עברו לפאריס, השתקעו שם והתחילו לאסוף כספים בשביל החברה. אך מיד הגיעו ידיעות, שמפעלי „אורט" ברוסיה הוחרמו והקשר בין החברה והמשלחת נותק. על אף הכל נשלחו בימי הרעב ברוסיה הדרומית ע"י ועד נאַנסן זרעים ומכונות למושבות היהודיות.

עד מהרה עבר מרכז־הכובד למקומות, שהיו פעם חלקים של רוסיה: פולין, ליטא, לטביה ובסרביה. שם נתקיימו קודם־לכן סניפי „אורט" וחיו עסקנים בעלי ותק ומסורת. הפעולה חודשה שם ביתר שאת. אף במערב־אירופה נוסדו סניפים ע"י יהודים מרוסיה, ידידיו של בראמסון. בבריטניה היה זה א. הלפרן, שאביו היה בזמנו ממניחי־היסוד של „אורט" בפטרבורג ויושב־ראש החברה; בצרפת — א. הלפרין; בגרמניה — י. פרומקין. בינתיים הגיע מרוסיה מזכיר „אורט" י. צגלניצקי ולפעולה המחודשת הצטרף גם א. סינגלובסקי.

בשנת 1921 נתכנסה בברלין הוועידה העולמית הראשונה, שהחליטה לייסד ברית עולמית של „אורט". המרכז העולמי השתקע בבירת־גרמניה והתחילה תקופה חדשה של פעולה ענפה ומגוונת בקנה־מידה רחב. נאספו כספים באמריקה, דרום־אפריקה ומערב־אירופה. נפתחו בתי־ספר מקצועיים רבים במדינות מזרח־אירופה.

שנתיים לאחר־מכן נפתחה הוועידה השניה בדאַנציג. ב־1926 נתקיימה בבניין בית־הנבחרים הפרוסי (לאנדטאג) בברלין הוועידה השלישית. הפעם נמשכו לפעולת „אורט" גם מאנשי־המקום. בגרמניה, צרפת, בריטניה ואמריקה התחילו להתעניין בדבר לא רק יהודי־רוסיה בלבד.

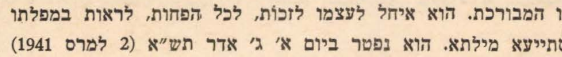
עם עליית היטלר לשלטון עבר המרכז לפאריס. שם מתקיימת באוגוסט 1937 הוועידה הרביעית. נפתחים בתי־ספר למלאכה במקומות, ששמעו של „אורט" לא הגיע לשם קודם־לכן.

בשנת 1934 ביקר בראמסון בארץ־ישראל. הוא מצא כאן ידידים רבים, שעזרו לו לייסד סניף „אורט". במרוצת השנים נפתחו כאן בתי־ספר למלאכה במקצועות שונים העומדים על רמה גבוהה ונהנים מאהדת הציבור.

בין ועידה לועידה ביקר בראמסון עם סינגלובסקי ולבובין במדינות רבות. אסף כספים, הפיץ את רעיון הפרודוקטיביזציה, ייסד סניפים, פתח בתי־ספר וקורסים למלאכה. עם פרוץ מלחמת־העולם השניה עבר מרכז „אורט" לווישי ואח"כ למארסל. אף

בתנאים הקשים ביותר ממשיך בראמסון בעבודתו הרגילה ועושה מאמצים על־אנושיים לקיים קשר עם יהדות־העולם. מצב בריאותו מתרופף והולך. הוא עבר ניתוח בכליות, הוצאו אבנים. מצבו משתפר תחילה. ידידיו קיוו שיעזוב בקרוב את בית־החולים ויחדש את פעולתו המבורכת. הוא איחל לעצמו לזכות, לכל הפחות, לראות במפלתו של היטלר. אך לא אסתייעא מילתא. הוא נפטר ביום א׳ ג׳ אדר תש״א (2 למרס 1941) ב־8 בבוקר למגינת לבם של מוקיריו הרבים בכל קצווי־העולם.

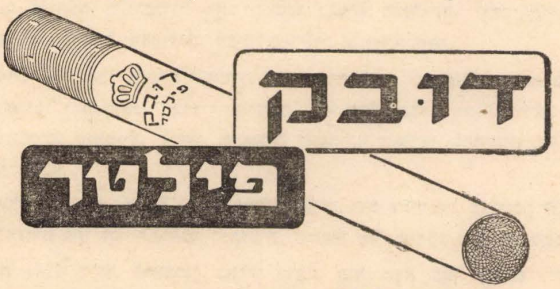
ליד מיטתו עמדה רעייתו ורה (שמה הקודם בזסמרטני, ילידת ביאלוסטוק) — בת־לווייתו הנאמנה מאז תקופת ההוראה בפטרבורג.



סגולותיו ותכונותיו המיוחדות של המנוח הועידו לו מקום כבוד בעם היהודי. מסירותו לרעיונו לא ידעה גבול. חייו עמדו תמיד במתח גבוה מאוד, כאילו עשה את עבודתו בהיכל הקודש. לא הרשה לעצמו הפוגה כלשהי ממתח זה. עמקן ביסודו. אינו עוסק בחצאי־דברים, יורד לשרשם, מתחיל בביצוע מעשים וגמרם עד הסוף. טבעי הוא, שכל הסובבים אותו נסחבו בזרם האדיר של פעלתנותו. הם לא יכלו לעמוד במחיצתו באפס־מעשה. אדרבה, נדמה היה להם תמיד, שהם חַבים לו חוב.

הוא שימש דוגמא חיה לדור עסקנים לכושר־אירגון, להעזה בביצוע משימות גורליות וכיצד מתגברים על מכשולים ממכשולים שונים. עדות נאמנה לכך היו חייו הטהורים, עתירי המעש והמפעלים העצומים שהוקמו במרצו הכביר במשך חמישים שנה ומעלה.

טבק מובחר – סינון מקסימלי



עם פילטר דיקו היחיד והמיוחד במינו

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה

„שאלת היהודים בתנועה הליבראלית והמהפכנית ברוסיה"
(1914—1890)

עניה היא הספרות ההיסטורית הדנה ביהודי רוסיה. זה קרוב ל־40 שנה שנפסק חוט ההיסטוריוגרפיה היהודית ברוסיה עצמה ומעט מאד נעשה להמשיכו מחוצה לה.

לא קל הוא מצבו של החוקר הבא לעסוק בחקר תולדות היהודים ברוסיה. הוא מנותק מן המקורות השמורים וחתומים בארכיוני ברית המועצות. לרשותו עומדים אספים (בלתי־שלמים) של כרכי עתונות וספרות, של דברי זכרונות וכן הוצאות סובייטיות, שיש להתייחס בזהירות רבה לכתוב בהן מסיבות מובנות.

ואף על פי כן אין אנו פטורים מלעסוק בתולדות היהודים ברוסיה, שהרי עוד הרבה יש לעשות בלימוד החומר המוגבל העומד לרשותנו ובגיבושו המדעי, ובמיוחד חשוב הדבר לאחר שמרבית בני הדור הצעיר המתעניינים בתולדות ישראל רחוקים מהשפה הרוסית ואינם יכולים להגיע אל החומר הרב השמור בשפה זו לתולדות היהודים ברוסיה. במיוחד חסרים אנו מחקרים של ממש לגבי הדור האחרון שלפני המהפכה, לגבי תקופת ניקולאי ה־II, והרי בלי הבנתה של תקופה זו אין להבין את ההתפתחות שעברה על היהודים לאחר המהפכה ובימי המשטר הסובייטי, שכן בתקופה שקדמה למהפכה התגבשו דעות והלכות שקבעו בהרבה את מדיניותה של הממשלה הסובייטית לגבי היהודים עד ימינו אלה.

על כן יש לקבל בברכה ובשמחה את מחקרו החשוב של ד"ר יצחק מאור * העוסק בבעית יחסם של הליברלים, הסוציאל־דימוקרטים (על שני אגפיהם: הבולשביקים והמינ־שיביקים) והסוציאל־ריבולוציונרים ליהודי רוסיה, להשוואת זכויותיהם האזרחיות וללאומית היהודיות והציונות.

הספר כתוב בשפה קלה ושוטפת, מסביר הוא לפעמים בפרוטרוט גם ענינים הידועים לבקיאים בתולדות רוסיה, אבל אינם ברורים לקורא העברי. הוא מבוסס על מקורות רבים שלוקטו מהעתונות הליגלית והבלתי־ליגלית של המפלגות המהפכניות, מפרוטוקולים של כינוסים מפלגתיים ושל הדומות הממלכתיות, מדברי זכרונות ומחקרים שונים. במיוחד ראוי לציין את טרחתו של המחבר לפענח את הפסידונימים שמרבית המאמרים בעתונות הבלתי־ליגלית היו חתומים על־ידם.

המחבר מוכיח כי בדרך כלל קבלו בתקופה הנידונה בספר כל הזרמים האופוזיציונים למשטר שלטון־היחיד את עקרון שוויון־זכויותיהם האזרחיות של היהודים, נאבקו באנטי־שמיות ושתפו ברצון יהודים בעבודתם. אמנם מטעמים תכסיסים היו בוחרים לעתים לא להבליט את דעותיהם בבעיה היהודית, ולפעמים אף התעלמו ממנה. אבל מפעם לפעם חזרו והדגישו את הסתייגותם מהאנטישמיות ואת תביעתם לביטול הדיכוי היהודי במדינה.

לעומת זאת שררו בקרב החוגים הליברליים ובקרב הסוציאל־דימוקרטים אי הבנה ואי־רצון להכיר בזכויותיהם הלאומיות של היהודים. היהודים נתבעו — כדבר הפובן מאליו — להתבולל ולהטמע בין הרוסים.

---

* יצחק מאור, שאלת היהודים בתנועה בליברלית והמהפכנית ברוסיה (1890—1914), הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים 1964, 279 עמ'.

בגישתם של מפלגות אלה לבעית זכויותיהם הלאומיות של היהודים ולציונות מלאו תפקיד פאטאלי חבריהם היהודים, שתפסו מקום נכבד במנהיגותם האינטלקטואלית. יהודים אלה היו רובם ככולם מתבוללים לתאבון וראו עצמם רוסים או „אינטרנציונליסטים". והם שהשפיעו על חבריהם הבלתי־יהודים, שסמכו על „דעתם של אנשים בקיאים בתולדותיה של היהדות" (לנין, לפי מאור, עמ' 177) וגזרו כליה לאומית על היהודים. ומבחינת התנגדותם ללאומיות היהודית, שללו גם את דרכו הלאומית של ה„בונד" ועוד יותר — את התנועה הציונית. מאור מתאר יפה חבורה זו של סוציאליסטים יהודים, שהיו מוכנים אף להצדיק את הפרעות ביהודים אם נדמה היה להם כי יש בכך ברכה למהפכה (ר' מכתבו של ל. דויטש בעמ' 111, ושל י. מארטוב בעמ' 113). רק מתבולל יהודי כטרוצקי יכול היה לכתוב על הרצל כעל „דמות דוחה" (ר' עמ' 168). אין לקבל את מסקנתו של מאור כי ההתנגדות ללאומיות היהודית היתה פרי „מסורת האיבה" (ר' עמ' 179) שהיתה מושרשת בעם הרוסי. כלום חייבים היו מנהיגי הליברלים והסוציאליסטים הרוסים להבין יותר ללאומיות היהודים ממארטוב, טרוצקי, אנשי ה„נובי ווסחוד" וכדומה?

לעומת זאת שררה הבנה ללאומיות היהודית בקרב אנשי המפלגה הס.ר., ומאור תאר יפה את היחס המיוחד ליהודים מצד מפלגה זו והסביר את שרשיו באידיאולוגיה המיוחדת שלה. אעפ"כ יודעים אנו כי אידיאולוגיה לחוד, ויחס ליהודים — לחוד. וסבורני שהשפעתו של חיים ז'יטלובסקי, שהיה בין מייסדי המפלגה וכן השפעתם של יהודים רבים אחרים — שתפסו מקום מרכזי במנהיגות המפלגה — היא שהכריעה את הכף.

מבין החסרונות המעטים בספר החשוב ביותר הוא אי־יכלתו של המחבר להשתחרר מהגישה האפולוגטית, שהיתה אופיינית להיסטוריוגרפיה היהודית הישנה, מימי אורשנסקי ומ. מרגליות ועד לדובנוב וצ'יריקובר. עבודתם של חוקרים אלה היתה קשורה במאבק היהודים על זכויותיהם ודבר זה השפיע ביודעין ושלא ביודעין על כתיבתם. גם בימינו קשה להיסטוריון יהודי, שנולד ברוסיה ויחסו אליה ואל היהודים היושבים בה אינו יחס של איש מדע קר רוח הכותב על תולדות יהודי ספרד כ־500 שנה לאחר גירושם ממנה, להגיע לאובייקטיביות גמורה. המחבר מנהל פולמוס עם דעותיהם של בני הזמן ההוא, דוגמא לכך הוקעתם של אישים אלה או אחרים על דבקותם ב„גירסה של אכספלוטאציה יהודית" (עמ' 43), והרי היתה זו עובדה טראגית, כי בתוקף התנאים המיוחדים של התקופה והמקום ובעזרת כשרונותיהם ותפיסתם המהירה תפסו היהודים עמדות כלכליות חשובות ועוררו בכך את קנאתם ושנאתם של שכניהם הלא־יהודים. סוף סוף אין היסטוריה נעשית על־ידי מלאכים, אלא ע"י בשר ודם פשוטים...

דומני שהמחבר לא העריך במדויק את השתתפותם של חוגים לא־יהודים מן המסכנים בהגנה על היהודים בימי הפרעות בשנת 1905, דוקא באודיסה (שעליה מדבר מאור בעמ' 163) לקחו סטודנטים ופועלים מאורגנים חלק רב בהגנה ו־22 מבין 77 אנשי ההגנה שנפלו בה היו לא־יהודים (ר' י. היילפרין, ספר הגבורה, חלק ג', עמ' 145). במקומות רבים ברוסיה קבלו הפרעות אופי של מבצע משותף נגד היהודים וה„אינטלגנטים" כאחד.

יש גם לתקן ביטוי בלתי־מדויק שבא בסוף הפרק על מפלגת הס.ר. מפלגה זו לא „הניחה את הנשק" לאחר מהפכת אוקטובר (עמ' 254). הענין היה מסובך הרבה יותר. ערב המהפכה נתפלגה המפלגה והחלק השמאלי שלה השתתף עם הבולשביקים במהפכתם. 7 מבין 18 קומיסרים בממשלה הסובייטית הראשונה היו ס"רים (בהם קומיסר המשפטים י. נ. שטיינברג). רק בסוף פברואר 1958, לאחר שלום הקלון בבריסק דליטא, פרשו הס"רים השמאליים מן הממשלה הסובייטית ופתחו במאבק מר עמה, חברת ס"ר, דורה קפלן היא שירתה בלנין ב־30.8.1918. הס"ר הימנים לקחו חלק במאבק המדיני והצבאי עם הסובייטים עד תום מלחמת האזרחים ב־1920.

מבין שגיאות הדפוס יש לתקן את שנת צאתו לאור של „ספר הקהל" לבראפמן מ־1689 ל־1869. גוטוביץ, עורך העתון הליברלי „נובוסטי" לא היה „יהודי מתבולל" בלבד (עמ' 77), אלא אף משומד (ר' ש. גינזבורג, „משומדים אין צאריזם רוסלאנד", ניו־יארק 1946, עמ' 203). לגבי הביטוי „ציונים פראקציונרים" שבא ב„איסקרה" (עמ' 159) סבורני שמקורו בעובדה כי אגודות „פועלי ציון" הראשונות היו קשורות קשר אמיץ ב„פראקציה הדימוקראטית" והשתתפו בועידותיה (ר' ד"ר י. קלויזנר, „אופוזיציה להרצל" ירושלים 1960, עמ' 102—105).

אולם טעויות קלות אלה אין בהן כדי לפגוע בערכו של הספר, שהוא תוספת חשובה לספרות ההיסטורית שלנו. אנו מקוים כי יצחק מאור לא ירפה מנושא זה ויתן לנו חלק נוסף לספרו, שיתאר את הדיון בשאלה היהודית בקרב החברה הרוסית במאה הי"ט בהוגי הדיקאברסטים, הליברלים הראשונים (בהם נ. פירוגוב וד. גירס), השמרנים (קאטקוב, אקסאקוב, דוסטויבסקי), המהפכנים (לאברוב, באקונין, ר' מאמרו של מ. מישקינסקי „על עמדתה של התנועה המהפכנית הרוסית לגבי היהודים בשנות השבעים של המאה הי"ט, — „העבר" חוב' ט', עמ' 38—66), ספר כזה יהיה בו משום השלמת הכרך שלפנינו, ושניהם יחד יאירו פרשה חשובה בתולדות היהודים ברוסיה בשלמותה.

יהודה סלוצקי

ספר חדש לתולדות יהדות רוסיה

א

בימים אלה הגיע אלינו ספרו האנגלי של פרופסור סאלו בארון „היהודי הרוסי בימי הצארים והסובייטים"*. המחבר, פרופסור לתולדות היהודים וספרותם באוניברסיטת קולומביה, הוא מחשובי ההיסטוריונים היהודים בארצות־הברית ומחברם של מחקרים נדולים בתולדות ישראל, בהם— „ההיסטוריה החברותית והדתית של עם ישראל".

ספרו על יהדות רוסיה יצא לאור בהוצאת מאקמילאן המכובדת ובתור ספר רביעי בסדרת הספרים על „התרבות הרוסית", שעורכה הכללי הוא המומחה האמריקאי לתולדות רוסיה פר' מיכאל פלורינסקי.

הספר המיועד לקהל הקוראים המשכילים הרחב, יהודים ולא־יהודים, כתוב בשפה קלה ושוטפת, החומר מחולק ל־18 פרקים הכוללים את תולדות היהודים ברוסיה מראשיתם ועד ימינו, בהם פרקים המספרים על מעמדם החיצוני — המדיני והכלכלי, ופרקים על מצבם הפנימי — ארגונם הקהילתי, התפתחותם התרבותית, ספרותם והפולמוס הרעיוני בין הזרמים השונים ביהדות.

המחבר לא התמחה במיוחד בחקר תולדות היהודים ברוסיה, אולם לרגל כתיבת הספר עבר על חומר רב וניסה למצותו בספרו זה. עשרה פרקים מן הספר (עמ' 1—200) דנים בתקופה שעד מהפכת 1917 ושמונה פרקים (עמ' 201—352) דנים בתקופת השלטון הסובייטי — עד ימינו. כ־75 עמודים (עמ' 353—427) מוקדשים לציון מקורות, להערות ולמפתח.

מעמדם של המחבר, העורך וההוצאה מבטיחים לספר הפצה ואולי גם השפעה מסוימת

* S. W. Baron, The Russian Jew under Tsars and Soviets, N.Y. 1964.

בין קהל המשכילים בעולם האנגלו־סכסי ומשום כך יש לבדוק את הכתוב בספר ולציין במיוחד את חסרונותיו, שאפשר יהיה אולי לתקנם במהדורה חדשה.

ב

בלכתו בעקבות ההיסטוריונים היהודים־הרוסים שקדמו לו (ועלינו לא לשכוח כי התפתחותה התקינה של ההיסטוריוגרפיה היהודית־רוסית נפסקה זה קרוב ליובל שנים!) שם המחבר את הדגש על תאור מצבם החוקי של היהודים ועל תולדות החוקים והגזרות נגד היהודים. חלש ביותר הוא החלק המתאר את התפתחותה הפנימית של יהדות רוסיה, והרי כיום מבינים אנו, כי עיקר כתיבת תולדותיהם של יהודי רוסיה הוא בפענוח הפלא הגדול שהפך יהדות זו תוך דור או שנים מחלק בלתי־ניכר ומפגר של האומה היהודית לכוח המרכזי והדינאמי בחייה. קצר מאד הוא, למשל, תאור פעולתן והשפעתן של הישיבות הגדולות שקמו ברוסיה במאה הי"ט (עמ' 143), חסר לגמרי תאור צמיחתה של העתונות היהודית בעברית, רוסית ואידיש*, שהפכה לגורם תרבותי־מדיני רב־משקל בחייהם הפנימיים של היהודים. קלוש הוא תאור צמיחתה והשפעתה של התנועה הציונית.

מצערות במיוחד הן הטעויות ואי־הדיוקים הרבים הפזורים בספר, שאינן לפי כבוד המחבר וההוצאה, ואפשר היה למנען על נקלה אילו עבר הספר הגהה קפדנית ומדוקדקת יותר.

אציין דוגמאות אחדות בלבד:

בספר מדובר רבות על מדיניותו של אלכסנדר ה־II כלפי היהודים, אולם לא נזכרו במרוכז שלושת החוקים שהשפיעו רבות על מעמד היהודים ברוסיה עד פרוץ המהפכה: א) החוק שהתיר ישיבה בכל רוסיה לסוחרים מהגילדה הראשונה (שנת 1859); ב) החוק שהתיר ישיבה לבעלי השכלה גבוהה (1861) ו־ג חוק שרות הצבא הכללי שהטיל חובת גיוס על כל היהודים ברוסיה, כמו שהוטלה אז על הנוצרים. (החוק שהתיר ב־1865 לבעלי מלאכה לגור מחוץ לתחום נזכר בעמ' 100).

בעמ' 15 כותב בארון כי עם סיפוח קרים לרוסיה (1774) נמצאו בחצי האי „כמה קהילות קראיות", אין הוא מציין כי יחד עמהן היה בקרים ישוב עתיק של יהודים „רבנים" דוברי טאטארית (ה„קרימצ'אקים").

בעמ' 33: אין לקבל את דעתו של בארון כי המוני היהודים דבקו בממשלת הצאר משום שחששו להשקפות האסימילציוניות של הדיקבריסטים. לא רק היהודים, אלא גם הרוסים לא ידעו על פרטי תכניותיהם המדיניות של הדיקבריסטים, שנתגלו רק לאחר שנים רבות על־ידי חוקרים מאוחרים.

עמ' 39 קורלנדיה וליבוניה לא נכללו בתחום מושב היהודים, והישיבה בפלכים אלה היתה מותרת, להלכה, רק ליהודים שהתגוררו בהם לפני סיפוחן לרוסיה.

עמ' 53. בפרעות שנות השמונים לא נפלו מאות נפשות. מספר ההרוגים בכל פרעות אלה (כולל ההתפרצויות החמורות בבאלטה ובניז'ני־נובגורוד) לא הגיע אלא לכמה עשרות נפש. אגב, לא אירעו אז כל פרעות בברדיצ'ב (עמ' 52) ופרעות ניז'ני־נובגורוד חלו לא ב־1882 (עמ' 61), אלא ב־1884.

עמ' 57, הנורמה הפרוצנטית לגבי כניסת יהודים לבתי־ספר תיכוניים וגבוהים לא הוקטנה במשך הזמן מ־10% ל־7%, להפך — ב־1908 הוגדלה הנורמה עד ל־15% לגבי חלק מבתי־ספר תיכוניים.

---

* משום מה מסופר רק על ה„ראזסביט" האודיסאי משנות 1860/61 (עמ' 156).

עמ׳ 62. לגבי יחסם של הסופרים הרוסים ליהודים — אין לערבב את טורגיניב, שכתב את סיפור „ז׳יד״ ב־1846, עם צ׳כוב וקורולנקו, שכתבו מסוף המאה הי״ט ואילך. אגב הניסוח בעמ׳ 70 יכול לעורר רושם כי דוסטוייבסקי היה חי עדיין בשנות הפרעות 1903—1905. כידוע מת דוסטוייבסקי בשנת 1881.

עמ׳ 67. הביטוי „המאות השחורות״ אין פירושו שכת זו היתה מאורגנת בפלוגות בגות מאה איש. הביטוי הרוסי COTHя פרושו גם „מספר גדול בלתי־מסוים״ וכן „חבורה מאורגנת למטרה מסוימת״.

עמ׳ 58. היהודים לא גורשו ממוסקבה בא׳ פסח 1891. ביום זה יצאה פקודת הגירוש. הגירוש עצמו נמשך בהפסקות קרוב לשנה והגיע לשיאו בחורף 1892.

עמ׳ 153. את השיר „למי אני עמל״ כתב י. ל. גורדון לא בשנותיו האחרונות, אלא למעלה מעשרים שנה לפני מותו, בשנת 1871. השיר משקף את הלך הרוחות בשנים ההן, ולא בשנות התשעים, כאשר חלה התעוררות בספרות ובהכרה הלאומית היהודית. כן לא כתב שלום־עליכם את נוסח הכתובת על מצבתו (ר׳ עמ׳ 184) בשנת 1916, אלא בשנת 1905 (ר׳ „שלום עליכם בוך״, ניו־יורק, 1926, עמ׳ 68).

עמ׳ 182. ביאליק (שמוצאו לא היה, אגב, „מעיר קטנה בווהלין״, אלא מכפר קטן ע״י עיר הפלך ז׳יטומיר) — אין לומר עליו שבשירת הזעם שלו מצאה ביטוי „התפיסה הבכיינית״ (lachrymose conception) של ההיסטוריה היהודית. להפך, כל תכנם של שירים אלה הוא התמרדות ב„תפיסה הבכיינית״ המסורתית.

עמ׳ 162. לפי טעמי מפריז המחבר בהקדישו סעיף שלם (עמ׳ 150—163) למשומדים, שלא היו אלא תופעת־לוי צדדית בתולדות יהדות רוסיה, ואם כבר הזכירם, מוטב שהיה מביא במקום המשורר פט (שמקורו היהודי לא היה ידוע ברבים ולא ניכר בשירתו) — את נאדסון, שישתף עצמו בצרת עמו. כן ראוי היה להזכיר אישים שהשתתפו בבנין התרבות הרוסית מבלי שישתמדו (אנטוקולסקי, לויטאן, גרשנזון, שסטוב ואחרים).

בין הטעויות הקטנות אציין:

מורדבינוב ולא מורדינוב (עמ׳ 33); בלונדס ולא בלונדה (עמ׳ 75); באריט ולא בארוט (עמ׳ 167); גולדנדאד ולא גולדנבאך (עמ׳ 202); יולי ולא ליאון מארטוב (עמ׳ 204). סקורופדסקי ופטליורה (עמ׳ 214) לא היו גנרלים, וסקורופדסקי, ש„שלט״ באוקראינה ב־1918 בחסות הגרמנים, לא נלחם בצבא הסובייטי ולא ערך פרעות ביהודים. קשה לקרוא לי. קוטיק, בעל „מיינע זכרונות״ a reformist writer (עמ׳ 130). קוטיק היה יהודי חביב מן הדור הישן ורחוק מרפורמיזם בכל מובן שהוא. בנו של ר׳ ישראל סלנטר לא עמד בראש הקיצוניים שבתנועת המוסר (עמ׳ 148). הוא היה „משכיל״ ומת בחיי אביו, שהסתייג ממנו בפומבי. אין לומר ש„הפועל הצעיר״ היה עתונו של א. ד. גורדון (עמ׳ 179).

אפשר היה להרבות ולציין אי־דיוקים נוספים, אולם דומני שדוגמאות אלה תספקנה להוכיח כי הספר זקוק להגהה קפדנית ביותר.

ג

150 עמודים בספר מוקדשים לתולדות היהודים בשנות המשטר הסובייטי. זוהי תקופה שאינה ניתנת עדיין להיכתב כראוי מפאת חוסר חומר מוסמך ומקורות מהימנים. מצד אחד יש שפע של חומר רשמי, שהוא חד־צדדי ומסולף במידה רבה, מצד שני שותקו קולותיהם של כל המתנגדים למדיניות השלטון, שקיבל על עצמו להטמיע כליל את היהודים בברית־המועצות.

בארון ניסה לסכם את השלבים השונים של התפתחות הבעיה היהודית ביובל השנים האחרון ודומני שאין להגיד שהניסיון הצליח לגמרי. ושוב — רב חלקו של החלק החיצוני,

תאור המדכאים ופעולותיהם, וחסר תאור המאבק של הכוחות הלאומים בעם היהודי בגזרת הכיליון שנגזרה עליהם. חסר תאור התנועה הציונית שנאבקה על קיומה שנים רבות, קיימה תנועות נוער גדולות, על תנועת „חלוץ", שלה היה גם אגף ליגלי שהוציא בשנות העשרים עתון מרכזי במוסקבה, אלפי אסירים ציונים מלאו את בתי־הסוהר ומחנות הגירוש הסובייטיים. פרק מפואר זה חסר בספר.

והיהדות הדתית? האם ויתרה על נקלה על זכותה לקיים את אורח חייה ולתת חינוך דתי לילדיה? אמנם מעט מאד ידוע לנו על מאבקה המר באויביה, אבל די להזכיר את פעולתם של חסידי חב"ד, שהיו הקבוצה היחידה ברוסיה, ששמרה על מסגרתה הארגונית עד הימים האחרונים. גם לפרשה זו אין זכר בספר.

לעומת זאת ניתן מקום נכבד (עמ' 224—229) ל„קהילה החדשה" שקמה כביכול ברוסיה בשנות העשרים, והרי אותם „סובייטים" יהודים ובתי־דין „יהודים" לא הקיפו אלא חלק מבוטל מיהדות רוסיה ולא היו אלא מכשיר נוסף בידי השלטון הסובייטי להרס החיים הלאומיים של יהודי רוסיה.

תאור השואה הנאצית בשטחי ברית־המועצות הוא דל ביותר, והרי יש בידינו תעודות מפורטות המתארות את ארגונה השיטתי של השמדת היהודים באיזורי הכיבוש ברוסיה, אפילו „באבי־יאר" לא נזכרה אלא בקשר עם השירים שנכתבו עליה לאחר המלחמה (עמ' 325, 335).

אגב, על מה מבוססת ההשערה כי מספר היהודים בבירוביג'אן הוא כמחצית מ־163,000 תושבי „החבל היהודי" (עמ' 343)? הרי במפקד האחרון שנערך 5 שנים לפני פרסום הספר נמנו בבירוביג'אן 14.269 יהודים שהם 8.8% מכלל תושביו, והרי זוהי תשובה ניצחת לכל מפעל התעתועים של „המחוז היהודי האוטונומי" בברית המועצות שעמד להתמודד, כביכול, עם ארץ־ישראל!

מבין אי־הדיוקים הקטנים יותר אציין, כי לא נכון שעתונים יהודים פסקו להופיע מאז 1938 (עמ' 291). ה„אוקטיאבר" המינסקאי וה„שטערן" הקיובי וכמה עתונים אחרים יצאו לאור עד הכיבוש הגרמני ב־1941. דוד הופשטיין לא היה חלוץ בארץ ישראל בימי נעוריו לפני המהפכה (עמ' 313). הוא שהה בארץ בשנות 1925/6. בארון מציין כי רק סופר רוסי אחד הגיב על שואת היהודים והוא בוריס גורבאטוב (עמ' 302). גורבאטוב הוא יהודי ואין פלא שהגיב (כואסילי גרוסמאן) על גורל בני עמו.

נקוה שהספר הכתוב, כאמור לעיל, בצורה מושכת את לב הקורא, יעבור, אם יזכה למהדורות נוספות, הגהה מדוקדקת, כדי שלא יהיה בו משום „ולפני עיוור לא תשים מכשול".

יהודה סלוצקי

„הקונגרס הציוני הכל־רוסי הראשון במינסק"

בשם זה הופיעה לפני למעלה משלשים שנה חוברת גרמנית בריגה בירת קורלנד. המחבר היה מ. גורוק, איש מיטאו.

בשבעים לשונות הפיצה הציונות את דברה בתפוצות ישראל בגולה. עתונים, חוברות, ספרים, כרוזים אין ספור יצאו לאור בארצות רבות. בין השפות בהן הרבתה התנועה הציונית להשתמש בראשית ימיה נמנו הרוסית והגרמנית, שפות שמסיבות היסטוריות ידועות הולכת ידיעתן ומצטמצמת משנה לשנה.

חשיבות יתרה נודעת על כן לפרסום תרגומים לעברית של חומר ציוני בעל ערך היסטורי, הרבה נעשה כבר בשדה זה, ואף על פי כן יש לברך על כל תרגום נוסף של מקורות ראשונים.

לרגל מלאת ששים שנה לועידת מינסק הוציאה „הספריה הציונית" בתרגומו של ד"ר ישראל קלויזנר את הדו"ח שפרסם הרב מרדכי נורוק ז"ל בעתון הריגאי Düna Zeitung ושיצא גם בחוברת מיוחדת ונועד ליהודים דוברי הגרמנית בקורלאנד הרוסית *.

לאחר שהפרוטוקול של ועידת מינסק לא נשתמר יש חשיבות לכל דו"ח המספר על ועידה חשובה זו, והדו"ח של נורוק, ביחד עם דוחות נוספים שיצאו לאחר הועידה בעברית, אידיש ורוסית (ר' רשימה ביבליוגרפית בעמ' 49—50 בספר), יעזור לקורא ולחוקר תולדות התנועה הציונית לעמוד על פרטי מהלך הועידה. לקוראי „העבר" ידוע תכנה של החוברת, מאחר שעליה הסתמך הרב נורוק בכתיבת זכרונותיו על ועידת מינסק („העבר" חוב' ט', עמ' 96—100).

בדו"ח נמסר מהלך הועידה יום יום, תוכן הנאומים, מהלך הדיונים, וקריאה לציונים בקורלאנד לפעול למען התנועה. במבוא מפורט (עמ' 13—50) מספר ד"ר י. קלויזנר בהסתמכי על חומר ארכיוני עשיר על תולדות הועידה וביחוד של מה שקדם לה (הועידה הראשונה של ציוני רוסיה ב־1898; יסוד המפלגות — „הפראקציה הדימוקראטית" ו„המזרחי"; ארגון הועידה וכו'). בראש הספר באה הערכה קצרה על הרב מ. נורוק מאת מאיר גרוסמן (שגם הוא הלך מאז לעולמו). המפתח הבא בסוף החוברת יקל על הקורא להשתמש בחומר ההיסטורי שבה לצרכי לימוד ומחקר.

הגיעה השעה שהקורא העברי, שאינו נזקק לשפה הגרמנית, יוכל לקרוא את הפרוטוקולים של הקונגרסים הראשונים (רק הפרוטוקול של הקונגרס הראשון תורגם לעברית). הננו מקוים כי „הספריה הציונית" תמשיך בעבודתה הברוכה בשטח של מסירת מקורותיה של התנועה הציונית בשפה העברית.

י. ס.

„לידא"

לידא — עיר ואם בישראל, חוסה בצילן של וילנה וגרודנה וגודעת ברבניה מאז המאה הי"ז, בהם ר' דוד בן אריה ליב, ששימש בסוף ימיו ברבנות במגנצא ובאמסטרדם, בנו ר' פתחיה ונכדו ר' דוד, ובמאה הי"ט — ר' אלינקע שיק, בעל „עין אליהו", ור' יצחק יעקב רייניס, מייסד ה„מזרחי", שהקים בלידא בשנת תרס"ה ישיבה ברוח העת החדשה. כ־7000 יהודים נמצאו בלידא בעת שעלה עליה הכורת בשנות השואה הנאצית.

קונטרס הזכרונות הקטן שהוציא לאור יוסף יודלביץ („לידא, עיר שחרית ימי עלומי", כפר סבא תשכ"ד) אין בו משום יומרה לספר לנו על תולדותיה של לידא ועל גדולתה. זהו רק פרק זכרונות של איש, בן העיר שעזבה לפני יותר מיובל שנים ומוסר הוא מתוך געגועים על האוירה ששררה בעיר לפני שבאו מהפכות ומלחמות לזעזע את אורח החיים ואת המסורת ששררה מאות שנים בקהילה חסודה זו ועצבה את חייה ואת דמות תושביה היהודים.

* מ. נורוק, ועידת ציוני רוסיה במינסק, אלול תרס"ב, ירושלים, 1963.

יפה הוא תיאורה של העיר ומעמד היהודים והגוים בה, יש עניין בתאור חברת ה„מוסרניקים" שהשתקעה בבית המדרש ושל ה„חדר המתוקן" הראשון בעיר עם רבו ר' זלמן יודלביץ.

בודאי עוד נזכה לראות בספר זכרון לעיר לידא, שיכלול בתוכו גם פרק זכרונות זה, ואז תבוא יד עורך ותתקן כמה שגיאות קטנות (כגון — „ברטנורא", היינו ר' עובדיה מברטנורו, לא פירש את התורה אלא את המשנה; „הרומנים של שאמער ושייקביץ" אינם אלא חיבוריו של אדם אחד, והוא נחום מאיר שייקביץ, הידוע בכינויו שמ"ר; מנחם שיינקין, אף שהיה בן למשפחת רבנים, לא היה רב בישראל, אם לא לחשוב את רבנותו „מטעם" בבאלטה).

השנים חולפות. הדור שהכיר את חייה של יהדות רוסיה מלפני יובל שנים הולך ויורד מעל הבמה. יש לעודד וחזק ידיהם של בני אותו דור שירשמו על הספר את הזכור להם מן הימים ההם — מזכרת לעולם יהודי גדול ששקע באפלת העבר.

י. ס.

לקורות התנועה הציונית ברוסיה

תולדות התנועה הציונית ברוסיה עדיין לא נכתבו בתכנון מלא ורחב. ואנו מכירים טובה לכל נסיון של תרומה לשדה רחב ידים זה. רושם טוב עושה הקובץ החדש „קציר" *, אף על פי שרוב החומר הוא פרוטוקולארי ורק מיעוטו יש בו משום זכרון ומחקר ותיאור. כחצי הספר מוקדש לשלש הועידות של ציוני רוסיה: בוארשה, במינסק ובהלסינגפורס. ועידת ווארשה (1898) זכתה למאמר הערכה מקולמוסו של אחד ממשתתפיה, הוא יצחק גרינבוים, ותיק הותיקים בין העסקנים והמנהיגים הציוניים החיים. על מינסק ועל הלסינגפורס טרח א. רפאלי (צנציפר), מעורכי הקובץ, לאסוף ידיעות ממשיות, שמות ותמונות, נוסחאות והחלטות וכדומה והעשיר בזה הרבה את הידע על אותו כינוס היסטורי. צויין, שבועידה זו נשמע בפעם הראשונה בועידה ציונית ויהודית בכלל נאום בעברית (של סוקולוב), אבל לא צויין, שאותו נאום פורסם מלה במלה ב„הצפירה" בכמה המשכים. אגב, בלוח 2 של הצירים (צילום מפרטי כל ועידת ווארשה) נרשמו שמות הערים שמהן באו הצירים, וזהו חומר חשוב ביותר, אלא שכמה שמות בלתי ברורים או מוטעים וקשה לזהותם.

מענין, שבכל שלש הועידות עמדה במרכז שאלת התרבות, שאלת יחסי הדת והלאומיות, אותה השאלה שלא נפתרה עד היום. בנוגע לועידת מינסק מציין יצחק גרינבוים בפירוש, שבעיית התרבות תפסה את המקום בראש. ובנוגע לועידת ווארשה הוא כותב, כי ועידה זו הוקדשה בעיקר ל„בירור נוקב" לרגל מאמריו החריפים של אחד העם, שעוררו בציבור חובבי ציון והציונים „התמרמרות גדולה". גם בועידת מינסק מילאו חובבי ציון תפקיד חשוב: ליליינבלום, יהושע ברזלי ועוד. בנוגע להלסינגפורס מדגיש גרינבוים, אחד ממשתתפיה הראשיים, כי „הסיסמאות היפות והנועזות" שלה „נבלו והתנדפו כמעט כליל" במשך השנים שעד מלחמת העולם הראשונה. בעצם היתה ועידה זו אחרונה לתקופת האשליה של חיוב הגלות מזוג בציונות.

---

* „קציר" קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, הוצאת „מסדה" והועד הצבורי לתולדות התנועה הציונית ברוסיה, תל־אביב 1964.

מנושאים בודדים כותב ז. אברמוביץ על תנועת פועלי ציון ברוסיה, שהתקיימה באופן ליגאלי בימי מלחמת העולם הראשונה, היא תקופת „תרבות" ושטיבל ו„העם" (משום מה לא נזכרה השתתפותו הפעילה של בנציון כץ בעתון עברי יחיד זה שהופיע במוסקבה). מ. נובומייסקי מספר על הציונות בסיביר וד"ר י. ל. וילנסקי על חרקוב.

כמה מאמרים מוקדשים לאישים. ג. קרסל מרחיב את הדיבור על הדמות המזהירה של „הרב מסופוצקין" ר' שמואל יעקב רבינוביץ, יו"ר הכנסת ק. לוז כותב על יוסף שפרינצאק, ש. גפשטיין — על ד"ר יוליוס ברוצקוס (אבל רק על ברוצקוס הציוני ולא על ברוצקוס המלומד, שפרסם כמה מחקרים על הכוזרים), יוחנן רמתי — על אליעזר קפלן, שזכה להיות שר האוצר הראשון במדינת ישראל, ש. טולקובסקי וא. גולדשטיין כותבים על האחים גולדברג הווילנאים, שכטמן על מ. נ. סירקין ואביגדור המאירי מסיים את הכרך המענין בזכרונות על שלמה בראסלאבסקי, עסקן ציוני ביקטרינוסלאב.

יש לראות בקובץ אתחלתא נאה של סידרה מוקדשת לסקירה מפורטת של תנועת התהיה, שראשיתה ברוסיה ואנו תקוה שתשוב לצמוח שם כבתחלה ולתרום לגאולה.

ברוך קרוא

חברה לבנין ולעבודות צבוריות
מיסודו של סולל בונה בע"מ

גדול קבלני הבנין בארץ לבנינים, כבישים, גשרים, שדות התעופה, ביוב ומבנים למטרות מדע מיוחדות, בונה בניני השגב בישראל

משרדים מרכזיים:

- משרד ראשי תל־אביב:
  רחוב אלנבי 111, ת.ד. 1267 — טלפון 8—61031
- חיפה:
  ככר סולל בונה, ת.ד. 4884 — טלפון 66501
- ירושלים:
  רח' המלך ג'ורג' 47, ת.ד. 1344 — טלפונים 7־24315, 24566

סניפים בכל הארץ

יהושע מרדכי רוזנבלום

מחיי הרבנים בדורות שקדמונו

א.

ספר לי הר' דוב פינס ז"ל, מה ששמע מפי הרב אריה הומנר ז"ל, מי שהיה מו"צ במינסק.

פעם נזדמן הר' אריה זה לביתו של הרב ר' טבלי ז"ל, אשר ישב על כסא הרבנות במינסק. הזמינו הרב לשתות כוס תה. בתו של הרב הביאה שתי כוסות תה והלכה לה. קרא הרב: „ציפה (כך היה שמה של הבת) הביאי סוכר". ולא נענה, קרא בשניה ובשלישית. כאשר לא נענה גם לקריאה השלישית פנה לר' אריה ואמר: הלא שמע מר, כי קראתי שלש פעמים ולא נעניתי, בקריאה הראשונה חשבתי, אולי יש סוכר בבית, בשניה אולי יש קופיקה בכיסה ותלך לקנות, בשלישית אולי תשיג בהקפה אצל החנוני, אבל אם על כל שלש הקריאות לא ענתה, מבין אנכי, כי סוכר אין וכסף אין ואף החנוני איננו מקיף, ולכן נשתה את התה בלי סוכר, וכך עשו. ר' אריה עוד הוסיף, כי גם מראה וצבע של תה לא היה לנוזל שהיה בכוסות.

ב.

במיר היה איש אחד בשם ר' קפלן ע"ה. בהיותו זקן ושבע ימים קרוב לבן תשעים נסע לאה"ק ולפי ששמעתי נפטר בארץ בזמן המלחמה העולמית בשנות 1914—1918. הוא היה ממכירי ומפיו שמעתי, כי בהיותו צעיר לימים היה לו דין ודברים עם יהודי אחד, הלכו להתדיין לפני הרב ר' יוסף דוד"ל ז"ל, אשר היה אז הרב בעיר מיר. באו אל הרב בשעות הבוקר, והרב אך שב מבית מדרשו, בקשם לחכות עד שיטעום דבר מה. הוא פרש בעצמו את המפה על השולחן, והיא היתה מבד עבה ופשוט, העמיד מלחיה של עץ, הוריד את ככר הלחם מעל התנור, אשר מונח היה שמה להתיבש, סגולה שלא יירבו באכילתו. נטל את ידיו והתחיל לאכול את הלחם היבש. מפני זקנתו לא יכלו שיניו ללעוס את הלחם היבש, הלך וחפש בארון אשר בפרוזדור ומצא שמה סיר גדול, אשר היו מחמיצים בו חלב להבץ חמאה משמנתו. שמנת וחלב כבר לא היו בו, ורק בתחתית העמוקה היה מעט נוזל, הנשאר מאחר גבון החלב. בנוזל זה טבל את הפת והרטיבו וזו היתה כל סעודת הבוקר שלו. אחרי אכלו וברכו את ברכת המזון שבה הרבנית ובראותה את אשר עולל לה אישה הרב, כי הריק את כל הנוזל, אשר היה בסיר, אמרה: רעבתן זה כבר אכל את כל מה שהיה בבית.

ג.

הרה"ג הר' רפאל זצ"ל שפירא בא פעם למינסק. אינני זוכר אם זה היה בראשית המלחמה העולמית או לפניה, הוא כהן אז כבר בתור רב ור"מ בוואלאזי'ן. התאכסן, כמדומני, במלונו של הר' גרשון ריפס. הזמין אליו לאספה את אוהדי הישיבה. התאספו לחדרו כעשרה או שנים עשרה אנשים. הוא ז"ל ישב כל הזמן על כורסא בפינת החדר

וסביבות השולחן אשר עמד על ידו ישבנו כולנו וחכינו למוצא פיהו, אבל הוא ישב ושתק כדרכו. אחרי אשר ישבנו זמן די ארוך, פנה אליו הר׳ דוב פינס ז״ל ואמר: „רבי, הלא הזמין אותנו, יגיד נא לנו מה חפצו?״ על זה ענהו: „ואם אינני אומר לכם, האם אין אתם מבינים?״ כמעט יותר לא שמענו מפיו, ובזה נגמרה האספה. באמת התשובה הזאת היתה מספקת, כולנו הבינונו, כי קופת הישיבה ריקה, והתפזרנו בעיר לקבץ נדבות.

ד.

האדמו״ר ר׳ גרשון חנוך הניך ליינר מראדזין ז״ל

באחד הקיצים משנות תרמ״א—תרמ״ד בהיותי עם הורי ז״ל בדרוזגניק, נפטר שמה האדמו״ר ר׳ יעקב ז״ל ליינר מראדזין. אלפים מחסידיו באו ללוותו לבית עולמו. בדרוזגניק לא היה עוד אז בית קברות ואת הנפטרים הובילו מהלך כמה קילומטרים לעיר רוטניצה. אבי ז״ל חפץ כמובן מפני כבוד הנפטר ללותו לבית מועד לכל חי, אבל מפני שסבל מאד ממחלת הריאומטיזם, קשה היה לו ללכת רגלי אחר הארון מהלך רב כזה, לכן נסע בעגלה, והקדים לבוא לבית הקברות כשעה טרם הגיע הארון. שאל, אם חפרו כבר את הקבר ואיפה מקומו, ענוהו, כי טרם התחילו בחפירתו, מפני שחפצים המה לבוא בראשונה לידי הסכם, תחת ידי מי ימצא מפתח האוהל, שיבנה על הקבר וליד מי תכנס ההכנסה ממבקרי הקבר. אבי ז״ל, כשמעו זאת הבין, כי תוכל לצמוח מזה מחלוקת ויוכל לבוא לחילול כבוד הנפטר, התחיל להשפיע בדברים על בעלי הבתים מרוטניצה שהיו באותו מעמד, אבל ללא תוצאות. בינתים הגיע למקום מר באמה פרומקין ז״ל מגרודנא (הוא היה קרוב משפחתנו, אחד מניניו של המגיד ר׳ חיים ז״ל מסטוצ׳ין). אבי ספר לנו את כל הענין ואמר לו, כי חושש הוא שיבוא חלילה לידי שערוריה וחילול ד׳. מר פרומקין צוה תיכף במפגיע להרוטניצים לחדול מריב ולהתחיל בחפירת הקבר. לפקודתו לא העיז איש להתנגד, כי הוא היה מראשי עיר גרודנה, נכבדיה ונדיביה, והיה גם בעל בית בדרוזגניק, כי היה לו שמה מעון קיץ, חוילה משלו. הקבורה עברה לכן בסדר והשלום לא הופר.

כאשר אבי בא לנחם את האבלים ובראשם ממלא מקומו של הנפטר, האדמו״ר ר׳ גרשון הניך ז״ל, ידע הוא כבר ואולי מפי מר טנגבוים, כי תודות להתאמצות אבי, סודר ענין הקבורה, קבלהו בכבוד גדול והודה לו בעד השירות. הרבי ישב אז בדרוזגניק כמה שבועות, ואבי היה יוצא ונכנס לביתו. האדמו״ר ר׳ גרשון הניך היה אחד מגדולי התורה, הוא הוא שמצא את החלזון, והחזיר בין חסידיו את עטרת התכלת ליושנה. כידוע היה המנהג בחו״ל לקבור את המתים מעוטפים בטליתותיהם. כמה פעמים קרה, כי כאשר נפטר אחד מחסידי ראדזין בעל התכלת, לא חפצו לקברו עם חוטי התכלת בציציות טליתו, שלא תהיה הפליה בין נפטר לנפטר, כי חוץ מחסידי ראדזין לא הודו יתר היהודים בענין התכלת, ודבר זה גרם לפעמים לריב ומחלוקת.

ר׳ גרשון הניך היתה לו ידיעה לא מעטה בעניני מחלות ורפואות. אמרו עליו בדרך הלצה, כי בין האדמו״רים הוא הרופא הכי גדול, ובין הרופאים הרבי הכי גדול. אבי סבל מאד ממחלת הריאומטיזם כמה שנים, במשך השנים הרבות האלה התייעץ עם רופאים שונים בערים שונות. בהיותו אז מבאי ביתו של הרבי, הראה לו הרפואות שרשמו לו, ושאל בעצתו, מה לקרב ומה לרחק. הוא יעץ מה שיעץ. אחר עבור איזה זמן רשם לו הרופא הדרוזגניקי רפואה חדשה, הראה אותה לרבי, והוא ענה לו תיכף, כי בין הרפואות שהראה לו לפני כמה שבועות כבר נמצאת רפואה זו, והיא נרשמה ע״י רופא פלוני. אבי, בבואו הביתה מצא אמנם רפואה זו בין רפואותיו, התפלא מאד על כח

זכרונו, כי הלא במשך הזמן הזה עברו לפניו מאות חולים עם כמה מאות רפואות והוא זכר את הרפואה ואת שם הרופא.

כפי שספרתי למעלה הסתיימה אז הלויה ועברה בשקט ושלום, אבל ליום השנה הראשון להסתלקותו, כאשר שוב בא האדמו"ר ז"ל עם כל קהל חסידיו לאלפיהם להשתטח על קברו (אנכי הייתי אז באותו מעמד עם אבי בבית הקברות) נהפכה ההלויה לריב ומחלוקת בדבר „המפתח". לא מפתח המפלגות, הידוע לנו היום, אשר לדאבוננו גם כן מרבה פירוד בישראל, אלא פשוט בדבר מפתח האוהל והכנסת האוהל.

שני הצדדים, ראשי קהל עדת רוטניצה, וכן קהל החסידים ובראשם האדמו"ר ז"ל, לא עמדו על הגובה, וכל ההמון הצדדי, הבלתי מעונין והאוביקטיבי, שמע את חלופי הדברים והגאומים, וראה בצער את חילול הקודש בדבר ענינים כספיים.

שנאתם, קנאתם ומחלקותיהם כבר עברו ובטלו, ומי יודע, אם הקבר, אשר בכל אופן היה מכובד על כל הצדדים, לא חולל חלילה בזמן האחרון ע"י ידים טמאות, אשר כל קודש יחללו.

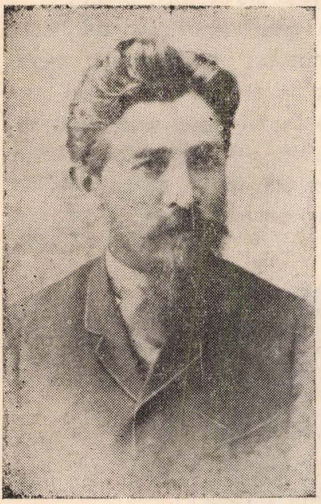
הרבי ר' גרשון הגיד בא פעם עם הפמליא שלו לפקוד את קהל עדת חסידיו בעירנו. האב"ד בעירנו היה אז הרב ר' יעקב ליב. הוא לא הלך לקבל את פני הרבי, באמרו, כי הוא הנהו המרא דאתרא וזקן ממנו, ולכן דורש הנימוס, כי הרבי יכנס אליו. ספרו, כי הרבי אמר אם זקנה יש שם, אבל תורה יש כאן. אף כי הרב נחשב היה בין גדולי הרבנים בסביבותינו. ובכן לא קרבו זה אל זה ולא התראו.

הרבי התאכסן בבית אחד מחסידיו ר' דוב אוריליאנסקי, ר' דוב זה שב פעם מביקורו בבית הרבי בראדזין וסיפר, כי הרבי פקד על כל קהל חסידיו, כי בכל בוקר ינקו שיניהם במים וישפשפו אותם באצבע קמיצה השמאלית. מברשת לשנים היתה אז בכלל חזון בלתי נפרץ ולא רבים השתמשו בה. הרבי הכיר את חסידיו והבין כפי הנראה בחכמתו, כי אם יגיד להם סתם לנקות השנים לא ישמעו לו, אבל אם צוה והראה על אצבע ידועה אשר בה ינקו, האמינו, כי בטח יש סוד נסתר באצבע זו ומלאו פקודתו.



ביל"ו בוינה

(מסיפורי אבא)



בקיץ תרמ"ב (1882) נתארגנה קבוצת הבילויים הראשונה לעליה לארץ. באמרי „בילויים" אינני מתכוון לסתם אנשי העליה הראשונה — כפי שמקובל עכשיו השימוש במונח זה ללא כל הבחנה — אלא לארגון מסויים של אנשים צעירים, רובם סטודנטים, אשר עליו נקרא השם ביל"ו.

אבי יעקב שרתוק, יליד פינסק, היה אז בן 21, סטודנט בבית־הספר הטכנולוגי הגבוה בורשה. הוא התעורר להכרה לאומית ולחזון שיבת ציון תחת לחץ הפרעות של 1881, אשר להן היה עד ראייה בעיר לימודיו. משנקבעה הנסיעה חשש אבי לעבור על פני רוסיה כדי להצטרף באודיסה לקבוצה שעמדה להפליג משם ליפו — פן ייתפס לצבא, בהיותו בגיל ההתיצבות לשרות זה. לכן בחר לנסוע דרך וינה לטרייסט ולהפליג באניה משם. בוינה הלך לראות את פרץ סמולנסקין, שישב אז שם וערך את „השחר". סמולנסקין, היה בעיני אבי עמוד הלאומיות היהודית הלוחמת בהתבוללות, אבל חרה לו על סמולנסקין כי לא הסיק את המסקנות הסופיות מלאומיותו ולא הצטרף לתנועה ה„פלשתינאית". לכן ביקש להוכיח את עוותת סמולנסקין על פניו ולעוררו להרמת דגל שיבת ציון.

הויכוח בין הבילויי הצעיר והסופר והפובליציסט הדגול נמשך בלי הרף יממה תמימה — יום שלם ולילה שלם עד בוקר. במשך היום לא ישב סמולנסקין במקום אחד אלא התהלך בעיר לרגל עיסוקיו. אבי הלך בצדו והשיחה ביניהם שטפה ללא הפוגה.

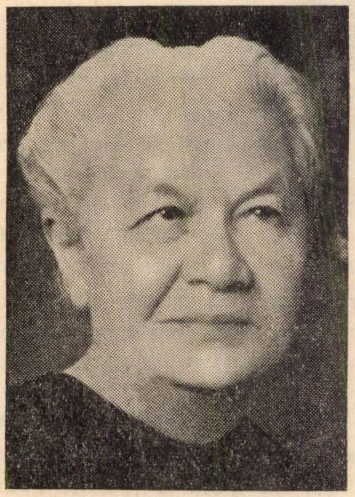
והנה בעברם על פני בית מסוים נעצר סמולנסקין והזמין את אבי להכנס יחד עמו פנימה. לתמיהת אבי הצביע סמולנסקין על הטבלה שעל הדלת ואבי קרא את המלים Jüdische Kultusgemeinde. משנכנסו, שאל סמולנסקין את השוער מי בבית והלה אמר כי מועצת העדה מקיימת את ישיבתה הסדירה. סמולנסקין עלה למעלה, נגש לדלת סגורה, נכנס ללא דפיקה, דחף את אבי לתוך החדר ואמר: רבותי, צר לי להפריע את עבודתכם. אבל רציתי להראותכם חזיון חדש בחיי העם היהודי. הנה לפניכם איש צעיר, סטודנט של אוניברסיטה רוסית, אשר נטש את לימודיו והוא נוסע לארץ־ישראל על מנת לעבוד שם את האדמה.

פניהם של חברי ועד הקהילה היו נזעמים. הם לא הבינו על שום מה עליהם לתת דעתם על אותו בחור משונה והם רגזו על היהודי־הרוסי סמולנסקין, חסר הנימוסים, המתפרץ לחדר הישיבות בלי רשות ומפסיק את הדיון בענינים אשר לדעתם ודאי עמדו ברום עולמה של קהילה יהודית גדולה.

משה שרת

מלכה (מאשה) גליקסון ז"ל

כשחזרתי בשלהי תרס"ח (1908) מביקור בארץ־ישראל מצאתי בבית־הספר (לבנות, בגולטה פלך הרסון) שהייתי מורה בו, מורה חדשה — מאריה לבובנה ליפונר. משאלות ששאלה לאחר שיחתי בפני חבר המורים על רשמי ביקורי ידעתי, כי היא ציונית, שלא כרוב המורות שהיו בונדאיות או סוציאל־דימוקראטיות. בראש ביה"ס הגדול (מיסודה של „חברת מפיצי השכלה") עמדה מרת תיריזה מרגלית, ציונית (ממשפחת חיים קאל־וואריסקי־מרגלית) (בעלה ד"ר יוסף מרגלית ודומני גם היא, היו צירים לועידה הציונית הכל־רוסית במינסק ב־1902). היא ביקשה לתת צביון לאומי לביה"ס והיו התנגשויות בינה ובין חלק מהמורים. ליפונר היתה בין אלה שתמכו בה. „גוספה אחת למחננו" — שמחתי.



היא באה מהיילדברג; למדה באוניברסיטה בימים אשר שאול טשרניחובסקי ויוסף קלוזנר למדו שם. בפעם הראשונה ראיתי איש שהכיר את המשורר הנערץ. היא לא התהדרה בידידות שהיתה ביניהם (היא נשמרה עד סוף ימיהם) וסיפרה עליו ועל קלוזנר בפיקחות ובהומור. אף דבר זה קירב אותה אלי ונתקשרה ידידות.

היא היתה מורה למדעי טבע (יש בארץ תלמידות אחדות שלה השומרות זכרה), אולם כל עיקרה — תרבות וספרות. דומני שלא ידעה עוד עברית, על כל פנים לא כדי קריאה רהוטה, אך ידעה הרבה בספרות הרוסית, ובעיקר בגרמנית, והשיחה אתה נסבה תמיד על אמנות, שירה וסיפור. גם בזאת היתה שונה מרובנו שהיינו סוערים ומסעירים בעניני חברה, מהפכה ומפלגות. עברה עלינו שנה טובה, של ענין. מפיה שמעתי גם — על ד"ר גליקסון...

ובאחד הימים, בקיץ תרע"א (1911) „הופיעה" עגלה מחופה, היא הכרכרה הידועה של הימים ההם, והביאה אורחים אל באר־טוביה (קוסטינה) — את ד"ר משה גליקסון ורעיתו מאֶשה. הם מצאו אותי במטבח עומד ומלבה במניפה של נוצות אש בכיריים. אמנם ציונים שידעו היטב לאן באו, בכל זאת הופתעו בראותם את מעמד ביתו של המורה: צריף רעוע שרצפתו חומר, ומים אני מביא בכד מהבאר, ובעריסה תינוק חולה ורופא אין. לא אמרו דבר, אך ראינו כי הם נדים לנו ו„ניחמנום": תבקרו בפתח־תקוה, בראשון־לציון, ברחובות ובגליל ותראו איך חיים שם פועלים ותדעו כי אנו לעומתם בני־מלכים. הם ביקרו וראו הרבה.

עברו שנים והגליקסונים עלו לארץ ובנו את ביתם בתל־אביב. עמדנו אז בעצם שנות העשיה, איש־איש לדרכו ולחוגו, והידידות בינינו לא היתה מצוינת בשום דבר; היא חזרה ונתחזקה ככל שהפלגנו בשנים.

אני מונה את מאשה גליקסון עם אותן נשים, והן לא מעטות, שעם כל השתרשותן בחיי הארץ, בלב ונפש, ללא כל חציצה, כאילו הוטו רגליהן מהדרך שהיתה נכונה לפניהן ומעדו. היא לא המשיכה בהוראה, עמדה מרחוק ולא לקחה חלק בשום שטח משטחי הפעולה הרבים שנשים בישראל עושות בהם. היא ודאי מאלה שעליהן נאמר „כבודה בת מלך פנימה". בחכמת־לב בנתה ביתה כשאחד מיסודותיו — השמירה על עיקרי המסורת, כפי שהורה בעלה הדגול. היא שותפה לחיי הרוח שלו, ובהשפעתו המתמדת קנתה לה ידיעה בספרות ישראל, החדשה והעתיקה. עומדת לימיגו בכל פועלו הספרותי והציבורי ומעירה שפע אהבתה וחן הליכותיה על הבית כולו, שהיה תמיד בית־ועד לחכמים בתל־אביב כבאודיסה, וכל באיו רוחשים לה כבוד וחיבה. וכשנתרוקן הבית עם מות ראשו והבאים אליו הלכו ומעטו עם השנים — לא נתנה עצמה לברות ולא היו בלבה כל תרעומת ומרירות; הענין הוא בנו בעצמנו. ערה לתופעות החיים ומגיבה עליהן כאחת דעתנית, בשכל טוב ובשיקול דעת. והספר — תמיד הוא בן לויה נאמן, בשעות רעות כבטובות. ועד ימיה האחרונים עמד בה טעמה הטוב לבחון את החשוב והמעולה, אם בספרות היפה ואם בדברי הגות, וללוות את הספר בשיחה מעודנת.

זכתה וראתה את ילדיה הולכים בדרך ישרים — הבן איש קיבוץ, מראשוני בית־השיטה, והבנות — למדע. וימיה האחרונים הוארו באור המעשה שהיא הקדישה לו הרבה אהבה ועמל — אל מיטת חלייה הובאו שני הכרכים המודפסים, מבחר מאמרים של ד"ר גליקסון שהיא בחרה, הסבירה ומסרה לדפוס והקדימה להם מבוא גדול, מסה נאה מאד על האיש ודורו.

היא זכרה הרבה ויש להצטער הרבה שלא כתבה זכרונותיה, הן היא נמצאה כל ימיה במחיצתם של חכמים וסופרים וכל חייה עברו באווירה של חיי רוח, והיא הלא היטיבה כל־כך לספר על אישים ומעשים. ועל יכולת הכתיבה שלה מעידים הדברים שכתבה בראש שני הכרכים. ותבל מאד.

זכרה הטוב שמור בלב כל אלה שידעו אותה.

ד. זכאי

נפש למנחם מנדל זלאטקין ז"ל

בראשית ינואר 1965 נפטר בג'נבה בשוויצאריה בגיל קרוב לתשעים מנחם מנדל זלאטקין, מגדולי הביבליוגרפים העבריים במאה העשרים וסופר בעל שאר רוח. הוא נולד בשנת 1875 ברוסיה ברוסטוב ע"נ דון, מחוץ לתחום המושב, לאביו הרב ר' משה זלאטקין. בנעוריו למד כמה שנים בישיבת וולוז'ין והיה חבירו של חיים נחמן ביאליק וידידו כל ימי חייו. הם גם החליפו מכתבים, שקצתם פורסמו. כן פרסם המנוח זכרונות על ביאליק בישיבה.

זלאטקין היה בעל בית מסחר ספרים עברי גדול בג'נבה. היו לו יחסי ידידות עם כמה סופרים, בתוכם עם ד"ר יעקב קלאצקין, בר־טוביה ועוד.

הוא חיבר כמה ספרים, שכל אחד קובע ברכה לעצמו. הגדול ביותר הוא „אוצר הספרים", מלואים לספר הביבליוגרפיה העברי הקלאסי של בן־יעקב. הספר, המכיל קרוב לחמש מאות עמודים וגדול בכמותו כספר של בן־יעקב עצמו, פורסם רק שבועות אחדים אחרי פטירת המחבר והוא מהוה מאורע במקצוע הביבליוגרפיה העברית. המחבר ביקר בכמה ספריות ועבד על הספר עשרות שנים.

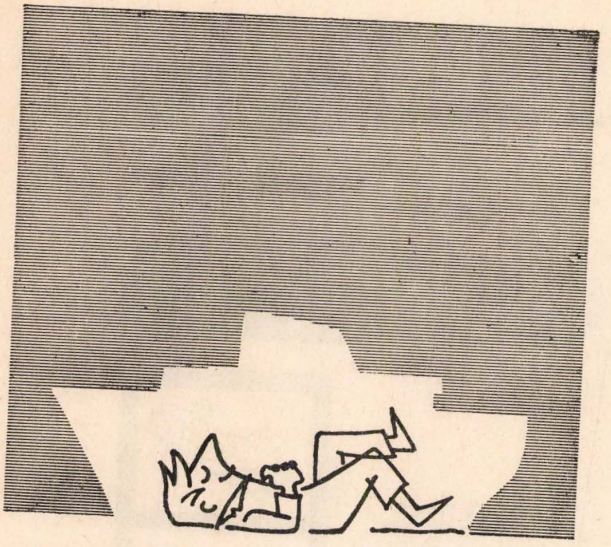
על גבול הביבליוגרפיה והפולקלור והבלשנות ותולדות התרבות הוא ספרו „שמות הספרים העברים לפי סוגיהם, תכונתם ותעודתם". זהו ספר שאפשר לקרוא אותו על הסדר בהנאה ועם זה הוא שימושי ומדעי.

זלאטקין טיפל גם בחיבור ספר על הפארודיה בספרות העברית כהשלמה לספרו המפורסם של פרופ' ישראל דודסון באנגלית, אבל לא הספיק לכתוב אותו.

בכל התעמקותו בביבליוגרפיה לא היה זלאטקין מלומד יבש. היתה לו תפיסת עולם יהודית משלו, מקורית, מושפעת מביאליק ומאחד העם, אבל בנטיה מיוחדת במינה להשכלה, שהתיחס אליה מכמה בחינות ביתר חיוב מאשר סופרי דור התחיה. את דעותיו האלה פרסם בצורה מסווית בספר מענין מאוד בשם „מספר הזכרונות של רב ליטאי, ה' אלפים תקמ"ח—תק"ן". כל המתחיל לקרוא בספר לפי תומו סבור, שזהו באמת ספר זכרונות של רב מסוף המאה השמונה עשרה, אבל למעשה זוהי פארודיה. המחבר שם בפי הרב המדומה דברים לשם תיאור אותה התקופה כפי שהוא המחבר רואה אותה. והוא, המחבר האמיתי זלאטקין, אף על פי שהיה חובב ציון בנעוריו (ראה מאמרו „חיבת ציון בעיר רוסטוב על נהר דון" ב„העבר" חוב' ט' תשכ"ב), נשאר משכיל, זאת אומרת התיחס בחיוב לתנועת ההשכלה ומתח ביקורת על הרבנות. ראוי הוא ספר זה לציון מיוחד, ואני מקוה לשוב לספר זה בהזדמנות הראשונה בקרוב. זהו ספר שיש בו גם משום צורה בלטריסטית, וחבל שדוקא לספר זה לא הושם עד כה לב כלל.

זכרו של מנחם מנדל זלאטקין ימנה בין טובי חכמי ישראל בני הקבוץ הרוסי הגדול.

ברוך קרוא



סיורי צים 1965

א.ק. „שלום" **סיור פסח 27.4.65 — 16.4**

חיפה, פיראוס, דוברובניק,
ונציה, איסטנבול, רודוס.

א.ק. „ת. הרצל" **סיור קיץ 1.8.65 — 22.7**

חיפה, סלרנו, נאפולי, ליבורנו,
גנואה, צ'יטבקיה, קטוקילין.

א.ק. „ת. הרצל" **סיור קיץ שני 22.8.65 — 12.8**

חיפה, רודוס, פלרמו, טראפני
פלמה, נאפולי.

א.ק. „ירושלים" **סיור סוכות 19.10.65 — 8.10**

חיפה, פילוס, ליבורנו, קאן,
נאפולי, פיראוס.

צים ZIM

לנופש, מרגוע ובדור - סיורי צים 1965

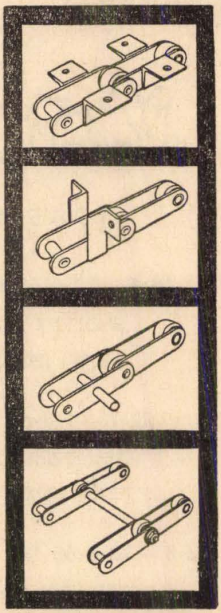
90%

of all conveying requirements

are covered by the RENOLD

stock range





- **Widest range of attachments**

  3,000 lb to 85,000 lb breaking load (up to 300,000lb for special requirements)

- **Quickest delivery**

  From stock up to 15,000 lb breaking load.

- **Finest quality**

  Renold standard—only the best. Sound design ensures minimum weight—maximum strength—longest chain life.

- **Unrivalled "know-how"**

  80 years of experience at your service.

only RENOLD

the pioneers and leaders in chain manufacture have the facilities to offer you ALL these advantages—the result of up-to-the-minute research and continuous development.

RENOLD

RENOLD CHAINS LIMITED · MANCHESTER

1743

מעבר חלק

או

מעבר מ"ח

בנק דיסקונט לישראל בע"מ

תמיד לשרותך

המרכז:

תל־אביב,

רח' יהודה הלוי 27/29

סניף ניו־יורק:

פיפט אבניו 511

*

101 סניפים

בכל רחבי הארץ

למנוע נחוץ



דלק DELEK

שמן מנועים של

ברכת ירושלים

עיר הנצח

לשבט הגדול של יהדות רוסיה

ולכל בית ישראל

למלאות י״ז שנה

לעצמאות מדינת ישראל



ברכה נאמנה

ליהדות רוסיה

שאנו מעלים אותה

על ראש שמחתנו

ביום העצמאות ה־17

למדינת ישראל

עירית ת״א—יפו

ותושביה

ברכות ואיחולי הצלחה

למדינת ישראל

ליום הולדתה הי״ז

כפר הרצל בע״מ

קרן היסוד — המגבית המאוחדת לישראל

קרן היסוד היא המכשיר הכספי המרכזי של התנועה הציונית שנוסדה בועידה הציונית העולמית בלונדון בשנת 1920 ומאז ועד היום הזה היא מגייסת מאת יהדות העולם את האמצעים הכספיים לבנין הארץ. למן היווסדה ועד תקומת המדינה הוקמו בישראל ע״י הסוכנות היהודית ובאמצעיה הכספיים של קרן היסוד 240 ישובים חקלאיים. בשנות המדינה נוסדו בכספי קרן היסוד 480 ישובים נוספים. קרן היסוד מימנה את העליה והקליטה. מאז תקומת המדינה ועד היום הזה אספה קרן היסוד, באמצעות המגבית המאוחדת לישראל, סכום של קרוב ל־900 מיליון ל״י, המהווה שיא בתולדות ההתנדבות הכספית בעולם. בתרומה למען קרן היסוד נעשה העם היהודי שותף פעיל ונאמן לבנין הארץ ולתקומת המדינה.

מרכז עבודה בע"מ

חברה קבלנית של הסתדרות העובדים הלאומית בא"י

תל־אביב

רחוב לבונטין מס' 16 — טלפון 615987

מוציאה לפועל כל מיני עבודות בנין, בתי דיור, סוללת כבישים בעיר ובכפר

א. קריניצי

ביח"ר מכני לנגרות
ולתעשית רהיטים

***

רמת־גן, דרך ז'בוטינסקי
(מול משטרת רמת־גן)
ת.ד. 99 — טל. 722230

ארגמן

מפעלים לצביעת
טקסטיל בע"מ

בני־ברק, טלפון 720146-9

קבלנים לבנין וסלילת כבישים

מ. את י. ברמן

תל־אביב
רח' נחמני 36 טלפון 62122

אהרון רוזנפלד

סוכן חברות אניות ובתי־חרושת

חיפה:
דרך עצמאות 104, טל. 523261

תל־אביב:
רח' פינסקר 2, ת.ד. 305
טל. 8—55157

ירושלים:
בנין המלך דוד, ת.ד. 1357
טל. 23451

רסקו

חברה להתישבות
חקלאית ועירונית בע"מ

משרד ראשי:
תל־אביב, רח' הר־סיני 1
ת.ד. 1058 טל. 622211

שכון אזרחי בע"מ

(מיסודו של המפדה האזרחי)

☆

בונה שכונים לעולים חדשים ולותיקים
במקומות שונים בארץ

☆

המשרד הראשי:
תל־אביב, רחוב המלך ג'ורג' 48 — טלפון 22717103

עמידר

החברה הלאומית
לשיכון עולים בישראל בע"מ

- עוסקת בניהול ובהחזקת למעלה מ־208,000 דירות.
- מפתחת ומשפרת את השיכונים הקיימים.
- מאפשרת לדייר לרכוש את דירתו בתנאים נוחים.
- מארגנת עבודה קהילתית בתוך השיכונים.

תעשית אבן וסיד בע"מ

המשרד הראשי: **חיפה**
רחוב יבנה, בנין סולל־בונה —
טלפון 66501, ת.ד. 4637

מחצבות אבן ושיש — משרפות משוכללות וחדישות ביותר במזרח הקרוב — מנסרות ומלטשות שיש.

מספקים

חצץ מכל הגודלים * חצץ מעורבל * אבני שפה * דבש לכבישים * סיד רגבים לבנין * סיד לחקלאות * סיד לבריכות דגים * מימת הסידן * שיש מלוטש בלוחות * שולחנות שיש למטבחים * ציפוי חזיתות בתים וחדרי מדרגות * אבני מצבות * גבס * לוחות סופגות קול * בלוקי ולבני סיליקט * מוצרי בטון קל טרומיים * מוזאיקה ואבני בנין.

משרדים:
ירושלים, בית סולל בונה — טל. 25283
תל־אביב, רח' אלנבי 111 — טל. 66898
באר־שבע, טל. 2017

יצוא שיש בגושים
ומצבות שלמות

שכון עובדים בע"מ

חברת השכון הותיקה והגדולה בארץ

- בנתה 70,000 דירות
- שיכנה 350,000 נפשות
- הקימה 10 קריות ל־100 שכונות

המשרד הראשי:
תל־אביב, רח' לאונרדו דה וינצ'י 21 — טל. 228145, ת.ד. 392

סניפים:
באר־שבע * חיפה * ירושלים * תל־אביב והמושבות

בנק למלאכה

בע"מ

ההנהלה המרכזית:
תל־אביב, רח' קרליבך 9, ת. ד. 20078
טלפון 3—2—31491

„המלאכה" — קופת גמולים
לבעלי מלאכה עצמאיים
קרן מרכזית לפצויי פיטורין

סניפים:

תל־אביב סניף ראשי: רח' מרכז בעלי מלאכה 16, טל. 625301
באר־שבע: רח' הרצל פינת אילת, טל. 2505
חדרה: רח' הרברט סמואל פנת רח' תרנ"א 29, טל. 2512
חיפה: רח' לבונטין 14, טל. 521216-7
חיפה המפרץ: כביש ראשי, טל. 71190
ירושלים: רח' בצלאל 26, טל. 25254
פתח־תקוה: רח' מונטפיורי 13, טל. 912303
צפת: רח' ירושלים 59 טל. 30467
רחובות: רח' בנימין 8, טל. 951110
תל־אביב סניף הרצל: רח' הרצל 77, טל. 826802, 823860

על כל לשון ליבר ראשון

ציון

חברה לבטוח בע"מ

המשרד הראשי:
תל־אביב, רחוב אלנבי 120
ת. ד. 1425 — טלפונים: 64671, 67701

כל עסקי ביטוח

שרותי בנק
- הנאמנות
- הסוכנות
- והתנאים נוחים

הלואה וחסכון יפו-תל־אביב
אגודה הדדית בע"מ
תל־אביב·יפו·רמת־גן·חולון·בת־ים·בני־ברק·גבעתיים·רמת־יצחק

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י
הסתדרות פועלי הבנין

קרן הבטוח והפנסיה של פועלי הבנין ועבודות ציבוריות

אגודה שתופית בע"מ

הקרן מעניקה לחבריה:

דמי־מחלה	הבראה	הפרשי פיצויי פיטורים
דמי־חופשה	דמי־חגים	תוספת משפחתית
לשיכון הלוואות	הלוואות קטנות	ביטוח הדדי

פנסיה

גימלאות מגיל 65
גימלאות פרישה מוקדמת מגיל 60
(מסיבות בריאות)
גימלאות לשאירים וגימלאות לנכים מוחלטים

שיקום

וגימלאות נכות־מקצועית
בגיל 55—60

ההנהלה המרכזית:

תל־אביב, רח' ארלוזורוב 93 ■ ת.ד. 303 ■ טלפון: 447145

איגוד משקי עופות לרביה

תל־אביב, רחוב ביאליק 12
ת.ד. 4979, טלפון 611261

מוסד לשווק חומר רביה של ארגון מגדלי העופות העברים בישראל

מעמיד לרשותכם על־ידי חומר הרביה את תוצאות הנסיון ופעולת ההשבחה הנעשית במשקי הארגון.

⁂

להקות רביה שלנו נמצאות תחת פיקוח הוועדה לביקורת להקות הרביה, המבקרת את רמת ההטלה, ההזנה והשיכון במשקי הארגון המשווקים את חומר הרביה שלהם באמצעותנו.

תנובה

מאגדת

על יסודות קואופרטיביים 500 ישובים חקלאיים בכל אזורי הארץ לשווק תוצרת חקלאית ותעשית מזון.

משווקת

את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות

ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.
סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות

לריכוז תוצרת חקלאית ומחסני אריזה בכל אזורי הארץ.

תעשית מזון מתוצרת חקלאית

המשרד הראשי:

תנובה, מרכז שיתופי לשווק תוצרת חקלאית בישראל בע"מ, תל־אביב, בית „תנובה", רח' יהודה הלוי 17, ת.ד. 265, טל. 59511.

עגור

קואופרטיב לתיקונים ושרותים באניות בע"מ

גרוד חלודה, צביעה, נקוי דוודים שפוליים מכלי דלק ומים,
מחסנים, פירוק וסידור דונגי

חיפה — דרך העצמאות 1 ת.ד. 236 טלפון 2—525211

הלואה וחסכון חיפה

אגודה הדדית בערבון מוגבל

המשרד הראשי: רח' הנביאים 22, ת.ד. 250, טל. 5—68301

סניפים:

רח' יפו 51	טל. 2-523211	קרית-מוצקין, שד' שופטים 38,	טל. 71097
רח' העצמאות 68	טל. 63439	קרית-ים ג', רח' המרכז	טל. 71907
רח' הרצל 81	טל. 69049	קרית-טבעון, מרכז מסחרי	טל. 931093
שד' הנשיא 129,	הדר הכרמל, טל. 84691	טירת הכרמל, מרכז מסחרי	טל. 941043
רח' טרומפלדור 56,	נוה שאנן, טל. 69048	כפר-אתא, רח' העצמאות	טל. 72077

קבלת חברים חדשים, מתן הלואות ונכיון שטרות, קבלת פקדונות
חסכונות וחשבונות עובר ושב, גבינות והעברת כספים לכל חלקי הארץ

בנק משכנתאות לשיכון בע"מ

☆☆☆

תל-אביב, שדרות רוטשילד 50
טל. 4—67283 ת.ד. 1610

„מסד"

חברה הדדית
להלואות וחסכונות בע"מ

(נוסדה ע"י הסתדרות המורים העברים בארץ-ישראל)

תל-אביב — ירושלים — חיפה

המוסד הכספי של הסתדרות
המורים העברים בישראל

המרכז: ת"א, שד"ר 79, טל' 623306
סניף י-ם: בן יהודה 13/15, טל' 24867
סניף חיפה: הנביאים 20, טל' 66780

בנק למסחר חוץ בע"מ

תל-אביב

שדרות רוטשילד 39, טלפון 622312

בנקאות על כל ענפיה

סניפים בכל מרכזי הארץ

לשנת ה־70
של
המדינה

ברכת
הועד הפועל
של ההסתדרות

הסתדרות הפועלים החקלאים

קרן בטוח ופנסיה
לפועלים חקלאים
ובלתי מקצועיים
אגודה שיתופית בע"מ

לעובדים בחקלאות
קרן חופשה

הנהלה מרכזית:
תל־אביב, רח' לילינבלום 44
ת.ד. 2910 טל. 622911

אחוד הקבוצות והקבוצים

המזכירות:
קרן אחוד הקבוצות והקיבוצים,
משקי אחוד הקבוצות והקיבוצים
ת"א, רח' הירקון 123, ת.ד. 3213
טלפון 4/—223131.

משקי אחוד הקבוצות והקבוצים:
תל־אביב, רח' ברנר 18, טל. 63875

המדרשה לחנוך משותף:
בית־ברל, טל. 9333336, כפר־סבא

המחלקה לבניה:
תל־אביב, רחוב ברנר 2,
טלפונים 64668, 65774
ייצור ופתוח בע"מ
מפעל לפיתוח חקלאי במשקי
אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל־אביב, רח' טיומקין 13, טל. 61556/7

מבטחים

מוסד לביטוח סוציאלי
של העובדים בע"מ

סניפים בכל חלקי הארץ

ישראלד בע"מ

יצרני מגבות ומעילי רחצה

תל־אביב

ת.ד. 1677 — טל. 823395

המשביר המרכזי בע"מ

חברה קואופרטיבית להספקה של העובדים העברים בישראל

המשרד הראשי:
תל־אביב, בית המשביר, דרך שלמה, טל. 8—824211, ת.ד. 130

סניפים:
חיפה, שער פלומר, בית המשביר, ת.ד. 295
ירושלים, מרכז מסחרי חדש, ת.ד. 438
באר־שבע, רחוב 13, טלפון 2319
אילת — עכו — קרית שמונה

◆

המוסד המרכזי להספקה
של התנועה הקואופרטיבית בישראל

שנהב

משחת השיניים הטובה ביותר מיוצרת מחומרים משובחים

המחיר לצרכן **37** אג׳

„סוקלמט"
SUCLAMATE

(תחליף לסוכר)

צנצנות בנות 250 טבליות
מחיר הצנצנת 65 אג׳

הקונה 6 צנצנות מקבל ללא תמורה מיכל פלסטי נוח להחזקה בכיס ל־25—20 טבליות.

להשיג בכל סניפי קופ"ח וסניפי שק"ם ובכל אגודות הצרכנים.

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ־ישראל

הסתדרות הפועלים החקלאים
המרכז החקלאי

☆☆☆

המשרד הראשי:
תל־אביב, רחוב אלנבי 126
טלפון 64681 ת.ד. 210

המשרד לנגב:
באר־שבע, בית ההסתדרות
טלפון 2361

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל

הסתדרות הפועלים החקלאים
המרכז החקלאי

המשרד הראשי: תל־אביב, רחוב אלנבי 126, טלפון 64681, ת.ד. 210

המשרד לנגב: באר־שבע, בית ההסתדרות, טלפון 2361

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ ישראל

לשכת המס המרכזית

תל־אביב, רח' ארלוזורוב 93
טלפון 447121

האיחוד העולמי —
פועלי ציון
צ·ס· — התאחדות

מברך

את מדינת ישראל
ליום העצמאות הי"ז

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ ישראל

אגודת השומרים

חברה לקבלת עבודות שמירה בע"מ

תל־אביב, רח' לילינבלום 29, טל. 55349
אשקלון, רח' הרצל 49, טל. 2349
באר־שבע, רח' ההסתדרות 11, טל. 2829
חיפה, רח' העצמאות 33, טל. 526827

האגודה מבצעת שמירת רכוש ונפש בישראל, מדן ועד אילת, במפעלים צבוריים ופרטיים באחריות ויעילות.

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ ישראל

קרנות לעזרה הדדית

דור לדור

קרן לזקנים, אלמנות ויתומים בישראל

תל־אביב, ככר מלכי ישראל 9
(נוסד בשנת 1943)
נועד לעזור לחבר ההסתדרות לעת זקנתו ע"י תשלומי מענק חדשיים.

מ צ י ב

קרן לאימוץ משפחת החבר אחרי מותו
(נוסד בשנת 1938)

חברי ההסתדרות הזכאים לפי התקנות למענק ותשלום אימוץ צריכים לקבל את כל הידיעות הדרושות במועצות הפועלים המקומיות ועל ידן לפנות למוסדות המתאימים.

ПРИДЕТ ВЕСНА МОЯ
СТИХИ СОВЕТСКОГО ЕВРЕЯ

הלא תשאלי

שירי־ציון חדשים
מבריית־המועצות

מאת ד. סתר

מתורגמים מרוסית בידי חבר
משוררים בעריכת אברהם שלונסקי
ומשה שרת

אנקת אסיר לחיי דרור, זעזועי־נפש
ממוראות השואה, גאוות יהודי נידח
על עבר עמו והתפעמות רוחו לבשורת
הגאולה במולדת — אלה הם רחשי־
הלב שבאו על ביטוים בצרור־שירים
זה שהגיע לישראל בדרכי סתר.

תעודה אנושית ולאומית ובשורה על
ההתעוררות המתחוללת בקרב יהדות
רוסיה בימינו.

השירים מוגשים בשתי
הלשונות — רוסית ועברית

288 עמודים: 5.50 ל"י

מחלבת טרה

תחנה מרכזית לשווק חלב

נחלת יצחק

רחוב גבורי ישראל 65
טלפונים 31286/7

◆

אנו מייצרים ומשווקים:

חלב־קקאו, קפה־מוקה מעוקר
בבקבוקים ✡ חלב הומוגני
ומפוסטר בבקבוקים ✡ לבן,
לבניה, שמנת ✡ חמאה ✡
גבינות רכות ✡ גבינה קשה
„פאר".

רובינשטין ושות'

חברה קבלנית בע"מ

עבודות
בניה וקבלנות

תל־אביב
רח' מקוה ישראל 8
טלפונים 3—2—622621

הסתדרות העובדים הלאומית
בארץ־ישראל

הועד הפועל:

בית העובד הלאומי

טל. 4—222243 ת.ד. 618
(נוסדה בשנת 1934)

* קרנות ביטוח
* קרן פנסיה
* נכות
* חוסר עבודה
* קופת חולים לעובדים לאומיים
* מרכז להתישבות
* ליגה למען הסתדרות עובדים לאומית בחוץ־לארץ
* ליגה למען קופת חולים לאומית
* נוער עובד ולומד לאומי
* „סלע" חברת שיכון בע"מ
* „ברי־און" חברה לבתי הארחה והבראה בע"מ
* בתי־ספר מקצועיים
* בטאון „חזית העובד"
* „לפיד" בטאון הנוער
* קופות לאשראי וחסכון
* קופות „עמל" לעזרה הדדית

צבא הגנה לישראל —
הוצאת „מערכות"

לאש ולמגן - ספר הנוטרות

בעריכת

גרשון ריבלין

— מהדורה שלישית —

הספר מספר את פרשת יצורה, גדולה, ארגונה ופעולותיה של אחת מן הש־ לוחות הנכבדות בכוחות המזוינים של הישוב העברי, אשר שמשה בית־ אולפנא צבאי ליגאלי ראשון לרבים מבין לוחמי מלחמת הקוממיות ובשר־ רותיה סבלו את סבילת־האש הראשונה שלהם מרבית אנשי צמרתו של צה"ל.

משרד הבטחון

ההוצאה לאור

אחים גולדשטיין

חברה לשכון ופתוח בע"מ

החברה הפרטית הותיקה בארץ

מברכת

את מדינת ישראל

למלאת

17 שנה לעצמאותה

מוסד ביאליק ▪ ירושלים

יצחק מאור

שאלת היהודים בתנועה הליבראלית והמהפכנית ברוסיה (1890—1914)

המחבר שחקר ודרש מקורות ראשונים, עדויות ספרותיות, ספרי־זכרונות, תעו־ דות ומיסמכים והפך בעיתונות הבלתי־ ליגאלית של התנועות המהפכניות והאופוזיציוניות ברוסיה הצארית, מב־ היר, בלא משוא פנים, את יחסם של הליבראלים, הסוציאל־דימוקראטים (המנשביקים והבולשביקים) והסוציי־ אליסטים־ריבולוציונרים אל שאלת־ היהודים ברוסיה.

279 עמ'. —.9 ל"י

להשיג בכל בתי מסחר לספרים ובמדור ההפצה של מוסד ביאליק, ת. ד. 92, ירושלים.

„תנובה"

מאגדת

על יסודות קואופרטיביים 500 ישובים חקלאיים ומאות משקים בודדים בכל אזורי הארץ, לשווק תוצרת חקלאית לתעשית מזון.

משווקת

את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות

ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.

מחסנים

סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות בכל אזורי הארץ

תעשית מזון מתוצרת חקלאית

▪

המשרד בתל־אביב:
בשוק הסיטוני, רחוב החשמונאים
טלפון 8—36911

„תנובה" משווקת למעלה מ־70 אחוז מכל תוצרת המשק החקלאי העברי המעורב!



«הארגז» בע"מ

ת ל־א ב י ב, ת. ד. 106

תעשיות מתכת ועץ

המשרד הראשי:
רח' גבורי ישראל 94, טל. 3—32251

מחלקת הרכב ומוצרי מתכת
אוטובוסים לשרות התחבורה הציבורית, אוטובוסים מיוחדים לתיירים, תאי־נהג, מכוניות משא וכלי רכב שונים.
מכשירים לגז בישול: תנורים, כיריים ומיכלים (צילינדרים) לגז, מיכלים לדלק (ג'ריקנים), הלונות מתכת וכו'.

המחלקה לייצור רהיטי מתכת
רחוב החרש 4 (ע"י גשר ראש פינה)
טל. 32231.

חרושת עץ
צריפין ליד רמלה, טל. 961289, 961280.
תיבות מיוחדות מסוג „ברוס", ארגזי אריזה לפירות וירקות, נגרות בנין ורהיטי עץ.

שותף ל„אמקור" בע"מ, ת"א
מוצרי קרור ומזוג אויר

לשואלים לאסירי ציון בעבר

מי יתן ויראו בגאולתכם בעתיד

אגודה שיתופית לתחבורה ציבורית

„דן" המחלקה להסברה וליחסי־ציבור

החברה הא"י
לקירור והספקה בע"מ

5 בתי קרור:
תל־אביב — חולון — חיפה — נשר

נפח הקבול: כ־70,000 מ³

* שרות מהיר ויעיל, על־ידי צוות מומחי קרור.
* מפרעות נתנות על החסנת סחורות.

תל־אביב:
ת. ד. 318, טלפונים: 63092—64316

„נור"

חברה לתעשית גפרורים

◆

חיפה, דרך העצמאות 120, טל. 521222

◆

המפעל ברחוב המסגר — טל. 71501

צינקל בע"מ

יצרני צנורות קלים להשקייה

בערגול קר:

1. מאלומיניום בקוטרים 1½" ועד 16" באורכים מ־4½ עד 18 מטר אורך
2. מפלדה מגולבנת בקוטרים 2", 3", 4", מ־6 ועד 12 מטר
3. יצור שיקתות ואבוסים מפלדה מגולבנת ואלומיניום — בכל אורך רצוי

בשיטת הדחיסה (אקסטריזיון):

יצור של חלונות ודלתות, צינוריות ופרופילים מאלומיניום — לכל צרכי המשק לתעשיה, לבנין, לחקלאות

המשרד הטכני: רח' העליה 33, תל־אביב, טלפונים: 824790, 822048.

משרדי החברה ובית החרושת: אזור התעשיה של פתח־תקוה, טל. 913351/2/3/4/5.

המספנות המאוחדות בישראל
„עגן" בע"מ

נוסד 1935

מחלקת הנמל

- תחנת סירות מנוע — טלפון 64385.
- שירות סירות מנוע (יום ולילה) וטיולים בים.
- הצלה ימית ואמודאות.
- בתי־מלאכה להנדסה ימית.

משרד:
טלפונים 524330, 522939, ת.ד. 67
אילת: טלפון 2249, ת.ד. 143

ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בישראל

הקבוץ המאוחד

המזכירות:
תל־אביב, רח' סוטין 27
ת.ד. 16040, טלפון 231271

המוסד הכספי:
קרן הקבוץ המאוחד בע"מ
רחוב סוטין 27
ת.ד. 16040, טלפון 231271

מקורות

MEKOROTH WATER CO. LTD.

חברת מים בערבון מוגבל

המשרד הראשי:
תל־אביב, רחוב לינקולן 9
ת.ד. 20128, טלפון 36211

אחים
גולדשטין
חברה לשכון ופתוח בע"מ

רמת־גן, רחוב ביאליק 45
טל. 9—729178

★

בונים ב—

ת ל־א ב י ב
ר מ ת־ג ן
י ר ו ש ל י ם
א ש ד ו ד
ב א ר־ש ב ע

★

לחברה תעשיה עצמית
ל מ ו צ ר י ב נ י ן

חיים אלוני בע"מ

המשרד:
חיפה, רחוב הרצל 63
טל. 62376, ת.ד. 57943

ביח"ר:
דרך נצרת, ק"מ 4,5
טל. 67159

ש. פרידמן ושות' בע"מ

חיפה
דרך העצמאות 43, טל. 2־64671

סוכני מכס ותחבורה
אקספרטים מוסמכים
לחומרי בנין

„ספן"
בית־חרושת ללוחות בידוד וציפוי
עמק־הירדן
לוחות פלסטיים דקורטיביים
„ספנית"
משרד ראשי:
עמק הירדן, טל. כנרת 50053
תל־אביב, רחוב לינקולן 17,
טלפון 31263

ה. ברגר
חברה לבנין בע"מ
הנהלת בתים — משרד לתיווך
☆☆☆
מכירה — השכרה
דירות — בתים — מגרשים
עסקים — השקעות
תל־אביב, רוחב זמנהוף 9
טלפונים 5—223224

בדר דוגרי ושות' בע"מ
חברה לקבלנות
ולבתים משותפים בע"מ

במרכז נתניה בחמשה אזורים לפי בחירתכם — דירות מפוארות, דירות עממיות, חנויות ובתי מלאכה, בתי מלאכה ליהלומים בהתאם לדרישת הקונה.

תנאים נוחים — חלק במשכנתא

נתניה רחוב הנציב 5 טלפון 3487

בנק זרובבל

אגודה שתופית מרכזית בע"מ

כל שרותי בנק

המשרד הראשי:

תל־אביב, שדרות רוטשילד 44

טלפון: 611841

סניפים:

תל־אביב:
רח' הרצל 14, טל. 57222, 57221
רח' אבן גבירול 143, טל. 43411
רח' קפלן 8, בית האכרים,
טל. 225117, 241753

באר־שבע:
רח' ההסתדרות 40, טל. 2053

נס־ציונה:
רח' רוטשילד 2, טל. 943213

עפולה:
שדרות ארלוזורוב 32, טל. 2035

עקרון:
רחוב הראשונים, טל. 751634

מסונפות:
האגודות השתופיות לאשראי בכל הארץ

הוצאת „מסדה" בע"מ

רמת־גן, דרך ז'בוטינסקי 21
טלפון 724112/720142

הגדות לפסח

הגדת סאראייבו
מהדורת פאקסימליה מהודרת של כתב־היד המעוטר הנודע מן המאה הי"ד. מתנה שאין למעלה הימנה לחג.
במקום —.45 ל"י רק —.**32** ל"י

הגדה לפסח מעוטרת בידי גד אולמן
הגדה מיוחדת במינה עם ציורים בני זמננו, בתוספת שירי ההגדה המסורתיים ונעימות חדשות עם תווים לשירה ולכלי־נגינה, מלוקטים ומסודרים בידי חגוך רון.
במקום 4.75 ל"י רק **3.50** ל"י

הגדה לפסח עם תרגום אנגלי
מהדורה חדשה של ההגדה, מקור ותרגום זה בצד זה, מסודרים בדרך מיוחדת בהירה וקריאה להפליא, עם ציורים מאת אלכסנדרה פרגל.
במקום —.4 ל"י רק —.**3** ל"י

ההזמנות מתקבלות גם בסניף הראשי של „מסדה" ברחוב הרצל 2 ת"א, ת. ד. 298, ביתר סניפי מסדה ואצל כל מפיצי הספרים.

חליפין כיריים בתנור

אפשר להחליף את הכיריים שלכם בתנור חדש ומשוכלל תמורת —.50 ל"י בלבד — ולקבל את התנור מיד הביתה!

„פזגז" מציעה החלפת כיריים בתנור בתנאים ללא תקדים — היתרה בתשלומים חדשיים של —.25 ל"י בלבד.

■

פנו לסוכני „**פזגז**" ברחבי הארץ לקבלת פרטים מלאים.

פזגז PAZGAS

ספרים חדשים, ישנים ועתיקים
אמנות — ארכיאולוגיה — ביבליו־
גרפיה — מדעי היהדות — המזרח־
העתיק — ספרי ה„השכלה".

בית מסחר ספרים „זוהר"

●

רחוב נחלת בנימין 3, תל־אביב
טלפון 621106